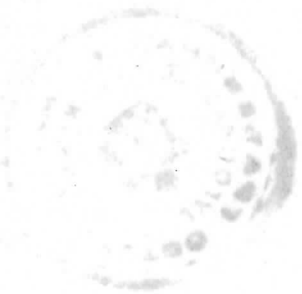
HRVATSKO
KOLO
XII

M. UZELAC
Autoportret

HRVATSKO KOLO

KNJIŽEVNO-NAUČNI ZBORNIK

UREDILI

B. LIVADIĆ I M. GAVAZZI

KNJIGA XIII

ZAGREB MCMXXXII

IZDALA MATICA HRVATSKA

Tisak
Zaklade Tiskare
Narodnih Novina - Zagreb

VLADIMIR NAZOR, ZAGREB

KOBNA LAĐA
ILI
CARDUCCI, D'ANNUNZIO I HRVATI

I. CARDUCCI

U svojoj zbirci stihova »Juvenilia« (1850.—1860.) Giosuè Carducci spominje prvi put Hrvate u pjesmi »Ancora ai poeti« (»Još nešto pjesnicima«).

To je sonet s repom (sonetto con coda), koji — kao trakavica svoje članke — vuče za sobom niz od četrnaest malenih strofa nalik na četrnaest vijugavih sitnih zmija željnih zakačiti se otrovnim zubićem u živo meso sladunjavih arkada i razbašurenih romantičara, koji su plȁvili svojim rodoljubivim pjesmama još neoslobođene vrtlove tadašnje Italije. Carducciju se tako gadi sva ta plačljiva, jedva iskrena i od tuđinaca uzamljena arkadija i romantika, da veli pjesnicima:

O i magni italianon che siete voi,

Più perniciosi a noi
Che un battaglion tra svizzeri e croati
E trentamila inquisitori frati.

A to znači: »Tako ste vi velike Talijančine, da ste za nas škodljiviji no čitav batalijun Švajcara i Hrvata i trideset hiljada fratara inkvizitora.«

Upada prije svega u oči, da su imenice Svizzeri i Croati napisane u Carduccijevoj pjesmi malenim slovima. To je s toga što su ti svizzeri i ti croati za Carduccija samo

papinski i austrijski vojnici; nema gorčine prema samim Švajcarima i prema samim Hrvatima. Valja još spomenuti, da uz te dvije imenice nema žaoke kakva uvredljiva prišla. A u Italiji se nije ni onda spominjao Hrvat a da se ne uvrijedi. Svi oni arkadi i romantičari, na koje je Carducci onako navaljivao (pa i isti čuveni političko-satirički pjesnik Giusti), bojeći se cenzora, udarali su radije po sluzi no po gospodaru, lupali više o sedlo no o magarca. Ti jadni vojnici hrvatske krvi i jezika, istrgnuti rodnoj grudi, prebačeni preko mora, loše odjeveni i slabo hranjeni u tuđoj zemlji, gdje su, za druge, mogli samo ginuti slušajući neprestano riječ »ili gaziti ili biti pogaženi!«; ti mučenici i te žrtve i u svojoj kući i u tuđem kraju bili su za Talijane barbari, krvnici pa čak i — ljudožderi. Godine 1850. Carducci je počeo pisati svoja »Juvenilia«, a samo dvije godine prije — 1848. — austrijski je oficir Petar Preradović služio ponovno u Italiji. Znamo da je početkom aprila stigao u Mantovu i sudjelovao iza toga u bitkama kod Gli Angeli, na liniji Curtatone Montanara i kod Goita. Nigdje spomena o kakvu njegovu vojničkom ili drugom isticanju u gušenju talijanske revolucije, ali znamo da je svoju dramu »Kraljević Marko« pisao god. 1847.—1848. baš u Italiji, a — premda bi se, po nekim datumima na rukopisima, moralo reći, da su prijevodi Konta Ugolina, Frančeske da Rimini i ode »Il cinque maggio« nastali g. 1870. — ja ipak velim: datiran rukopis nije datiran koncept, pa kao da gledam austrijskog oficira, Hrvata Preradovića, gdje na bojnom polju, u pauzama između dviju grmljavina topovskih, prevodi — ili bar proučava — Dantea i Manzonijevu odu, koju je cenzura bila već 1821. u Milanu zabranila. Oh, nije nikada austrijski oficir Petar Preradović, rođen u selu Grabrovnici a starinom iz Like, pjevao kao čuveni pjesnik-civilist Grillparzer maršalu Radeckomu:

Glück auf, mein Feldherr, führe den Streich!
Nicht bloss um des Ruhmes Schimmer,
In deinem Lager ist Oesterreich,
Wir andern sind einzelne Trümmer.

U Italiji se nije — ma ni u čemu — istaknuo kao oficir; generalom je postao — redovnim tokom, po godinama službe — tek kasnije, u Beču. A što je sve morao moralno trpjeti taj prevodilac Dantea i Manzonija kao prisiljeni protivnik talijanske slobode i ujedinjenja, mi do sada jedva znamo. Ali dosta o njemu. — Jer Talijani nisu imali na dohvat imena nijednoga generala ili barem podoficira hrvatske narodnosti pa da ga ocrne i raznesu, talijanski su pjesnici govorili i nadalje »del barbaro Croato«, grdeći toga ispaćenog vojnika, koji je samo vršio svoju vojničku dužnost uzimajući na se sve grijehe svoga gospodara.

I baš tada Giosuè Carducci spomenu po drugi put Hrvata.

Uradio je to u pjesmi »Sicilia e la rivoluzione« (Sicilija i revolucija). Jaki, krilati, plameni stihovi, kojima potiče talijanske krajeve, talijanske gradove pa i zarobljene narode da se prenu, i da se late oružja, i sastave bratsko kolo, i stresu svi skupa tuđinski jaram. Potiče Grke. Zove Madžare. I Srbe.

Premda pjesnik Carducci pjeva u zanosu, jer je Garibaldi već započeo revoluciju u Siciliji, ipak erudit i profesor Carducci viri iza njegovih leđa. Spominje — i ne uzevši sada u obzir prvih 13 kitica te njegove pjesme — Karpate, Dravu, Bosnu i tesalske gore, Vislu, Balkan, Egejsko more, Pirej, Aziju i Temistokla, Kosovo i Lazara, Marka i Šarca, koplje i djedovske dvornice Korvinâ; gotovo guši osjećaj tim balastom, strpanim u same tri 2 i pol kitice od 8 stihova svaka. Ali, kada progovara na koncu o Hrvatu, on — koji zna mnogo i iz povijesti i iz zemljopisa — baca od sebe sve što je naučio sjedeći uz knjigu i veli jednostavno, toplo, gotovo uz neko ganuće:

In fra 'l gregge che misero e raro
L'asburghese predon t'ha lasciato,
Perchè piangi, o fratello Croato,
Il figliuol che in Italia morì?

Pokraj stada što, jadna i r'jetka,
Tat habzburški još ostavi za te,
Čemu plačeš, o Hrvate brate,
Sina kod nas što snašla ga smrt?

Siromaštvo našega krša bez putova i vode, bez ovce i kravice odnesene od austrijskih poreznika, plač naših majka i naših žena za sinom i mužem poginulim u Italiji (»Trista Vicâ, trista udovicâ«), muka i nevolja onih c r o a t â (sa malenim »c«) na ratištima talijanskim a pod austrijskom komandom, zaostalost zbog vječnih borba i pogibija, ma gdje bilo i za koga bilo (»Što vi mroste dok su oni spali«): kao da se sve to našlo u ta četiri Carduccijeva stiha. Da je Carducci pozvao na ustanak i Hrvate spomenuvši krvničku sjekiru u Bečkom Novom Mjestu ili, makar, koga od starih hrvatskih kraljeva, o kojima je i on sigurno bio nešto čitao u Cantuovoj »Storia universale« — ni po čuda: bio bi lijepo svršio započetu pjesmu, punu pjesničke retorike visoka stila i erudicije; ali je on vidio — baš kod tih prezrenih »pandura, krvnika i ljudoždera« nešto, do čega ni mnogi naši pjesnici nisu mogli lako doći. »Fratello Croato! koji trpiš i stradaš kao i mi! Brate Hrvate, koji moraš ostaviti u Italiji svoje kosti radeći protiv nas i protiv — sebe!« — Sjećam se, da su me ti Carduccijevi stihovi — u moje mlade dane — iznenadili; i da su me ganuli; i da sam poljubio stranicu knjige, u kojoj sam ih prvi put pročitao. Pomislio sam: pred Carduccijevim svijetlom rasplinut će se kao puka sjena, u Italiji, i tamna legenda o Hrvatima.

Carducci je znao duboko mrziti i u svojoj srdžbi nije štedio nikoga (vidi njegove polemike i zbirku pjesama »Giambi ed Epodi«); ali ni u ljutnji nije bio nikada slijep, a tuđe žrtve — pa i Hrvate, koji su onda bili sredstvo gušenja talijanske slobode — znao je prozvati čak i svojom — braćom. Mrzio je Austriju i Habsburgovce, ali kad ono — god. 1898. — anarhista Lucheni probode u Ženevi nožem srce austrijske carice Elizabete, on se javi ovom pjesmom:

VALHIRIJAMA[1])

Prigodom sprovoda carice i kraljice Elizabete

Valhir'je plave, slast velja sveđ za vas je, oblakom jureć,
Šibati konje što k nebu s olujnim grivama lete
Toj jednòličnoj tuzi, tom popovskom pojanju tromom
Otmite sad u letu ženu ìz Wittêlsbâcha.
Habsburže, teško tišti kob ljuta gordu ti kuću
Koja se ruši s'jed praveć ti od bola pram!
Aradske žrtve i budne Mantovanske sjene, mir vama!
I vama, aveti ženâ s b'jednom i kušljavom kosom!
Valhir'je, otmite ženu tu plavu što voljela konje
Ko što ih volite i vi! U kraj je nosite ljepši,
Tamo, ispod Korkire gdje valovi Jonskoga mora
Ritmičke uzdahe šalju narančama u cvatu.
B'jeli ističe mjesec na vrhu Epirskih gora,
Sve do Leuke je svoj bacio niz more sjaj.
Ondje čeka Ahilej. — Al s plemenitih joj grudi,
Valhir'je brišite trag grd što ga ostavi nož!
Vi ljekarice blage, vidarice božanske, briš'te
Duše joj žalosne s dna plašljivi o carstvu san!
U svježe godine opet nek vindelska oživi ruža
Slušajuć kako je nov prenuo citarâ zvuk.
Heinova se muza oglasila najslađim glasom.
Ko je s Leukade svoj poslao uzdisaj tih?
Pokoj, što svojom vedrinom elizejskom sličan je miru,
Raji taj duhovâ žal, mjesec dok lijepi sja.

Žaljenje na nesretnu »ženu iz Wittelsbacha«, koja voli Grčku i Heineove stihove; ali — da jedva vjeruješ svojim rođenim očima! — i smilovanje na Aradskoga i Mantovanskog krvnika, na cara tlačitelja, jer je i on čovjek, koga ljuta kob tišti i od bola mu pram sijedi gledajući raspadanje svoje obitelji, svoje kuće.

Takav je bio Carducci.

[1]) S obzirom na metriku ovih svojih prijevoda moram upozoriti čitaoca da Carducci, a po njemu i D'Annunzio grade heksametre i pentametre, pa i druge klasičke metre, na svoj »barbarski« način, tj. spajajući u jedno kraće talijanske stihove, pa da je to mnogo djelovalo na gradnju ovih mojih stihova.

Italija se oslobodila i ujedinila. I sve nije bilo u njoj uvijek u redu. Bolovala i ona od različnih dječjih bolesti. I Cavour je govorio: »Imademo Italiju, ali nemamo Italijanâ«.

A Carducci je međutim — i kao čovjek i kao pjesnik — poslije »Juvenilia« (1850.—1860.) samo rastao da se i nametne svima svojim karakterom, svojom mišlju, svojom riječju.

I on započe nešto što će dati nov zamah Italiji, ali će je — poslije — okrenuti i protiv nas.

Ne mogu ovdje govoriti o njegovim »Levia Gravia« (1861.—1871.), ni o »Giambi et Epodi« (1867.—1879.), ni o »Rime Nuove« (1871.—1887.) i o svemu što su te pjesme — osobito snažni »Giambi ed Epodi« — dali još nesređenoj Italiji, no ću odmah prijeći na njegove »Odi barbare«, od kojih je prvi svezak izašao 1877., i donijet ću prijevod pjesme

RIM:

Rime, u zrak tvoj bacam tu ponosnu dušu što leti.
Primi je, Rime, i ovij c'jelu je svojim svijètlom.
K tebi došo ja nisam radoznao sićušnih stvari:
Ko će da leptire traži pod veljim Titovim lukom?
Briga me nije što kruti i avetni Stradelski krčmar
Nudi u Montecitor'ju prastare šale i šurke,
I što se Bijelski tkalac, taj pauk što utaman mami
Radeć sveđ iz daleka, u mrežu zapleće svoju!
Ovij me, Rime, vedrinom! Obasjaj zrakom sunčanom!
Divno nek rasv'jetli sunce lazurne prostore tvoje.
Ono blagosilja mračni Vatikan, i l'jepi Kvirinal,
Stari Kapitolij, svet nam međ zidinam trošnim;
A ti, s humaka sedam, o Rime, na sretanje pruži
Ruke toj ljubavi koja — zrakom se šireći — s'jeva.
Velji ležaju, mukle samoće na Kampanjskoj ravni!
I ti Sorate sivi, svjedoče za sva vremena!
Smijte se, Albanske gore, i pjevajte epitalamij;
Zeleni Tuskule, pjevaj; Tivole, uz pjev se razlij;
S Jànikula međutim lik ja ću promatrati Grada,
Velje lađe što plovi čitav da osvoji svijet.
Brođe što dosižeš krmom u visove gorde bez međâ,
Vozi i dušu moju k žalu tajanstvena kraja.

U čas večernji, koji bjelinom se bisernom bl'ješti,
Neka na Flaminskoj cesti blago u čelo me dirne
Lakim krilima svojim moj zadnji zemski trenutak;
I tad nek, u vedar pokoj nepoznat ušavši, dođem
Nà zborîšta avétî, pa iznova duhove vidim
Veljih otaca što idu brijegom svete rijeke.

Opet nešto kao i u pjesmi »Sicilija i revolucija«. Lokalna geografija, političke aluzije, pa na kraju i ona šetnja s duhovima otaca niz brijeg svete rijeke. Ali valja svrnuti pažnju na nešto drugo. Goethe veli u svojoj prvoj Rimskoj elegiji:

Ruševine i crkve obilazim, stupove, dvore;
Putnik ja sam što svoj želi iskoristit put.
Sve će proći doskora; i jedan jedini tempal,
Amorov tempal će raj meni otvoriti svoj.
Čitav si sv'jet, o Rime; — no ljubavi u njih da nema,
Ne bi taj sv'jet bio sv'jet, ne bi taj Rim bio Rim.

I veliki njemački pjesnik govori u Rimskim elegijama gotovo samo o svojoj lijepoj crnokosoj Faustini, o tome zlatnome rimskom leptiru, i sav je sretan što može uskliknuti:

Barbarin rimskog je sad srca i tijêla kralj.

A Carducci veli Rimu, već u drugom distihu:

K tebi došao nisam radoznao sićušnih stvari:
Ko će da leptira traži pod veljim Titovim lukom?

Goethe zanosno kliče slaveći malene rimske oštarije, a Carducci — koji nije nikada zazirao od dobre kapljice— kaže:

Briga me nije što kruti i avetni Stradelski krčmar
Nudi u Montecitor'ju prastare šale i šurke,

A ne mari, što je taj »kruti i avetni Stradelski krčmar« aluzija na nešto drugo — k r č m a r je ipak tu, makar u podsvijesti.

Maremanin Carducci nije došao u Rim kao turist. Težište je čitave njegove pjesme u ovome distihu:

S Jànikula međutim lik ja ću promatrati Grada,
Velje lađe što plovi čitav da osvoji svijet.

Dä. Poslije Rima cezarâ i Rima papâ, evo i treći Rim — la terza Roma —: Rim Talijanâ, Rim treće Italije; i ta treća inkarnacija Vječnoga Grada mora da kao lađa, što »siže krmom u visove gorda bez međa«, digne iznova sidra zakačena o tlo sedam brežuljaka i zaplovi da osvoji opet svijet! Eto prve klice d' Annuzijanizma, imperijalizma i fašizma, koji će oteti Turcima Tripolis, Grcima Dodekanez, Slovencima Goričku, a nama Istru, Rijeku, Zadar i Lastovo. Iredentizam je tinjao uvijek u Italiji, ali kao da je čekao na Carduccijevu riječ, da dobije svetu krizmu, raspali gomilu, ugrije i najmrzlije diplomate. Pjesnikove su riječi u Italiji uvijek djelovale; svako ih je, prije ili kasnije, primao; makar iz druge, pa i iz treće ruke. Treći Rim — postavši prijestolnicom svih Talijana — morao je, kao lađa, dignuti sidro i zaploviti prema granicama.

I Carducci se opet javio:

ITALSKI POZDRAV

Grd reži pas, o stari versi italski,
Što kretnjom svog vas prsta slijedim il vas pozivljem

Na okup kao pčele što se zujeći
Odasvud roje kada, udaren, bakar zazveči.

Al vi mi sada iz srca odletite
Ko orlići iz gn'jezda, s planine, s prvim lahorom.

Letite željni doznati što šumore
— Dolje niz Alpe Julske, dolje niz Alpe Retijske —

Vjetrima r'jeke iz dubina zelenih,
Dok epsku srdžbu čuješ, ponosne pjesme junačke.

Čuju ga mrtvi Bezzečki i čekaju.
»Oh, kad?« Bronzetti viče avet u vêlu oblaka.

»Kada će?« starci tihim glasom šapuću,
Starci što crnih vlasi davno te, Trento, gledali.

»Kada će?« trepću mladi što su prekjuče
Sa svetog Justa plavi motrili osm'jeh Adrije.

K tršćanskom moru, k humcima i k dušama
Letite novim letom stihovi drevni italski:

Suncem, što od njeg San Petronij planuo,
Letite svetog Justa k prastarim rimskim zidinam!

Pozdravite na moru Justinopoli,
Taj biser Istre, luku zelenu, Miljskog lavića.

Pozdravite božanski osm'jeh Adrije,
Donle gdje Pula kazuje hramove Rimu, Cezaru!

Kraj urne, gdje još — između dva naroda —
Winckelmann gleda, vjesnik umjetnosti i slave,

Ispred tuđinca, što nam na tlo banuo
S oružjem, zapjevajte: Italia! Italia! Italia

Opet zemljopis (Julske i Retijske alpe, Gardsko jezero, Oglejska ravnica, Kopar-Justinopoli, taj »biser Istre«) i arheologija (rimske godine sv. Justa u Trstu, mletački lavić u Miljama-Muggia, ostaci rimskih hramova u Puli), i nešto iz nedavne historije (Bronzetti i mrtvi u Bezzecchi), a pri kraju i erudit Winckelmann, koga je erudit Carducci smjestio, u pozi »vjesnika umjetnosti i slave«, između dva naroda, gotovo onako kao što je Manzoni, u odi »Il cinque Maggio«, postavio Napoleona između dva zaraćena vijeka ljudske povijesti da sjedne i da im — kao arbiter — sudi. Malko previše tereta za te »stare italske stihove«, što ih — pred režanjem nekoga žestoka psa ili kritičara — Carducci šalje sa kubeta svetog Petronija u Bologni na Alpe, pa preko svetog Justa u Trstu do ruševina rimskih hramova u Puli. Malko previše, velju, ali bar vidimo, do kojih granica tjera pjesnik ekspansivnu težnju svojih sunarodnika. I razabiramo odmah da njegovi zahtjevi nisu — u razmjeru — baš tako veliki. I Dante je nekoliko stoljeća prije kazao u IX. pjevanju svoga »Pakla« da je posljednja

međa Italije na sjeveroistoku Pola »presso del Quarnaro, che Italia chiude e suoi termini bagna«; dà: »Pola pokraj Kvarnara koji Italiju zatvara i plâče njene međaše«. I ovom svojom pjesmom — koja je također odjeknula odmah čitavim Poluostrvom — Carducci je bio prema nama pravedniji od mnogih drugih talijanskih pjesnika: učinio je dubljim i življim talijanski iredentizam, ali ga nije — s obzirom na količinu njegovih težnja — i raširio. Moglo bi se, od šale, kazati, da bi Carducci — kao i Dante — bio zacijelo, god. 1919., odmah pristao bar na Wilsonovu liniju.

II. D' ANNUNZIO

Ali je proslavljeni bard Treće Italije, taj pjesnik visoka reda, sangvinik, koji je i u gnjevu znao čuvati mjeru i među, ležao — već odavna — u grobu, kada nastade slom Austrije; a onaj, koji ga naslijedi (Talijani su gotovo uvijek trebali pjesnika, da im govori, ili da sami kroza nj progovore) bio je čovjek drugog kova, pa se prvi — i riječju i djelom — opre onome, na što bi Carducci bio, možda, pristao.

Gabriele D' Annunzio.

Čudno je moralo biti pri duši autoru zbirkâ »Odi barbare« (1877. i 1882.), kada je primio u ruke prve sveščiće stihova mladoga D' Annunzia: »Primo Vere« i »In Memoriam« (1879. i 1880.), a zatim »Canto Nuovo« (1896.). Carduccijevi ritmi, ali usplahireni veoma jačim zamahom, preneseni na višu muzikalnu skalu. Carduccijev paganizam, ali ne onaj rimske Republike, no paganizam već dekadentnog rimskog Carstva, Carduccijev individualizam, ali gonjen do hipertrofije vlastitoga Ja. Carduccijev hedonizam, ali ne onaj i Horacijev (dobra kapljica domaćeg vina i otkad dokad lijepa ženica), no hedonizam, koji se razulario i gotov je da se izrodi u rafiniranu perverzitetu moderna Epikurejca. Sve ono, što je u Carduccija bilo dozrelo uz naporan rad i uz duge inkubacije, da ostane nešto ponajviše teorijsko i knjiško, primio je najedamput u se taj čudni mladić iz Peskare u Abrucima, i odmah asimilirao, da time gotovo

groteskno naraste pa novu riječ u život i provede. Prepoznavajući ipak sebe u liku svoga učenika, moralo je zapanjenome Carducciju bili kao onome, koji gleda svoje povećano i iznakaženo lice u konkavnu zrcalu. I Carducci, koji se nije nikada i nikoga bojao, a imao je tešku lavsku šapu, čuvao se da reče svoj sud o pjesniku, koji je, na koncu, bio ipak samo njegov učenik, i pred kojim baš on i otvori, i iskrči, i očisti put do ranog uspjeha i slave. — Ali nije ovdje mjesto da govorim potanje o zanimljivom odnošaju između ova dva pjesnika pa da to i dokumentiram; reći ću samo — a što kraće — da je D' Annunzio, u glavnome, potenciranje i pretjerivanje svih elemenata i osobina što sačinjavaju pjesnika Carduccija, pa da su zbog toga također i patriotizam i iredentizam autora zbirke »Odi barbare« morali primiti kod D' Annunzija takvu žestinu i takve dimenzije, da su nas doskora — kod prvog sukoba i uz prilike za nas mnogo teže — grdno pogodile.

Donijet ćemo samo nešto iz imperijalističke i iredentističke poezije D' Annunzijeve.

Kao i Carducci, morao je također i D'Annunzio — već prije rata — opjevati novi Rim. Pjesma je duga, puna erudicije i emfaze. Umara; pa ću navesti ovdje samo šest — možda najvažnijih — stihova.

O Roma, o Roma, in te sola,
nel cerchio delle tue sette cime,
le discordi miriadi umane
troveranno ancor l'ampia e sublime
unità. Darai tu il novo pane
dicendo la nova parola.

To jest:

O Rime, o Rime, samo u tebi,
U krugu tvojih sedam vrhova,
Nesložne će mirijade ljudske
Naći jošte široko i uzvišeno jedinstvo.
I ti ćeš dati novi hljeb
Izrekavši riječ novu.

O, milote! Carduccijeva Rim-lađa osvojila je već čitavi svijet. I pax romana vlada opet svom poznatom zemljom. I sve su mirijade ljudske — i Bijelci, i Žuti, i Crni, i Crvenokošci — udarili logore u dolini između sedam brežuljaka rimskih da se združe u široku i uzvišenu jedinstvu. A Rim — caput mundi — dijeli svima nov hljeb i — Sibilla nova — progovara novu riječ. — Giovanni Papini veli za D' Annunzija: »Njegova humanistička i kosmopolitska narav, pa čak i njegova finoća u obrađivanju pridjeva, priječe mu da na siguran i neposredan način osjeti tu našu životinjsku i sinovlju ljubav prema domovini; pa je — jadan — prisiljen da nadimlje obraze i razjapi usta, ili da pruža ruke, ili da raskolači oči, ili da zatrubi str...ž...icom, samo da kakogod sakrije šutnju, koja vlada u nutrini njegove duše.« Ja ne idem tako daleko. Jer je D' Annunzio previše kazao, nije također i premalo osjetio. Kriva je tome mnogo ona Carduccijeva lađa. A Talijani su opet samo pljeskali. I Papini je o patrioti D' Annunziju — rekao bih — prekasno progovorio, tek 5. svibnja 1915., kad je — uoči navještenja rata Austriji — D' Annunzio govorio kod Quarta tjerajući Italiju u svjetski okršaj. — Velju: prekasno! jer je D' Annunzio počeo graditi rodoljubive pjesme mnogo prije. Njegove »Odi Navali« (»Ode o lađama«) nastale su još 1892. i 1893. Nema ih mnogo, pa možemo — bar tri prve — letimice malko ogledati.

Zbirka se počinje pjesmom »Lađa«, što ima 15 strofa, od kojih ću ovdje donijeti — u prozi — samo prvu i pet posljednjih.

Plovi, plovi snagom što obuzdava snagu mora,
I sa svim svojim zastavama u vjetru,
Onamo gdje te Udes vodi brazdom što ti nema kraja,
O Lađo, najljepša i najveća između sviju.
A dana olujama od ljudi smrtnih!

— — — — — — — — — — — — — — —

Plovi, o Lađo, sa slavom svojom; i stigni preko svih zaliva
Do krajne Atlantide;

Stigni u neznanu zemlju, što je slobodnu gledaju nebesa, koja se smiješe,
A slobodnu je Sunce ljubi.
Plovi, o Lađo sveđ sigurna, preko svih morskih zatona;

K sinovima koji su svi jednaki pred zajedničkom Majkom
Pa dijele plod i vatru;
Plovi do gradova koji odjekuju od rada čitava naroda
I gdje se štuje starac
Koji istroši život u svetom radu pravljenja hljeba,

I gdje, lišen svakog jarma i svakog lanca,
Svako može da dade maha snazi što u sebi je krije;
I gdje je svako sâm sebi gospodar noseći u sebi svoj zakon,
Svoju snagu, svoju sanju;
I gdje su velika misao i ustrajan rad brat i sestra;

Gdje, između velikih ljudi, rastu i stoje,
Nalik na neoborive hrastove, velike misli;
Gdje silazi — vedra i zvana od pjesnika čistih —
Među ljude Ljepota;
Gdje ljubav stvara život i diše radost.

Plovi, Lađo! hitaj bez bojazni preko svih zaliva;
Stigni u krajnu Atlantidu;
Ponesi novoj zemlji slave i biljege ljudî.
Plovi! — Jaka ko albatros
Duša je, koja te sl'jedi okeanskim virima, Lađo.

Ova je lađa glomaznija, maglovitija, — D'Annunzio je neko vrijeme koketirao malko i sa socijalistima — nerealnija i od majke svoje, od one rimske Carduccijeve lađe, a plovi svim jedrima i svim veslima i preko granica zemaljskih u carstvo Utopiju. Nesretne je ruke D' Anunzio svaki put, kada se — po svome adetu — lati nečije tuđe slike, jer mora da je nadimlje i hipertrofira do karikature.

Ali ovaj veliki virtuoz zna obaviti svoj posao i drukčije. Poslije ode Lađi-sablasti priča u pjesmi »Pel battesimo di due paranze« kako sijed orač krsti i blagosivlja dvije nove ribarske lađice, koje će biti spuštene u valove Jadrana da mu pomognu

prehraniti porodicu. Ovog puta kao da D' Annunzio govori o nečemu, što je sâm vidio. Pjesma lijepa i po sadržaju i po formi. Ne mogu se njome ovdje dalje baviti, i ako — možda — sinovi ili bar nećaci tog sijedog orača iz abruckog ili puljiškog litorala love nesmetano dandanas, baš onim ribarskim lađama, srdjele i lokarde u nekim kanalima našega primorja.

U trećoj odi pjeva D' Annunzio talijanskom torpednom brodu na Jadranu (»A una torpediniera nell' Adriatico«). Ti su stihovi neki pandan Carduccijevu »Italskom pozdravu«. Dok Carducci kao da sanja o regimentama što marširaju pobjedonosno u Trent pa u Trst i u Pulu, D' Annunzio bi htio da ratni brodovi zaplove »daleko, gdje se onkraj mora diže varoš visoko nad svojim zaljevom sjajući se našoj nadi i blistavih tornjeva, užarenih jednom jedinom vjerom i sveđ kličući: ,Uvijek tvoja! Uvijek jednako vjerna!', jer ta naša jadna ukroćena sestra još i sad vjeruje u ono što smo joj obećali.« Trst! Ili, kako ga je Carducci prozvao u odi Viktoru Hugo »la fedele di Roma Trieste!« U Carduccijevu »Italskom pozdravu« Bronzettijeva sjena strši na oblačnim, još uvijek austrijskim, Alpama i kliče Italiji: »Quando?« (»Kada?«), a u D'Annunzijevoj pjesmi avet Faa di Bruno uzdiže se iz okrvavljenog, još uvijek austrijskog, mora ispred Visa i pita Talijane: »Hoće li dakle vječno trajati ova naša sramota?«

Ali godine su prolazile, budućnost je i nadalje ležala — nepoznata — u krilu bogovâ, a Trojni je savez (Njemačka, Austrija i Italija) stajao — bar naoko — čvrst i nepokolebljiv; talijanski ratni brodovi čuvali su se da uđu — i kao gosti saveznici — u austrijske vode i luke od Trsta pa sve do Budve. Nestrpljivi D' Annunzio poče onda graditi s v o j u Lađu, da je s talijanskih — a po mogućnosti i s drugih — velikih pozornica spusti u more što šire publike. Gradio je (1908.) najzvučnijim svojim stihovima, najblistavijim svojim slikama i metaforama, u Veneciji, u bivšoj »Kraljici Jadranskoga mora«, i netom je i dogradi, požuri se baš na Rijeku da je pročita Garravagli, najboljem glumcu — a čini mi se: i tadašnjem upravniku rimskoga »Teatro stabile« — koji se slučajno desio

sa svojom trupom u tome gradu na gostovanju. — D' Annunzijeva je »La Nave« (Lađa) simbol pomorske sile Treće Italije, kojoj je — po pjesniku — suđeno da zavlada Jadranom, Sredozemnim morem pa i okeanima — zato se zove i »Totus Mundus«, »Tuttilmondo«. To je drama teška kalibra; može da te smete i umori, ali ima i u njoj — kao i u svim D' Annunzijevim pozorišnim djelima — krasnih stihova i uspjelih, ponajviše lirskih, epizoda. — U »La Nave« spominje autor i Hrvate. Netko, negdje, u njoj veli: »I lupi di Croazia tengono il mare« (Hrvatski vukovi vladaju morem). D'Annunzio dakle zna da su Hrvati vladali Jadranskim morem još onda, kada su protagonisti drame »La Nave«, bjegunci iz porušenoga Ogleja (Aquileja), dograđivali na još pustim mletačkim lagunama svoja naselja i turali u more svoju »Tuttilmondo«. Morao je dakle također znati — a on je uvijek bio svega radoznao — da su Hrvati imali svoju državu na istočnom žalu Jadrana i da su svojim ratnim liburnama plovili i vojevali još i prije no su Mleci nastali ili bar došli do neke snage na moru.[1]) A oni D' Annunzijevi »lupi di Croazia« sjećaju me na naše Neretvanske gusare, koji Mlečanima nisu dugo davali mira, a poslije[2]) im se čak prohtjelo došuljati se u Veneciju, prodrijeti u crkvu i oteti djevojke u času skupnog ženidbenog obreda. — Sjećam se, da su se mnogi naši ljudi ljutili na autora »Lađa« zbog tih njegovih »lupi di Croazia«. Ja sam se tome gotovo veselio. Tâ, D' Annunzio nam je time nešto važno — i ne hoteći — sam priznao, a šest godina prije no je »La Nave« nastala, već 1902., ja sam u Zadru unio među svoje »Hrvatske kraljeve« i ovog drevnog hrvatskog morskog kurjaka:

[1]) Pavao Diakon: »De gestis Longobardorum«: Opsjedanje Seponta u Manfredoniji, god. 642., gdje su kasnije, god. 969., Hrvati porazili Saracene kod Monte Gargano; Sigonius: »Sclavi in Italiam trajicentes, Saracenos ingenti clade superatos monte Gargano dejecerunt.«

[2]) Po S a b e l l i c u i po S a n u d u za vrijeme dužda Petra Partecipazia (939.—942.), a po F i l i a s u i R o m a r i n u za vladanja dužda Petra Kandiana III. (942.—959.).

LADISLAV

Sinovac Bornin, bane Ladislave
Mletačku lađu po pučini tjera.
S palube viče: »Ne ćeš spasti glave,
Nevjerna psino; već je puna mjera.«
Valovi šume, i zvižde konopi.
Hrvatsko dr'jevo gvozden-kljunom bije
Mletačku lađu o bok. Krv se lije.
Urlik se diže. — Galija se topi.
Mletačke borce morska pjena davi.
Jednoga od njih ban za kosu vuče
Na brod i veli, dok mu oči gore:
»Slobodan bit ćeš. Idi. Duždu javi:
Nastade doba da se ljuto bore
Mletački lavić i hrvatski vuče.«

Dă, zaista: i lupi di Croazia!

*

Italija uđe god. 1915. u Svjetski rat i djela doskora pokazaše, da su Papinijeve riječi o pjesniku bile nesamo preveć oštre no i netočne. Retorik bez osjećaja — kako veli Papini — perverzni dekadent i literarni kameleon — kako tvrdi Thovez, — majmunče Carduccijevo — kako smo i mi malo prije gore natuknuli — taj čudni čovjek i pjesnik, Gabriele D'Annunzio, ne više mlad, a, vele bar, i ne više zdrav, snašao se odmah i prošao od Riječi na Djelo. Čučao je spočetka kao vojnik u rovu na goričkoj fronti; zatim se prometnu u vojnog avijatičara. »Poza! Lukavstvo stihotvorca kome renome pa i literarna moć već tone!«, govorilo se u talijanskim književnim logorima i busijama, a sve je to i nama godilo. Poza! — kad poletje nad Pulom i Kotorom. Teatar! — kad povede jato aeroplana iznad Beča. Reklama! — kad izgubi jedno oko a drugo jedva spasi. A kada je u veljači 1918. ušao jedne noći sa 30 momaka na 3 torpedne lađice ili podmornice u bakarski fjord, ti su isti njegovi — naravno ponajviše literarni — protivnici viknuli: Lakrdija! tà sam Gabriele D' Annunzio nazva taj svoj podvig »La beffa di Buccari« (Bakarska šala ili psina)! — Uistinu, D' Annunzio

nije ni našao u bakarskom fjordu ono, čemu se nadao, ali vjerujem, da je u nj ipak ušao napet kao luk. Kako mu je bilo, dok se vozio u Bakar da se naruga austrijskoj floti, kazao je on sâm u pjesmi, od koje ću — za čitaoce koji znadu talijanski — donijeti i prvu kiticu u originalu, jer se bojim e ovakovi stihovi mogu u prijevodu i previše izgubiti.

LA CANZONE DEL QUARNARO

Siamo trenta d' una sorte,
e trentuno con la morte.
Eia, l'ultima! Alalà!

Siamo trenta su tre gusci,
su tre tavole di ponte:
secco fegato, cuor duro
cuoia dure, dura fronte
mani, macchina, armi pronte,
e la morte a paro a paro.
Eia, carne del Carnaro!
Alalà!

KVARNARSKA PJESMA

S trides ljudma ovdje stojim:
S tridesjednim — smrt kad brojim.
Eia, zadnja! Alalà!

Trides ljudi na tri ljuske,
Na tri daske čamca smjela:
Suhih jetra, tvrda čela;
Uz Smrt oči nikad dr'jemnih,
Tvrda srca, ruku spremnih
Alat dić što ruši, hara.
Eia, pûti sa Kvarnara!
Alalà!

Hostijom se triju boja
Pričestila družba moja.

*

Kao rana raspaljena
Crvenilo rebra para;
Zelen boja, ogorčena,
Još trpkijom žuč nam stvara.
Eia, soli iz Kvarnara!
Alalà!

Vratit će se svi — il niko.
Ne vrati l' se trideset ljudi,
Vratit će se tridesprva
— Ona koje strah nas nije —
Noseć sjeme, da ga sije
Gdje ko brazda val s' otvara.
Eia, mračno dno Kvarnara!
Alalà!

Možda je to najjednostavnija i najneposrednija pjesma D'Annunzijeva. Otresao se sve erudicije svoga učitelja Carduccija. Izražava se kratko, zbijeno. Da nije spomenuo b j e l i n u hostije, c r v e n i l o k r v i i z e l e n i l o žuči (boje talijanske trobojnice), pjesma bi mogla biti i anacionalna — krik ratnika, koji srće u pogibao samo da se razgoropadi, da se razbjesni, i da se lomi. »Ali polako! U tim je kiticama ipak čuti — vele neki — i ratnički zamah Mamelijeve himne, i elegijsko treptanje Mercantinijeve strofe, i gaskonsku smionost Rostandova Cirana«. Koješta! Provalilo je nešto iskonsko, pračovječje, iz nutrine toga čudnog čovjeka. Eia, eia, alalà!

I ja vjerujem D' Annunziju kada, u te dane, još veli: »Gdje sam jednom (— kad je nosio glumcu Garravagli na Rijeku rukopis drame »La Nave« —) došao l a đ o m k r c a t o m r i j è č î, evo me opet na oružanoj lađici nalik na ljusku orahovu, kao borac, u društvo boraca. Hvala Gospodu velikome i strašnome!... I, gle, moja poezija živi. Proživljava, eto, svoj C r e d o. I nisam tugovao, borio se, nadao se i čekao utaman. I, gle, moja se pjesma vraća iz dubine mora i udesa.«

A ja sam, baš onda, živeći u Kastvu, slušao gruhanje topovâ na goričkoj fronti i gledao pred sobom pusti Kvarner, za koji

smo se sve više bojali, čak i u očekivanju da će nam svršetak rata donijeti što veću slobodu, i izražavao sam svoju bojazan ovim riječima:

Kad u dane ove jesenje i tmurne
More uji, magle pučinom se veru,
Poput kakve trošne prastare liburne
Jedna crna lađa plovi po Kvarneru.

Srcem smo do sada slutili je više
No upravo okom gledali — al ima
Neko vr'jeme što nam sred vjetra i kiše
Dolazi sve češće burnim talasima.
— — — — — — — — — —

U sumnji smo, da li crna lađa ta je
Avet prošlih dana il znak zgoda novih,
Pa ne znamo sami, bismo l' htjeli da je
Dno proguta ili da jednom doplovi.

Mi ne znamo, što nam ovi dani tmurni
U dušama nose, što se morem veru;
Mi znademo samo da slična liburni
Jedna crna lađa plovi po Kvarneru.

I crna se slutnja obistinila.

*

Raspadanje solunske pa zapadne fronte. Primirje. Talijanska okupacija Goričke, Istre i jednog dijela Dalmacije. Mirovna konferencija u Parizu. — Ruši se i željezni zid austrijske ratne flote na Jadranu, ali imperijalistička Lađa Carduccijeva i nadmudrivanja, o kojima meni nije ovdje govoriti, a — i tako dalmatinskim otocima o želju i pravo naše. Započeše natezanja i nadmudrivanja, o kojima meni nije ovdje govoriti, a — i tako — mi ih još uvijek pamtimo. Čitavo more zatalasanih nacionalnih strasti.

A D' Annunzio se baca i u te vode.

Uzeo je pozu proroka i apostola pa sastavlja epistule i poruke (Lettere e Messaggi). Najviše ga oblijeću dalmatinski Ta-

lijani i Talijanaši, i lako je pogoditi kakvim ga informacijama pitaju. Kao uvijek kada piše samo da piše, utječe se erudiciji, što je zna majstorski nakititi najmirisnijim pjesničkim cvjetićima. I nastaje njegova čuvena »Lettera ai Dalmati« (1919.). Nemam je pri ruci, a njezin je sadržaj bio takav, da sam ga i morao doskora zaboraviti; sjećam se ipak da su u njoj — ili u kojoj drugoj od tih D'Annunzijevih poruka — mijaukali svi kameni mletački lavići na starim zidinama dalmatinskim, i lupkaralo neko staro zvono (»la Granda«) u Rabu na ostrvu, i čulo se vajkanje upropašćenih klijenata Mletačke republike, koji kriju mletačku zastavu u neki oltar u Kotoru na glas da je Veliki Korsikanac oborio za uvijek na lagunama preživjelu Serenissimu. Uspomene — ponajviše bez važnosti — iz rimske i mletačke prošlosti na istočnome žalu Jadrana. Arheologija i Muzej. Ali nigdje — u toj »Letteri« — ni jedna ozbiljna riječ o narodu, koji je poslije Ilira, Rimljana i Liburna — prije no su nastali i Mleci i Italija, — zaposjeo one krajeve, i ukorijenio se, i sazdao svoju prvu državu, i ondje živio stoljećima mučeći se svakojako i svemu odolijevajući, pa je i dandanas još uvijek tu, jači i uporniji no ikada. Rad govornika i publiciste D' Annunzija, između svršetka rata i njegova hoda iz Ronchija na Rijeku, bio je često nepravedan, a — katkad — i nepristojan (»Schiavi«, »Croato lurido« i slično).

Prestao je — bar donekle — kada je, uz jeftino junaštvo, »okupirao« Rijeku, pa u njoj ostao, okružen — a time i štićen — redovitom talijanskom vojskom. Što je on na Rijeci sve radio, kakav je bio odnos između njega i talijanskih vlada, pa kako je Giolittiju, tome starom liscu iz Dronera, ipak pošlo od ruke — uz mnogo pucnjave i dima — potjerati ga odanle kao zvjerku iz jazbine, ne treba mi ovdje pričati; kazat ću samo da se prevariše svi oni — i u Zagrebu — koji — na glas da je D' Annunzio ušao sa svojim arditima u grad Rijeku — slegnuše nehajno ramenima i rekoše: »Teatar! Opereta!« — Teatre, operete, pompe — ponajviše mrtvačke — pravimo često i mi, samo ozbiljnije, pa zato i na smješniji i dosadniji način; a od dana,

kada su D' Annunzijevi arditi ušli »teatralno« u Rijeku, ne prekoračismo više gradskog mosta na Rječini.

Sada taj za nas kobni pjesnik stârî i — rekao bih — smiruje se u Villi na Gardi. Garduccijeva i D'Annunzijeva lađa doplivala je na ovu obalu Gornjeg Jadrana; ona je dandanas nesamo napirlitana lijepim frazama no i naoružana grdnim željezom; a na njoj stoji — uspravan i napet — čovjek u koga su čeljusti krupne, oči širom otvorene, glava ćelava i tvrda kao u drevnih navarka rimskih, a kad otvara lavska usta, osjećaš, da se naučio govoriti čitajući najjaču prozu i najljepše stihove autora ode »Roma« i pisca »Kvarnerske pjesme«.

Jer u Italiji riječ pjesnikova — čak i u ovo doba — ne pada u trnje i na kamenje.

ODMORNI URANCI

I

Na me pada mrak u gustim slojevima,
na ramenima mu mjerim svu težinu.
Na me pada mrak u krupnim brojevima,
pokreti prejarki u crn omot ginu.

Slaze smrtne dosade u rojevima,
magle će svijeta na me da se splinu;
jedva u čudesno naglim bojevima
rujni meteori probadaju tminu.

Bit ću omotan u sve lišće žuto
i posut zemljom ispod tihe trave,
i kao kamen počivat ću kruto

s mukom livade povrh trome glave;
i van stanja (ni želim, ni ne želim)
uveli osmijeh pod hrpama svelim.

II

Tada ću istom neizmjerno biti
u lomu svega što je prizrak svijesti.
Ko plavi svemir ja ću prazno sniti
vrtložnu igru svih atoma čestih.

Sile će svijeta u odar se sliti,
i tmasta zemlja u čežnju se splesti,
prah će s neba u šupljinu sviti
i nemir boga na hum smeća stresti.

Žudnje će tvari poigrat u kolu
i poželjet će najzad: biti pune.
Obratit će se strepnje svojem spolu

i njim će potres u krug da me mune.
Iskreni polet sad će da se vrti
baš u životu, i baš ne u smrti.

III

Da bi mi oči progledale jasno,
nužno je doći iz hodnika groba;
da bi mi misli zaklicale glasno,
hora je stresti i lice i doba;

da bi mi ruke milovale strasno,
da mi pregori plamena utroba,
da bi mi bilo zakucalo časno,
da zaboravim sve što ikad probah.

I tako, lišen sebe, da se vratim
kružnom vihoru što ne pazi međa
upravljan kobno bijesom nepoznatim

i ponorima iza naših leđa.
I tako, lišen sebe, da bih bio
stvarna jednina i otporni dio.

Tin Ujević

CVRKUTANJE SRCA U POKRAJINI SANJA

Ptice pjevaju u mojoj sobi, a ne u kavezu,
puštene od ruku milosrđa u moj blaženi san.
Ptice mi javljaju da su, jer smo radosni, sa mnom u savezu,
ptice cvrkuću u misli i naviještaju crveni dan.

Ptice su ostavile šume i svježe granje stabala.
Sada se sjatile u grad, ali u pohode isključivo meni.
One kljucaju kljunom u plohu zvonkih stakala.
One pjevaju suncu i boji u ovoj ugodnoj sjeni.

One su rekle hvalu vjetru i pjesmi ganuta lista.
Ispričale su povijest stvari u toku između zemlje i neba.
Ptice mi dragaju lice i nude cjelov iz čista.
Ptice će mašta krotkosti primiti s ruke zrnja i hljeba.

Došle su pjevice k meni, k valu, na idealnu rijeku.
One, jedine iskrene u ovoj građi gordoga mraka.
I one predaju mrkim licima u turobnome vijeku
golemu poruku sreće iz plavetnoga zraka.

O ptice, i ja sam ptica, i ja se ljuljam na grani,
ili prostore siječem gdje se daljine zemlje brate.
Cvrkuće u mom srcu, jer sam ja duh izabrani,
a vi ste, ptičice, poslane da u mom snu zapjevate.

I kada odlete ptice, ostat će njihova krila
i moje glasnice u grlu sve nabubrene zvukom.
O ova pera šarena da bi se u let milja razavila
i pobjedno kliktala nad razderanim mukom!

(Vrlo rijetka
odgonetka
živopisna sna:
cvrkuće
s vrh kuće
u moj zvučni Ja).

Tin Ujević

CJELOVITI CJELOV I TI

U maštama ću tebe loviti,
trače sunca s ružičastom niti.
U etere ću srca ploviti,
otvorene čaške nebo piti,
jer bez tebe biti
znači mene prepoloviti.

Moju nagu dušu ne ću kriti
da bi jadan bio žmarak skroviti.
Ja ću tebe blagosloviti
i molitvenom slovkom osloviti.
Ja ću tebe suzom liti
i sebe smiješkom obnoviti.
Vidjeti ćeš krvav grč strahoviti.
Tvojom rosom ti ćeš mene miti.

Moje srce tvojoj biti
hiti,
ni do groba nismo siti.

Svojim dahom ti si svijet jezgroviti
kamo će se sloge boja sliti.
Ja ću tebi vijence viti,
draganjima oviti,
i tada će opet biti
u potpunoj kiti
cjeloviti —
cjelov i ti.

Tin Ujević

IVANA BRLIĆ-MAŽURANIĆ, ZAGREB

PRIČA O ZORKU BISTROZORKOM I O SREĆI

I

Sastala se tri diva u jednome klancu.

Malo se poigrali: prvi tri gore razvalio, drugi tri jezera raspljuštio, treći zrnašce živoga srebra uhvatio.

»Malo je ove igre« reče Valigora.

»Da tražimo bolje« odvrati Mokronog.

»Da vidimo je li sunce više ili je more dublje ili je Sreća dalje« predloži Zorko Bistrozorki.

»Dobro je« — dokončaše sva trojica i podijeliše posao.

»Moje su gore, ja ću suncu kose splesti« reče Valigora.

»Moje je more, ja ću morskome dnu, gdje je najdublje, utrobu proporiti« prihvati Mokronog.

»A moja je ravna zemlja, ja ću Sreću uhvatiti« dovrši Zorko — pa se odmah raziđoše svaki na svoju stranu.

Valigora uzašao na goru: najprije na gvozdenu, pa onda na mjedenu, pa napokon na najvišu, na staklenu. Stade div na vrh gore, pruži se pod nebo i digne desnu ruku: na ruci zvjezdica. Po drugi put se jače pruži i ruku još više digne: na dlanu srebro od mjeseca. I po treći se put pružio i ruku najjače digao: ali sunca doseći ne može. Snuždio se Valigora, sašao sa gore i vratio se u klanac.

Mokronog otišao do sinjega mora. Gdje je more duboko tamo prvi put zaroni: zlatnu stijenu na ramenu iznese. Gdje je more dublje, tamo po drugi put zaroni: bisernu stijenu iz mora iznese. Gdje je more najdublje, tamo po treći put zaroni — ali ga more izbaci, do dna mu ne dade. Snuždi se Mokronog i vrati se u klanac.

A Zorko izašao na ravnu zemlju. Zagledao se bistrozorkim očima i ugledao u trećem carstvu dijete. Sjedi dijete nasred polja, igra se sa zlatnom mušicom i veselo pljeska rukama. Upozna odmah Zorko Bistrozorki, da ono nije mušica, nego da je ono Sreća i uputi se put djeteta. No kakogod brzo išao divovskim koracima, tako ipak zakasni: mušica bješe već odletjela, a dijete sjedilo i gorko plakalo. Ali u daljini vidi Zorko kako leti divna paunica i odmah prepozna bistrozorkim očima, da se ono zlatna mušica pretvorila u paunicu i da leti u deveto carstvo, u palaču trgovčevu. Kako je paunica u palaču uletjela, tako po palači zasjali plamečci zlatni i srebrni. Pobrzao Zorko za paunicom, da je stigne u palači. No kakogod brzao i opet je zakasnio. Dok on tamo, već je paunica odletjela iz palače trgovčeve. Počeli se trnuti plamečci, ponajprije zlatni, a onda i srebrni, a trgovac pred palačom ruke lama. Ali u daljini leti orao, na glavi mu kruna carska. Odmah se dosjeti Zorko, da se ono paunica pretvorila u orla, i vidi Zorko, kako je u daljnom devetom carstvu orao uletio u dvore vojvodine, a pred dvorom narod kliče i vojvodu za cara kruni. Poboja se Zorko, da mu orao ne umakne, jer bijahu već stigli na kraj svijeta. Pojuri dakle Zorko divovskim trkom, da uhvati Sreću — orla okrunjenog. Kad ali on do devetoga carstva i do dvora vojvodina, a ono već orao izletio iz dvora; pred dvorom lomača bukti, a na lomači svezan vojvoda izgara.

»Dognat ću orla do kraja svijeta, do zida nebeskoga, tamo ću ga uhititi« pomisli Zorko i jurne za orlom. I dotjera ga do zida nebeskoga, na kojemu svod nebeski počiva; ali se orao vine pod svod nebeski, pa kada najviše bijaše, raspadne se u sitnu prašinu i prospe se polako po zemlji. A Zorko, kolikogod gledao bistrozorkim očima, nijedne prašinice nije našao. Snuždi se veoma, te se i on vrati u klanac.

Ispričaše divovi jedan drugome svoju nedaću.

»Treba da se bolje osilimo. Čekat ćemo tri male godinice«. Tri male godinice: trista puta po trista godina.

Kada je prošlo trista puta trista godina osilili divovi na trostruku snagu. I razišli se opet po svome poslu.

Digao se Valigora na goru, odmah na najvišu, na staklenu. Pružio se pod nebo i od prve objema rukama do sunca segnuo

i suncu kose spleo: ostale mu ruke pozlaćene. Vratio se Valigora radostan u klanac. Pošao Mokronog do mora, u more uronio, od prve do najdubljeg dna segnuo, morskome dnu utrobu proporio i bijel goruć kamen u ruci iznesao. I on se radostan u klanac vratio.

A Zorko Bistrozorki izašao opet na ravnu zemlju. Ali ono sve bilo isto onako kao prije trista puta trista godina. Gonio div i Sreću mušicu i Sreću paunicu i Sreću orla okrunjenog — uspeo se orao okrunjeni u najveću visinu i raspao se u prah, u onakav prah što je sitniji nego prašina nad ljetnim putevima. I nijednoga praška ne mogne da nađe Zorko Bistrozorki. Vrati se on još gore snužden i praznoruk u klanac.

»Spleo sam kose suncu« reče Valigora i pokaže svoje silne ruke, suncem pozlaćene.

»Proporio sam morskome dnu utrobu« reče Mokronog i pokaže bijel-goruć kamen, koji plamtijaše bijelim i modrim svijetlom.

»Izmakla mi sreća. Vidio sam je, a ne znam sada ni gdje je, ni kakva je« reče Zorko Bistrozorki.

Zahihotala ona dva diva, zatutnjila dva klanca i sedam gora od njihova smijeha. A Zorko otišao od njih, stao uz visoku planinu, oslonio se laktom o njenu glavicu i zamislio se teško: kako li bi Sreću uhitio i gdje li je ona sada?

Ujedared se kroz hihot i smijeh divova začuje sitan glas dolje uz nogu Zorkovu.

»Evo me, Zorko« zazveči kao da je srebrn praporac.

Pogleda Zorko niz svoje divovsko stegno, pa niz listove, pa dolje do svoga stopala divovskoga. I vidi, da je stopalom zatvorio ulaz u malu prodolicu među planinama i da sitna, uzana stazica vodi u prodolicu; ali ne vidi otkuda onaj glas.

»Učini se manji« reče glasić. Zorko posluša i učini se manjim. »Još manji« reče glas, a Zorko opet posluša. »Još manji, još manji se učini« prigonio glas Zorka, dok ga nije dognao do običnoga rasta ljudskoga, tako te mogaše stupiti na stazicu i poći njome u prodolicu. Kako je stupio na stazicu, tako je osjetio da je onaj srebrni praporčić u njemu zazvečio: »Traži me, Zorko, traži!«

»Ne treba da te tražim« nasmija se Zorko »čujem dobro gdje si«. Ali mu budne nekuda strašno, gdje je ostavio divovsku snagu, te se našao toliko malen, a s praporčićem u sebi. I još pomisli: — »A ipak je nisam još uhitio, jer je ne poznajem i nisam je vidio«.

Visoko kroz planine i kroz klance pronosio se nemili hihot divova — a Zorko pođe stazom u prodolicu. Mladi jaseni dizali se s lijeva i s desna po strmini, a bujna je trava pokrivala prodolicu.

II

Omjerili ovako divovi svoju snagu o sunce i o utrobu zemaljsku. Ali ljudi o tome niti su što znali, niti im je do toga bilo. Živjeli ljudi svojim životom i bila im je duša puna svačega.

Tako i na dnu prodolice živio neki čovjek, po imenu Raduč. U njega bila kćerkica, mala Mavrica. I više nikoga nisu imali. Živjeli oni sami samcati, tiho i spokojno; na daleko i široko ni žive duše, svuda vinjaga i divlji hmelj, a šuma i zvjerad šumska znala i Raduča i Maricu i družila se odavna s njima kao sa svojima.

»Mavrice, kćerkice moja, ne ću te danas pasati crvenom tkanicom« reče otac izašavši iz kolibe. — Jutro je bilo čisto, a mladi jaseni jedva čekali da grane sunašce.

»Zašto, oče?«

»Pomozi mi da prostrem ponjavac po ledini, pa da legnem« reče otac.

Učini Mavrica tako, a Raduč legne, uhvati dijete za ručicu i reče:

»Mavrice, meni je umrijeti«.

Dijete nije moglo ovo da razumije, nego samo zadrhta i upita:

»Što će ovo biti, oče?«

»Ne znam ni ja, što će biti« šapnu Raduč, »samo ne ćemo biti zajedno. Ostat ćeš sama u kolibi«.

Dijete se prihvati objema ručicama za ruku očevu.

»Ne boj se, Mavrice, ničega — šumska te zvjerad poznaje. Neboj se lisica, s njima si uzrasla!«

»Da, oče, one dolaze svakog jutra, da se igraju sa mnom« odvrati dijete, ali se sagnu k ruci očevoj i obliju je suzice.

A dijete se priljubi liščem uz ruku očevu i zajeca:

»Ne boj se ni vukova, i oni te znadu i čuvaju te.«

»Da, oče, vukovi su mi vrlo dobri«.

»Jelde, Mavrice, jelde, milo moje, da su ti vukovi zaista dobri?« šapnu hitro Raduč i oblije ga težak znoj — ili od muke smrtne ili od straha strašnoga: jesu li vukovi i zaista dobri siročetu? Prihvati on jače ručicu djeteta i reče:

»Zbogom, Mavrice! zbogom, milo lane moje!«

A dijete sklopi očice. Dođe sjena, što u takav tren ovako ili onako pokriva oči i pamet svačiju, te nitko ne zna i ne vidi kako mu umire otac.

Raduč pak zahvati još okom nebo oko sebe i rastavi se od duše. Kraj njega je na ponjavcu ležala bez glasa Mavrica, kao bijelo janješce, sama samcata na ovome svijetu.

Zamalo počeli pridolaziti vukovi, kako bijahu navikli. No odmah su naslutili da je nešto novo. Stali tražiti po ledini, pa kad su našli ono dvoje na ponjavcu, počeli ogledavati mrtvoga Raduča. Došuljale se i lisice, pružile iz šikare šiljate njuške i njuškale ima li što?

U to stazom kroz prodolicu naišao Zorko Bistrozorki. Prošao svu prodolicu, sve pregledao, svemu se nadivio, čega dosad ne bijaše opazio. Zapazio i šarenu ptičicu i crvenu jagodu i bijelu koru javorovu, a još bi i više toga progledao, ali mu smetao grohot divova, što se negdje preko planine zahvatili rukama na igru — a još mu više dodijavao onaj praporac, koji je u njemu jednako zvečkao »Traži me! Traži me!«

Ali onda Zorko promisli i reče sam sebi:

»Hoće Sreća opet da me nadmudri! Da je tražim po šumi i prodolici, a ona se u meni sakrila. Morat će ovo da se drugačije desi, pa da mi izađe sama na vidjelo«. — I pusti Zorko praporčić da zvečka, a on pođe po prodolici, da je svu vidi i da upozna kakav li je život, kad nije divovski.

Dođe tako Zorko do kolibe. Razbjegli se vuci i lisice, kako bježi onaj, koji nije na dobro smjerao, a Zorko ugleda ono dvoje na ponjavcu i pristupi k njima. Sagne se i pogleda, pa kad osjeti toplu ruku djeteta u hladnoj ruci očevoj, trgnu se Zorko Bistrozorki i uvidi odmah, da na svijetu nema većega nego je ovo.

»Da sam suncu kose spleo, manje bi bilo nego je ovo. U ovome je sve što ima na nebu i na zemlji — ovdje će negdje i Sreća izaći«, reče u sebi.

Dijete je još uvijek spavalo teškim snom, a Zorko rastavi dječju ručicu od očeve ruke. Kao otkinuta ružica ležala je sada Mavrica, a Zorku se srce otvori i odmah se napuni boli.

Pogodi Zorko, da treba sahraniti Raduča. Uze lopatu i poče kopati grob, a za Sreću je zaboravio. Kopanje teško, teže nego ikoji posao divovski, a Sunce pripeklo, kao za divovskih dana. Omiljelo Zorku sunce, što mu tolikim žarom kroz ruke u lopatu struji te mu pomaže da zemlju izdigne.

Već je sumrak počeo da se hvata, kad je Zorko sahranio Raduča i nagrnuo na njega težak humak žute ilovače. Pa kad pogleda, kolika je ono težina nad čovjekom, učini se Zorku, da je sva ona zemlja legla njemu samome na grudi. Ražali se Zorku nad čovjekom i htjede da sjedne da promisli: što je ovo.

Ali u to dunu večernji vjetar, hladan kano britvica. Zazebu kosti Zorka i pogodi Zorko Bistrozorki, da treba pregrnuti ponjavac preko djeteta. Učini tako, pa onda pođe da razvede oganj pred kolibom.

Uto Mavrica otvori očice. Oko nje hladan vjetar duva, sumrak silazi sa planina, a kraj nje velik humak ilovače. Zavrisne Mavrica kao ranjena košutica i padne opet nice k ledini, da se od svega zakloni.

Zorko pođe do djeteta. Prokušao on toga dana i vrućinu i studen, natrudio se truda, pokopao čovjeka i ražalio se pravom

žalosti. Zato pogodi, kako se pristupa sirotici. Priđe polagano do djeteta, sačeka da se dijete isplače, a onda ga tihano digne u naručje i ode s njime k ognju.

Sjedne Zorko s Mavricom do ognja. I opet zazveči praporčić u njemu. »Traži me Zorko, traži!«

»Umukni« šapne Zorko, »nije mi do tebe, nego do ove sirotice« pa se sagne nad Mavricu.

Dijete pogleda Zorka i liščem mu preleti djetinji sjaj. Rastvori obje ručice i prigrli se Zorku oko vrata.

»Djetence mileno« izreče Zorko blago, a u sebi osjeti toliku svjetlost, da se sve u njemu i oko njega promijenilo. Ležala je ta svjetlost svuda i nad svime i sve je bilo kao pozlaćeno.

U taj čas opazi Zorko, da nisu sami. Uz oganj sjela prekrasna žena, kao da je i ona sva od svjetlosti i miline satkana. A najljepše bijahu njezine ruke, bijele i prekrasne, kojima je primetnula svoj iver k njihovome ognju.

»Gle, evo te!« začudi se Zorko Bistrozorki.

A Sreća samo kimne glavom, nasmiješi se i ostade s njima.

Pun je mjesec stajao nasred neba, kad se s desne strane prodolice nad planinu nadvirio Valigora, a s lijeve strane Mokronog.

Nagnuli se ramenima i glavama preko kosine, i gledaju radoznalo.

Domislili se divovi, da je Zorko uhitio Sreću, i došli da vide što je.

»Hajde! da svršimo igru. Donesi što si uhitio!« rekne Valigora Zorku.

»Ne idem«, odvrati Zorko »ostat ću, gdje sam«.

»Ne ideš?« reče Mokronog. Od čuda klonule mu obje divovske ruke niz planinu. Pokršila se stabla, kud su mu ruke pale i učinila se pod njegovim rukama dva prosjeka kroz šumu — a

Mokronog opet reče: »Ne ideš? A što će biti od tvoga djela, od ravne zemlje?«

»Podijelite je među se« odvrati Zorko.

Tako je i bilo. Zorko ostade uz dijete i uz ognjište, gdje mu se Sreća ukazala, a Sreća ih zavoli i ostade s njima što dulje mogaše.

A ona dva diva odoše da se podijele, zavadiše se o baštinu i proždriješe jedan drugoga.

ISO VELIKANOVIĆ, ZAGREB

DEŠA GROM

Nekad je to bilo najobičnije ime u selu. Ako se dijete rodi u subotu, uoči blagdana Gospodnjeg, ili na samu nedjelju, zar bi se taj mali sretnik i mogao okrstiti drugačije nego blagdanjim imenom: Dominik, nedjeljno dijete, — Nedjeljko, kako se po nekim mjestima zove takav sretnik, ili Deša, kako se Dominik od mila zove ovdje u selu.

I Deša Grom bio je sretnik, koji se rodio u noći sa subote na nedjelju, pa mu nije izmaklo lijepo ime nedjeljnog djeteta. Ali njemu je poslužila još jedna sreća, rodio se i uoči svetog Antuna, najvećeg blagdana seoskog.

Radi toga seoskog blagdana i čuvenog proštenja na taj dan gotovo ga i ne htjedoše okrstiti uobičajenim nedjeljnim imenom. Sva ženskadija u kući, pa i drugi svijet iz susjedstva, koji se bio sletio da vidi lijepog momčića, o kojem su već bili razglasili divno čudo da je crven kao Švaba, i divili mu se, koliko je grlat, nadadoše viku, da ga treba okrstiti po sutrašnjem svecu, svetom Antunu, od kojeg i nema većeg sveca u selu, a možda i na cijelom svijetu. Bili su gotovo već i prevladali pristaše svetog Antuna, ali onda se javi domaćin, otac dječakov. Jako se rasrdio čovjek, što se cijelo selo plete u njegove poslove, pa kad se rasrdio na žene, rasrdio se i na sveca, ni kriva ni dužna, i strašno se uprotivio i svecu i njegovu imenu. Veli on. »Svetac je gospodar u svojoj crkvi, a ovdje sam gospodar ja«.

Svatko se voli goropaditi, a pogotovu domaćin u svojoj kući. Zapitat će on dakle:

— Šta je ovo? Je li ovo djevojka ili momak?

— Pa valjda je momak, — smiju mu se žene, koje već vole takve razgovore.

— A je li on Švaba?

— Ne dao Bog! — odgovaraju mu, a nekako čudno gledaju dijete, kako je crveno, ali ne čude mu se na glas.

— A je li, da prostite, švapski konj? — sasvim se razgoropadio domaćin.

Na to pitanje nema dabogme odgovora. Razumjelo je već društvo, kud šiba domaćin. Znaju svi, s kakvim zavjetima i molbama dolazi svijet u njihovo selo na Antunovo. Djevojke se mole svecu, da bi ove godine stekle mladoženju. A Švabe iz okolnih sela dovode na taj dan pred crkvu sve svoje konje, i onda se u crkvi mole svecu, da im konje i ove godine očuva od svih starih bolesti, koje su se uvijek znale, i novih, koje su se silno rasplodile, otkad su došli veterinari i svake ih godine ima sve više.

Dok su se samo djevojke molile svecu, bilo je u selu mnogo Antunâ. Ali otkad su se molitvama pridružili i Švabe sa svojim konjima, velika je zamjerka u selu i kao da je u selu svake godine sve manje Antuna. Radi Švaba nastala je zamjerka i svecu.

Tako se i novorođeni mališ odbio od seoskog sveca i bio okršten po očevoj želji Dominik, a onda se u selu prozvao dabogme Deša.

Svako čudo za tri dana, pa tako se brzo prestadoše i čuditi Dešinoj crvenoj kosi. Rodio se uz gromove i sijavice, pa mu je valjda otud, od silnog žara i svjetlosti ta crvena kosa. Ne treba dakle dalje ispitivati niti se čuditi. A kad je odrastao, onda se dabogme nitko i ne bi više usudio čuditi, i još manje iskazivati na glas bilo kakvo mišljenje o crvenoj kosi Dešinoj. Jer i koji su pokušali da iskažu kakvo mišljenje, zlo su prolazili, pogotovu nedjeljom, kad je svak dokolniji i raspoloženiji, pa voli da temeljito svršava račune s ljudima za cijelu nedjelju dana.

A i nije trebalo mnogo razglabati, otkud djetetu crvena kosa. Kod Švaba se zna, otkud im je tolikoj djeci kosa kao žeravica. Zato, jer Švaba jede kelerabu, sladi se aptovim pekmezom, od kojega zaziru čak i komarci, a klone se kao vraga ljute paprike. Za kaznu mu zato izbija paprika na kosu. Drugačije je već s našim svijetom. Tu može da se desi crvena kosa jedino onda, ako se dijete rodi uz gromove, a osobito uz sijavicu. Od sijavice pocrveni kosa, pa dijete bude nalik na Švabu, — crvenko ili crvenperka. I takav mu nadimak može i da zamijeni pravo ime. Ali to još ne bi bilo najgore zlo. Nevolja je, što ta-

kvo dijete, ako je dječak, rado ode u pijanice. I to je dabogme od nesretnoga groma. Od njega je žarkoga ožednjelo dijete još u majčinoj utrobi i ne može da utaži žeđu sve do groba.

Sve je tako, razumije se, bilo i s Dešom. Rodio se žedan prežedan, i za svega života nije nikako mogao da otplakne sa sebe kobnu žeđu. Žedan se rodio, žedan će i umrijeti.

Znao je on dobro, tko mu je skrivio i crvenu kosu, i pijanstvo. Znao, a ipak se nije ljutio na krivca.

— Druge, — veli, — ubija grom, — a mene samo da nije ubio, nego me od prvog dana obdario i crvenom kosom i žeđom. Crvenom kosom zato, da budem drugačiji nego svi ljudi, a žeđom, da mi ne bude teško piti. Jadnik je, komu Bog nije dao žeđe, a on ipak pije.

Nije se zato ni bojao groma. Znaju već i djeca, da ne valja ostajati pod drvetom, kad je grmljavina. Svak se boji i bježi. A Deša, čim začuje grmljavinu i začuje gromove, staje pod drvo i veseli se:

Udri, grome, i žene i mome,
Al ne ubij, koja mene ljubi!

I smije se svakomu, tko se boji. Dovikuju mu žene, neka se sklone, neka ne griješi, a on se smije i odgovara:

Bog je dao Deši,
Da po volji greši.

No jednom o Ilinju, kad je navalila nepogoda i na sve strane uzeli treskati gromovi, a deša se po običaju sklonuo onamo, odakle drugi svijet bježi, pod veliki dud na ulici, desilo se, da je grom opalio upravo u taj dud. Zaprepastili se ljudi, koji su gledali, stade ženska cika i vriska. Dud se uznjihao, stresao se, kao da je kakva biljčica, koju trgaš iz zemlje, gotovo odskočio i onda se izvalio. Deša nestao na čas za uzvitlanim granama, a kad se drvo izvalilo i grane se smirile, razabraše ljudi u čudu, da između dvije najjače grane stoji Deša ravan kao kolac i gleda nekud u nebo, kao da očekuje još jedan grom.

Kad je stao pod drvo, bio je malo napit, a nije ga rastrijeznio ni grom, koji je udario u drvo. Ako je grom nekad, kod

rođenja njegova, bio moćan da mu za sav život osuši grlo i osudi Dešu na vječno pijanstvo, nije sad više bio moćan da u njemu osuši piće i tako ga rastrijezni. Ta ni božja sila, koja stvara pijanice, nije moćna da ih odvrati od pića, — jedino može da od njih stvara pitome pijanice, koji tajom piju, a javno propovijedaju treznoću.

Sada je svima, i koji dosad nisu vjerovali, sinulo u glavi, da Dešu ne bije grom. Pa ako su ga dosad u po šale zvali Deša Grom, sada ga stadoše već i u zbilji i gotovo od straha krstiti tako. I čak bi u ljutini znala izlanuti koja starija ženska: Deša te ne ubio!

Neki stadoše već Dešu da drže i za nekog zaštitnika seoskog. Ako njega ne bije grom, to može da bude na korist i selu. Dobro je imati među sobom takva čovjeka, pa mu se može usput i koješta oprostiti. Može mu se oprostiti, što zna prepiti, jer na koncu konca i nije on jedini u selu, na kom je takav grijeh. A može mu se valjda, bar donekle, oprostiti i zao jezik njegov. Jer što se tiče jezika, nije Deši bila dorasla ni jedna žena. I ne samo, kad se nakiti, što je napokon bilo gotovo svaki dan, nego i onda, kad je najtrezniji. Ali kako se sve to ne bi opraštalo čovjeku, kojega ne bije grom?

I tako su u miru i božjem blagoslovu tekle godine. Deša je pio i grom ga nije bio, a žene su u selu već sasvim pouzdano znale, da Deša Grom pomalo čuva i selo.

Ali onda dao Bog te nastala takva godina, da su se zaprepastili svi u selu, a naposljetku, na prepast svima, i sam Deša.

Tek što je granulo proljeće, a ono se već o Josipovu prevratilo gotovo u pravo pravcato ljeto. O Đurđevu nastali već pasji dani. Ni kapi kiše. Već je i Petrovo, a suša te suša. Propalo žito, propada kukuruz, propast će i vinogradi. Zgledaju se ljudi, huču, mole se, a suša ne prestaje. A gledaju i Dešu. Kamo njegovi gromovi? Neka bude i oluje i groma, samo neka se otvore nebesa!

A Deša Grom još od proljeća pao u krevet. Ne pije, ne govori, gine živ. Ili ga je spopala bolest, ili ljuta nevolja, što

mu se ljetos iznevjeriše gromovi? Pitaju ga, ali on ne odgovara nego kao i sav svijet huče, a kad misli, da ga ne vidi nitko, moli se i on.

No cijeloga ljeta i jeseni nije izmolilo kiše ni selo, ni Deša Grom. Propali kukuruzi, a kad najzad propadoše i vinogradi, pa se selo uzvikalo, da ne će biti vina ni za najveće blagdane, okrenuo se Deša Grom k zidu, uzdahnuo i izdahnuo.

Sahranili ljudi Dešu, pa kad su se okupili na daći, uzeli da razglabaju, šta je to s njihovim Dešom Gromom. Muškarci su svakako mudrovali, ali nikako nisu mogli da se slože. I ne bi se nikad ništa ni znalo, zašto je suša ubila i selo i Dešu, da žene nisu riješile tu zagonetku.

— Šta bi i bilo? — rekoše, — nego Deša, grom ga ne ubio, i nije bio pravi zaštitnik seoski. Ako ga je grom i čuvao, nije ga dočuvao do kraja. Istina je, isušio mu je grom grlo, ali ni to nije mogao baš sasvim. Dodijalo onda i božjim gromovima, pa se okanili jalova posla. Hajde, vele oni, da odustanemo od treskanja i gruhanja, pa da na selo navalimo sušu. Drugačije nikad ne osušismo Deši grlo. A ako mu ne osušimo grlo do kraja, zar će on ikad prepiti i od pića nastradati? Ubit ćemo sušom i njega, i vinograde, pa makar izginulo i cijelo selo.

Tako se i razbistrilo cijelo pitanje. Radi Dešina grla nastradalo je i cijelo selo. Zato se ta nesretna godina i prozvala »Dešina suša«. I djeca, koja su se rodila te godine, Bog zna kakva će još biti.

A Dešu, ako i ne grde, nego samo žale, najvoljeli bi da mogu zaboraviti. Ne dao Bog, da se rodi opet takav crvenko, uz grmljavinu, gromove i sijavicu! A ni jednoj se rodilji ne smije dabogme ni spomenuti, da bi joj sinčića okrstili imenom Deše Groma, pa makar se sto puta rodio uoči nedjelje ili na samu nedjelju.

— Bolje ti je, — kažu ljudi, — zvati se i kakvim zvjerskim imenom Vuk, ili po kakvoj kukavnoj biljci ili travi Dragoljub, Smiljan, ili da te zovu šaljivim imenom Brcko, nego da budeš Deša i da navodiš na selo sušu.

FEHIM SPAHO, SARAJEVO

HRVATI U EVLIJA ČELEBIJINU PUTOPISU

Za proučavanje naše hrvatske prošlosti osobito je značenje, da nam se otvore i učine pristupnima turski izvori. Turska historijska literatura obiluje dragocjenim podacima iz hrvatske povijesti XVI.—XIX. vijeka, a da i ne govorimo o rukopisnim dokumentima, koji leže po raznim arhivima i u privatnim rukama, neproučeni i neobjavljeni. Takvo jedno veliko djelo svakako je Evlija Čelebijin putopis, koji u petoj i šestoj knjizi često spominje Hrvate i daje nam podataka iz našeg života u sedamnaestom vijeku.

Evlija Čelebija, ili kako on sam sebe naziva Evlija Muhamed Zilli sin Dervišev »globetrotter« (sejjahi alem) rodio se u Carigradu 1611., a umr'o iza 1679. U toku od četrdeset godina (1631.—1670.) poduzeo je više velikih putovanja po tadašnjem turskom carstvu i izvan njega, a učestvovao je i u ratovima na Kretu, Hrvatsku, Madžarsku, Austriju i dr. pod sultanima Ibrahimom i Muhamedom IV. O svima svojim opažanjima i doživljajima u miru i ratu napisao je opsežno djelo u deset knjiga pod imenom Sejahatnama ili Tarihi sejjah.[1])

Ovo je djelo dugo ostalo nepoznato i turskoj i evropskoj javnosti. Prvi je put štampan u Carigradu 1843. mali izbor iz prve knjige pod naslovom Muntehabati Evlija Čelebi. U Evropi je prvi Josip von Hammer objelodanio 1846.—1850. engleski prijevod prvih dviju knjiga,[2]) pošto je u

[1]) Po carigradskom štampanom izdanju djelo se zove Sejahatnama (putopis), a po Dr. G. Flügelu u bečkim rukopisima (br. 1281), Tarihi sejjah (Kronika putnika).

[2]) Narrative of Travels in Europe, Asia, Africa by Evliya Efendi, London 1846—1850, sv. I i II.

II. svesku svoga poznatog djela »Die Osmanische Staatsverfassung etc.«, p. 450—470., donio iscrpan sadržaj iz prve četiri knjige. Hammer tada nije ni našao više rukopisa, pa je mislio da je Evlija Čelebija međutim umro i da nije ni dovršio svoga djela.

Tek pod konac prošloga vijeka otkriven je u Pertevpašinoj knjižnici u Uskudaru (Skutari u Carigradu) potpun rukopis čitava Evlijina djela. Poznati turski nakladnik Ahmed Dževdet, vlasnik i urednik »Ikdama« poduzeo se odmah da izda ovo veliko djelo pa je već 1897. tiskao prvu i drugu knjigu, a brzo iza toga treću, četvrtu i petu. Kada je iza toga bio malo zapeo s izdavanjem, pomogla je madžarska akademija nauka izdavanje šeste knjige. Iza toga nastaje dulja pauza u izdavanju ovog putopisa. Šteta je, što je ovih prvih šest knjiga tiskano pod apsolutističkim režimom sultana Abdulhamida II., kada je cenzura bila vrlo stroga, pa su mnoga zanimljiva mjesta brisana. To se vidi najbolje po sedmom i osmom svesku, koji su izašli u novije doba, bez ikakve izmjene, pod slobodnim republikanskim režimom. Deveta i deseta knjiga još čekaju da budu objelodanjene.

U našem su jeziku prevodili dijelove, koji se tiču hrvatskih i srpskih zemalja, Dim. S. Čohadžić,[3]) šejh Sejfudin Fehmi Kemura[4]) i Gliša Elezović[5]) iz originala, a Jov. Radonić[6]) iz madžarskog prijevoda od Dra Imre Karácsona, koji je cijelu šestu knjigu, a i jedan dio pete, protumačio i objavio 1904. u izdanjima Madžarske akademije nauka. U ovogodišnjem kalendaru »Napretku« objavio sam ja njegovu posjetu Nikoli Zrinskom, banu hrvatskom, u Čakovcu u studenom 1660.,

[3]) Spomenik Srpske kr. Akademije, XLII, 1905, p. 1—34.

[4]) Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XX, 1908, p. 183—202 i 289—342.

[5]) Glasnik Jugoslavenskog profesorskog društva, XI, 1931, brojevi za ožujak — travanj — lipanj 1931.

[6]) Godišnjica Nikole Čupića, XXIX, XXX i XXXI, 1910, 1911 i 1912.

s kratkim predgovorom poput ovoga ovdje. Gliša Elezović je također napisao i neku studiju o Evlija Čelebiji.[7])

Što se tiče ličnosti i života piščeva, upućeni smo jedino na njega samoga. Otac njegov, Derviš Muhamed Zilli, bio je po tome sa sultanom Sulejmanom I. pod Biogradom, Rodom, Budimom, Stônim Biogradom i Sigetom, sudjelovao je pri osvajanju Cipra, te u vojni Muhameda III. na Egru. Pored toga bio je dvorski zlatar (kujumdžibaši ili zerkeri dergiahi âli). Od Sulejmana I. do Ibrahima služio je deset sultana i umro 1648., kada mu je bilo 117 godina. Njegov djed po ocu, Demirdži oglu Kara Ahmedbeg bio je bajraktar sultana Muhameda II. Fatiha te je učestvovao u osvajanju Carigrada i doživio 147 godina. I djed mu po materi, Javuz Őzbeg, bio je Fatihov bajraktar. Mati mu je bila sestra Melek Ahmed paše, velikog vezira (umro 1662.).

Evlija Čelebija se odao nauci, pa je u ramazanu 1045. (veljača 1636.) prvi put nastupio kao hafiz u Aja Sofiji. Tom je zgodom na njega upozoren sultan Murad IV. te ga je uzeo u dvor kao musahiba. Tu je službu napustio iza dvije godine i postao spahija s plaćom. Otada on stalno putuje, čas na svoju ruku, čas u pratnji velikih dostojanstvenika, poimence svoga ujaka Melek Ahmed paše. Prati ga kako na putovanjima, tako i u ratovima. Smirio se tek 1673.

Evlija Čelebija jest pisac pun fantazije, koji traži samo čudnovate stvari i pustolovine; njemu su često draže priče nego historijska predanja, pa u svojim prikazivanjima dosta puta i pretjera. Ako mu to odbacimo, njegovo je djelo prava riznica kulturno-historijskih, folklorističkih i zemljopisnih podataka.[8])

Iz te riznice probrana su ovdje sva ona mjesta, gdje Evlija spominje Hrvate, bilo kao narod, bilo pojedine krajeve kao hrvatske zemlje, bilo da jezik naziva hrvatskim, ili uopće, bilo u kakvoj drugoj vezi da navodi ime Hrvat.

[7]) Srpski književni glasnik, broj od 1. prosinca 1931.

[8]) I. H. Mordtmann u Encyklopedie des Islam, II. 35.

Prije još nego je došao u naše krajeve, on je znao za Hrvate. Kada je u septembru 1657. bio u Lavovu, on opisuje poljski narod, pa tim povodom nabraja sve njemu poznate, slavenske narode, među kojima spominje i H r v a t e (V. 146).

Na njegovim putovanjima po našim krajevima, sad češće, sad rjeđe, susrećemo se s imenom Hrvat. Mi ćemo ići za njim, kako on putuje i izlaže svoja opažanja.

Opisujući Biograd navodi, kako se rijeka Sava, između ostalog sabire iz voda, koje dolaze sa granica Bosne, H r v a t s k e i S l a v o n i j e (V, p. 370). Istim povodom govori o srpskom jeziku kao o iskvarenu dijalektu, premda su Srbi u neposrednoj blizini Bugara i Bošnjaka (te tu onda kaže, kako mnogi Biograđani, među ostalim poznaju i h r v a t s k i j e z i k [V, 382]).

Za Sarajevo najprije navodi, kako tamošnje stanovništvo govori »bošnjački«, turski, srpski, latinski, h r v a t s k i i bugarski (V, 435), da onda poslije kao da (V, 439) identificira »bošnjački« i hrvatski jezik kao jedan te isti, kojim se u tim krajevima govori. On na tome mjestu veli od riječi do riječi: »Jezik bošnjačkog i h r v a t s k o g naroda. — Narod ovog kraja svijet zove Bošnjacima. Ali im je draže, ako im se kaže »Bosanci« (Bosnavi). I zaista jezik im, a i oni sami čisti su ljudi, koji (sve) ispravno prosuđuju. Jezik im je blizak latinskome«.[9]) Tu donosi nekoliko primjera u prozi i stihu iz hrvatskoga jezika.

Pri opisivanju Livna (Hlivna), spominje H r v a t e kao stanovnike toga grada pred dolazak Turaka (V, 448).

Za grad Knin kaže, da ga je sagradio h r v a t s k i plemić (beg) Zrinski (V, 464). Idući dalje kroz Dalmaciju, često spominje Hrvate. Za grad Nadin veli, da ga je od h r v a t s k i h i slavonskih stanovnika osvojio Gazi Husrevbeg 944 po Hidžri (počinje 10. lipnja 1537.). Iza poraza Mustafa paše Tekelije zauzeše ovaj grad Mlečani, a H r v a t i i muslimani, koji bijahu u njemu nastanjeni, prijeđoše zajedno sa svojim porodicama u

[9]) Zanimljivo je da i ljudi našega roda, koji su se služili turskim jezikom, drže hrvatski jezik blizak latinskom. Tako pisac najstarijeg hrvatsko-turskog rječnika Muhamed Uskufi (Hevâi), pisao 1631.

grad Knin. Isto tako navodi, da su i grad Skradin sagradili h r v a t s k i plemići, a iz h r v a t s k i h ruku ga je osvojio 938 (poč. 15. kolovoza 1531.) Gazi Bektaš beg. (V, 466).

Za grad Obrovac kaže, da je to h r v a t s k a građevina. (V, 467).

Pri opisivanju Zadra dolazi ime Hrvat dva puta kada navodi, kako 943. (poč. 20. lipnja 1536.) nije Turcima uspjelo da osvoje Zadar, kaže, kako su Gazi Husrev beg, Gazi Murad beg i Gazi Memi beg Arnaut okrenuli protiv Mlečana, pa tom prilikom osvojili sto i sedamdeset mletačkih, h r v a t s k i h, slavonskih i »duduških«[10]) gradova. Prikazujući dalje, kako su jednom Španjolci pokušali da opsjednu Zadar, kaže, kako su iskrcali vojsku na kopno, ali su ih dočekali svi H r v a t i i S l a v o n c i, k o j i s e n a l a z e u o k o l i c i g r a d a, potukli ih i natjerali u more. (V, 469). Na 15. rujna 1660. krenuo je Evlija ispod Zadra natrag u Livanjsko, a zatim na Kupreško polje. Na tome putu spominje grad Vranu, za koji kaže da je h r v a t s k a građevina, a onda veli od riječi do riječi: »Svu ovu zemlju zvali su H r v a t s k o m i u njoj je bilo tri stotine gradova« (V, 474).

S Kupreškoga polja poduzeli su tada Turci pljačkašku ekspediciju prema Šibeniku, Splitu i Klisu, u kojoj je učestvovao i Evlija Čelebija. Na tom putu spominje u blizini Šibenika neki brijeg, gdje je nekoč bilo jedno h r v a t s k o selo, koje je još onda bilo razrušeno (V, 479). Na tome pohodu opisuje Evlija i neki grad, koji zove Renica ili Rinica, pola sata istočno od Šibenika. U tome se gradu bio utvrdio H r v a t, odmetnik, po imenu Šark (Šarić), koji je prebjegao iz turskog podaništva Mlečanima i postao njihov uskok. Iz toga svog skrovišta provaljuje u gradove Sinj i Knin te pljačka. Tu Evlija na široko opisuje borbe, koje su vodili s tim uskokom, a u kojima i na turskoj strani igra važnu ulogu četa od dvije stotine h r v a t s k i h junaka (V, 484).

[10]) Evlija zove Duduškom zemlje zapadno od Hrvatske, današnju Sloveniju i Istru. Toj riječi će biti korijen talijanski »tedesco«.

Na povratku s ovoga pohoda, u kojem su izvojštili pobjedu nad ovim uskokom, spominje grad Mandalinu na moru, za koji veli, da je to luka Hrvatske (V, 488). Odatle su krenuli prema jugoistoku, i prošavši Danilovo polje, tu su zastali da se dogovore o svom daljem kretanju. Nakon dogovora odabraše osam hiljada konjanika i tri hiljade probranih pješaka, hrvatskih junaka, pa uzviknuvši muhamedanski ratni poklik, razviše Smail begov bajrak. Ta četa, s kojom je krenuo i Evlija, pošla je prema jugu (V, 489).

Na tome putu spominje grad Kamen, za koji kaže da je hrvatska građevina. Odatle su, idući prema jugoistoku stigli u grad Drniš. Za taj kraj veli da je vrlo plodan, pa su ga naselili i kultivirali Hrvati, narod »Duduške« i Slavonije (Slovenije), koji su ostavili svoja kršna mjesta. (V, 489). Na tom istom mjestu, pod napisom »Jezik Hrvata« tumači nekoliko hrvatskih riječi i konverzacija, slično kao i kod Sarajeva (V, 490).

Govoreći o Splitu, opisuje velike lađe (galije), kojima veslaju muslimanski zarobljenici. Među onima, koji naoružani vrše službu na tim lađama, spominje na prvom mjestu Hrvate (V, 498).

Kada je na putu iz Banja Luke preko Gradiške u zemlje na drugoj strani Save, stigao u Jasenovac, kaže da se to »broji Hrvatska«. (V, 509). Opisujući na tom putu Kostajnicu, kaže da je silom osvojena od Hrvata. (V. 520). Za posadu u Kostajnici kaže da su gazije,[11]) koji su dan i noć u borbi s Hrvatima. Isto tako za Novi kaže da su ga sagradili hrvatski plemići (V, 510). Za grad Bihać veli, da ga je sagradio Zrinski (V, 510), a za vlade Murada III. opsjednuo ga je bosanski namjesnik Hasan paša, pa su ga Hrvati predali na vjeru (V, 511). I grad »Liku« su sagradili Hrvati (V, 511).

Govoreći o Zagrebu, za koji veli, da su ga sagradili hrvatski plemići, navodi kako u njemu i njegovoj okolini ima dosta velikih crkava. To je stoga, što u Hrvatskoj ima mnogo

[11]) Gazija = junak, pobjedilac (kaže se samo za muslimane).

kršćana (V, 513). Tu opisuje borbe Rustem paše s Hrvatima i Slavoncima 1003. god. (poč. 16. rujna 1594.), — oko Zagreba i po Turopolju (V, 514). Idući iz Siska i Zagreba prema sjevero-zapadu, piše kako su ti krajevi Hrvatske kultivirani i plodni. Na tom putu spominje više gradova. Za »Pudak« kaže da ga je osvojio bosanski vezir Mustafa paša od Hrvata Zrinskog. Grad Zrin sagradio je »veliki Zrinski«. I gradovi »Velim« i »Kolard« su hrvatske građevine (V, 515). Turske posade u ovim krajevima odijevaju se drukčije nego li po drugim gradovima. Evlija potanko opisuje njihovu nošnju, pa među ostalim kaže, kako na glavu stavljaju hrvatske kape od crvene čohe (V, 516).

Za grad Cernik kaže, da ga je 946. (počinje 19. svibnja 1539.) osvojio Mehmed beg Jahjapašić od Hrvata (V, 517.). U tom je kraju klima vrlo ugodna, pa se tu i tamo nailazi na hrvatske ljepotice (V, 518.).

Pakrački je grad, prema Evliji, sagradio »erdeljski kralj i austrijski car, pa ga dao hrvatskim hercezima« (V, 519). Iz Pakraca je došao u grad Sirač. Tu prijeki put vodi preko planine Gravice, ali se on bojao hrvatskog zla, pa je okrenuo drugim putem i došao u grad Stupčanicu (V, 520).

Viroviticu su također sagradili hrvatski plemići (V, 521).

Đakovo opisuje kao tvrd grad, pa kaže, da je to bila jaka tvrđava hrvatskih i slavonskih zemalja. Tu je od đakovačkog paše Ibrahima, koji se izgovarao da ne pripada pod Bosnu, jedva isposlovao da mu dade od svoje posade pratnju. Kad mu je najzad dao tri stotine momaka, tražio je da mu ih što prije vrati, jer da je Hrvatska »zemlja gladi i skupoće« (V, 523).

Na putu banu Nikoli Zrinskom u Čakovac opisuje kulemotrilje na Muri, Dravi i Savi, pa kaže, s koje god se strane pojavi neprijatelj, iz svih 367 kula, koliko ih ima, zapucaju topovi, pa se zapali sva Hrvatska i za čas je tu spremno čitavo more ljudi (V, 525).

Kada je iza povratka od Zrinskoga došao u Carigrad, u audijenciji kod velikog vezira među ostalim su čitani izvještaji iz Bosne. Na jednom se mjestu u tim izvještajima kaže, kako

su gazije s granice iz Knina, Pakraca i Nadina, njih oko pet hiljada, iz »Duduške« provalili unutra u Slavoniju, H r v a t s k u i Međumurje, popalili te krajeve, mnogo imetka napljačkali i doveli bezbroj zarobljenika (V, 538).

Opisujući Osijek kaže, da tu sjede zastupnici od sedam banova (hercega), a na prvom mjestu navodi h r v a t s k o g a (VI, 179).

Za rijeku Dravu kaže, da dolazi sa dva kraja, od kojih jedan dio dolazi iz gora H r v a t s k e (VI, 184).

Kad je zapovjednik odreda, u kojemu je bio Evlija, Ibrahim paša Kadić, stigao sa svojom vojskom u Osijek, održan je mimohod njegove vojske pred velikim vezirom Fadil Ahmed pašom Ćuprilićem. Opisujući taj mimohod Evlija spominje 770 sejmena[12]) H r v a t a, Bošnjaka i Arnauta, od kojih svaki pojedini nalići na velikog lava (VI, 186).

Opisujući Budim govori o borbama koje su se vodile oko njega, pa pri jednoj opsadi spominje h r v a t s k e plemiće, koji su u tome učestvovali. (VI, 218).

19. travnja 1664. krenuo je Evlija Čelebija iz Biograda, da ponese neka pisma i naredbe velikog vezira hercegovačkom namjesniku Suhrab Mehmed paši. Na tome putu po svome običaju, opisuje pojedina mjesta, sad opširnije, sad kraće. Na putu iz Foče preko Ustikoline na Zagorje Čengića odžacima opisuje neki starinski grad »Plač«, koji je za vlade sultana Mehmeda II. Fatiha osvojio Ahmed paša Hercegović. Mjesto je vrlo vrletno, a čitav kraj opasan i nesiguran, jer ga ugrožavaju kotorski uskoci. U tome mjestu su dali Evliji za pratnju pedeset h r v a t s k i h junaka (VI. 436).

Iz Hercegovine je išao Evlija Čelebija kao pašin izaslanik u Dubrovnik, pa je tom prilikom proputovao čitavu južnu Dalmaciju. Opisujući te krajeve kaže da je najveća većina stanovništva u Herceg-Novome Arnauti, Bošnjaci i H r v a t i (V. 454).

[12]) sejmen ili segban prvobitno 35. legija janjičara, poslije i druge vrste vojske.

VILKO GECAN
Autoportret

Iz grada Risna pošla je tada vojska da upokori odmetnike po planinama Pive i Nikšića, kojoj se priključio i Evlija. Najprije su stigli u nahiju Pivu. Tu kaže, da su to sve čisti, pravi Hrvati, kojima daje i pridjevak dušmani (VI.467). Ovdje Evlija označuje dakle jugoistočne krajeve Crvene Hrvatske.

S ovog pohoda stigla je vojska u Gatačko polje. Odatle je dubrovački poslanik, koji je nosio ostatak blaga (danka), krenuo u Carigrad. Sutradan stigoše glasonoše od poslanika, da su ih napali kotorski uskoci. Suhrab Mehmed paša naredi Evliji, da ide spasavati blago. U vojni odred, koji je pošao tada u pomoć određeno je i tri stotine »dobro opremljenih, savršenih gazija Hrvata«.

Opisujući grad Siget kaže, da su mu stanovnici Bošnjaci, a da ispravno i lijepo govore madžarski i hrvatski (VI. 517).

Na putu iz Sigeta u Kanjižu spominje hrvatske čamce na Dravi u luci Moslavini (VI. 518).

Govoreći o pohodu na »Dudušku«, koja graniči s Mlecima i izlazi na Jadransko more, kaže da stanovništvo tih krajeva govori ispravno tri jezika: njemački, hrvatski i »franački« (VI. 452).

Kad na povratku s ovog pohoda govori u Koprivnici tumači, kako to na hrvatskom jeziku označuje koprive (VI. 544).

Šesti svezak završava ponovnim dolaskom u Kanjižu, gdje je održano vijeće i odatle odaslan sin tatarskog hana Ahmed Gizaj, da hara i pustoši susjedne zemlje, među kojima se spominju Hrvatska i Slavonija kao i zemlje Zrinskoga.

Naprijed smo vidjeli, kako Evlija spominje posebne čete u turskoj vojsci, koje su sastavljene od Hrvata. On ih redovito naziva hrvatskim junacima. Za našu riječ junak, on gdjekada upotrebljava turski jigit, što znači hrabra, mlada čovjeka, dakle junaka uopće, a nekada izraz gazija, što znači junaka pobjednika. Samo se ovaj posljednji pridjevak daje jedino muslimanima. Sudeći po tome i po onome muhamedanskom ratnom pokliku, što ga je uzviknula jedna ovakva četa, kad je pošla prema Drnišu, ovi su Hrvati primili islam, ali su

i u turskoj službi sačuvali svoje nacionalno ime i karakter. Ovdje je upravo vidna tragika hrvatskog naroda, koji je podijeljen u različne vjere stajao u srednjem vijeku u dva neprijateljska tabora i među sobom se krvio. Na današnjem je naraštaju da izbriše sve ove tragove tragične prošlosti, pa da svaki Hrvat, i musliman i kršćanin zna brata za brata i da se zbog vjere ne čini nikakva razlika.

Osim već naprijed spomenutih odreda, sastavljenih od hrvatskih junaka koji su operirali po našim zemljama, on ih spominje i na drugim krajevima. Tako u Erdelju, gdje ih nazivlje »naše h r v a t s k e gazije« (VI. 29). Na putu iz Vidina u Biograd, spominje, kako se njegov zapovjednik Ibrahim paša Kadić u palanci Radini odvojio od svoje vojske i otišao naprijed u Biograd velikom veziru s hiljadu aga konjanika i 670 h r v a t s k i h junaka sejmena (VI. 171). U Ugarskoj, opisujući jednu postavu vojske u blizini Ostrogona (Gran), kazuje i kako su ovi h r v a t s k i junaci bili opremljeni: nosili su crvene prsluke i crvene kape, koje su se zvale »brata« ili »bartula«, a puške im bijahu od sedam do osam pedalja (VI. 286). Osim toga ih ističe kao h r v a t s k e gazije pri osvajanju Ujvára u septembru 1663 (VI. 334).

Na kraju da navedemo i onaj najtugaljiviji i najteži položaj Hrvata, u kojemu ih Evlija Čelebija spominje, a to je ropstvo. On vrlo često govori o robovima, priča o provalama u tuđe zemlje i dovođenju roblja, muškog i ženskog, stara i mlada, o prodaji dovedenih robova i najzad o njihovoj službi kod njihovih vlasnika. U ovom posljednjem položaju spominje Hrvate na dva mjesta. Za robinje u Sarajevu, kaže, da su velikom većinom srpskog i bugarskog podrijetla, a ima dosta i H r v a t i c a. U Budimu su robovi Madžari, Nijemci i H r v a t i, a robinje Erdeljke, Šveđanke, Madžarice i H r v a t i c e. — Ali, hvala Bogu, davno je nestalo ovog srednjevjekovnog ropstva, pa će doći kraj i robovanjima druge vrste. Eto, i domovina našega Evlije, nekada moćna autokratska carevina, u kojoj su ovisili ljudski životi o volji i hirima pojedinih vlastodržaca, danas je slobodna republika.

DR JOSIP NAGY, ZAGREB

»IURA REGNI« U HRVATSKOM SABORU G. 1861

26. veljače 1861. izdao je car i kralj Franjo Josip I. svoj čuveni F e b r u a r s k i p a t e n t, kojim je zamijenio n e o p o z i v u Oktobarsku diplomu od g. 1860. Ove dvije diplome predstavljaju ujedno i dvije faze ustavnog života ali i prijelaz od federalizma na centralizam. Iz njih se razvio još jedan prijelaz, na koji začetnici diploma kao da nijesu pomišljali. Historijsko-političko ili državno pravo prelazilo je sve više u ruke pojedinih narodnosti i pružalo im mogućnost, da odrede svoje odnose jedna prema drugoj, ali i prema zajedničkoj državi. Hrvati su ga imali odrediti prema Ugarskoj i prema Austriji.

Istoga dana kada i Februarski patent izdao je kralj tri raspisa, koja su se pročitala na prvoj sjednici Hrvatskoga Sabora 15. travnja 1861. Prvim se kardinal i zagrebački nadbiskup Juraj Haulik imenuje za kraljevskoga povjerenika s nalogom, da generala Josipa Šokčevića, koji je 19. lipnja 1860. bio imenovan hrvatskim banom, uvede u bansko dostojanstvo; drugim se Hrvatski Sabor poziva, da prizna novoga bana a treći sadrži ispravu o Šokčevićevu imenovanju za bana. Ban je, u smislu Oktobarske diplome, imao iznijeti pred sabor pitanje o državnopravnom odnošaju Hrvatske prema Ugarskoj. Ovo je pitanje došlo na dnevni red 17. lipnja i o njemu se raspravljalo sve do 23. srpnja. Govorilo je 106 zastupnika a među njima Ivan Kukuljević, Franjo Rački, Eugen Kvaternik, koji su svojim ozbiljnim naučnim i publicističkim radovima pružili Hrvatima i njihovu saboru mogućnost, da temeljna načela svog državnog prava raspravi tako ozbiljno i svestrano kao malo koji drugi narod.*)

*) Usp. B i b l Viktor, Der Zerfall Oesterreichs. II. sv. Str. 261—326.: Abbau des Absolutismus. Königgrätz. Wien—Berlin—Leipzig—München

Ivan Kukuljević, koji g. 1850. bijaše prekinuo svoje političko djelovanje i odao se historijsko-arhivalnom naučnom radu, vratio se u politički život poslije Oktobarske diplome. Onih deset godina, koje je namijenio povijesti, ulilo mu je u dušu osobito poštovanje prema ispravama i prema historijskim pravila, o kojima mnogobrojne isprave jasno svjedoče. Na početku drugoga razdoblja svoga političkog djelovanja poklanja svom narodu znamenito djelo Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, veliku zbirku isprava i akata, izdanu u Zagrebu g. 1861.—1862. u tri sveska. Sam auktor ističe u predgovoru usku vezu između svoga djela i Oktobarske diplome pa i praktično-političko značenje svjedočanstava o pravima, po kojima se kroz stoljeća ravnalo kraljevstvo Hrvatske,

1924. — Dnevnik sabora Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije godine 1861. Sv. I.—III. — Horvat Rudolf, Najnovije doba hrvatske povijesti. Str. 200—214.: Državnopravni odnošaj prema Ugarskoj i Austriji. Zagreb 1906. — Kronologički i alfabetički našastari k stenografičkim zapisnicima sabora Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije za godinu 1861. Zagreb 1899. — Nagy Josip, Historijsko pravo u pokretima šezdesetih godina. Sveslavenski Zbornik. Spomenica o tisućgodišnjici Hrvatskoga Kraljevstva. Str. 303—328. Zagreb 1930. — Polić Martin, Parlamentarna povjest kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa bilješkama iz političkoga, kulturnoga i društvenoga života. I. dio. Str. 22 do 106.: Sabor od godine 1861. Zagreb 1899. — Redlich Joseph, Das österreichische Staats- und Reichsproblem. Geschichtliche Darstellung der inneren Politik der Habsburgischen Monarchie von 1848 bis zum Untergang des Reiches. II. sv. Str. 203—230.: Das kroatisch-ungarische Problem und der Landtag von 1861. Leipzig 1926. — Id. Kaiser Franz Joseph von Oesterreich, Eine Biographie. Str. 256—283.: Die Aera der konstitutionellen Experimente Franz Josephs. Berlin 1929. — Šegvić D. K., O životu i radu hrvatskog politika i revolucionarca Eugena Kvaternika. Prigodom 50-godišnjice njegove junačke smrti. Str. 27—35.: Publicistički i saborski rad u domovini. Zagreb 1921. — Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-đakovački i srijemski, God. 1850.—1900. Posvećuje mu svećenstvo i stado prigodom njegove petdesetgodišnjice biskupovanja u Đakovu 8. rujna 1900. Str. 474—522.: Biskup na hrvatskom saboru u Zagrebu 1861. Zagreb 1900—1904. — Zagorsky Vladimir, Francois Rački et la renaissance scientifique et politique de la Croatie (1828.—1894.). Str. 65—104.: L'action politique de Rački jusqu'en 1868. Paris 1909.

Dalmacije i Slavonije. U prvom su dijelu isprave o povlasticama i sloboštinama (Privilegia et libertates) kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije od g. 852. do g. 1790. (Kukuljević pomiče početnu granicu na g. 837., jer poznatu ispravu kneza Trpimira od 4. ožujka 852. stavlja u godinu 837.), u drugom saborski spisi g. 1273.—1848. a u trećem zakonski članci g. 1222.—1840., koje izradiše zajednički sabori, a koji nađoše svoje mjesto u zbirci Corpus iuris i odnose se na Hrvatsku.

Kukuljević je u prvom redu sabrao svjedočanstva, koja govore o državno-pravnom položaju Hrvatske pa je kod saborskih spisa istaknuto naročito ona, koja su s time u direktnoj vezi. Tu su spisi o izboru Ferdinanda I. za hrvatskoga kralja g. 1527., o hrvatskoj pragmatičkoj sankciji g. 1712., i državnopravni zakonski članci Požunskog sabora g. 1790.—1791., po kojima su se Hrvati od svoje volje vezali s Mađarima.

U sjednici Hrvatskoga Sabora od 20. lipnja 1861. Kukuljević je, raspravljajući o odnosu trojedne Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije prema Ugarskoj, iznio svoje poglede na hrvatsko historijsko i državno pravo. Ocrtavši stanje pojedinih slavenskih naroda u austrijskoj monarhiji Kukuljević konstatira, da »jedina Hrvatska sa Slavonijom stoji po Božjoj providnosti slobodna i čista kao mali slavenski otočić usred mutna i burna jezera ostalih naroda austrijskih, te se brani i čuva od silnih valova, što ju od svih strana poplaviti žele, a najtvrđa nam je ograda i obrana sveto naše historijsko pravo«. Ne obrani li se historijsko pravo i ne sačuva li se narodna neovisnost i samostalnost, Hrvatsku čeka neminovna propast. Kukuljević zna, da historijsko pravo, na kome se osniva narodna samostalnost i neovisnost, nije mnogima po ćudi, pa ni nekim domaćim sinovima, da se protiv njega dižu glasovi iz bečkog i peštanskog parlamenta, da se pišu članci, brošure i knjige. Radi toga hoće da baš o njemu opširnije progovori »jer prije svega mora nam i inostrancem ovo pravo biti jasno«.

U svom razlaganju ističe Kukuljević, da je hrvatski narod odmah u početku svoga političkog života organizirao narodnu

samostalnu i ustavnu upravu i vladu. Ni Bizantinci, ni Bugari ni Franci nijesu mogli uništiti njegovu prirođenu težnju za slobodom. Hrvatska je država prisilila Veneciju, da joj plaća danak, suzbila sa svojih granica Normane i Saracene i primila u svoje krilo gonjene Srbe i Bugare. »To bijaše u vrijeme narodnoga nezavisnoga kraljevstva hrvatskoga, kad smo postavili temelj historijskom pravu našemu u Europi južnoj«. Poslije g. 1102. »u slobodnom građanskom i državnom savezu ili federaciji sačuvana bijahu sva naša državna prava i naša narodna samostalnost« kaže Kukuljević kad prelazi na razmatranje drugoga doba hrvatske povijesti. Spominje način kraljeve krunidbe i njegovu dužnost da »sva naša starinska prava prisegom« potvrdi, bansku čast, samostalnu bansku kancelariju, suce izabrane od naroda, sabore i zakone. »Narod je imao pravo o porezu svom vijećati i odlučivati, a na temelju starodavnoga ugovora i u smislu jasnih zakona, plaćao je samo polovicu onoga danka, što ga je plaćala Ugarska od svojih selišta, kako to samo od god. 1492. do 1659. trinaest zakonskih članaka jasno svjedoči«. Osobito ističe činjenicu, da je hrvatski narod sklapao ugovore sa stranim vlastima preko svojih vojvoda i banova »kako to tolike sačuvane povelje dokazuju« ili preko svoga sabora kao g. 1608. »o čem se svaki u djelu Jura Regni osvjedočiti može«. U smislu čl. 48. g. 1536. utjecao je narod na ugovore o miru, imao suverenu slobodu kovanja i izbora novca, pa je tek na saboru g. 1537. dopustio slobodan tečaj njemačkom i ugarskom novcu a Pragmatična sankcija g. 1712. svjedoči o pravu izbora čak i kralja. Kukuljević zaključuje: »Iz svega toga vidi se dakle, da je naš narod u savezu s Ugarskom od početka svoga saveza vazda samostalan i neovisan napram upravljanju i zakonotvorstvu Ugarske bio i da ga je krunom ugarskom pod jednim ustavom vezala jedino slobodna federacija i jedan ustav, na koje se uprav osniva historično pravo naše; jer i onda, kada smo općenito zakonarstvo u zajedničkim predmetima s Ugarskom imali, pravili smo ove zakone po našim poslanicima kraljevine, koji su vazda napose u zakoniku općinskom inartikulirani, a pravili smo i napose na

svom saboru za sebe, koji su po našim vladarima napose potvrđivani«.

Kod nekih se ugarskih vladara, razlaže dalje, javila nesretna ideja centralizacije i težnja za potkapanjem hrvatskoga historijskog prava. Tim su smjerom krenuli vladari iz anžuvinske kuće i prvi pokušali, da mađariziraju hrvatsko plemstvo. Mnogi plemići »promijeniše ćud i poštena svoja slavenska imena s mađarskim duhom i mađarskim imenima te pomađariše dapače i tvrde naše gradove i ponosita naša mjesta u svoj Hrvatskoj i Slavoniji, tako, da u savremenim listinama ne nalazimo skoro slavenska imena gradova naših«. Posljedica toga bijahu bune, borbe i krvoprolića; vlast kraljeva u Hrvatskoj uništena, Dalmacija se pridruži Veneciji a Turci zadaše smrtni udarac ne samo hrvatskoj nego i ugarskoj slobodi. Smjerom centralizacije pođe i Matija Korvin pa i on izazva pobune. To dovede i do »tužne propasti vječnog i narodnog saveznika našega kraljevstva bosanskog«.

Svoja historijska i državna prava sačuvaše Hrvati netaknuta i u doba kraljeva iz kuće habsburško-lotarinške. Od ugarske im centralizacije nije prijetila opasnost, dok je na jednoj strani trajala borba protiv Turaka a na drugoj protiv Nijemaca. Kad je pak ugarski sabor g. 1715. stao da zahvata u hrvatska historijska prava, Hrvati se proti tome ogradiše zakonskim člankom 120. g. 1715. To je onaj znameniti članak, koji je odsada dalje bio temelj prava hrvatskoga kraljevstva i neosporiv dokaz hrvatske političke i teritorijske samostalnosti. Da se brane od centralizatorne i germanizatorne politike Josipa II. povezaše Hrvati zakonskim člancima 58. i 59. g. 1790. svoju upravu s ugarskom pa sada sam narod uvrijedi »historičko svoje pravo, za koji grijeh ljuto je žalovao kasnije«. Sa ugarske se strane sve to više navaljivalo na hrvatska historijska prava, dok se nije došlo do najvišeg stepena g. 1848. Kukuljević ističe borbu hrvatskih poslanika na ugarskim saborima g. 1790.—1848. »za sveta naša narodna i historička prava kao i za cjelokupnost zemlje naše«. Posljedica svega toga bi-

jaše, da se hrvatska Kraljevina »oslanjajući se na svoje sveto historičko pravo od Ugarske pravno otcijepila«.

Time je Kukuljević i završio svoje razlaganje o hrvatskom historijskom pravu. Njegov je govor više političko-pravna rasprava nego jednostavan saborski govor a tko je htio, da mu postavlja bilo kakve zamjerke, morao je i sam uzeti u ruke njegovo dragocjeno djelo Jura Regni, interpretirati mnogobrojne isprave, saborske zaključke i zakonske članke pa tek onda pokušati hrvatskom historijskom pravu dati možda kakvo drugo značenje. Kukuljević i njegovo djelo stajahu na suviše čvrstu temelju, a da bi se mogli bojati, da će u borbi izvući kraći kraj.

Iste godine 1861., kad u svescima počeše izlaziti štampom Kukuljevićeva Jura Regni, izda Franjo Rački svoje Odlomke iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dinastije. Rački je u prvom redu historik hrvatske narodne dinastije; njegove rasprave u Radu Jugoslavenske Akademije Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. vijeka i Hrvatska prije XII. vijeka glede na zemljišni opseg i narod zadržaše svoje trajno značenje. Sasvim je prirodno, da se pozabavio i hrvatskim državnim pravom. Ali je Rački i objektivan historik, koji svako domaće pitanje razmatra sa visoka naučnog stajališta, koji Hrvate nalazi u kolu zapadnih naroda i njihovo pravo prosuđuje po onim kriterijima, po kojima se u njegovo doba gledalo na svaki narod, koji ima izgrađeno svoje historijsko i državno pravo. Rački je, kako kaže Martin Polić, i u hrvatskom saboru »historičar, koji stiče priznanje kuće radi opsežnosti svoga znanja te ga u kasnijem razvitku događaja neće nitko natkriliti u razjašnjivanju historičkih zgoda i u sastavljanju gravaminalnih adresa.«. Prema riječima Predgovora Odlomcima Rački vodi računa o novim pokretima, koji se razvijaju oko evropskih naroda i dobro zna, da od njih nastaju promjene i u međunarodnim odnosima. Svi se ti pokreti osnivaju na prirodnom i historijskom pravu. »Ali pokret hrvatski — kaže Rački — u tom je sretniji od mnogih inih, što se može

nasloniti na jedno i drugo pravo, na prirodno i na povijesno, na zakone, Bogom urezane u njegovom srcu i na zakone, pisane u starih spomenicih«.

Odlomci se dijele na dva dijela; u prvome je riječ o granicama i cjelovitosti Hrvatske Države za narodne dinastije a u drugome o Ustavu i vladi. S obzirom na područje primjećuje Rački: »Ono isto dakle uslovje stečevine (titulus acquisitionis) teritorialnoga posjeda, koje imadu ostali evropejski narodi oružjem i junaštvom osvojivši zemlje u doba seobe naroda, ima i narod hrvatski za zakonito i neostarjelo pravo svojine na sav prostor od Bojane do Drine i Dunava. Ovo pravo priznavaše narodu hrvatskomu kršćanska Europa, i to obe vlasti, kojih se taj posjed najviše ticaše... U krug ostalih europejskih država napokon dođe Hrvatska pokrštenjem, koje se u kratko vrijeme poslije osvojenja započe. U kršćanskoj Europi mogaše samo onaj narod postati članom državne obitelji, koji krstom posta članom crkve. Ova pako hrvatski narod ne samo primi u svoj naručaj, nego uze ga također pod svoje okrilje i pod osobitu zaštitu sv. Petra i Pavla t. j. apostolske stolice, sklopiv s narodom hrvatskim dvostrani uzajemni ugovor, s kojim on se obveza ne nasrtavati oružjem na susjede, no jedino braniti svoju državu, ona pako obveza se, da će biti neprijateljica njegovim neprijateljima ili drugim riječima svojom apostolskom vlašću ujamči narodu rvatskomu cjelokupnost njegove države«. Razlaganje u drugom dijelu završuje Rački riječima: »Iz svega, što do sada rekosmo, bjelodano slijedi, da državni život u Hrvatskoj za narodne dinastije nije se mnogo udaljio od prvobitnoga slovensko-demokratičkoga temelja. U Hrvatskoj bje doduše na čelu vladar kojim se na sreću dovrši onaj strogi slovenski demokratizam, o kom Prokop i car Mauricij govore. U njezin državan stroj ustisne se doduše vlasteoštvo ili narodno plemstvo, koje si na svojim prostranim imanjima podanike i kmetove stvori. Nu pored svih ovih institucija, dolikujućih sličnim zavodom u zapadnoj Europi, državna vlast ostade u cjelokupnom narodu. Glas naroda odzivao se je u saboru i skupštinama na-

rodnim, županijskim, gradskim i općinskim. Ovaj glas ograniči vladalačku moć i vlast, uz koju staše krom naroda još vijeće iz odličnijih dostojanstvenika. Državna inda vlast ne bje isključivo u rukama kralja; on bo dijelio ju je s narodom i njegovim zastupnicima. Stoga monarhija u Hrvatskoj za narodne dinastije ne bijaše apsolutna, no ograničena sudjelovanjem naroda i organa državne vlasti, bijaše ustavna«.

Potpuna nezavisnost Hrvatske, priznanje njezina područja i pitanje ustava glavni su momenti, oko kojih se kreće govor Franje Račkoga o odnosu Hrvatske prema Ugarskoj, koji je održao u Hrvatskom Saboru 22. lipnja 1861. Da odgovori na pitanje, kakav bijaše prvobitni njihov odnos, izabire Rački dvostrani ugarsko-hrvatski ugovor g. 1102. za polaznu tačku. Kao što su se tada Hrvati obvezali, da će Kolomana i njegove nasljednike priznati i za svoje vladare, okruniti ih Zvonimirovom krunom i prenijeti na njih svoja prava, tako se Koloman obveza, da će poštivati i braniti neodvisnost i samostalnost hrvatske krune i države. Hrvatska nije ništa ustupila ni kraljevini Ugarskoj a ni kruni Sv. Stjepana. Koloman bude okrunjen u Biogradu primorskom a njegovi nasljednici dolažahu u Hrvatsku na krunidbu. Kao svjedočanstva o tome navodi Rački isprave kralja Stjepana II. g. 1124., Gejze II. g. 1142., Stjepana III. g. 1167. i druge. »Naši pređi — opaža Rački — bješe tako osvjedočeni, da je kruna hrvatska u stvari, ako i ne za onaj par u simbolu, različita od krune sv. Stjepana, da svoju krunu nuđahu inostranim dinastijama posvema neodvisno od kraljevine Ugarske«. Cetinski sabor g. 1527. i zagrebački g. 1712. stvorili su takve zaključke, koji su najjasniji dokaz državne samostalnosti. Rački zaključuje: »Uzmemo li u obzir, da Koloman i neki od njegovih nasljednika posebnim činom kruni se za kralja dalmatinsko-hrvatskoga te da sebe i svoje nasljednike obveza na posebni krunidbeni čin (»cum autem ad vos coronandus... venero«), uzmemo li nadalje u obzir, da ova dužnost virtualno pređe na ostale nasljednike, koji uz privoljenje naših sabora jednim te istim činom kruniše se za kralje ugarske i kralje dalmatinsko-hrvatske, uzmemo li

napokon u obzir, da svaki put, kada se zakonito isprazni prijestol ugarski i prijestol hrvatski, naši sabori odijeljeno od ugarskih slobodno ovršivahu pravo izbora nove dinastije, to ne možemo ni najmanje dvojiti, da kruna hrvatska pravno, ma ako i ne simbolično različita je od krune sv. Stjepana, te da samo po slobodnoj volji trojedne kraljevine, bilo izričito bilo mučke izjavljenoj, kralj ugarski može se jednim te istim krunidbenim činom vjenčati za kralja dalmatinsko-hrvatsko-slavonskoga«.

Pragmatičnu sankciju poima Rački kao dvostran ugovor između hrvatskog naroda i vladajuće kuće, iz koga izviru ne samo dužnosti nego i prava za jednu i drugu stranku. Karlo III. primio je na sebe i na svoje nasljednike dužnost, da će čuvati i braniti prava hrvatska. Navodeći točno riječi kraljeve obaveze dolazi do zaključka, da za starodavni hrvatski ustav ne može biti većega jamstva od obostranoga ugovora Pragmatične sankcije. »S državnopravnoga gledišta ugarska pragmatička sankcija ne pruža nam više jemstva od naše, dočim lišava nas, zatajimo li svoju, najuzvišenijega suverena akta, kojim se samostalan narod ponositi može.« Prava trojedne kraljevine potvrdiše vladari i arpadske i habsburške kuće a priznaše ih i ugarski staleži i redovi. Zakoni ugarskoga sabora g. 1848. »prekinuše samovoljno onaj savez, koji po ugovorima bijaše više stoljeća među Ugarskom i trojednom kraljevinom. Ova dakle prekinu također pravovaljano sa svoje strane godine 1848. napomenuti državnopravni savez.«

Rački navodi i tumači odredbe g. 1877. i 1808. o gradu Rijeci pa dodaje »neke crtice o državnopravnom odnošaju Dalmacije naprama Hrvatskoj i Slavoniji s jedne a naprama Ugarskoj i Austriji s druge strane.« Dalmacija je od VII. vijeka dio Hrvatske; Mlečani su se već odavna za nju borili, jer bez nje nikako ne bi postali gospodari Jadranskoga mora. Pa ipak je se moradoše odreći zadarskim ugovorom g. 1358., koji 8. kolovoza 1381. bude potvrđen u Turinu. G. 1409. kupiše je u Ladislava Napuljskoga. »Da ova trgovina — kaže Rački — s gledišta hrvatsko-ugarskoga državnoga prava, učinjena bez

privoljenja sabora nije pravovaljana, valjda nitko neće dvojiti. Nu ovu prodaju nije priznao ni dvor kraljevski a niti mletačko vijeće nije je držalo za valjano uslovlje posjeda.« Franjo I. bio je, u smislu svoje krunidbene diplome od 5. lipnja 1792., dužan Dalmaciju pridružiti Hrvatskoj i Slavoniji i u tom smislu sabor, koji bijaše g. 1802. na okupu u Zagrebu, dao je instrukcije poslanicima za ugarski sabor. Franjo I. priznao je Hrvatskoj pravo na Dalmaciju, ali je odgodio njezino utjelovljenje. Poslije Bečkoga Kongresa »naši i ugarski sabori sveđer zahtijevahu utjelovljenje Dalmacije, tako u saboru ugarskom 1825. osobitim nastojanjem prabilježnika trojedne kraljevine Josipa Kuševića. Nu ona ista nada, koju začesmo po čl. V. ugarskoga sabora 1830. po nastojanju našega sabora od g. 1848., po tolikim obećanjima godine 1860.—61. sve do danas vara nas«.

Rački zaključuje: »Ako dakle sabor ugarski godine 1848. cjelovitost naše domovine raskomada te Slavoniju i primorje u županije i kotare ugarske pretvori, hrvatsko-slavonsku krajinu pako na svoju ustroji, ako iste Dalmacije državnopravni položaj najznamenitiji govornici krivo i proti našoj koristi shvaćaju, to je sveta dužnost ovoga sabora da od sadanjega ugarskoga, koji se čvrsto drži zaključaka sabora godine 1848. zahtijeva, da on »»bezuvjetno i u svoj valjaloj pravnoj formi«« prizna realni i virtualni teritorialni opseg trojedne kraljevine«.

To bi bile glavne misli prvog dijela ovog sjajnog govora Franje Račkoga a u isto doba to bi bio nastavak prvog dijela njegovih Odlomaka. Dok je u svom spisu detaljno obradio pitanje o cjelovitosti hrvatske države za narodne dinastije, u svom ga je govoru razmatrao dalje sve do g. 1848. Kako je u drugom dijelu govora u glavnome riječ o državnom ustroju trojedne kraljevine, tako je i ovaj dio zapravo nastavak drugog dijela Odlomaka, koji je namijenjen Ustavu i vladi. Rački se zadržava najprije kod bana, koga da je čl. III. g. 1848. učinio potčinjenim »nadvornikom koji u odsuću kralja bi u Ugarskoj alter ego, te odgovornomu ugarskomu popečiteljstvu.« Sama Hrvatska je dospjela »na onaj isti odnošaj prema zakonodavnoj vlasti u Ugarskoj, u kome su naprama istoj ugarske županije t. j. on uništi zakonotvornu samostalnost trojedne kraljevine.« »U kratko — dodaje malo poslije — duh zakona ugarskih sabora g. 1848. tamo teži, da uništi državnu samostalnost i neodvisnost trojedne kraljevine. U smislu ovih zakona trojedna kraljevina je samo teritorijalni i politički dio cjelovitosti kraljevine Ugarske a ne samostalna i neodvisna država.«

Rački iznosi veliki broj istorijskih činjenica da dokaže neopravdanost i opasnost zajedničkog zakonodavstva i vrhovne uprave, činjenica iz doba između 1102.—1790. jer poslije god. 1790. »govoriti o samostalnosti i neodvisnosti trojedne kraljevine naprama kraljevini Ugarskoj, bila bi satira.«

Trojedna kraljevina, i kad se združila s kraljevinom Ugarskom kraljevom osobom i jednom krunom, zadržala je svoje »samostalno, od ugarskoga posvema odijeljeno zakonodavstvo.« Kralj Koloman i njegovi nasljednici bijahu dužni lično dolaziti na sabore trojedne kraljevine; Koloman i dođe g. 1102., 1105., 1108. i 1111. »kao što javne listine svjedoče«. Ako kralj ne bi mogao doći, sabore sazivahu i predsjedahu im hrvatski vojvode (duces), kraljevići ili banovi. »Ja ovdje sjećam visoku kuću samo na sabore god. 1273., 1347., 1353., 1361. i 1439. držane u Zagrebu, Kninu, Ninu i Križevcima pod predsjedništvom banova trojedne kraljevine. Odavle, što kraljevi dalmatinsko-hrvatsko-slavonski rijetko mogahu glavom doći u našu domovinu, razvi se također pravo, koga nema ugarski palatin, da sam ban trojedne kraljevine može sazvati sabor bez posebnoga opunovlašćenja kraljeva.« Rački ističe veliko značenje hrvatskih sabora osamnaestog vijeka i time hoće da pokaže na jednoj strani, na koji se način rješavahu onakovi državni poslovi, kakvi se otvoriše saboru g. 1861., već pred stotinu godina a i više, pa na drugoj, kako se baš preko sabora pazilo na samostalnost i neovisnost državnoga života. Već u doba, kada još nije postojao »novi faktor sadanje politike evropejske t. j. narodnost« dobro se znalo, »da zakonarstvo je duša a uprava tijelo državnoga života.«

Tako se Rački potkraj svoga stručnog govora vratio na onu tačku, s koje je krenuo na početku svojih Odlomaka, a cijeli govor mogao bi vrlo dobro biti prva skica drugoga dijela povijesti hrvatskoga državnoga prava. Ono, što je Kukuljević istaknuo na osnovi akata u svojim Jura Regni Rački je potanje obradio i upotpunio ne samo navođenjem novih činjenica nego i točnom i stručnom interpretacijom izvora historijskoga i pravno-političkoga karaktera. Kukuljević je i ovdje prvi sabirač dokumenata i podataka a Rački njihov najbolji i najsavjesniji interpretator. U potragu za načinom praktičnog primjenjivanja pošao je kao prvi Eugen Kvaternik.

God. 1859. izašao je u Parizu anonimni spis La Croatie et la Confédération italienne; auktor mu je Kvaternik, koji je dvije godine poslije izdao drugi politički spis Das historisch-diplomatische Verhältniss des Königreichs Kroatien zu der ungarischen St. Stephan Krone. Kad se odlučio da o hrvatskom pitanju izda dva spisa, jedan na francuskom a drugi na njemačkom jeziku i kad je hrvatsko pitanje vezao s talijanskom konfederacijom, koja je stajala na dnevnom redu, jasno je pokazao, da pitanje svoje domovine veže uz dvije struje, koje zaokupljaju svijet, s francuskom tezom o nacionalnosti, koja se osnivala na postojećem stanju, vukla svoju lozu iz Francuske Revolucije i na kojoj su Talijani gradili svoje aspiracije na ujedinjenje domovine, pa onda s njemačkom, koja je pomoću povijesti i drugih nauka htjela oživjeti nacionalnost ondje, gdje bijaše pala u zaborav. Uvod u njemačkom spisu počinje Kvaternik riječima: »Einer der wichtigsten Momente unseres nationalem Lebens steht uns bevor; ein Moment, der für Jahrhunderte entscheiderent, Glück oder Unglück, Segen oder Fluch über unsere Nachkommenschaft in seinen Folgen hervorbringen muss; Folgen, die der freine Wille unserer Nation festzustellen hat.« To je aluzija na nacionalnu ideju, koju Kvaternik potkrepljuje historijsko-političkim činjenicama. Govori o davnoj nacionalnoj prošlosti Hrvata, o Mađarima do krunidbe kralja Stjepana

Svetoga, o Hrvatima za narodnih vladara i Mađarima u doba od Stjepana Svetoga do Kolomana, o Hrvatima i Mađarima za Arpadovića i za različnih izbornih kraljeva, o Mohačkoj bici, o Hrvatskoj i Ugarskoj pod Habsburgovcima, o Pragmatičkoj sankciji i o njezinu državnopravnom značenju za Hrvatsku pa konačno povlači istorijske paralele između hrvatske i ugarske prošlosti i svoje razlaganje završava pogledom na tadašnje stanje.

U saborskoj sjednici od 18. lipnja 1861. držao je dug govor, najduži, koji je uopće održan u raspravi o odnošaju Hrvatske i Ugarske. Kao što je u svojim spisima hrvatsko pitanje vezao s ostalim svjetskim pitanjima, tako se i u svom govoru mnogo više od ikoga drugoga obazreo na svjetske prilike. Hrvatska se ne smije vezati ni s Ugarskom a ni s Austrijom, nego treba da ostane potpuno neovisna i samostalna. Kao u njemačkom spisu, tako i u saborskom govoru zahvaća Kvaternik u davnu prošlost, spominje seobu Hrvata u Ilirik i Panoniju, obrazovanje države, provale Turaka i otpor proti njima. Prati cijeli tok povijesti i odatle zaključuje, da se hrvatski narod ne treba bojati za svoj opstanak. Ali Kvaternik ne razmatra nijedno državno-pravno pitanje onako svestrano i stručno, kako ga razmotriše Kukuljević i Rački. Nije mu toliko stalo do toga, da promotri i prosudi glavne faze državno-pravnog hrvatskog života, koliko da opravda svoj prijedlog, koji je postavio nasuprot prijedlogu centralnog odbora o odnosu kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije prema kruni i kraljevini Ugarskoj. Težište se njegova prijedloga kreće oko toga »da se narod trojedne kraljevine hrvatsko-slavonsko-dalmatinske iz nazočnoga sabora svoga sa vladajućim kraljem svojim u dogovor ustavni stavi, te tim načinom odnošaje svoje, napram Ugarske i Austrije, svojim koristima i probitcima shodno, na temelju svojih starodavnih ustavnih prava kao i državno-temeljnih zakona duhu i zahtjevima vremena odgovarajuće uredi ter novim državno-temeljnim zakonima posveti. Da se ova svrha uzmogne postignuti, ja kao temelj bolje budućnosti stav-

ljam: slobodno uređenje odnošaja krune i države hrvatske napram Austriji; savez obrane s ugarskom državom«.

Nije cilj ovih redaka, da prati raspravljanje hrvatskoga sabora g. 1861. o velikom i sudbonosnom pitanju odnosa Hrvatske prema Ugarskoj a ni to, da se zadrže kod svih onih govora i razlaganja, koja su se dotaknula historijskih prava. Jedini je njihov cilj, da pokažu, kako se znanstveni i publicistički rad o historijskim pravima nastavio u saborskim raspravljanjima. I jedan i drugi rad tvore jedinstvenu cjelinu, i jedan i drugi izazvaše kod Hrvata uvjerenje, da im je historijsko pravo svetinja i da mu je vrijedno poklanjati pažnju sa različnih stajališta. U tome je i prvi zametak naše nauke o ispravama, diplomatike.

O pitanju odnosa Hrvatske i Ugarske govorio je u saboru Josip Juraj Strossmayer 5. srpnja 1861. U svome je govoru rekao i ovo: »Svakom poštenom Hrvatu starodavni je ustav k srcu upravo prirasao, ter tko mu u ustav dira, taj mu u srce i dušu dira«. Strossmayer se više puta poziva na Kukuljevića Jura Regni i iz njih citira glavne i odlučne odredbe državno-pravnog karaktera. Analizirajući svestrano odredbe g. 1527. i 1712. kaže: »Ali će mi se možebit prigovoriti: to su pogibeljne državnopravne teorije, koje bi lako temelj starodavnome ustavu i državnom posjedu našem potkopati mogle. Na to neka bude odgovor: stari naši nigda nisu državne ugovore ugovarali a da si ne bi bezuvjetno i u svoj pravnoj formi svoj starodavni ustav i svoju državnu cjelovitost ojamčiti dali... Dokle god bude sunce nad hrvatskom kraljevinom, dokle god bude u prejasnoj vladalačkoj kući i posljednjega otroka, dokle god bude i posljednje podrtine trojedine kraljevine, dotle će ovo ojamčenje starog ustava našeg dokazivati sveto pravo naše, koje porušiti ili ozlijediti grjehota bi bila u nebo vapijuća«. Strossmayer se dotaknuo svih onih glavnih momenata iz prošlosti, koji govore u korist hrvatskog historijskog prava, a na koje se pozvaše Kukuljević, Rački pa ih je i sam interpretirao po svom vlastitom naziranju s ciljem, da iz njih izvede što jasnije dokaze za nepokolebnost toga prava u javnom životu.

VILKO GECAN
Vrt u Wendonu

MATOŠ

Kakvi to glasi čuju se u mraku,
Nad noćnim poljem, visoko u zraku?
Ko li to pjeva? Ah, ništa, sitnica:
Jedna u letu poludjela ptica.

Nadlijeće sebe i oblake trome,
S vjetrom se igra i pjeva o tome.
Svu svoju vjeru u krilima noseći,
Kuda to leti, što bi htjela doseći?

Nije li vrijeme da gnijezdo vije,
Kad bude hladno, da se u njem grije.
Ko li te posla pjevati u tminu —
Sleti u nižu, u bolju sudbinu.

Ne mari za to poludjela ptica,
Klikće o vjetru, što je svu golica,
A kad je umor jednom bude shrvo,
Ne će za odmor nać nijedno drvo.

LAĐA U NOĆI

Talas za talasom obali šalje
Lađa što krenu niz maglenu rijeku,
Iz Barča je stigla, i sada će dalje,
Tuli svoj dugi zbogom Osijeku.

U noćnoj tišini kotač joj lupa,
Grabeći vodu, željan daljina.
Duž njenog u tamu ovitog trupa
Okruglo gore okna kabina.

I tako se dimi i šumi i svijetli;
Lijevo i desno obala spava.
Prije no zoru navijeste pijetli
Valima Dunavu dat će je Drava.

Dobriša Cesarić

VEČE UTJEHE

Sa polja dolepršaše oblaci i vrapci
u mrak, što je poput preveslanog jezera vrio,
pa mi prepliću misli tu do obalnog ruba.
Na staroj krušci su dva goluba.

Oni su već davno zaspali nježno sljubljeni
u plodova i lišća svježem zelenilu,
mjesečevom iglom tanko porubljeni
u modru treperavu svilu.

U ušima najednom ovce, sa crkava
zvona plašljivo poljubiše pute.
Dok šuma za mojim leđima spava
i brežuljci skupljeni u kolute,
pogled mi postaje rijeka i trava.

Raščijan ogrtač maglica nju je skrio
u očima osta pjena talasa,
usukane sjene vrba je ovio
vjetar sa lavežom pasa.

Prenuh se: ivice planina se pomakoše
zažaren voz poprska džbunjem zjene.
Kroz tamu me nečije oči takoše
oči jedne djevojke mirisne ko ljubičice
oči kroz san proletjele lastavice.

Ah, a ja sam mladić, koji nema kud da krene,
na ruke mi je polegla tiha tuga.
Sve mi je svejedno, bez žene sam i druga!
Još je posljednja utjeha za mene
Bosno! tvoja rakija, što se sa suzama ispija.

Novak Simić

MOLITVA ZA SESTRU

Sad, kad je dvadesete zlate,
nek milost tvoja i njoj sine.
O Bože visine
budi bar jednom i Bog onih koji pate.

Na nju je rano bijeda
cicanu odjeću odjela,
a prsa, prsa
nad pisaću mašinu sagela.

I oči su joj samo
veselje briga gledale,
lutki od krpa želje
usne šaptale.

Zato sada
nek nešto drago doživi,
jer dani njeni bjehu
uv'jek beznadno sivi.

Nek bar u mladosti
vidi nešto od životnog sjaja,
ovdje, gdje je nebo tako teško,
a smrti bez kraja i raja.

Novak Simić

VOZ

Roj zahuktanih zvijezda u plaštu pepela i prašnica
odnese puteve odmotane u modrim riječnim odrazima.
Razdvajaju se brdske sjene oplođene batom tračnica
natapaju planine zastavama neba i dima.
Dima i neba. Čarobno na signale
osu se zlato krijesnica,
u huju kotača šume su tako male
ko jata zgaženih ptica.

Stanice, vječno stanice, silasci i putnici novi
svaki zvižduk zrači slutnju beskrajnih daljina.
Kuda će taj san o prostoru, kuda da otplovi
u žaru kotlova rumenijih od vina?
Oganj trga sve veze, umre stegnut u čelik,
željezno srce bije, dok ruke hoće.
Samo je put bez povratka velik
mir vječan u muku gluhoće.

Vozaču! Nagnut nad dahtanje stroja bešćutan kao i njegova
građa
uzalud nemir dotiče pod strehama počinule golubove,
mlaz pare dočara katkad daleku ulicu predgrađa
i topli sm'ješak žene umotane u misli i snove.
Od pokreta zavisi svaka granica.
a ipak, tko ne ide putem, koji je željezom označen,
već pojuri slobodno u susret vidika i oranica,
bit će za čas smrvljen i odbačen.

Sve je to tvoj znoj, što ga izažima žar,
tvoj trud, ovaj hitri let kroz vrijeme.
Varaju, koji kažu: moraš primit utovar
i stati na zapov'jed — putnici i prtljag su breme.
Ne boj se, jurni u sunce jednog dana,
odbaci tračnice te spone, kojim je putanja zauzdana,
jer tek tada će pasažiri
biti ko i ti pioniri.

Novak Simić

MRTVI DAN

Za krstom prozora raskriljene žaluzije plaču,
funebre jeseni, puše se kandila omorika,
sa kaleža boli kaplje stradanje po krvavom maču,
a priča o patniku Jobu diše iz starog molitvenika.

Zvoni žalobno sa groblja na mrtvi dan,
u tužni grad Hamleta prekrižit će mi ruke sklopljene,
krv zločina bližnjih kaplje na upokojeni dlan,
hodočaste oproštajnim hodom sjeni im lažno skrušene.

Šume klekle na panjeve u koroti odora,
počiva se u groblju bez spomenika i grba,
zvonce žalbu proliva preko starog cintora,
plaču skrušeni likovi prosjačkih žalosnih vrba.

ŽALOSNA NEDJELJA

Vjetar gudi ko tužaljka sljepačka jesenjim vinogradom,
za selom žalosno raspelo pod krunom lipe starinske,
sure, drvene klijeti klekle ko djedovi nad žutim sadom,
lozom ovjenčani volovi odvoze tromim hodom mirisne sudove
vinske.

Pozna jesen tali boje na peplosu kraljevskom purpurnom,
kruništa i bedemi kula obroncima prelivaju se u rđu,
(borovi bugare minnesang ko na lutnji pjevači sredovječnim
nokturnom)
niz vinograd goli, studeni vjetrovi fijuču i ržu.

Ispod zlatnih šuma i zvijezda srebrnih sahne jesenka,
zarđalo lisje lijeće na krvave živice uz brvi i drveni zabáti,
skrušena molitva seljačka za kruh svagdanji, da se nasiti
Rumenka,
da zamiriše kukuruz i hljeb se zlati ko žuti dukati.

Vjetar gudi ko tužaljka sljepačka jesenjim vinogradom,
za selom žalosno raspelo pod krunom lipe starinske,
na goricama blagovijesti žalosna nedjelja, suze magle
listopadom,
lozom ovječani volovi odvoze tromim hodom mirisne sudove
vinske.

Stjepan Devčić

ZEMLJA NEPROHODNA

Zemljo, zemljo divlja i neprohodna,
i natopljena krvlju, zemljo heroja;
majko zlosretna, djeci neophodna,
ti si sudbina naša, sudbina moja.

Odrasli smo tako u tvome krilu;
njihala si nas vrtlogom svojih šuma;
dan za dan u nekom divljem bunilu
između sna i jave, između uma.

Zemljo užasa, Bosno naša draga,
daljina, korak, ništa nas ne dijeli.
U našim rukama tvoja je snaga:
bol tvoj i rana naša da zacijeli.

Nekad je međa bila mrtva glava;
ogrezla si u krvi, izrasla u krvi.
Heroj tvoj pravde ni danas ne spava,
okove zla moći će jednom da smrvi.

Husnija Čengić

MRAČNO JE

Mrak je u sobi, tražim svijeću;
lepršaju šarolike sjene:
mrak je, a inje je na cvijeću —
jesen se stisla u moje zjene.

Iz noći u noć, iz dana u dan,
i uvijek tako u nemiru;
umor i strah, da dođe jednom san,
da oči na čas sklopim u miru.

Od nesanice sivo je lice,
izdužen vrat, protegnute ruke,
providan tako od nesanice,
osuđen na svemoguće muke.

A zašto, i gdje, dokle i kako
(zar su sve tako grube riječi),
zar je baš sve određeno tako —
bol moj nikad da se izliječi.

Husnija Čengić

ZVUK

Pod noć se javi zvuk rođen u zvonu,
da preko grada pođe ravno kraju
zgašenog neba. Tu se preda vjetru,
zbog kog mu dugo još odzvuci traju.

Zvuk je tog zvona čežnja za daljinom,
prezir nad onim, što se vidjet dade,
žudnja za slobodom, vjetrom i visinom,
znak mučne trpnje i skrovite nade.

Jer otisnut snažno iz crnoga tuča
on će se s tugom u visine dići,
znajući dobro da će samo smrću,
svog bolnog puta do oblakâ stići.

Nemir je jači. Žudnja mnogo veća.
Na putu ga prati smrt, a nikad sreća.
Oblaci ga uvijek ukočena vide,
al on k njima ipak svako veče ide.

Olinko Delorko

AUGUST CESAREC, ZAGREB

HOBOTNICA

Gospodin Šmuc, direktor i najveći dioničar banke za promicanje... no, naravno, u prvom redu za promicanje većih dividenda... zavukao je svoju okruglu, loptastu glavu u crvenokožne naslage sala, s kojima mu je glava na vratu i zatiljku bila optočena kao vijencem crvenih, tek iskuhanih kobasica. Zavalio se u kožnat naslanjač pred pisaćim stolom u svojoj direktorskoj sobi, griskao zlatnim krivim zubalom poluizgorenu, ugasnulu havanu, pa se sa svojim malenim, metalno blistavim očicama, utonulima u gojazne, rumene obraze kao dva dugmića u madrac, smijuljio tako blaženo i zadovoljno, kao što se možda nije ni noćas u baru, u kome se jedna mala bestija od plesačice, u svom crvenom kostimu nalikujući na malenoga vatrenoga đavla, plesala i previjala upravo u njegovoj neposrednoj blizini i čak mu, za bocu šampanjca, dobacila pred svima gostima poljubac...

Sada, međutim, nije pred njime bila ta plesačica, njeni bijeli, mekani valjušci od udova u prozirnoj crvenoj svili. Na stolu pred njime, upravo u njegovim punašnim prstima bilo je nešto doduše također crveno, i pod tim crvenim bijelo, no bilo je to sve sasvim maleno, plosno, četvorouglato. Bila je to uložna knjižica u crvenim koricama, koju je upravo za pola vrijednosti kupio od njena vlasnika, kome je trebalo novaca, a na tu uložnu knjižicu nije ih mogao dobiti od svoje banke.

Hahaha, za pola cijene! I koja je to po redu? Jedan dva... — izbrojavao je gospodin Šmuc na prste... već deseta! No, pa što! I za njega je to riziko, ako novac izgubi vrijednost, tako je bar rekao prodavaču te knjižice. A inače? No da, to će znati još samo kolega u prodavačevoj banci, s kojim se već o svemu dogovorio i koji će na kupljenu uložnu knjižicu podići ipak cio novac i onda dobitak sa samim gospodinom Šmucom, podijeliti po polovici! Dvadeset pet po sto dakle odmah čistih, hahaha; — riziko baš nije bio velik i gospodin Šmuc je imao razloga da

se smijulji blaženo i zadovoljno, smijehom zapravo, koji bi morala imati hobotnica, kad se, razigrana u svojoj pohoti, omota oko svoje uhvaćene žrtve.

No za čas već, pa se gotovo pravilan krug lica gospodina Šmuca otegnuo u elipsu; objesio se kao mješina krvi. Iz krojačkoga salona javila mu se telefonom jedinica kćerka, Lilči. Ona se naskoro trebala udati, partija je bila krasna, i u salonu je sebi upravo izabrala svadbenu haljinu, izabrala je tako, da se radi toga gospodin Šmuc upravo toliko promijenio u licu.

— Ali Lilči... — odgovarao je kćeri takovim basom, da su najniži titraji toga glasa, uostalom i hrapava od probdivene noći, zujali ovdje po cijeloj sobi — ja mislim, da je to ipak previše, trideset hiljada!... No da, istina, bruseljske čipke, agrafa s briljantom, to bi ti divno pristajalo... No Mautnerova Marta, kad se udavala, potrošila je za svadbenu haljinu samo pola te svote, pa je ipak bila vrlo šik! Hm, i ne bi moglo biti jeftinije? Ne? No ne ljuti se, Lilči, ja ću još promisliti, pa ako već mora biti... hm, pa dobro... A šta još? Bila si kod stolara Vikića? Zadovoljna si s meblom? Jest, istina, on je dobar majstor... Ali, kako si rekla? Još uvijek ne će biti gotov s meblom? Pa... pa ja sam mu dao već tolike predujmove! No čekaj, taj će od mene čuti... Jest, jest, ne brini! A glede haljine, samo izaberi onda nešto zbilja lijepo... No servus, servus, Lilči!

Gospodin je Šmuc zapalio ugasnulu havanu, crven krug, opet krug njegova lica izgubio se u talasima dima kao crvena željezničarska ploča u pari lokomotive. No misli su mu išle ravnim putem, po čvrsto usječenim tračnicama shvatanja, s kojim se on običavao snalaziti u sličnim situacijama, kada je jedan gubitak trebalo nadoknaditi novim dobitkom.

Trideset hiljada za kćerkinu svadbenu haljinu, to znači odmah izgubiti, što je jedva dobio s kupljenom uložnom knjižicom! Baš nekako toliko! Ali razumije se, Lilči se ne može udavati samo kakogod, prošla su vremena, kada se on sa svojom Rozom ženio u provincijskoj očevoj kući, koja je još sva smrdjela po starom željezu, kostima, prnjama. A Lilči ima to-

liko prijateljica, pred kojima se treba pokazati, a od kojih poneka, baš i ona Marta, Marta plemenita Mautner, gleda na nju s visoka... No trideset hiljada sad za svadbenu haljinu, onda još upravo toliko za mebl, i gdje je još toliko drugoga! Hm, to bi trebalo nečim nadoknaditi, a kako drukčije nego da prišarafi kojega od tolikih dužnika... a od tih, još najbolje, tog stolara, koji je doista dobio od njega već tolike predujmove i zajmove, a nikako pa nikako ne svršava s meblom! Taj čovjek ima kuću, pa da je spasi od dražbe, smoći će novac iz oka iz boka, ili ako ga i ne smogne, a kako bi mu to danas moglo i uspjeti, zar bi bilo loše, da on sam, gospodin Šmuc, na dražbi kupi tu kuću i onda je još bolje preproda? Samo... No što, samo? Taj stolar mu u tom slučaju baš ne će da dogotovi mebl? No u tom pogledu ga on već davno drži u šahu s ugovorenim penalom! A inače, inače... čovjek je primitivan, naivan, toliko mu je već do danas, pogotovo što se tiče kamata, uspjelo s njime, otpor će tu biti najslabiji, uspjeh siguran!

Gospodin je Šmuc odložio havanu u kositrenu pepeljaru, lice mu je izašlo iz dima kao crveno sunce iz oblaka. No teško i mračno bilo je to sad sunce, kao prevučeno pomrčinom, težak i mračan sjaj njegovih metalnih zjenica. Da su te zjenice bile veće, bile bi kao metalni kotači lokomotive, koji svojom težinom i oštrinom zadaju smrt svemu, što se nađe ispod njih. U fotelj se zavalila samo gomila mesa, no kraj svega njenog ljudskog obličja odavala je nešto sablasno, kao lokomotiva kad juri u noći, a crvena njena svjetiljka sprijeda podsjeća na krv, s kojom ta lokomotiva bez mogućnosti neke sućuti može da svaki čas zamasti prugu ispod sebe.

Tri dana poslije javio se u istoj direktorskoj sobi čovjek srednjih godina, s čudnovatim protivurječjem između tjelesne snage, koju je predstavljao i zabune, uzbuđenja, koje se odražavalo u njegovu licu, — u licu doista nešto primitivnom, s naivnim, dobroćudnim izrazom velikoga djeteta. U ruci, u šapetini, da bi njome mogao pokriti gotovo cijelu knjigu, koju je

direktor Šmuc imao upravo pred sobom, imao je pismo i pokazivao ga Šmucu.

— Gospodine direktore, ja sam to dobio jučer, i mislim... mislim, da je to zabuna...

Gospodin je Šmuc skinuo naočare, koje su mu već spuznule na vrh nosa, proruljio je oči, gledao posjetnika samo kroz tanku rešku vjeđa.

— Kakova zabuna, šta se to dogodilo, gospodin Vikić? Ah, vaš otkaz zajma! No nažalost, protiv moje najbolje volje, tu se nije dalo drugo učiniti! Pa niste vi sam, morali smo otkazati zajam bar još desetorici drugih dužnika! Banka se, kao i sve banke, kako znate, nalazi u krizi, nema novaca, moramo ga negdje naći! I baš što se vas tiče, ja sam se protivio u direkciji. No vi znate, da tu nisam sam, sve je bilo uzalud, gospoda su imala većinu...

Čovjek, nazvan gospodinom Vikićem, vrtio je već u obadvjema rukama pismo, vrtjele su mu se sigurno u glavi i misli, očito se jedva snalazio.

— Pa... pa gospodine direktore, otkaz glasi na mjesec dana, a gdje ću ja kroz to vrijeme i u takovo vrijeme smoći novac? Preostalo bi mi jedino da prodam kuću, koju i onako još nisam isplatio... i sa ženom i troje djece da ostanem bez krova! Ja Vas molim, tim više, što ste mi vi sami u svoje vrijeme ponudili zajam, a ja još i nisam došao do svote, koju ste mi nudili... Molim vas... da se uživite u moj položaj, ja kod kuće imam pakao, žena mi plače cio dan, napada mene kao da sam ja tu što kriv...

— No zašto biste vi bili kriv? — pustivši ga dotad govoriti rastvorio je gospodin Šmuc vjeđe, gledao ga čak nekako sažalno. — Gospodin Vikić, istina je, da sam vam nekada sam ponudio zajam, jer vas znam kao poštena čovjeka. No vremena su se odonda strašno promijenila, vi ste pametan čovjek, pa vam ne trebam mnogo govoriti! I zato vrlo žalim, što ne možemo povući otkaz! Nego, molim ja vas, šta je zapravo s tim meblom na kom već tako dugo radite? Ja sam vam već dao tolike predujmove...

Stolar Vikić gurao je pismo u široki džep svoga kaputa, drugom rukom otro znoj sa čela.

— Ja radim, gospodine direktore, koliko mogu, vi znate, da ja radim i sam! I već bi odavno bilo gotovo, no opet mi fali novac za materijal!...

Direktor Šmuc se tobože silno iznenadio.

— Pa čovječe, kuda vi mećete toliki novac? Osim predujmova, ja sam vam već dao tolike zajmove...

Stolar Vikić se očito ponešto ohrabrio, prekinuo ga.

— Zajmove! No vi znate, gospodine direktore, da je bar polovica od tih zajmova otišla na kamate! I to je upravo ono... — zašto ja sa svojom ženom imam kod kuće tolikih neprilika! U obračunu koji ste mi vi poslali s otkazom, nigdje nisu izričito spomenuti kamati! Oni kao da su navedeni pod rubrikom »isplate«, toliko razumijem, no...

Tu je prekinuo njega direktor Šmuc. S nabranim obrvama, odlučno:

— Pa vi znate, da mnoge kamate vi niste sami platili nego tako, da vam je banka prosto povisivala dug, mi smo vam ih plaćali! Kako dakle nego da dođu pod rubriku »isplate«?

— Jest, ali ipak bi kamati morali biti naznačeni posebno! A žena veli, da nisu samo stoga, što ste vi u stvari zaračunali 32% kamata mjesto ugovorom određenih 12! Osim toga, vi se sjećate da sam vam ja od svoje mušterije Šljivarića donio ovamo mjenice, koje je taj Šljivarić u cijelom iznosu od 7000 dinara iskupio, a vi ste mi u dobro upisali samo tri hiljade! Poradi svega toga, gospodine direktore, ako već ne može biti drukčije, ja vas molim, da mi snizite dug prema ugovorenim kamatama, i uz priznanje cijele svote iskupljenih mjenica...

Direktor Šmuc se digao kao da stojeći kani jače naglasiti svoje riječi. No u to je netko zakucao na vratima, i u sobu je ušla malena zgurena figura, s izmrežanim sivim licem, kao da mu ga je cijelo prekrila paučina.

— Gospodine direktore... — čuo se glas iz te paučine istom kad ju je, s pitanjem šta želi, potresao direktorov bas — upravo mi je telefonirao naš pravni zastupnik, da mu je

uspjelo zaplijeniti svu zalihu macedonskih sagova našeg dužnika Omerdžića... I sad molim, kuda da dam otpremiti te sagove? Ima ih neko sedam svežanja...

Dubokim karminom direktorova lica prošao je osmijeh, kakav bi morala imati hobotnica...

— Dakle uspjelo je konačno ipak... bar nešto dobiti od toga magarca! No spremite sagove privremeno u svojoj sobi uza zid, dok ne nađemo podesna kupca! A i dobro da ste došli, Pintar! Imam s vama vrlo važan razgovor! No samo da riješimo s gospodinom Vikićem! Gospodin Vikić — prišao je ovome bliže — tu vam je moj tajnik, vi ga znate, i on je svjedok, da vi dosada sami nikada niste prigovarali nekoj prevelikoj visini kamata, čak mi zahvaljivali, da vam idem toliko na ruku! A ako vam je banka plaćala kamate, sigurno to nije mogla radi vaših lijepih očiju nego je i na to morala nešto dobiti! Tako se svuda radi, pitajte gospodina Pintara...

— Dakako gospodine dir... gospodine Višnjiću!

— Dakako, nego kako drukčije. A što se tiče Šljivarićevih mjenica i našega obračuna o njima, to možemo pogledati u knjige, ja se toga pravo ne sjećam! Samo drugi put, gospodine Vikiću, ja sad nemam vremena! I molim vas, ja vas posljednji put opominjem radi mebla, vi znate da ste vezani penalom! I sada zbogom, ja zbilja imam posla!

On je Vikiću pružao ruku, a ovaj je stajao zbunjen, i tjelesno kao slomljen unatoč sve svoje tjelesne snage.

— Prigovarao nisam, to priznajem. Bio sam za to previše u stisci. No ja vam ne bih, gospodine direktore, želio, da kod kuće morate slušati takav plač i vidjeti utučenost kao što to moram ja... I najmanje dijete kao da razumije naš strašan položaj, tužno je...

— Ali, gospodin Vikić — sasvim mu se približio direktor Šmuc, dotaknuvši ga gotovo trbuhom i prijateljski ga potapšao po plećima — pa nemojte zato izgubiti glavu! I ako mislite, da bih vam u tome mogao što pomoći, pošaljite koji dan svoju gospođu k meni, ja ću joj sve objasniti! Ja ne bih htio biti razlogom vašega bračnoga razdora, vi to sa svojim poštenjem

niste zavrijedili! No sad zbogom, i budite pametni, vremena su takva da nikome nije lako!

I kao mrtvu uzevši Vikićevu ruku, ruku svoje žrtve, da se s njome rukuje, okrenuo se spram svoga tajnika, počeo i nastavio s njime nešto poslovno razgovarati kao da stolara Vikića i nije bilo više u sobi.

Žena stolara Vikića došla je zajedno s ovim direktoru Šmucu. On ju je pozvao, pa se odazvala, s tihom nadom, da će spram nje žene, direktor Šmuc biti susretljiviji nego spram njena muža. U prvi mah mogla se ta nada njezina činiti i opravdanom. Šmuc je toga dana imao razloga da bude dobre volje, upravo mu je kolega iz banke, u kojoj je trebala biti iskupljena nedavno uz pola cijene kupljena uložna knjižica, poslao njegov isplaćen iznos i pripadni dobitak. Osim toga on je od jučer, povodom mogućnosti da kupi jednu drugu uložnu knjižicu, s prevelikim međutim ulogom da bi je mogao iskupiti u koleginoj banci, a ona i nije glasila na tu banku, imao izvjesnu osnovu baš u vezi s Vikićem i njegovom ženom. Sa ženom pogotovo, ako mu je dotad sve onako dobro uspijevalo s njenim mužem, muškarcem, kako mu ne će istom s jednom ženom! To je od početka i bio njegov tajni motiv, radi kojega ju je pozvao k sebi, inače veliki prijatelj lijepih ženskih tjelesa, gospodin direktor Šmuc nije imao visok sud o njihovu mozgu.

Iz svih tih razloga, on je gospođu Vikić primio kavalirski, poljubio joj čak ruku, ponudio joj da sjedne, sam joj primaknuo naslanjač.

No ako se po tom njegovom prijemu prevarila u svojoj porasloj nadi gospođa Vikić, prevario se i on u svojoj osnovi s njome i njenim mužem. Ta osnova, poslije kratkoga, slatko i umirljivo izgovorenoga njegova uvoda, bila je u tom, da im je on našao kupca za kuću uz, za današnje prilike, vrlo povoljne uvjete. Od kupca su imali dobiti uložnu knjižicu, koja je glasila na mnogo veći iznos nego što je sigurno vrijedila kuća, a osim toga, kupac je imao raspoloživoga novca, koji bi im također dao, a od kojega bi oni mogli namiriti i svoj dug u

banci, i još jednom toliko bi im preostalo... Uvjeti doista takvi, da bi bilo ludo ne prihvatiti ih; konačno kriza će jednom proći, njima će ostati uložna knjižica, moći će da sebi sagrade novu kuću!

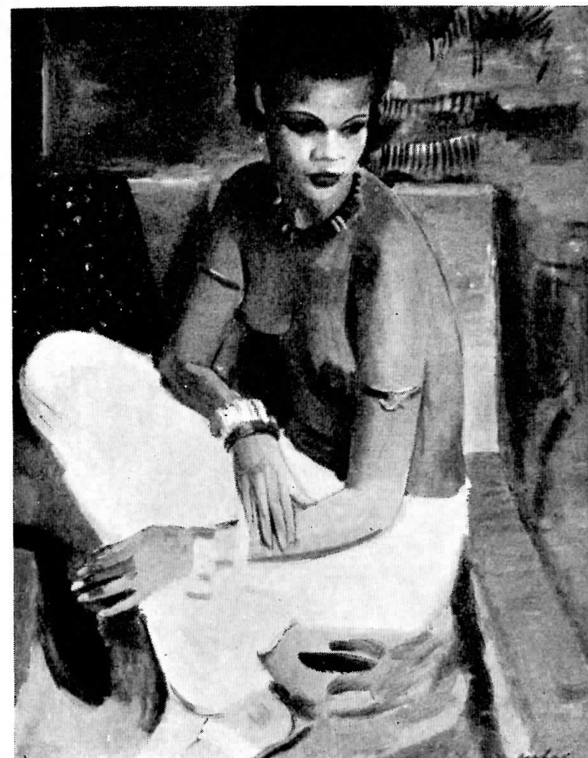
Takva je bila osnova i udica gospodina Šmuca; lovina na tu udicu ne bi za nj, naravno, bila loša, samo što gospođa Vikić, pogotovu ona, nije htjela da zagrize u tu udicu. Uopće je to bila sasvim drukčija žena nego što je očekivao direktor Šmuc. Plakala je doduše i ovdje, no usprkos svim svojim suzama oprla se živo i odlučno. Zato ona nije došla ovamo da čuje i ovdje, od gospodina Šmuca, prijedloge o prodaji kuće; dosta joj je, što s time svaki čas navaljuje na nju kod kuće i njen muž! I pogotovu takav sad prijedlog ne može ona prihvatiti! Ako je tako sigurno, da bi ona sa svojim mužem jednom za dobivenu uložnu knjižicu mogla graditi drugu kuću, zašto onda ne čeka na to njen vlasnik, vlasnik te uložne knjižice? Prištedio bi sebi i gotovinu, koju nuđa... Nego, radi toga je ona došla, da gospodinu direktoru kaže, kako to nimalo nije u redu, da se u tako teškim prilikama, malim ljudima, kao što su ona i njen muž, otkazuje zajam i guraju se u propast. Taj otkaz bi trebalo povući, jest, i ona ga moli za to. Moli ga u ime svoje djece... i gospodin Šmuc ima kćerku, pa kako bi njemu bilo, kad bi mu kćerka jednom morala ostati bez svega? No to baš nikako nije moguće? Baš nikako? Onda... onda... ona je govorila o cijelom tom slučaju s pametnim ljudima, pokazala im obračun, koji je dobio njen muž s otkazom zajma, i svi su jednoga istoga mišljenja, da kamati moraju izričito biti navedeni, i ni u kome slučaju, pa makar ih nekada, pogriješivši, i priznao njen muž, ne smiju biti tako visoki... Kako je to sve nesolidno, vidi se najbolje po onom obračunu u stvari Šljivarićevih mjenica! Pa ako zbilja gospodin direktor ne će da to uvidi i ostaje pri svome otkazu, onda njoj i njenome mužu ne će preostati drugo nego da potraže zaštitu suda! Jest, i u novine će sve dati, jer to je lihva, ništa drugo nego nečuvena lihva!

U svom uzbuđenju, izazvanome Šmucovom nepopustljivošću i njegovom stvarno i sada, kad ju je izravno čula, neuvjerljivom

obranom, ona je svakako prevršila mjeru, koju bi mogao podnijeti makar i takav direktor banke, kakav je bio gospodin Šmuc. Ne otrpjevši već tako lako, što mu nije upalila osnova s uložnom knjižicom, on se promijenio u sasvim drugoga čovjeka od onoga, koji je toj ženi poljubio ruku, primaknuo joj naslanjač. Lice mu se objesilo kao mješina krvi, krivo zubalo, inače ponešto već pokvareno, stalo mu poskakivati u ustima, oči dobile oštar sjaj metalnih kotača lokomotive, koji gaze sve ispod sebe... Razderao se: šta gospođa misli, s kime ona govori? I njega se ništa ne tiču nekakvi pametni ljudi, s kojima je ona govorila! Ti isto toliko o svemu razumiju, koliko i ona sama! Pa iznošenja u javnost, pred sud! Neka samo pokuša s time! Vidjet će se, tko će izvući kraći kraj! No i dosta je njemu svega toga, on nema šta više s njima razgovarati! Ono o Šljivarićevim mjenicama bit će ispravljeno, inače on ostaje kod otkaza i potpune potražnje duga, koji im je naznačio. I htio im je još dobro, ponudivši im pomoć s povoljnom prodajom kuće, kad to oni nisu htjeli, neka posljedice pripišu sami sebi! Zbogom!

I ostavio ih je u sobi same, zalupio za sobom vrata i, čas još, pa se u sobi našao njegov tajnik, paučinasti gospodin Pintar, moleći ih, da napuste prostorije banke...

Tako je završila pohoda žene stolara Vikića kod gospodina direktora Šmuca. I za nju i za njena muža nastavili su se teški, još teži dani, brige, noći bez sna. Sve bliži rok, kad su morali ili isplatiti dug ili ostati bez krova nad glavom, stajao je pred njima sablasan kao ponor, za koji su znali, da ga ne će moći zaobići nego da ravno srljaju u nj... I jesu li doista šta drugo mogli? Možda da zbilja iznesu stvar pred javnost? Vikić je pokušao nešto slično, no namjerio se baš na novine, u kojima je neke akcije imao i Šmuc... Možda pred sud da idu? Vikić otprije već nije imao s time najboljih iskustava, i dobivene parnice znale su ga stajati... Zapravo pak, tvrdokornost i nepopustljivost Šmucova dosta je i njega i njegovu ženu opsjenila, zastrašila i bojali su se šta poduzeti. Neizbježno su dakle morali u ponor; bili su kao povezani na pruzi, da naskoro budu pre-

MILIVOJ UZELAC
Mala crnkinja

gaženi od lokomotive, — one iz kožana naslonjača jedne direktorske sobe...

Međutim, što se sigurno događa vrlo, vrlo rijetkima od sličnih stradalnika i žrtvi, dogodilo se, još u posljednji čas njima. Gospođa Vikić bavila se i sama kao modistica zanatom i jedna dobra i stara njena mušterija, kad je čula za njene neprilike, ponudila joj je novac, uz uvjet, da razmjerno prema vrijednosti kuće postane i ona suvlasnicom. Tako se i ona željela osigurati od onoga bauka, koji je obilazio zemljom, a zvao se inflacija....

I Vikić i Vikićka prihvatili su, razumije se, tu ponudu objeručke, drugo šta nisu mogli. Još dva dana su imali vremena da isplate Šmuca i dan prije toga pošli su zajedno s gospođom, svojim deus ex machina, k advokatu da naprave ugovor o međusobnoj pogodbi. I ugovor je bio već gotov, trebao je još samo novac, koji je gospođa mogla uručiti tek uvečer, kad joj se kući imao vratiti muž. No kad je već bio ovdje kod advokata, stolar Vikić želio je da iskoristi, da od njega dobije možda i koji savjet i pomoć... Kakogod bilo da bilo, njega je još uvijek mučila misao da mora platiti gotovo trostruke kamate od ugovorenih. Ispričao je dakle advokatu sve, cio postupak Šmucov, pitao ga, ne bi li bilo ipak pametno, da Šmucu i sutra isplati dug, samo prema ugovorenim kamatama, a za ostalo da povede s njime proces?

Advokat je bio mlad, lijep čovjek, brižno izbrijana i neprestano nasmijana lica, nasmijana još i u času kad se, saslušavši Vikića, skandalizirao. No da li bi bilo pametno voditi sa Šmucom proces radi previsokih kamata? Jest, to je doista lihva, skandalozna lihva, kao što je skandalozna i cijela Šmucova banka, zna on to, čuo je... Ali proces s njime, hm, on ga sam ne bi nikad htio voditi, zastupati protiv Šmuca ne bi htio ni najgorega neprijatelja, jer Šmuc je kadar krivotvoriti i same knjige, da dokaže, kako je u pravu... Nego nešto drugo je moguće, ako baš gospodin Vikić hoće, — a Vikić je u svom pričanju zaželio — on može sutra s njime do Šmuca, pripomoći mu, u slučaju da Šmuc ostane možda ipak pri onakovom obra-

čunu o isplaćenim Šljivarićevim mjenicama. Da, i sam može odmah telefonirati Šmucu... I učinio je tako: nazvao Šmuca, najavio mu, da će sustra s Vikićem doći radi isplate duga. Odgovor je međutim bio takav, da je stolar Vikić, razumjevši ga, skočio usplahiren i zapaljen sa stolice kao s električne stolice iskra.

— Kako? Prekasno? On će već da protestira? Pa ja imam po zakonu još tri dana vremena, poslije otkaznog roka...

No nije bilo razloga daljem uzrujavanju, bar strahu, kojega je također bilo. Advokatu je na lijep, opet nasmijan način uspjelo od gospodina Šmuca izmoliti, da sutra ujutro ne povede nikakav protestni postupak nego njega i Vikićeve primi u svojoj banci...

Ipak ne bez bojazni, i s malo dobrih slutnja, pošli su sutra Vikić i njegova žena u Šmucovu banku. Tu su već našli svoga advokata, u nekom povjerljivom razgovoru, nad nekim njima nepoznatim aktima. No naglo je on prekinuo s time, priskočio k njima da se pozdravi. Nepomičan, samo skrstivši ruke na prsima, gledao ih je, mjerio kroz oblak upravo ispuhnutoga dima cigare gospodin Šmuc. Sablasna crvena svjetiljka lokomotive, koja se zavila u paru...

Stolar Vikić ga je pozdravio, prišao k njemu da se rukuje, no krst debelih ruku na prsima kao da se još jače povukao natrag. Vikić mu je rekao, zašto je došao, izvukao iz džepa paket s novcem; crveni krug lica se uskomešao kao kolobar u vodi, cijela gomila mesa se tek sada maknula, prgavo, žustro, i prošla naglo mimo Vikića, mimo njegove još većma zabezeknute žene. I bas je zagruvao sobom:

—Ništa! Ja s vama na ovaj način nemam više ništa! Ja ću protestirati! Pokazat ću ja vama.

Stolar Vikić je razmotao paket, tražio zbunjenim pogledom pomoć advokatovu.

— Ali, gospodin direktor! Pa danas je prvi dan.... ja bih po zakonu imao pravo na još tri dana... I vi ste gospodinu doktoru jučer rekli...

Advokat, neizbježno nasmijan, kao da mu je sam đavo uklesao u lice dužnost da se smije još i u času smrti, uskočio je plemenito između kotača lokomotive i žrtve na pruzi, rekao sladunjavo:

— Gospodin Vikić ima u ovom slučaju dosta pravo, gospodine direktore... Ja vas molim...

Zalivena već suzama, sva drhćući u tijelu, drhtavo je dobacila gospođa Vikić:

— Pa šta to znači? Jesmo li mi hajduci, koji smo ovamo došli tražiti milost? Pošteno smo donijeli novac na vrijeme...

Kao pomaman, lakoćom, koja se ne bi mogla očekivati od možda dvije cente njegove težine, ushodao se gospodin Šmuc ovamo onamo sobom, stao, upravo kao zvijer usplahiren iskoračio pred gospođu Vikić:

— Vama ću ja pokazati! Vašega muža mi je žao, ali vas ne! Vi ste meni govorili o lihvi, prijetili se javnošću i sudom. I znam ja, i htjeli ste me dati u novine, vaš muž, sigurno ste ga vi nahuckali! A sad ja tjeram na sud! Ja ću vas uništiti, razumijete li, uništit ću vas!

Napadaj je bio tako surov, smionost prijetnje od toga čovjeka, koji bi, po dubokom uvjerenju gospođe Vikić, morao sam na optuženičku klupu, bila je tako neočekivana, omamljiva, da je ona ostala otvorenih usta, kao nijema. Samo su joj još jače briznule suze, još jače zadrhtalo tijelo, oči se iskretale kao u traženju nekoga oslona da ne padne.

Advokat je međutim uzeo iz ruku Vikićevih paket, gurnuo ga laktom da njemu prepusti riječ. Rasipao je snop hiljadarki po stolu, obratio se direktoru:

— Dakle, kako vidite, novac je ovdje i gospodin direktor će, nadam se, uvidjeti...

Nije ništa rekao dalje, samo je šuškao po stolu s hiljadarkama, prepustio očito, da od riječi više djeluje njihova šuškava, zavodljiva pjesma. I zlatno tele, koje je kraljevalo u ovoj sobi doista kao da je prisluhnulo, povelo se za šušnjem tog lijepoga, slikovitoga lišća... Rogobatan još uvijek, muvajući se sobom uz lomatanje ruku kao kakva glomazna barka, koju

netko zaveslajima vesala nikako nije mogao s nemirnih talasa izvesti na mirniju pučinu, gospodin Šmuc je bacio postran pogled na hiljadarke, ustao je, naglo prišao bliže, prešao preko hiljadarki prstima s gestom kao da prelazi u jednom ćurliku preko mekanih, prijatnih tipaka.

— Koliko je toga? Toliko...? No... — oduhnuo je, pogledao svoj naslanjač, koji je bio upravo do njega, pogledao i Vikićeve, s teškim, zakrvavljenim pogledom. — Ako popuštam, imate zahvaliti samo gospodinu doktoru!

I spustio se, utonuo u naslanjač, metao na nos naočari. Od zakrvavljenih očiju kao da mu je i u staklima bio krvav odsjev. Posao je započeo, svi su sjeli, — gospođa Vikić već prije, stolac joj je primaknuo muž. Soba kao da je postala školski razred pod satom matematike, čule su se brojke, brojke; mjesto crne ploče služio je arak papira s teškom mesnatom rukom direktora Šmuca na njemu... I sve manje su krvavi, sve metalniji bili prosjevi očiju u staklima naočara. Krug lica se staložavao, dobivao svoj običan izraz, u nj se vraćao i smijuljak; hobotnica se našla na svom poslu... I posao je bio nesumnjivo dobar: Vikićevi su vraćali cio dug osim one razlike, koja se zabunom — to je sad Šmuc naročito naglasio pred advokatom — potkrala u obračun o Šljivarićevim mjenicama; a odbiti se imala još jedino i svota, koju je Vikić od Šmuca imao još dobiti za pokućtvo.

Samo pokućtvo još uvijek nije bilo gotovo! Nesretna Lilči nije mogla to dočekati i udala se ovih dana; — ah zbilja je bila krasna u svojoj svadbenoj haljini od bruseljskih čipaka i s briljantnom agrafom na prsima; kako ju je samo zavidno gledala u crkvi Marta plemenita Mautner! I doduše, sad je ona još na svadbenom putovanju i lukavki maloj zapravo je dobro došlo, da pokućtvo još nije bilo sasvim gotovo, bar je to sigurnije i na oduže vrijeme mogla na to putovanje! No koliko ga je opet samo to stajalo. Izdatak se pak treba uvijek pokrivati s nekim dobitkom, to je pravilo; — i tako, gospodin je Šmuc skinuo naočari, stisnuo vjeđe i gledao u Vikićeve samo na usku rešku, pa uzdahnuo:

— Ali ja ću vam, nažalost, morati da zaračunam penale, gospodin Vikić! Ja sam imao strašnih neprilika sa kćerkom, vi to i sami znate, bila je kod vas!

— Ali gospodine direktore! — problijedio je Vikić — Vi znate, zašto nisam mogao svršiti pokućtvo! Da sam imao novaca, da ste mi ga onda dali, vi se sjećate... no vi onda kao da to niste čuli... A uostalom, ja još imam da obavim samo neke malenkosti i od novaca, koje sam dobio da vas isplatim, zadržao sam nešto, tako da ću vam već sutra prekosutra predati sav namještaj. Ja vas dakle molim, pravo reći, ja zbilja nisam nikad računao, kad sam potpisivao ugovor i stavku o tom penalu, da će do toga doći... A sad sam vam ja isplatio sve, pa bi bilo lijepo i od vas... nije li tako, gospodine doktore? — obratio se on opet za pomoć advokatu.

Đavo u advokatovu licu osmjehivao se spram gospodina Šmuca, rekao obazrivo:

— Pa ako je ikako moguće, gospodine direktore... koliko sam čuo, vi ste inače vrlo zadovoljni s izradbom...

Gospodin je Šmuc rastvorio kapke, piljio preda se metalnim svojim zjenicama, pa izmijenio neki naročit pogled s advokatom. Pred sobom je vidio i suze, opet suze u očima gospođe Vikić. No to je bilo najmanje, upravo ništa... Nešto drugo je na nj djelovalo, odnekuda drugud došla promjena... Taj advokat, s kojim je tu sad izmijenio zbilja naročit pogled, bio je do nedavna, dok je još odvjetnikovao u zajednici s jednim kompanjonom, njegov pravni zastupnik. I bilo je još kojekakovih neriješenih stvari, za koje je on njega još mogao trebati; a sa druge strane, advokat mu je upravo prije dolaska Vikićevih, saopćio, kako su ti kanili s njime radi kamata voditi proces, a on im to izbio iz glave... Trebalo se dakle malo revanširati, podići pred Vikićevima njegov ugled, omogućiti mu i veći honorar, a i sebe za sve eventualnosti pokazati pred Vikićevima u ljepšem svijetlu. I još je bio jedan razlog, pa ga je i izrekao raširivši ruke kao veliki svećenik na oproštaj grijeha:

— No, samo vama za volju, gospodine doktore... A vi ćete mi, gospodin Vikić, učiniti tu protuuslugu, da samo malo popravite neke moje stvari. Jedan kredenc mi je, na primjer, nešto raskliman. Pa ćemo onda, što se tiče penala, spužvom preko... Pristajete li?

Vikić se još malo kolebao, konačno je pristao. Prešlo se na definitivno rješavanje stvari. Šmuc mu je potpisao priznanicu za primljeni novac, naglasio, da je s time stvar s bankom raščišćena, i što još preostaje, to je njihova privatna stvar. Vikićevi su se digli, dignula se i ostala dvojica, Šmuc prišao gospođi Vikić, uzeo joj ruku, rekao dobrohotno, slatko:

— No, nadam se, gospođo, da mi ne ćete zamjeriti radi suza... Šta ćete, i ja sam nekome odgovoran u banci, nije se moglo drukčije! A sada je sve u redu, možete biti bez brige!

Ona ga je gledala, zacrvenjenih očiju, bez riječi. No šta joj je došlo? Zar je zbilja i takav kraj svojih briga, muka i straha osjetila za toliku sreću, da je mogla zaboraviti sve, što je prethodilo tom kraju, ako je to uopće još bio kraj? Na stisak ruke odgovorila je stiskom, huknula kao iz dubine duše:

— Hvala vam!

Žrtva se još zahvalila za muku i nepravdu; međutim se, po drugoj strani, nije baš imao razloga zahvaljivati njen muž. Pitao je advokata za trošak, a iz nasmijana lica kao da je po prviput iščezao smiješak. No i vratio se brzo: hiljada dinara, to nije mnogo, on će biti zadovoljan s hiljadom dinara. A inače, neka mu gospodin Vikić oprosti, što će još čas ostati ovdje, jer ima sa Šmucom obaviti posao radi jedne svoje druge stranke. A i imao je zbilja taj posao obaviti; samo je taj, kad su već Vikićevi otišli, započeo s nasmijanom primjedbom:

— No, vi ste divno odglumili uvrijeđenoga čovjeka, gospodine direktore! A meni ste sami priznali, da vam baš ne bi bio ugodan proces... Samo... no da, da mene nije bilo, da su se Vikićevi namjerili na kojega drugoga advokata, mogli ste ipak danas imati s njihove strane proces na vratu... To, mislim, vrijedi bar hiljadu dinara i od vas...

Gospodin Šmuc je upravo nosio uhvaćen svoj plijen u gvozdeno gnjezdašce kase, zastao je i nasmijao se dubokim smijehom, s rezonancom u trbuhu i u cijeloj sobi:

— Mislite? I nije li vam dosta već hiljada, koju ste primili ... za nekoliko koraka, za nekoliko riječi? No molim... — izvukao je iz snopića hiljadarku i pružao je advokatu — Banka Šmuc je uvijek bila kavalirska spram svojih advokata, makar već formalno bivših...

U to su vrijeme Vikićevi bili već na ulici, te usprkos olakšanja u duši, išli ipak pokunjeni, potišteni.

— Ne čini li ti se kad o svemu pravo promisliš — rekla je žena, a sad istom kao da je o tome pravo promislila i ona — da između toga advokata i Šmuca ima neki čudno prijateljski odnos? Možda nam je baš zato advokat tvrdio, da tužba nema smisla...? I za sve ti je još uzeo hiljadarku.

Vikić se sam morao bojati da se bavi sličnim mislima; mračno, zagušeno je promrsio:

— Šta sam mogao, tražio je.. Sve je to jedna ista banda..

— Samo da te Šmuc ne prevari još i s tim penalom! Ti ćeš mu popraviti i njegovo pokućtvo, a onda...

Pognut, njen muž se trgnuo, usplamtio, ne mareći za blize prolaznike:

— Da je on lopov, to znam! No neka samo pokuša još i to! Ovim rukama ću ga zadaviti, to će mu biti moja »hvala«.. Ja sam se i danas jedva svladavao... No ja ne vjerujem...

On se požurio s dovršenjem i popravkom namještaja — s tim popravkom je imao mnogo više posla nego što je mislio — i pošao je Šmucu u banku radi konačnog obračuna. Našao ga je povezane glave, s licem poput razrezane crvene lubenice iz koje teče sok; ubrus mu je na glavi bio još sasvim mokar, kaplje su padale na pisaći stol. Boljela ga je glava, sve ga je, reče, boljelo, noćas je imao napadaj apopleksije, jedva se dovukao u banku... Ne može dakle govoriti s Vikićem; neka taj ostavi račun i dođe koji dan kasnije.

Vikić je došao koji dan kasnije, no gospodina Šmuca nije bilo u banci. On je otišao na dopust... Kuda? Kada će doći? Nitko mu u banci nije znao reći, ni tajnik Pintar. A kad ga je konačno, poslije dvije nedjelje ipak našao, tajnik ga nije puštao k njemu; gospodin direktor se jedva vratio, strašno je zaokupljen poslom!

No Vikić očito nije bio u raspoloženju da još dalje obija svete pragove te banke. Stasita, čvrsta njegova figura došla je nekako tek sada do izražaja, lice mu je gorjelo u čudnim crvenim mrljama kao od groznice, pogledi iz krotkih, djetinjih oči bili su kao bičevi. Kao perce je teškom svojom šapom maknuo u kraj paučinastoga Pintara, srnuo na vrata direktora Šmuca, i pravo još ne pokucavši našao se već unutra, pa viknuo:

— Ovo je škandal, gospodine Šmuc! Ovo je skandal! Šta vi mislite, da sam ja balavac, da ćete tako sa mnom postupati?

Direktor Šmuc je iznad kupa papira dignuo svoju tešku, masivnu glavu; masivnu, oblu, loptastu još uvijek, no ipak nekako promijenjenu. Kobasice ispod nje kao da su se nešto stanjile, rumen u licu postala nekako blijeđa, kao u stjenice kad više nije tako puna krvi, i sav se on činio umorniji. Probumbarao je hrapavo, u po glasa:

— Šta je skandal? I kakav je to nastup? Tko vas je pustio ovamo?

— Tko me je pustio ovamo? — rasplamtio se stolar Vikić. — Tri nedjelje vas tražim i sad još, tko me je pustio? Valjda ću još molbenicu morati pisati, da smijem do vas radi svoga prava? Ovo me je pustilo, ovo me je dovelo! — trgnuo je on iz svog džepa jedno pismo, zgužvano ga bacio Šmucu na sto. — Još niste obračunali, što ste meni dužni, a već me ukopavate u novi dug, zaračunali ste penale!

Tromom kretnjom posegnuo je direktor Šmuc za pismom, no pustio ga je da leži.

— No da, ja sam mislio, da će ići bez toga, imao sam najbolju namjeru... Ali... vremena su sve gora... a uostalom, s tim vašim pokućtvom doživjeli smo razočaranje... Nehotice sam samo malo nogom udario u psihu pa je pukla jedna daska...

Stolar Vikić je stegnuo šake iza leđa, nagnuo se prsima i glavom spram Šmuca, bio kao gorući stup, koji će se srušiti na nj.

— Sad to kažete! Jesam li ja kriv da tanka daščica mora pući pod vašom nožurinom? A mislite li, da sam ja tako glup, da ću vam ne samo badava praviti novo pokućtvo, nego još i popravljati vaše staro! To je prevara, najodvratnija, sramotna prevara! I zato čujte, gospodin Šmuc! Ili ćete sad odmah brisati iz svojih knjiga taj penale i platiti mi što još imam dobiti ili...

On se uspravio, trgnuo šake preda se, stiskao ih pred Šmucom, tresao u zraku, tresao se i on sav. A blijedo-stjeničavo lice gospodina Šmuca ispunilo se opet krvlju: sam se on teško digao iz naslanjača.

— Šta ili? Kakove su to prijetnje? Ja imam s vama potpisan ugovor o penalu, i mogao sam vam stotinu puta usmeno reći, da se toga penala odričem, i stotinu i prviput da ga ipak tražim po zakonu! I ako sam to učinio, imao sam razloga! Razlog — dodao je on mirnije, sasvim nekim umornim, utonulim glasom, a i sam je, nastavivši još, tonuo natrag u naslanjač — takav razlog, gospodine Vikiću, o kojemu je najbolje da me i ne pitate!

On je sklopio na prsima ruke, zatisnuo oči doista sasvim; nabubrele vjeđe ispupčile su mu se kao ljubičasto crvenim prugama išarane mahune graha. I nešto kao uzdah se čulo iz njega; na lokomotivi kao da se zbilja nešto poremetilo, pipci su šuštali i kad nisu trebali...

Zapravo, napadaj apopleksije, koji se gospodinu Šmucu dogodio nedavno, nije bio bez većega razloga: tada je on već znao, upravo doznao, na čemu se temeljila pred koji dan tek legalno zapečaćena krasna partija za njegovu Lilči: njen muž, vrlo još mlad, a ipak već glavni blagajnik jednoga velikoga inostranoga poduzeća, bio je raskrinkan kao težak pronevje-

ritelj, doma i u inostranstvu, pogotovu u ovome... I od Lilči, kojoj se muž na bračnom putovanju o tome povjerio, došlo je očajno pismo: i tu je, opet, bio razlog nagloga odlaska gospodina Šmuca; tek što je kod kuće nekako izravnao stvar, morao je u inostranstvo,da je izravna i tamo. Sve i svojim novcem, i to ga je — ah, samo radi Lilči, samo radi nje! — stajalo toliko, da je od toga požutjelo njegovo lice, stanjilo se salo, postao umoran glas, pretvorio mu se taj i u uzdah... U uzdah, jer doista, samo to, da je tolik gubitak, skrivljen od onoga magarca zeta, trebalo smanjiti makar i najmanjim iznosom, bio je onaj krupan razlog, na koji je sad mislio gospodin Šmuc, kad je sa stolarom Vikićem govorio o njegovu uračunatom penalu; inače, zar bi on to doista od njega tražio? Možda bi, sve mu je dosad tako slavno uspjelo s tim naivnim neupućenim Vikićem. Na njegova advokata se više nije imao obazirati, toga je već imao za se, a u najgorem slučaju moglo se postići bar nešto drugo... No o tome je još šutio, sklopio je na prsima ruke, zatisnuo oči; bolestan, slomljen, umoran. Zapravo i mačka, koja tobože spava...

Vikić međutim nije ovaj put imao ni najmanje sličnosti s mišem. On nije znao tajne gospodina Šmuca, a i da je znao, sigurno to kod njega ne bi ništa promijenilo... Lupio je svom snagom šakom po stolu, da se od toga trgnula glava gospodina Šmuca kao kugla na nekoj tankoj peteljci, oči se usplahirile kao metalno sjajni kukčići zbunjeni u svojim skrovištima. I zagrajao je iz svega glasa:

— Mene se ništa ne tiču vaši razlozi! Vi ih možete imati stotinu i niti jedan nije po zakonu! I šta se još vi pozivate na zakon? Izigrali ste ga, popljuvali, a on je napravljen zapravo samo za vas, velike, protiv nas malih! Znam ja, niste vi jedini, ali ste jedan od najgorih! Pijavica, lopov, s kojim ću ja... s kojim ću ja... jest, pa makar se štagod dogodilo, meni je već sve svejedno! Do grla mi je dosta! Ali prije nego ja propadnem, ja ću vas, ja ću vas... Meni ste se prijetili uništenjem, ali ja ću vas uništiti... ovim rukama, da više nikomu ne pijete krv... jeste li razumjeli...? Ovima... kad već

nema drugog suda protiv vas, druge kazne, sve kad vam je dopušteno, najpodlije uništavanje nas, siromaha... koji smo vam, luđaci, rekli još i hvala!

Mekana, podatna žrtva s naivnim, gotovo djetinjim očima, prepustila se, zanijela se u svom očaju samo sa svojom dotle pritajivanom, neiskorišćenom tjelesnom snagom. On je od vike gubio glas, lupao po stolu, da su po njemu poskakivale teške knjige kao ogromni, plosni skakavci, gurao ruke Šmucu spram vrata, svaki čas blizu, da taj vrat stisne, stegne kao kliještima.

Gospodin Šmuc je ustao, uzmicao pred njim, tako zaprepašten, da mu je krivo, zlatno zubalo cvokotalo, škrebetalo kao zarđali zupci nenamazane, stare mašine.

— Pa vi ste lud! Dobro, pa vam nuđam nagodbu! Brisat ću penale, a ni vi više nemate od mene što tražiti... — To je bila njegova zadnja tajna misao, koju je pri zaračunavanju penala imao na umu za najgori slučaj. — Jeste li za to...? Ni to ne ćete? No onda... — U taj tren bio je već Vikića dotjerao na kraj sobe, baš do teške gvozdene kase. Zakrljuštio je očima spram vrata, a ta su se upravo otvorila, na njima se javio Pintar, a i drugi još činovnici — Pintar! — kriknuo je, da je nadglasao i sama Vikića, a usta su mu se razvalila kao žabi, tako široko, da mu je ispalo, na pod tresnulo zlatno zubalo. — Dozovite policiju, telefonirajteee...!

I sam se izmaknuo Vikiću, kojega su nezadrživa, neukrotiva u njegovu bijesu, opkolili činovnici. Pa ne mareći za njegovo zubalo, na koje je upravo Vikić stao i zdrobio ga svojim teškim stopalom, pohitao je sam spram pisaćega stola,, do telefona.

— Molim brzo, brzo, ovamo jednoga stražara! — No što? Ima li to smisla? Jedne novine, one u kojima je on imao akcije, doduše nisu htjele da iznose ništa protiv njega, no ne mogu li sad koje druge, ako stvar dođe zbilja do policije? I sve to u vrijeme, kad je jedva prikrio i onaj familijarni skandal! Naglo je spustio slušalicu, zatvorio telefon, usmjelio se prići bliže raspomamljenom, još raspomamljenijem Vikiću. — Slušajte, smirite se, do đavola! Ja bih od vas mogao tražiti odštetu za zgaženo zlatno zubalo! No neka vas voda nosi! Još jednom

vam nuđam: brisat ću vam penale, dat ću vam, prokletstvo, još i hiljadu dinara za popravak moga pokućtva... Evo, i sve to možemo svršiti odmah!

Stolar Vikić se upravo oslobodio ruku, koje su ga sa sviju strana sapinjale poput krakova polipa. Ustobočio se usopljen, kuštrav, mahnit ispred Šmuca, zurio čas u njega, kao da ga ne razumije, onda kriknuo, upravo zarežao:

— Pa dajte, i to odmah, odmah, da vas nikada više ne trebam vidjeti!

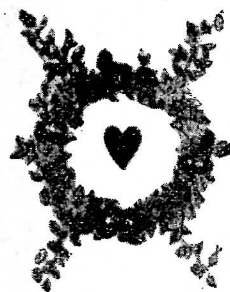
Na znak gospodina direktora poplava činovnika otekla je lagano iz sobe. Zadnji tajnik Pintar, koji je još prije kao kobac ukebao i digao zlatno zubalo gospodina šefa, metnuvši ga na sto, a sada, sa crvenim nitima u paučini svog lica, povučenima valjda od Vikićevih nokata, pošao u svoju sobu da radi obračuna donese potrebne akte i knjige. I donio ih je i sve se riješilo brzo, gotovo u grobnoj tišini; u grobnoj tišini bar, bez pozdrava, otišao je stolar Vikić.

Gospodin direktor Šmuc ostao je u svom kožnanom naslanjaču sam. Oduhivao je teške dahove od doživljenog uzbuđenja, zapalio havanu, oduhivao i teške, guste dimove. U maglu se zavila crvena, sad opet vrlo crvena svjetiljka lokomotive, koja je, neizbačena još iz tračnica, gazila sve što je nailazila pod sobom. Jezikom je nešto mljeo po praznim ustima, hobotnica kao da je to nešto tražila, o šta bi se prilijepila jednim svojim krakom; hobotnica, ljudska hobotnica ne u kamenu pod morem, nego u kožanom naslanjaču jedne bankarske direktorske sobe.

ANTONIJA KASSOWITZ-CVIJIĆ, ZAGREB

GROFICA SOFIJA JELAČIĆ

HRVATSKA BANICA

tkad je revolucija 1848. god. svršila, sav je Beč o pokladama 1850. pomamno plesao. I morao je da pleše, jer je to tražio njegov prestiž pred svijetom. Carska se porodica povratila na prijestolje, mladi je car Franjo Josip dijelio na sve strane obećanja za ustav i moderne zakone, pa je naoko sve bilo u najljepšem redu. Zato se i u Hofburgu mahnito plesalo i zabavljalo. Jedne je večeri bio zakazan Hofball. Sa svih su strana monarhije bili pozvani odličnici birokrati, plemići i časništvo, sav blistavi kor, koji je sačinjavao »stupove prijestolja«. Bio je pozvan i hrvatski ban barun Josip Jelačić Bužimski, premda ga gore nisu više rado gledali. Njegova ih je nazočnost deprimirala, u izvjesnih ljudi izazivala mržnju i zavist. Nije se lako mogao zaboraviti prizor, kad je »narodni ban« sa svojim pukovnijama ušao u terorizirani Beč, i najviše pripomogao, da se ovaj očisti od buntovnika prijestolja. Hrvati su sada imali pravo, da za prolivenu krv traže odštetu. Nisu tajili da im je može pribaviti jedino obožavani njihov ban, pa kad je car prvi put pohodio Zagreb, oni su to izražavali improviziranom pjesmicom: »Bože poživi našega cara — Zemlje gospodara — i njegovu ruku od mejdana — Jelačića, hrvatskoga bana!«

Ban se spremao na taj sjajni ples najpomnijom toilettom. Tjelesni komornik oblačio ga u paradnu uniformu, a vješti se frizer mnogo trudio, da mu prekrije već poširoku ćelu. Za to vrijeme oko banovih je usana titrao onaj dobrodušni smiješak, kojim je znao fascinirati svoju okolinu, dok je još bio žustri poručnik i miljenik bečkoga dvora careve majke Sofije i prpoš-

nih nadvojvotkinja, kojima je bio kavalir u igri, plesu i ljubakanju. Večeras se nadao koječemu. Bio je naime uvjeren, da se projekti za buduće podvige ne će pred njim kriti. Bio je iskrena graničarska duša, poštena, lakovjerna ali nažalost bez diplomatske žice. Zato se nije lako razočarao, a i rado je praštao.

Ušavši u bijele mramorne dvorane, on se smjesta ogledavao za znancima. Neke uvažene ličnosti kao da ga izbjegavaju. No ban nije mario za to, naduvenost mu nikad nije smetala. U to ugleda nekoliko milih vojnih drugova, pa da nije bilo stroge etikete, on bi se bio brzo progurao do njih, pa bi se s njima na vojničku glasno pozdravio i izljubio. Evo feldmaršala Alfonsa viteza Denksteina, Bačvanina, banova pobočnika za vrijeme pohoda na Madžare, a do njega generala baruna Neustädtera iz Bratislave (pisca memoira o Jelačiću, rukopis u sveučil. knjižnici u Zagrebu), prerano penzioniranog radi hrvatofilstva. No taj nije zato mario, preselio se u Zagreb, oženio se Jelenom pl. Hervoićevom, i ovdje svoj život završio kao i Denkstein. A tamo podalje stajao je Georg grof Stockau sa suprugom, bivšom udovicom Kesselstadt od Fünfkirchena. On je bio odlični član pojačanog Reichstaga, Jelačićev drug iz mladosti. Premda je već 1843. bio kvitirao vojnu službu, čim je začuo da se Jelačić sprema na Madžare, odmah je zatražio reaktiviranje i da bude dodijeljen hrvatskom banu, uz kojega je ostao do svršetka rata.

Ove se večeri stari ratnik okitio predražesnim cvijetom, mlađom svojom kćerkom Sofijom (rođ. 31. siječnja 1834.), da je predstavi previšnjem dvoru. Činilo se, da se 16-godišnja plavojka u propisanoj dugačkoj toiletti s dubokim dekolteom u tom ukočenom sjaju nije osjećala voljko, dok se kao drhtav leptirić tijesno priljubila uz očev lakat. U to je ugledala bana Jelačića, o kojemu bi otac kod kuće pričao čudesa neustrašivosti i avanturističke smionosti, pa se pred njim sagnula dubokim dvorskim naklonom. No naskoro je prevladala dječja znatiželja, pa je modre oči podigla do junaka svoga maštanja te sitnu ruku stavila pouzdano u njegovu snažnu desnicu. To je bio sudbonosan čas. Jelačić je pred njom stajao obasjan golemim kristalnim lusterom, visok, vitak, u bijeloj feldmaršalskoj

odori, optočenoj kunovinom i bogato urešenoj zlatnim gajtanima. Od višegodišnjeg neprekidnog ratovanja njegovo je tijelo od svog elasticiteta nešto izgubilo, a živahno se lice sa plamenim crnim očima dobrano već išaralo sitnim naborima. No časničkoj se kćeri pričinilo, da su to sami mali biljezi smionih činova, pa zato krase junaka ljepše od najblistavijih ordena.

Ban je oduvijek bio sladokusac za ljepotu i iskusan poznavalac ženskog srca, pa mu je nijemo udivljenje naivne djevojčice vrlo laskalo. Što više, on je u tom času osjetio triumf života i zdravlja nad smrti, čemu je nebrojeno puta jedva izmakao, osjetio je i privlačivost vremešnog čovjeka za mlado žensko biće. Tim osjećajem se tako zanio, da bi u tom času najvoljeo djevojčicu da ponese kroz dvoranu i da je u tijesnom zagrljaju zavitla u valovlju Straussovih i Lannerovih opojnih »Wiener-Walzera«. Ali se znao obuzdati. Etiketa je od njega tražila, da na mjestu pričeka, dok koja starija nadvojvotkinja svog ađutanta pošalje po njega, da s njome pred carskim prijestoljem defilira u dostojanstvenoj Grande Polonaise. Za ostalo vrijeme nije ban večeras bio raspoložen, da se obazire na zahtjeve društva, već se među svojim prijateljima sav podao šarmu male grofinje, uživajući u njezinom gracijoznom plesanju u naručaju kicoških časnika. Taj očiti banov nehaj mogao se ispričati jedino tim, što je Hofball mnogo manje ekskluzivan nego Ball beim Hofe, gdje treba paziti na svaku sitnicu.

Stari grof Stockau, njegova supruga i ostalo društvo, koliko je poznavalo Jelačića, nemalo se začudilo njegovom interesu za tu skromnu djevojčicu. Svi su držali da je to časovit staračkí hir bivšeg žustrog osvajača žena, a ni on sam nije s prva slutio, kako ga je duboko zahvatilo. Spekulativni roditelji bi se tome banovu izboru vrlo radovali, držeći po uzusu viših klasa, da je visoki položaj i naslov žene mnogo vredniji i trajniji od ludih poriva djevojačke ljubavi. Pa kad su se 15. aprila 1850. objavile zaruke, jedino su se široki slojevi rugali neprirodnom vezu, u kojem je vjerenik tri puta stariji od odabranice (po pričanju pok. majora Jakšića iz carske tjelesne garde).

U Sofijino srce nije nitko zavirio, pa ni ona sama. Djevojčica se opajala na priredbama za sjajnu svadbu. Ona se radovala istovremenom vjenčanju sa starijom sestrom Marijom Terezijom, koja je pošla za grofa Strachwitza, a blagoslovit će ih rođak barun Sommerau-Beckh, nadbiskup iz Olomuca. Radovala se još više impozantnom titulu hrvatske banice i novom životu u nepoznatom svijetu. Svemu se tome radovala kao neiskusno dijete, željno da ograničeni svoj život zamijeni drugim slobodnijim i zanimljivijim.

Ban Jelačić prispio je u Napajedla dan prije vjenčanja (22. jula 1850.) u sjajnoj pratnji hrvatske gospode u raskošnim magnatskim odorama, a ti su bili dvorski savjetnici Metel Ožegović i Herman Bužan, barun Franjo Kulmer, vitez Denkstein, J. J. Strossmayer i još neki viđeni odaslanici hrvatskih oblasti. Za počasnu svoju tjelesnu gardu odabrao je ban svoje vjerne ličke junake — serežane, Poldu Hodaka i oberbašu Stevana Joku, bivše svoje žive štitove protiv neprijateljskih taneta (ovjekovječene na Kriehuberovoj slici »Jelačić pred Schwechatom«). Došlo još nekoliko tih dobroćudnih grdosija garavih lica, dugačkih brčina, golemih plašteva, ispod kojih su o pasu provirivali bodeži i kubure. S prva se sav svijet od njih prepao, imajući na umu te opasne »Rotmäntlere« još iz 1848., kad su ušli u Beč. Petorica ih čak prisustvovala svečanom ručku, a ban, viđevši dojam, što su ga izazvali među pitomim svijetom, s njima se obijesno šalio. Kad ih je upitao: »Kako vam se sviđa vaša mlada banica?« oni su razdragano uskliknuli: »Gospodine bane, a ma lipa je, kao da je kod nas rasla!«

Nakon svečana pirovanja ukazala se svatovima prekrasna slika. Pod terasom je stajao brojni seljački hanački narod u slikovitoj šarenoj nošnji. Mlade majke po svom su starom običaju darivale mladenku lutkicama, ispečenima od tijesta i meda, a onda su svi zaplesali i pjevali drevne svadbene pjesme. Tad se ban dosjetio i jednog našega narodnog običaja, pa je s terase bacao čitave pregršti sitniša. Kad mu je neki drski odrpanac doviknuo: »Od tako sretnog mladoženje ne primam manje od sreberne cvancige!« ban mu ju dobaci u šešir i obijesno uskliknu:

MILIVOJ UZELAC
Sport

»Sve bih danas dao i razdavao osim svoga srca, što pripada jednoj jedinoj!« No kad su se treći dan spremali na put, on se nikako nije mogao oteti kobnim slutnjama. Spontano je kleknuo pred roditelje te zamolio: »Majko, roditelji, podajte nam svoj blagoslov, jer ćemo ga trebati!« (prema izvještajima iz Napajedla »Narod. Novinama« u Zagrebu). Nasta mučna tišina, koju su prekinuli tek kliktavi oproštaji naroda od najmilije kćerke grofovskoga gospodara.

Iza nekoliko dana odmora u Beču vjenčani je par u prijatnom društvu hrvatskih suputnika proslijedio svoj put željeznicom kroz Štajersku, a dalje kolima kroz Hrvatsku. Premda su putna kola bila udešena luksurioznim rafinementom, putnici su ipak grdno osjećali loše ceste. Jedino mala banica kao da ništa ne pati. Prolazeći kroz Hrvatsko Zagorje, ona se živo čudila pitomom kraju i narodu, svaki čas otkrila koji čarobni dvorac, sakriven iza gustih smreka, raspitivala za plemićke porodice i njihovu tradiciju. Očito je uživala u tim naglim promjenama vidika, ne vodeći brige, kuda ju vode, ni koji joj je cilj života.

To većma se začudila, prispjevši do Krapine, kad ih je tamo ispred brojnog naroda i zagrebačkog svećenstva kićenim govorom pozdravio pristali grof Vojkffy, zatim u Bistri podban Benko Lentulaj, i sve tako redom do Zagreba, kud bi mogli stići oko ponoći. To se javljalo glavnom gradu pucanjem prangija iz Črnomerca, otkale je mladence pratila sjajna konjica mladih jurata sa zapaljenim bakljama, te ih kroz Ilicu i Dugu ulicu vodila do njihova doma. U Dugoj im se ulici pridružili omladinski bakljonoše uz neprestano klicanje naroda, lepršanje trobojnih barjaka, pucanje prangija, skladnu zvonjavu sa svih crkvenih tornjeva i pjevanje rodoljubnih davorija. Mala je banica to bučno slavlje pratila zažarenih obraza, živim kucanjem srca. Ona je radosno mahala i pozdravljala čipkastim rupčićem kao mala princesa, a kojiput je i podigla oči do svog raznježenog supruga, kao da pita, je li moguće, da se ti zanosni pozdravi tiču i nje maljušne. Pred banskim dvorima ugledala je dražestan špalir od dvadeset djevojaka iz otmjenih porodica, koje su trobojnim lampionima mahale po noćnom zraku kao da su užarene lopte.

Jedva je umorna putnica skinula gornje odijelo i morala kraj bana da se ukaže na prozoru, provali iznova urnebes klicanja. Vojnička je glazba zasvirala narodnu himnu, sav se svijet složio i zapjevao Trnskoga »Ljubimo te naša diko«, a zatim najnoviju njegovu pjesmu posvećenu banici i odštampanu na bijeloj svili. Mlada se žena gotovo zastidjela nad tolikom nezasluženom pažnjom, bilo joj je neprilično, pa se priljubila uz svog muža tako nijemo i uzbuđeno, kao nekoć na svom prvom dvorskom plesu.

Za neko osam dana morala je da se pokaže otmjenom zagrebačkom društvu, i to na sjajnom plesu u »Narodnom domu«. One je večeri veliki portal bio okićen transparentom i baničinom slikom te riječima: »Sve je danas krasno, ali Ti svih krasota kruna jesi!« Njena pratnja htjede joj te riječi prevesti, no ona odvrati: »Malko sam ih razumjela, jer poznam ponešto naš kmetski jezik hanački«. Ta se primjedba od usta do usta širila po Zagrebu kao mala senzacija u sramotno doba, kad se po svem gradu strastveno gajila nijemština, u kazalištu, na koncertima i u društvu, što su velikim dijelom skrivili domaći ljudi. No večerašnji je ples imao sasvim narodno obilježje, što se vidjelo i po plesnom redu: »U Zagrebu. Svečani bal na slavu JELAČIĆA BANA i njegove svietle supruge SOFIE. U dvorani 30. srpnja 1850. držan«. Među »PLESI« je hrvatsko salonsko kolo po glazbi V. Lisinskoga bilo uvršteno četiri puta, a kod trećega je sudjelovala i banica, naučivši za čas jednostavne korake figura. Svima je pala u oči njena prirodnost i neprisiljenost u doba, kad je bon ton propisivao afektiranje i naučene geste. Malo šokirane bile su samo napirlitane gospođe, u grande toiletti, videći banicu u jednostavnoj bijeloj svilenoj haljini pod bijelom surkom, bez ikakvoga zlatnog nakita.

Napokon su banski dvori utihnuli. U Zagrebu je naime bila zavladala kolera i tifus, pa se imućnici od straha razbježali po svojim imanjima i na daljim putovanjima. Tu tišinu upotrebi ban, da se sa svojom ženicom ugodno udomi. Za njega je bio vanredno prijatan osjećaj, što je bračnim životom u potpunom smislu postao ocem svoga naroda, pa mu se u domu svaka sitnica pričinjala važan prilog k toj sreći. Njih bi se dvoje sada šetalo po prostranim dvoranama, raskošno uređenima za posjete cesarskog dvora i dostojanstvenika i po manjim odajama za porodični krug. Sve je bilo hladno, pusto i oficijelno, jer je manjkala ženska duša, koja bi im dala svoj biljeg. A to je sad instinktivno pogodila mala banica. Reprezentativne su dvorane zatvorili, a od manjih prostorija izabrala je ona malen broj uže povezanih, što će im služiti za toplo gnijezdo. U malenu rokoko-sekreteru, nad kojim je objesila svoj »Haussegen«, našla je mnogo rafiniranih pretinaca, a u njima prerazne sitnice pokojne Cecilije Jelačićke, banove najmilije tetke. Sofija ih je složila u svoj pompadour k svojim vlastitim stvarčicama, bibelotima i igračkama iz djevojaštva, da joj budu zabava u besposlenim časovima. (Grofica Anka Jelačićeva pohranila je taj pompadour u arheološkom muzeju). Najviše ju je zanimala knjižica (3×2 cm) »Regeln für eine junge Ehefrau«, lapidarne kratke pouke za neiskusnu ženu. Sofija je tu skupocjenu knjižicu stavila pod poseban ključ, odabrala ju za svoje buduće evanđelje, ali ju je ženskom diplomacijom krila pred mužem. Kad bi se Jelačić zlovoljan i ojađen od službenih posala svratio amo, ona bi prema knjižici u sebi šaptnula: »Knurrt der Mann, so gib ihm nach, kannst bald mündlich, bald mit Küssen — den Eingensinn ihm brechen«. Onda bi opet knjižicu smjestila u starinski Voltaire i vedrila mu dušu dragotnim naivnim pričanjem. (Po majoru Jakšiću).

Ban se divio toj ženskoj prilagodljivosti, pa je bio radoznao kako će se dalje razvijati. Kraj tih nježnih instinkta, što su joj diktirali ljubav i privrženost, ona još nije osjetila, da i kao »majka naroda« — kako su je titulirali serežani, imade vrlo važnih obveza. Još se nije snašla u novom ambijentu, među stranim narodom i jezikom, pa je trebalo pobude izvana. Zato je ban okružio patriotskim gospođama, plemkinjama i građankama, a prepustio slučaju i inklinacijama, da se one nađu u zajedničkom radu. Sprva se banica među njima teško snalazila. Ona bi voljela društvo veselih mladih djevojaka, što ga je dosista našla, kako razabiram iz spomenara: »Wir nehmen Dich

mit Liebe in unser Kleeblatt auf. Amelie und Kitty Erdödy«. Svomu mužu za volju ipak je svoj modri Biedermeyer-Boudoir uredila za sedmičke jour fixe, gdje su gospođe zalazile u ozbiljne projekte, ali se i živo kartalo »whist« i »boston« i igralo »lotto«, baničinu najmiliju igru iz djetinstva. U tu bi se svrhu iz svilenih kesica vadili blistavi novi zlatnici i srebrnjaci, jer otmjena dama ne bi rabljeni novac primala u ruku.

Od muških lica ponajčešće bi pridolazili amo banov intimus, Ivan pl. Kukuljević, grof Neustädter i grof Corberon, francuski legitimista, čije se ime u našoj kronici začudo rijetko spominje. Otkad se 1843. sprijateljio s Jelačićem, on se silno zanimao za Hrvate i njihov politički položaj. Poslije 1848. kupio je sebi imanje Januševac, onamo se preselio (zakopan je u Bisagu), proučavao temeljito naš jezik i naše prilike, a o tome štampom izvješćivao inozemstvo, napose kralja od Hannowera. On je u mnogočem savjetovao bana, budio ga i jačao, a bio je i autor njegove predstavke od 1851. da se u Zagrebu podigne hrvatsko sveučilište. Uz Neustädtera Corberon je mentorski bdio nad neiskusnom banicom, bio joj štit i savjetnik.

Mnogo toga, što se u 50-tim godinama poduzimalo, a što rodoljubi pod otešćanim prilikama nisu bili kadri da sami izvedu, imalo je svoje ishodište u modrom boudoiru. Odavle je pomaknut s mrtve točke banov projekt za osnutak hrvatskoga narodnog kazališta, kao jak ustuk protiv germanizacije, pa je baničin očinski prijatelj, nadbiskup Haulik bio je jedan od prvih, koji je sa 2000 forinti uplatio dionice. On je bio osnivač čuvališta (»Pjestovališta«) te je za prvu predsjednicu namjerno izabrao banicu. Iz ove sredine usmeno su se 1852. upućivali Zagrepčani, da mladež privedu u »Hrvatski dom« radi plesnih vježba za hrvatsko kolo, što se sasvim bilo zanemarilo, dalje da se pisma ubuduće adresiraju ne samo Agram, već Zagreb-Agram, da muškarci iznova prihvate ilirsku surku, makar samo crne i smeđe boje i štošta drugo. To su bili mali ali važni simptomi vječito budnog duha, a banica ako i nije bila inicijator, ipak imala tu zadovoljštinu, da su se te ideje rodile u njezinim odajama, i da time svoga muža usrećuje. Odsada je rastao i njen

Portret banice Sofije Jelačić
Original u Novim Dvorima

interes za javne stvari, pa kad se radilo o uboškom domu, ona se sama prihvatila najvećeg dijela posala. Za Zagreb je naime bila sramota, što su starci i nemoćnici bili smješteni na Potoku u starom varoškom reštu, gdje su neki od tmine i vlage oslijepili, a nekima trunule kosti, dok je većina ubogara čitav dan sjedjela pred crkvama i na ulicama, i naricala kao bistrički bokci. Trebalo je dakle namaknuti sredstava za čestiti »Uboški dom«. Umalo se modri boudoir pretvorio u živahnu radionicu, u kojoj su gospođe zajedno s predsjednicom-banicom, izrađivale male ručne radove, nakitne i praktične. To su bili zgodici za srećke na tombolu uz cijenu od 6 krajcara. Kroz dan se ovi uz ulazninu od 5 krajcara mogli razgledati u varoškoj kući, dok nisu bili jedno veče izigrani na sjajnom plesu u »Narodnom domu«, gdje je polučena nezapamćeno velika svota od 3600 for. (»Danica ilirska«).

Iz tog malog društvenog kruga svaki bi čas sijevnula koja zraka ljubavi i pomoći. Inicijative su ponajčešće potjecale iz srca i mozga Ivana Kukuljevića, koji je od ostarjelog grofa Janka Draškovića bio preuzeo veliku narodnu misiju, pa je opće potrebe vješto znao privezati uz darežljive ruke višeg društva. U tome je supruga »Narodnog bana« zaista preko očekivanja ispunila nade, što ih je skeptično društvo bilo stavilo u kontesu iz stranog kraja. Jedino ona nikada nije naučila hrvatski, što je bila krivnja njezine okoline. Svi su ju slojevi srdačno zavoljeli, a Kukuljević je kasnije rekao: »Mi smo našu malu banicu nosili na rukama, ali nismo mogli ukloniti iznad njezine glave teške oblake, koji su se uvijek k nama valjali s bečkog ministerija«.

Pred banicom se uzalud krilo, da su temelji Hrvatske uzdrmani, kao što i banov autoritet kao careva namjesnika. Pronicavim duhom i prošnjama iz prelijepih joj modrih očiju, ona je znala izmamiti zgolnu istinu o Jelačićevom očajnom položaju, o političkim stupicama, tajnim intrigama i progonima njegovih pristaša, što se sve provlačilo kroz čitavo njegovo daljnje banovanje. Doznala je, da su njegovi krvnici na dvoru svemoćni knez Schwarzenberg, pokretač Franjo-Jozefinske autokracije i Filipp

grof Grünne (Grunne) od Pincharda feldmaršaleitnant i carev generalni pobočnik. Njihova je bila zadaća, da oslabe Jelačićev autoritet u hrvatskom narodu, koji je u njega vjerovao te ga smatrao jedinim štitom, kojim se može parirati protiv presizanja germanštine. Što je mukom i genijom bio postavio dr. Ljudevit Gaj, to je mogao da uzdrži i nastavi jedino »Narodni ban«. Samo on se smio usuditi, da kaže Franji Josipu izravno u obraz: »Veličanstvo, u Vašoj državi nema nijednog zadovoljnog čovjeka«. (Neustädter). Svaki je čovjek u Hrvatskoj osjećao na vlastitom tijelu što znači strahoviti apsolutizam. Njemački činovnici, špijuni ministra baruna Bacha po uredima i u nekim školama zamijenili Hrvate. Jedino svećenstvo ostalo je netaknuto. Ti potplaćeni agenti šuljali se i po gostionicama, a čak i po banskim dvorima, gdje je podmićena sobarica prisluškivala povjerljivim razgovorima banskih supruga.

U tim tjeskobnim prilikama nastao je kratak prekid, kad su Jelačićevi 1854. oficijelno pozvani u Beč na vjenčanje Franje Josipa Elizabetom bavarskom.

Čitav taj boravak u Beču kano da je oprovrgavao sve bojazni Jelačićevih, pogotovo kad se svršio nenadanim častima. Ban je naime tada odlikovan grofovskim plemstvom za se i za svoje izravne potomke, a banica imenovana za caričinu dvorsku gospođu. (Palastdamu). Time su se i Hrvati smatrali počašćenima, čemu su dali oduška prigodom povratka Jelačićevih u Zagreb, (5. maja 1854.). A da su tek slutili, da banica pod srcem nosi prvog grofovskog potomka, njihova radost zacijelo bi bila još intenzivnija. Banske supruge je u domovini prva pozdravila drevna susjedgradska ruševina, s koje je lepršalo čitavo jato narodnih barjaka, i gruvale prangije. Kad ih je u Stenjevcu pred improviziranom zelenom dvoranom uime Zagrepčana pozdravio podban Lentulaj, ban je bio tako radosno iznenađen, da je jedva smagao riječi: »Čuo sam iz ustih Nj. Veličanstva, da je hrvatsko-slavonski narod najpouzdaniji i da je bio prvi, koji je za uščuvanje zakonitog prijestolja ustao pod svojim banom protiv rebela monarkije. Ja se smatram sretnim, što sam Hrvat!« Počam od Černomerca na zagrebačkoj međi, slika je bivala sve veličanstvenija: divna pratnja ponosne konjice s bakljama i zastavicama, po svim ulicama i kućama ćilimi, vijenci, barjaci, slike banskih supruga. Na Markovom se trgu sakupilo na tisuće duša, sav generalitet, časništvo garnizone en parade, bakljada zemaljskih i općinskih činovnika, a uz stube banskih dvori bijeli lanac djevojčica, koje su pred noge banskog para sipale cvijeće. Iskreno slavlje kao prije četiri godine. Ban je od uvijek bio siguran vjernosti Hrvata, ali one je večeri to osjetio tako intenzivno, da je izjavio: »Štogod gore poduzimali protiv mene, moj me narod nikada izdati ne će! Stoga se ni ja nikada ne ću odreći mjesta, na koje me je postavio hrvatski narod!« (Neustädter). A zaista se do kraja života grčevito hvatao banske časti.

Kad je nastupila mirnija svagdašnjica, banski su supruzi osjetili bolnije no prije, što znače bečka odlikovanja. Ona su bila za njih samo varav melem, kojim se pokrivalo sistematsko rovarenje protiv Slavena, toliko brojnih u monarkiji, da bi — ako im se pusti maha — mogli biti opasni. Tek sad je Jelačić jasno progledao simbolično značenje austrijskog crnog orla, »koji se pita živom krvi i moždinom kostih svojih žrtava«. Ta užasna spoznaja pomalo je trovala njegovu psihu, prouzrokovala besanicu, slabila mu otpornu snagu i uništavala mu živce tako strašno, da je kojput bio sasvim indiferentan čak i prema važnim službenim poslovima.

U tom jadnom propadanju ban se sve više privijao uz svoju malu Sofiju. On je sebi utvarao, da je ona jedina duša, koja je shvatila svu njegovu tragiku, premda nije opazio, kolikom ona nježnom brigom otklanja uzrujanosti i kako ga namjerno često zanjiše u iluzije, što se valjda nikada ostvariti ne će, ali primiruju bolesnu psihu. Najslađa je bila utjeha, kad bi mu spominjala dijete što ga nosi pod srcem, malog grofića ili grofinju — bilo što mu drago — ali je nasljednik grofovskog plemstva, a zacijelo i baštinik očevih odlika. Ban se sasvim pasivno prepuštao ženinoj brizi i tetošenju, što mu je vanredno godilo, pa se nije više prekoravao — kao što dosele — što je

kao vremešan čovjek iz samog egoizma ubrao to mlado biće, ne pitajući, da li će se mlada krv s njime moći zadovoljiti.

Ove su godine sve do u kasnu jesen boravili u Novim Dvorima na divnom gospodskom imanju iza Zaprešića, što ga je Jelačić 1851. bio kupio od grofa Festetića. Na sam Božić 1854. na banskim je dvorima izvješen narodni barjak u znak, da se pod ovim krovom noćas rodila grofinja Anica Jelačićeva, a bila lijepo zdravo dijete. Od toga časa u sumornoj je duši banovoj nastao nagao preokret iz jednog ekstrema u drugi. Ban vojnik i ban carev namjesnik odjednom svoje mjesto odstupio banu-ocu. On hoće da poput svakog svog podanika iskuša svu slast porodičnog života, što ga u mladim danima nije bio zaželio, jer nije slutio to blaženstvo. Zato hoće da ozdravi potpunoma i to čim prije. Ova mu se želja upila u mozak tako intenzivno, da je bio voljan za nju da žrtvuje sve. Ona je postala njegovom fiksnom idejom, kojom je otada mučio sebe i svoju okolinu, naročito banicu. U državnim se poslovima na sreću mogao pouzdati u svoje savjesne pomagače, kojima je sada prepuštao svu brigu. No kad ni kućni liječnik, dr. Klaar, ni zagrebački kapaciteti, protomedicus dr. Praunsperger, dr. Schönstein i dr. Madjarević nisu znali pomoći, ban se odluči na ona lutanja po Evropi, po liječilištima i kupalištima, ne bi li mu kakovo čudo pomoglo. Na prvim putovanjima pratila ga osim žene još i mala Anica s dadiljom, jer nije htio ni časa, da se odrekne tih dviju slatkih duša. (Major Jakšić). Ali nije smio da ga prati ni pobočnik ni pisar, već piše kući, da je carevom milostivom dozvolom na dopustu, pa da nije voljan lijepiti omote za službene spise.

O tome nam otkrivaju štošta njegova pisma generalu Denksteinu, ponovnom adlatusu od 1856. do 1858. godine (njemački originali u Šoltenovih u Samoboru). 5. aug. 1854. piše mu iz Praga, vrativši se sa Sofijom i Anicom iz kupališta:

»Jučer sam iz Karlovih Vari stigao u Prag. Liječenje pićem vode, koje u svijetu čini čuda, nije kod mene do sada ni najmanji uspjeh pokazalo. Liječnik me tješi, ali ja se ničemu ne nadam. — Jučer je stigla ovamo moja punica, da moju malu kćerku preuzme u svoju brigu u Napajedlu.

Uvjeren sam, da dijete nigdje na svijetu ne može biti bolje sačuvano. Ali to ne utješuje majku, koja od časa, otkad se taj momenat približuje, neprestano plače. To je nevolja na tom svijetu! Kamo se pogleda, boli i suze, i nevolja sviju — kuga i pošasti po cijeloj Evropi. — Nigdje izgleda na ugodne časove. — Poručujem Ratkoviću, da piše mojim trim pukovnicima, da ih silno molim, da mi ne čine službenih predloga. Ja sam baš zato na dopustu, da ne obavljam nikakvog posla — samo liječenje me toliko zauzima, da me posao vrlo napinje. Ne ću da išta službena čujem. — Hoćeš li mi dati kakove vijesti, to će me vrlo veseliti, no službena rješenja neka nitko od mene ne očekuje. Da me možete pratiti, šaljem Vam moju putnu osnovu: na 5. aug. Dresden, 9. i 10. Berlin, 11. Leipzig, 12. Frankfurt, 13. do Mainza, 14. Köln, 15. Brüssel, 16. Ostende. Ovdje kupanje do 6. sept. Za povratak će slijediti obavijest. Tvoj stari vjerni prijatelj Joso Jelačić«.

Iz Ostenda pošli su na kratak boravak u London, zatim u Pariz. Sad je ban već doznao, da ne može ozdraviti, »jer protiv bolesne duše nema lijeka«. Tad su ga neprestano mučile refleksije: »Ja ću umrijeti kao moj otac. Njegovoj je smrti bio uzrok austrijski car Franjo II., koji ga uslijed dvorskih intriga iza herojske obrane tirolske granice postavio pred ratni sud. To je mog oca tako potreslo, da je u Petrovaradinu (gdje se rodio ban) naglo umro. Mene pako ubija austrijska vlada. Ja nemam nikakove organičke bolesti. Ja sam zdrav, imam potpunu snagu tijela, a opet umirem. Austrija kojoj sam vjerovao, me je ubila!« (Neustädter).

Prenježna se banica za to posljednje doba pretvorila u Madonnu-mučenicu. Srce joj se cijepalo od vječite boli i straha za oba joj mila bića, dok je morala sve da guši u se. Ni Ostende nije banu pomoglo, jer 21. aug. 1856. piše Denksteinu:

»Dragi prijatelju! Na Tvoje tako milo pismo bi već jučer bio odgovorio, da me moje loše osjećanje nije za to učinilo nesposobnim. U opće trpim mnogo — ljetos me kupanje uzrujava više nego li minule godine, te se mora od naknadnog liječenja i djelovanja — kako kupališni liječnici vele — očekivati uspjeh. Ja se uzdam u dobroga Boga — tu je pravo naknadno liječenje. Kakogod bi rado na 14. sept. prisustvovati posveti zastave Ličana, to vidiš i sam, da mi je to sasvim nemoguće. Ja mogu smatrati, da sam svoj dopust nastupio 30. jula, jer u Beču nema za mene počinka, te mi je Nj. V. car tek na 29. dozvolio previšnju audijenciju. — Ja prepuštam Tebi, da u toj stvari poduzmeš dalje što treba, da za moju suprugu

izmoliš zamjenicu kod ove proslave, dok Ti savjetujem da mojim zamjenikom učiniš feldmaršalleitnanta Simbschena. — Zbogom, sto puta Ti stišćem ruku, Tvoj stari vjerni prijatelj Jelačić, feldzajgmeister, ban.«

A onda ban tjera dalje. Kovčezi se dnevno pakuju i na drugom mjestu raspakuju, putni se program svaki čas mijenja. Iz Pariza hoće odjedared da pođu izravno na Velebit, što javlja i Denksteinu. Na sreću ne može lako da se otkine od tog najčarnijeg grada, nit od Hotela Louvre u Rue Rivoli. Odanle piše Denksteinu 5. IX. 1856.:

»Dragi vrlo vrijedni prijatelju! Već kod moga odlaska iz Ostende-a u Pariz htio sam Ti pisati, ali pakovanje i pripreme za vožnju i uzrujano stanje, u koje me dovedoše kupke i što mi učinilo mnogo patnja, sve me neka to ispriča. — Car nije u Parizu i neće tako skoro doći amo, pa s toga nema ovdje nikakova gêne-a. Nalazim se u Hotelu de Louvre sasvim blizu Tuillerie-ja i Louvre-a. — Uređenje je sjajno, luksurijozno i ukusno, kako nije ni u Beču u Lichtensteinovoj palači. Zauzima ogroman prostor. Table d'hôte je u šest sati po podne za 400 mjesta i 300 garcona za podvorbu, a nije ni odviše skupo, jer plaćam dnevno za 6 soba 40 franaka, dakle 16 for. 13 krajc., baš toliko, koliko kod Rimskog cara. — Drugo slijedi usmeno — kad budem Božjom pomoći opet vidio moje drage prijatelje u Zagrebu. Zastavniković ima 14. t. mj. da me dočeka u Beču i da mi priskrbi obični stan u Rimskom caru. Ja namjeravam udariti ovim putem: 9. iz Pariza u Strassburg, 10. u München, 12. u Regensburg, odanle putujemo parobrodom dalje, 13. u Linz, 14. Beč. To mi je novi put, jer mi je sjeverna Njemačka već dosadna. — S Bogom, vrlo se veselim, da ću Vas vidjeti i starom srdačnošću pozdraviti. Tvoj stari vjerni prijatelj Joso Jelačić«.

U toj suludoj hitnji uzduž i poprijeko zapadne Evrope, gonjen halucinacijama, ban ni ne opazi, kako mu žena od prenapora slabi, već piše Denksteinu: »Javljam Ti radošću, da je moja supruga zdrava kao vila u vodi! »No kad je iznenada promjenio smjer putovanja, zaželivši, da što prije vide Anicu, ona je klicala od sreće. Da, da, k Anici, i ako je ikako moguće, nikad više da se od nje ne odijele. Njezina će blizina možda ublažljivo djelovati na banovu tmurnu psihu, zacijelo već i tepa neke slatke riječi. Za ovo vrijeme stara je grofica Stockau naglo otputovala u Beč, gdje joj je obolio muž, a ne sluteći, kako jako tamo hara kolera, povela je sobom Anicu. Usprkos najpomnije brige djevojčica se tamo zarazila te 9.

sept. 1856. naglo preminula, navršivši jedva deveti mjesec svog života. Kad su banski supruzi vrelom čežnjom u srcu doputovali u Beč, našli su samo svježi humak.

Skroviti Novi Dvori sad su primili dvije teško ranjene duše, koje su se amo sklonule, da se na neko vrijeme domognu potpune samoće. Bana je zahvatila potpuna rezignacija. Nestalo je svih ambicija, interesa za život i rad, pa je jedne tužne jesenske večeri pisao caru u Beč, neka podijeljeno mu grofovsko plemstvo prenese na mlađeg mu brata, podmaršala Gjuru Jelačića i njegovo petero djece. Preko zime moradoše ipak da se presele u Zagreb, već zbog društvenih obveza. Ovdje je ban u njemačkim vanjskim novinama jednom čitao, da je na dvoru pao u nemilost. Ni to ga nije više moglo da uzdrma. Dok su njegovi privrženici planuli od srdžbe, on sam, koji je prije bio odveć nagao i vatren, reč nujno: »Svijet i moj narod znadu, što i kako sam radio, ali ni svijet ni povijest ne će nikada saznati, što sam u duši patio.« (Neustädter). A zaista, da osim Neustädtera i njegovih pomno pobilježenih opažanja ne bi bilo i drugih Jelačićevih poklonika, naročito gospođa, koji su značajne detalje upamtili, te ih nama predali za potomstvo, mnoga stranica iz života Jelačićevih ostala bi neobjašnjena.

Na mahove se ipak činilo, da se banovo psihičko stanje popravlja. Tad bi se nastavljale redovite jutarnje i večernje šetnje po samotnom Sofijinom putu, koji se okrstio baničinim imenom već 1852., i to pobudom dvor. savjetnika v. Eibenschütza. No zamalo bi se u banu opet budio nesnosni bolni nemir, mučila ga savjest, da treba krenuti u Beč i tamo biti na biljezi, da se Hrvatima ne sprema opet kakova katastrofalna stupica. Za sat dva kovčezi su bili spakovani, a putna kola direktivom do Zidanog Mosta pripremljena. U Beču bi posljednjih godina otsjedali u »Hotel Oester. Hof«. Odanle je pisao Denksteinu 15. aprila 1857.:

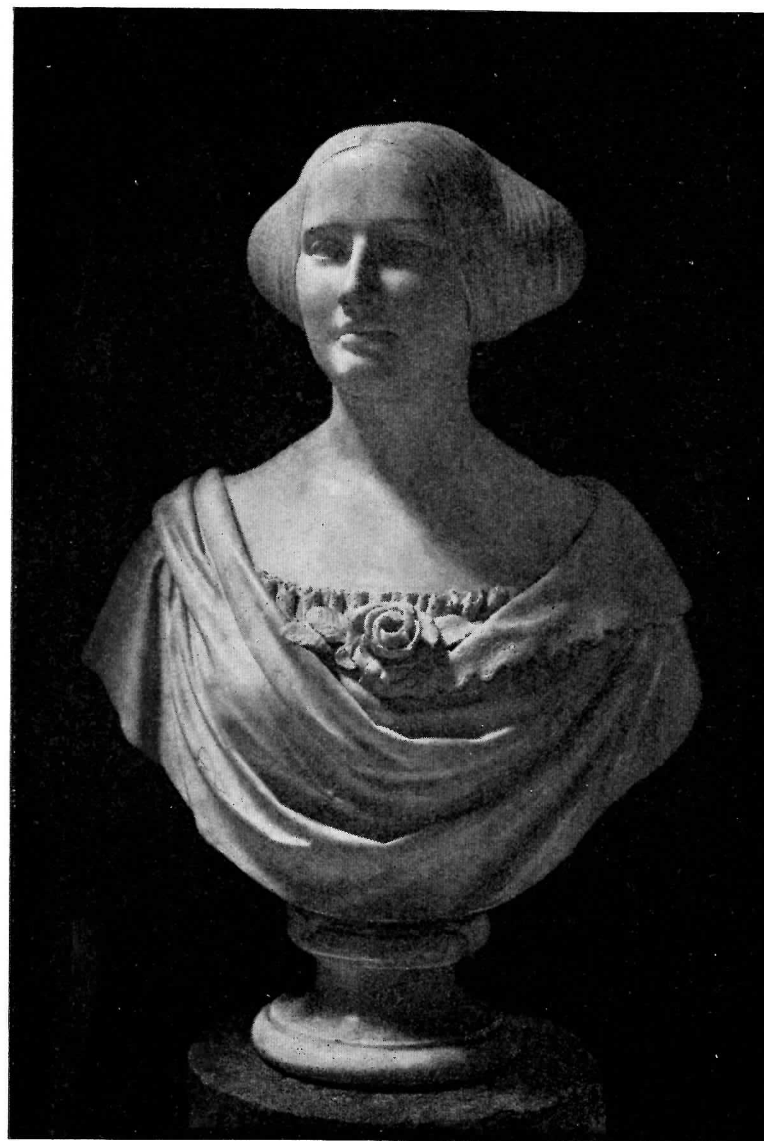
»Ne mogu Ti o svom sejouru u Beču u pogledu mog zdravlja ništa ugodna pisati. Stvar je ista, — kako mi rekoše na svim održanim konzultacijama, — jaki, rijetko zdravi organizam. Ali anomalija u živčanom sistemu! Ustrpljivost, jer lijekovi koriste malo, i sve će biti dobro. Ali kada?

To je ljudima svejedno, ali meni nije! — Car me primio vrlo ljubezno kao uvijek i reče mi: »Učinite, da budete zdravi, ja Vas trebam! — Vaše Veličanstvo, to možete po savjetu liječnika sam učiniti. — Nu? upita car. — Da me Veličanstvo milostivo oslobodi na pol godine od svih službenih i uredovnih posala. — O vrlo rado, ja Vam želim, da za to ne trebate dugo vremena, jer Vaša bolest, kako kažu liječnici, koji su Vas vidjeli, iščezava«. — U Beču mi ne prija zrak. Trpim znatno više nego prije u Zagrebu. Kaži Zastavnikoviću, ako vrijeme ne bude odviše loše, da mi u nedjelju u jutro pošalje u Bistru konja, poštanska kola i dva karosijera. S Bogom, Tvoj vjerni prijatelj Joso ban horvatski« (pisano hrvatski).

Ovaj put se njegov program nije mogao izvršiti. Poslije jednog ministarskog ručka, na koji banica iz diplomatskih razloga nije bila pozvana, donijeće joj muža u dubokoj nesvjestici. Grčevi, povraćanje, proljev uz nervozni chok pokazivali su simptome otrovanja. Tad je nastala verzija, da je bana Jelačića prigodom dvorskih i reprezentativnih dinera sistematski trovao njegov najljući protivnik na dvoru, carev moćni generalni pobočnik grof Grünne. Ta verzija nije nikada pročišćena, ni oprovrgnuta. Otada je Jelačić očito naglo ginuo, venuo, posta sve više apatičan, časovito nije mario ni za najmiliju svoju okolinu, tražio uporište jedino u svojoj ženi.

Banica bi ga njegovala i zabavljala kao bespomoćno dijete. Smještala bi ga opet u udobni Voltaire, pod noge mu primakla jastuk, pokrila ga mekim gunjem. Tad bi mu uz gitaru pjevala slatke, nježne napjeve, kao nekoć svome čedu, ili bi mu na glasoviru potiho svirala »Casino-Ball-Tänze« što joj ih bio posvetio Jacques Epstein, uvaženi komponista i muzički pedagog u Zagrebu, a kasnije u Beču. Zagrepčani prolazeći Markovim trgom nisu slutili, što se krije iza vječito spuštenih zastora, kako se njihov junački ban tvrde volje i čelična značaja sve više gubi. Njime je zavladala jedna jedina želja: drijemati, zaboravljati na sav svoj jad.

Kojput bi banica iz svog sekretara izvukla svoj zeleni baršunasti pompadour, sa uspomenama tetke Cecilije i sa svojim vlastitima stvarčicama, pa bi ih pred banom postavljala po stolu, kao djevojčica, koja se igra i raduje slikama i lutkicama. Svaka bi stvarca u njih dvoje budila po koju ugodnu uspo-

Mramorno poprsje banice Sofije Jelačić
Original u Arheološkom muze u u Zagrebu

menu. Tu su bili mali bibeloti i statuete sa putovanja iz Pariza i Londona, tu fino izrađene patience-karte sa biedermayerskim sličicama, (inicijal na početku ove radnje), u slamnatoj indijskoj kutijici potpuna šahova igra sa filigranskim figuricama od bjelokosti, džepni kaleidoskop sa čudesnim kombinacijama boja i zvježđa, jastučići i papučice za ure i za pribodače, bezbrojne pletene i biserne novčarke, a jedna muška, odulja trobojna kao probušena od taneta. Zatim male burmutice, ogledalca, kutijice za poudre, rafinirani ključići, starinska lorgneta od sedefa, lijepa mala plaketa s riječima »U spomen na rođenje slavjanske slobode pod banom Jelačićem« a na zaleđu njegov profil, zatim njegov trobojni svileni ovratnik s narodnim vezivom. A napokon kao piece de resistance čipkasta pletena kapica, zacijelo Aničina, što se bez suza ne da pomilovati (sve u tresoru arheološ. muzeja).

Ponajrađe bi prebirali po knjižicama i spomenarima sa sitnim risarijama, jedna mala tvrđava od banove ruke, sa biedermayerskim akvarelima, amorettima pa vijenčićima i dr. A onda sitnom rukom ispisani tekstovi, pogdjekada s prikrivenim izjavama obožavanja, što ne može da vrijeđa ni najosjetljiviju žensku dušu. »De vous voir, on est enchanté, de vous le dire, on est tenté«. Ili nježna opomena chevaliera de Gramonta: »La plus perdue de toutes les journées est celle, où l'on n'a pas rit.« A koliko je u baničinom braku bilo tih dana bez smijeha? Ne dadu se izbrojiti!

Proljeću 1859. banova se tragedija života primicala svojem završetku. Finale se odigravao u čestoj izmjeni prisebnosti sa

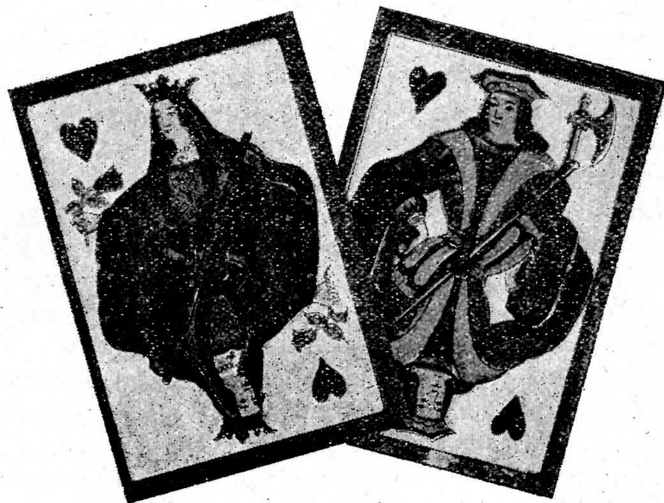
vizijama i halucinacijama. On bi se primjerice ukočenim pogledom zabušio u sliku Napoleonovu i glasno tumačio njegov lični susretaj s njime. Ili bi zapao u neke meditacije kao što: »Mene je slavenski narod čekao sve do Carigrada!« Osvjestivši se pako, znao bi se kojput živo kajati: »Pretrpio sam toliko boli i grižnje savjesti, a sve radi kobnosti, što me je zavela, da za carevu riječ pogazim prisegu, što sam ju položio hrvatskom narogu, da ću braniti njegova prava, njegove privilegije i njegovu narodnost. Od toga umirem, to osjećam!« (Neustädter). Tek baničina ruka, položena mu na čelo, bi ga primirila. On bi ju poljubio zahvalnim pogledom i tepao mile riječi svojoj »junakinji«. Ona ga ne bi ni časka ostavila sama, dan i noć bi snašala teške muke kraj ljubljenog muža, čija se duša vidljivo od nje udaljivala. Tek jadno ispaćeno tijelo divskom se snagom još uvijek branilo od neminovnog odlaska s ovog svijeta. Tri dana teške omaglice, pa opet nov žižak života, zatim tri dana i tri noći agonije uz jedva primjetljivo disanje. Napokon iza ponoći između 19. i 20. maja 1859. svemu je bio kraj.

Novi Dvori su opet utihnuli, a opet je banica ostala tamo na samu sa svojim drugom. Ovaj put se je sva posvetila njegovom kultu. Ta on je zapravo bio sva sadržina njezina života. S njim je započela njezina uloga kao hrvatska banica, s njime se i svršilo, pa se opet osjećala maljušna, nejaki pasivni stvor, ni supruga, ni majka, ni za koga da živi ni da briguje. Sve joj je zla sudbina rano otela. Zapala je u duboki očaj. Takovu ju je našla rodbina, koja ju silom otkinula od banove grobnice te ju povela sobom u Beč, a onda u Napajedl. Ali svagdje se našle žive uspomene na zajednički proživljene časove, što je u bolima još žešće uskršavalo. Trebalo ju je zato odvesti što dalje. Najmlađi i najmiliji joj brat Otto, njezin djever kod vjenčanja, odluči se, da ju zajedno sa svojom mladom ženom Evelinom, rođ. pl. Baltazzi, povede na odulje putovanje po centrima Evrope, ne bi li se 25-godišnja skršena žena povratila vedrom životu. Putem je na mnogim mjestima spazila, da je ban Jelačić po stranom svijetu vrlo popularna ličnost. Pod njegovim imenom svagdje su bivšu banicu susretali i častili kao malu vladaricu, bilo po Francuskoj, Španiji, Nizozemskoj, Danskoj, a naročito po Švedskoj. Jelačić dakle svojom smrću nije zaboravljen, već njegovo ime i njegove zasluge žive u svijetu i dalje. To je za nju bila slatka utjeha, neopisivo zadovoljstvo. Zatim se ponešto smirena vratila u Napajedl, zaokružena velikom pažnjom vlastele iz široke okolice, pa bi čas ovdje, čas u porodičnom stanu u Beču, proboravila nekoliko svojih godina u tišini i spokojnosti. Sa Zagrebom nije prekinula veze. Ona bi se uvijek radovala posjetima Zagrepčana u Beču, naročito, kad bi joj dolazili Kukuljević ili Vukotinović ili Josipa Vancaška s mužem, protomedikom, s kojom je ona još više godina korespondirala. Među njima se ona osjećala kao prenesena u Zagreb. Po čitave bi satove slušala s ganućem i ponosom, što su joj pričali o nezaboravnom »narodnom banu«. Međutim je njegov lik u Sofijinoj duši postao sve zračniji, svjetliji, legendarniji. Ali se i ona sve više od nas udaljivala. Poprimila je pojavu svetačke patnice, koja je kroz devet godina narodnom junaku nježno i strpljivo vidala rane, brižljivom rukom od njega uklanjala teške časove, liječila ga i njegovala, usrećivala ga dragotnom svojom mladošću, a pod kraj njegova života za zamračenu psihu bila na mahove jedini svijetli tračak sunca. Zato joj Hrvati duguju vječnu hvalu.

Kasniji tok njezina života gubi se u neizvjesnosti, budući da je Neustädter 1866. preminuo, a njegovo pero već skoro iza Jelačićeve smrti utihnulo. Čudno, da tih osam omašnih svezaka rukopisa »Jelačićevih memoira« još uvijek nije štampano, već jasnim ovećim pismenima u francuskom originalu čekaju, da budu svijetu objavljeni. Mi smo pako upućeni gotovo jedino na kroniku »Gotha-Almanacha für gräfliche Häuser«, na lexikon Wurzbachov i suhoparne kratke njihove podatke. Prema tom je udovu Sofiju Jelačićku u njenoj 29. godini zaprosio grof Adolf Dubský, dragunski pukovnik, kasniji poslanik na moravskom saboru i na Reichstagu u Beču. On je bio glava druge grane ovog staročeškog katoličkog plemstva, a imao pod svojom vlasti spahiluke Hoštice, Zdislavice i Lebedov niže Olomuca.

Njemu je tada bilo trideset godina, pa se našla mladost uz mladost. Oni se vjenčali 16. maja 1863. u štajerskom Reichenburgu, a onda se nastanili u Beču. Tamo im se 26. okt. 1864. rodila kćerka grofinja Marija Gislinda Sofija, kasnija supruga grofa Filipa Kinsky-a, komornog savjetnika i ulanskog ritmeistera, a također veleposjednika u Moravskoj. A 28. jula 1868. rodio im se sin Franjo Adolf, komorni savjetnik i vlastelin. Sofija je bila Dubsky-jeva prva žena, dok se po drugi put oženio u Požunu 16. nov. 1880. Gisellom grofinjom Pálffy od Erdöda, caričinom dvorskom gospođom.

Kad je naša banica 17. jan. 1877. u svojoj 43. godini života preminula u Beču, a zakopana u Zdislovici, javile su novine prva bečka »Presse« a za njom zagrebačke »Narodne novine«, »Obzor« i »Agramer Zeitung« samo sa nekoliko riječi njezinu smrt. Ona je otprhnula s ovog svijeta neprimjetno, na laganim nožicama, kako je koracala i kroz život, vazda u sjeni velikog čovjeka. Postala je za potomstvo »Neznana junakinja«, jer se pravi ženski heroizam sakriva na dnu duše, a nema cijene ni u svijetu ni u historiji.

O T A C

Sami smo u sobi, nas dva.
On mi govori: »Ćutim,
Starost je tu, a sve više zla.«
Ne znam, što da mu kažem, teško mi je, šutim.

Poslije — poguren izlazi.
Čujem mu kašljucanje
Ko dršćuće ruke kucanje
Na vrata iza kojih se k nepoznatom prilazi.

Sami smo u sobi nas dva.
On mi govori: »Ćutim,
Starost je tu, a sve više zla.«
Ne znam, što da mu kažem, teško mi je, šutim.

Vlado Vlaisavljević

K R A J R I J E K E

Cvrkuću ptice,
a nikoga nema da uđe u moje samoće.

Prolazi vrijeme.
Stojim na obali rijeke
i čekam —

Putuju splavi,
lađari se čuju i smiju —
(miluju žene —)
Vrbove grane pred mojim ih pogledom kriju.
Izlazi mjesec
i mire večernje sjene.

Cvrkuću ptice
i večernje magle spajaju nebo i zemlju.

Cvrkuću ptice,
a nikoga nema da uđe u moje samoće.

EX SLAVONIA

Kukuruz kao ljetna kiša šumi,
a cvate modri različak sa neba.
Varganji meko snivaju u šumi,
u zlatnom žitu zrije miris hljeba.

Ravnica pruža rosna njedra Bogu.
Kraj carskih cesta jablani su stari.
Kraj polja gnijezda cvrkuću na glogu:
u svakom zvuku mak se srca žari.

U nebo dižu koplja đerme vite
i cvile tugu starinskih bunara,
kad momci snaše jabukama mite
i vrisak srca krvlju pjesmu šara.

Vrbici tiho snivaju u noći.
Šljivici mire kao kose žena.
Potoci su gajde u samoći,
a pjesma igra sunca, srca, sjena.

U hrašću šume šum je prošlih dana
plah ko naše košute i srne
i lepet krila grlica, fazana,
kad snima gnijezda strasno kobac prhne.

I svud je, svuda beskrajna ravnica
i na njoj kao ovce naša sela:
hrvatska im ljubav blista s lica,
skromna, kao cvijeće šljive bijela.

I svud je, svuda beskrajna ravnica
nad kojom srce naše krvi grije
i širi zlatna krila kao ptica:
Sunce, strasna duša Slavonije!

Vladimir Kovačić

BACAM SRCE POD TUĐA STOPALA

I

Ti ležiš, oče, na groblju u Rastušju.
Iznad tebe noć je krila raskrilila,
Tavna noć, u kojoj kosti odmaraš:
Ne dižeš se rano pred zoru, ne odlaziš u štalu,
Da konjma baciš sijena u jasle.

Polako trune hrastov križ
I vjetar lijeće nad grobljem
Ne dotičuć se lica tvog kao dok si bio živ.
Rosa pada po djetelini kraj potoka;
U kući je siromaštvo, mir i pljesnivost.

Ne brinem se da porodicu osnujem
Nit lice da mi sja od sreće domaće:
Očinska kuća, daleko od mene, propada.

II

Da me nisi, oče, u školu poslao
Davno bih se bio već oženio:
Imao bih dva, tri sinčića.
U proljeće bih kopao, plužio, kosio;
S jeseni bih rakiju pekao i tukao se, pjan sa susjedom.

Najposlije bi me sinovi moji sahranili
U predvečerje kasno, blatnjavo,
Kraj ograde groblja, uza te,
Od davnine gdje leže naši djedovi.
I otišli bi zatim stoku napajati.

Ali ja bacam srce pod tuđa stopala:
Poznanici skreću glavom,
Govore, da sam lud.

Dragutin Tadijanović

*

KAD SUMRAK PROĐE SOBOM

Tamne su boje sumraka sve ostale popile.
Sobom se razlio predvečernji mir.
Sve su se konture sa sjenama stopile.

Utonuo sam u tamu na crvenu divanu.

Gori crveno svijetlo u čast sv. Ivanu
i ljeska se odsjev u staklima slika
ioršću sjene bezbrojnih oblika.

Ura, ko srce, lagano bije, bije.

Kraj tople peći dobra, sijeda bakica
misli na toplu postelju i dugi san
i mrmore usne molitvu Bogu
da grješnici ne preminu u grijehu.

Neka dobra ruka kapke miluje
I sklapa drijem oči, oči umorne.

U slabo tijelo ulazi sladunjava dragost,
dragost do smrti.

Uvire mi mrak u oči i ništa ne vidim,
tek sanjam o kretnjama i smijehu.

Tamne su boje mraka sve stvari obojile
i zvijezde dižu trepavice, svilene i duge,
i kazuju svoje oči,
oči blistave.

Stjepan Banek

PISMO S MORA

Danas sam bio u smjernoj kapeli,
što se bijeli tamo na kraju žala.
Slušao sam pjesmu sitnih glasova,
i moja je duša djetinjski bila mala.

Pjevala su pobožno, sa toliko topline
za jednoga malog, mrtvoga druga.
Ona su vjerovala, da je u raju,
i sa smrću da je iščezla tuga...

Cijelu je crkvicu ispunjala milina,
koju donosi meko i nedužno veselje.
Sred crkvice je ležalo jedno mrtvo dijete,
a lice mu je anđeoski bjelje.

Zaželio sam da ste pored mene,
I da osjetimo skupa čar beskrajnog sjaja.
U očima Vašim vidio sam zanos,
što obuhvata svemir i bjelinu raja.

Jeronim Korner

JOSIP PAVIČIĆ, ZAGREB

TIHA LIKVIDACIJA

I

Matijević pođe niz stepenice premještajući iz ruke u ruku izlizani drveni kovčeg. Bilo je rano ujutro i život u bolnici odvijao se kao svakoga jutra. »Ne tu — onu drugu bočicu, vi guska!« prepozna glas liječnika, koji grdi bolničarku, »Zašto instrumenti nisu još iskuhani?«... U prizemlju podraži mu njuh poznat miris. »Opet paprikaš od konjetine«, nasmije se, »sretan sam, da ga više ne ću jesti«...

— Zbogom Matijević! — dođe mu ususret jedan znanac, — ti dakle odlaziš, sigurno ćeš kući?

— Ne, ja nemam nikoga; idem u đački dom, već sam dobio mjesto. Treba mi još jedan ispit, valjda ću ga svršiti za pola godine, a onda...

— A da, ti si pravnik... Pa ostaj zdravo!

Sišavši u dvorište spusti kovčeg na tle, uzdahne i nesvijesno segne rukom u džep. Tamo napipa dvije stvari: prva bijaše komad papira, na komu je pisalo »da se Andriji Matijeviću, đaku i ratnom invalidu, određuje mirovina u mjesečnom iznosu od«...

Druga stvar bila su njegova vlastita rebra.

Rat mu je zdrobio desnu stranu prsnog koša. Liječnik, koji je izrezao zdrobljena rebra, pokloni mu ih, da ima uspomenu na herojsko doba. Otada je uvijek nosio ta rebra u džepu — i kad bi mu vino smutilo glavu, raskopčao bi odjeću pokazujući radoznalima, kako to izgleda, kad je čovjek bez rebara. Ovi su s užasom gledali, kako se koža na desnoj strani njegovih prsa diže i spušta, kao kad djeca napuhuju mjehur.

On bi zatim izvukao iz džepa nekoliko osušenih koštica:

»Evo, to su moja rebra... Da mogu, stvorio bih od svakoga po jednu ženu«...

»Valja ići!« digne se i zgrabi kovčeg, »dvije godine u bolnici bilo je dosta«.

Pola sata iza toga nađe se u đačkom domu. Kad su mu namjestili krevet u velikoj, zajedničkoj sobi, on rastvori kovčeg: ono malo rublja složi u ormar, na krevet baci nekoliko knjiga i odmah se prihvati učenja...

Četrnaest dana išlo je dobro. Ujutru bi pojeo komad kruha i ispio čašu mlijeka, o podne komad kruha i čašu mlijeka, navečer isto — a knjige nije pustio iz ruku. No treće nedjelje ponestade kruha i mlijeka, mirovina nije dotekla.

Pred kraj mjeseca osjeti, da se jedva drži na nogama; u knjigu nije zadnjih dana ni zavirio.

»Moram uhvatiti kojega znanca«, odluči i pođe u grad, »kad bih pojeo što toplo, dalo bi se izdržati još ovih nekoliko dana do isplate mirovine«...

Dva je sata hodao uzalud po gradu, a onda pođe natrag u dom. Koljena su mu klecala od slabosti.

»Nema druge, tražit ću od mljekarice, da mi dade na vjeru... A što, ako me odbije?!«

Nečija ruka spusti mu se na rame.

— Zdravo đače!... Jedva sam te prepoznao, sasvim si mršav i slab!

Okrene se: čovjek s drvenom nogom, njegov nekadašnji drug iz bolnice.

— Gle, pa ti hodaš! A meni slabo... Bacili su me iz bolnice, a zaboravili su mi izrezati želudac...

— Eh, budalo! Zašto ne dođeš k nama u invalidski dom? Imaš pravo, a ne znaš ga iskoristiti — dat će ti stan i hranu badava, dok ne svršiš nauke. Mjesta ima dosta, naći će se i za tebe... A gdje si sada?

— U đačkom domu.

— No, onda ti kod nas sigurno ne će biti gore! Uredit ću sve to još danas — ja sam ondje pisar. A ti se odmah spremaj za selidbu...

Brzo i radosno vraćao se Matijević u đački dom. »Badava stan i hranu, a mirovina mi ostaje cijela... Sad ću lako svršiti ispit!«

I zakorača hitrije, koljena mu više nisu klecala.

Još istoga dana javi mu pisar, da je primljen u invalidski dom i da može odmah sjutra doseliti. Treba samo da nabavi kakovu zdjelicu ili tanjur i pribor za jelo — — — — — — —

— Evo tvoje sobe! — uvede ga pisar u oveliku prostoriju sa dva kreveta. Drugog namještaja nije bilo u njoj osim dvije daske kao police i nekoliko drvenih klinova za odjeću.

— Tu stanuje još jedan invalid, ali njega ćeš vidjeti samo navečer i ujutro. Prodaje uzice za cipele — fale mu obje ruke. Cio dan si miran, pa možeš nesmetano učiti. A kako tvoji živci, imaš li tvrd san?

— Ne mogu se potužiti.

— Onda je sve u redu, jer »kovač« — tako zovemo tvog sustanara — spava jako nemirno. Nekoć je on doista bio kovač, a sad je pijanica... No vidjet ćeš već!... K objedu i večeri pozivaju zvonom; možeš jesti i u blagovaonici — i ja tamo jedem. A sad zdravo i bubaj do mile volje!

Matijević ostade sam i baci se na krevet.

Još jučer je bio očajan i bez nade, a danas ima sve — pa ipak je jučerašnja radost nestala bez traga. Već kod ulaska u ovu zgradu spopao ga je neshvatljiv nemir i nije se dao nikako prigušiti. Bilo mu je, kao da ulazi u nepoznati svijet.

Ta kuća kao da je veoma nastanjena. Na ledini pred zgradom ležalo je pet-šest hromih invalida pušeći i sunčajući se; u prostranu dvorištu hrpe ljudi motaju vrbove šibljike za košare. Nekima su od njih očnice prazne, a u drugih su oči pomućene i bez sjaja: slijepci... Kraj slijepaca, na stazi, dvoja kolica i u njima ljudske ruševine... Jedna okreće vijak od kolica i vozi se uokrug po dvorištu... A iz svih soba i hodnika dopiru hrapavi glasovi i teški koraci proteza.

»Tako mi je teško pri duši... osjećam strah od te kuće i tih ljudi. A ipak sam i ja jedan od njih, njihov drug... No, za kratko vrijeme priučit ću se«...

Ruka mu nehotice zađe u džep i napipa tamo one osušene koštice. »Jedan, dva, tri, četiri«... počne šapćući brojiti prebirući ih... Usne mu zadršću, lice se stegne: jedva je prigušivao plač. U ovaj čas prvi put osjeti, kako je teško, kad čovjek ima dvadeset i pet godina i nosi u džepu svoja vlastita rebra. Pred njim je još čitav život, tvrd i nemilosrdan; da ga svladaš, treba biti zdrav i borben. A njegova pluća načela je tuberkuloza...

II

Negdje kasno začuje u hodniku korak. »Kud sam se zanio u misli!« začudi se opazivši, da je lojanica na polici izgorjela preko polovice. »To je sigurno moj sustanar«.

Kvaka zaškripi: uđe visok, mršav čovjek, objećenih brkova. Na sebi je nosio otvoren sandučić, iz kojega su visjele uzice za cipele. Rukavi su njegovog kaputa bili prazni.

— Ja sam malo okasnio, — nasmije se došljak pijanim, dobrodušnim osmijehom, — ti si taj novi? Čuo sam već za tebe.

Sagne se i spusti sandučić na tle, a zatim s ostatkom ruku spretno izvuče iz njega oveliku bocu.

— Ded, malo rakije, potegni...

— Hvala, ne pijem nikad rakiju.

— Gle! — začudi se čovjek, — invalid, pa ne će rakije!

I nagne sam bocu držeći je batrljicama. Kad se napio, zbaci sa sebe vještim kretnjama odijelo i uvuče se u krevet.

— Laku noć! — nasmije se još jednoć svojim dobrodušnim smijehom.

Za čas je spavao.

»Turoban svat«, pomisli Matijević, »i ja ću svakoga dana živjeti samo s takvim ljudima... Ali valjat će učiti!«

Proračuna, koliko će mu trebati vremena, da se pripravi za ispit.

»Do rujna sam gotov s građom; cijeli rujan ponavljanje a u listopadu imat ću svjedodžbu... Oko božića već bih mogao naći kakvu službu — i onda ću otići iz ove kuće«...

— Dobro jutro, susjede!... Da ga potkujemo, a? Sad će biti...

Začuđeno pogleda na drugi krevet: nema sumnje, čovjek spava. Na licu mu je još uvijek pijani osmijeh.

Bezruki se uzvrti po krevetu.

— Obadvije stražnje noge, — progovori opet, — pazi, desnu mu je lopov zakovao, mogla se je konju ozlijediti noga... Drži!... Makni se, susjede, da te iskre ne oprlje!

Matijević se ukoči od prepasti: čovjek je stao mlatiti oko sebe odsječenim rukama kao mahnit. A spava još uvijek!

— Drauf! — vikne bezruki mlateći sve žešće.

Koža mu se naježi... Ta ovaj čovjek sanja i u snu živi negdje u dalekoj prošlosti, u svom selu i u svojoj kovačnici.

— Diži mu nogu, lijevu!

Prizor se izmijeni: mlaćenje se pretvori u neko struganje, popraćeno previjanjem i stenjanjem...

Obeznanjen, bez kapi krvi u licu gledao je Matijević. A ipak, u duhu vidi sasvim jasno čovjekovu sanju:

»Evo, sad struže i čisti konju kopito!«

— Drauf! — zaori glas i čovjek stade iznova mlatiti oko sebe...

Svijeća je dogorijevala; s ostatka stijenja otme se još nekoliko plamečaka, a zatim utonuše u tamu i soba i dva čovjeka, od kojih je jedan stajao blijed kao smrt, a drugi se svijao lupajući po krevetu osakaćenim rukama — — — — — — — — —

— Ustaj đače!

On baci pokrivač s glave.

Dan je... Usred sobe stoji pisar i drži kovačevu bocu s rakijom. Kovač sjedi na krevetu i smiješi se svojim dobrodušnim osmijehom.

— No, kako je prošla prva noć? Sinoć sam te čekao u blagovaonici, ali nisi došao. A je li ovaj momak noćas jako vikao?

Nagne bocu.

— Stoj! — skoči kovač, — ostavi malo i meni! Ta ti potežeš kao šmrk...

— Ne boj se, — pruži mu pisar bocu, — znam, da si se noćas umorio kujući. Bilo je posla, je li?

Kovačevo se lice rastegne od zadovoljstva:

— Potkivali smo konje i kovali nove potkove... Da ti je bilo vidjeti, kako su iskre vrcale! Udarali smo kao mahniti — ja čekićem, a moj pomagač batom.

I zadovoljno protegne batrljice.

— Ej ti ludove, ludove! — nasmije se pisar prihvativši iznova bocu, — ne fali ti košulja bez rukava! Naslušat ćeš se ti njega svake noći, — okrene se Matijeviću, — ima ih još takvih kod nas... No, jesi li gotov s tvojom trgovinom?

Kovač navuče svoj sandučić.

— Siđi o podne u blagovaonicu, — pozdravi pisar Matijevića i ode s kovačem.

»Što, što je ovo?« uzbuđeno propenta Matijević osluškujući za njihovim koracima. Noćas onaj sablasni čovjek, koji se svija po krevetu i mlati oko sebe batrljicama — a danas zadovoljno lice:

»Potkivali smo konje!«

Pisaru — a i drugima — to su obični događaji, oni se tome smiju...

»Što se je već svega zbilo među ovim zidinama?«

Tragika noćašnjeg doživljala ukaže mu se u svoj svojoj jakosti: ovaj čovjek bez ruku, s kojim on stanuje i razgovara, nije zapravo čovjek, nego sablast, biće iz nekoga stranog života, koje preko dan živi ovdje, među ljudima, ali čim pane noć, vraća se natrag u svoj život. Čežnja bijedne kovačeve duše za nekadašnjim tihim životom proizvela je u podsvijesti kataklizme, pretvorila san u javu, a javu u san...

»Ima ih još takvih kod nas!« smijući se rekao je pisar.

— Poludjet ću, ako budem o tom razmišljao, — uhvati se za glavu, — imam učiti i ništa drugo!

Užurbano preruje kovčeg i izvuče nekoliko knjiga. Četvrt je sata listao po njima — a onda odbaci sve.

— Ne ide, ne mogu da zaboravim... Najprije se treba priviknuti i otvrdnuti živce.

Izvali se na krevet i ostade ležeći, sve dok se nije iz prizemlja javilo zvono. Tada se digne, uzme dvije zdjelice i pribor i iziđe.

III

Noseći zdjelice s jelom zaustavi se na ulazu u blagovaonicu. Vonj kiselog kupusa zapahne ga... Unutra je bio žamor kao na sajmu; dugački stol u sredini zakrčiše ljudi, a isto tako i stolove u uglovima.

— ... Kiseli kupus sa smrdljivim mesom! — vikao je netko u sav glas; — danas su opet prali meso u otopini hipermangana!

— Svinjo, zar ti moraš iskašljavati svoju tuberkulozu baš u moj tanjur?

— Zini, slatki brate, da te hranim kao bebicu, — kesio se jedan turajući punu žlicu u usta drugome, koji je bio bez ruku, — vidiš, kako ti je lijepo: zineš, a hrana ti sama pada u usta... No, zijevaj!

— A Martin se zbilja oženio, hihi! — zahihoće drugi. — Pa kad on svuče sa sebe sve proteze, njegovoj ženi jedva da će što i ostati od njega!

Matijević se bespomoćno uzvrti ogledajući se za praznim mjestom.

— Đače, dođi ovamo! — začuje pisarov glas. Opazi ga u uglu; sjedio je još s jednim invalidom.

Progura se do njih; oni se pomaknu i načine mu mjesto.

— Ovo je naš novi, đak — a ovo je Miško, po zanimanju invalid...

On sjedne i stane požudno jesti. Prošloga dana nije gotovo ništa okusio, a već se odavna nije najeo do sita — i obje zdjelice ostadoše za čas prazne. Obrazi mu se zapale, ugodna toplina prostruji kroz tijelo.

— Pričekaj četrnaest dana, — primijeti Miško, — onda ne ćeš tako jesti, zamrzit ćeš kupus.

Invalidi su se već polako razilazili; veliki sto u sredini sobe ostade prazan, samo se između stolova motalo nekoliko invalida s drvenim nogama, srčući iz zdjelica kupusnu juhu.

— Ma čudno, — opazi Miško, — da ovi šepavci ne će nikako da sjednu, pa ni kod jela. Upravo kao da im neka sila ne da mirovati... To bi mi ti mogao razjasniti — i ti si jedan od njih?

— Budalo! — nakesi se pisar, — pa to je poznato: šepavog nathodati i mucavog nadgovoriti nemoguće je! Ali što je danas s našim kovačem?

— Čuješ, — uozbilji se Miško, — već sam ovdje, u domu, doživio koješta, ali ovo s kovačem već je zagrdjelo. Jedne večeri, kad sam se vraćao u dom, sretnem ga dosta kasno. Bio je, kao obično, dobrano pripit — a i ja. »Hajde da prije spavanja popijemo još koju ljutu«, pozovem ga, »pa ćemo zajedno kući«... »Nemam vremena, žuri mi se«, otrese se on i hoće da ode. »Ta stani, kud ti se žuri... Nisi činovnik, ustaješ kad hoćeš!« »Ne, ne mogu«, opet će on, »obećao sam susjedu, da će kola do sjutra biti okovana, moram ih svršiti«...

Meni se zavrtjelo u glavi... »Čovječe božji, jesi li pri sebi — zar si već sasvim lud! Ma ono ti sanjaš! Nema nikakvih kola ni susjeda«...

Trebao si vidjeti, kako me je pogledao!

»Ne brate«, reče, »ovo je glavno... Kad okujem kola, onda ćemo piti«...

Pustim ga; gledam za njim, a on grabi cestom, ide kao čovjek, koga čeka hitan posao. I spopala me tuga — otišao sam i napio se do besvijesti.

— A i ja ne ću dugo zaboraviti svoju prvu noć s kovačem, — dahne Matijević.

— Priučit ćeš se! — odmane pisar. — Istina, kovač je pretjerao, no ima ih u ovoj kući još dosta sličnih. Vidio si naše slijepce, beznoge — pa one, koji se voze u kolicima. I oni trče u snu na svojim zdravim nogama, slijepci opet gledaju zdra-

vim očima... Svi su oni još nedavno bili izabrani momci, najzdraviji i najjači; preokret je došao odviše naglo, pa ne mogu da se snađu i smire. Ja sam već stari invalid i prilično smiren, a ipak ne mogu kadgod izbjeći teškim časovima. Osobito ujutru... Kad se probudim, ostajem obično još malo u krevetu. Ležim tako budan i čudim se, gdje se to nalazim — a nikako se i ne sjećam, da sam bez noge. Opazim to istom onda, kad hoću da se dignem — pa sav protrnem i ne vjerujem očima: »Što je to, kako.., pa ja sam imao obje noge«...

Zazvoni zvono.

— Dva sata, valja ići na posao, — dignu se pisar i Miško, — do viđenja, đače!

Malo kasnije vrati se Matijević u svoju sobu. Knjige i ne pogleda, volja za učenje nestala je netragom. Zastane usred sobe i zabulji se nijemo preda se... U ova dva dana sve se u njemu preokrenulo: nešto novo ušlo je u nj i izbrisalo pređašnje misli i osnove. Zaprepastio ga je ponor, u kojem žive ovi ljudi.

Disanje mu postade brzo i teško: odjednom ga pograbi slutnja, da se taj isti ponor nalazi i u njegovoj duši.

Sjedne na krevet.

Mozak je radio, misli su očajno tražile izlaz. Jedna slika iskrsavaše pred njim sve jasnije: noć, grad, posvuda mir — a na strani osamljena kuća, invalidski dom. Stotinu njezinih stanovnika leži u snu, leži i živi... To je doba, kad slijepci gledaju, a beznogi trče na svojim zdravim nogama. U to vrijeme kovač kuje...

»Ne smijem misliti na to, jer ću i sam poludjeti!« skoči bijesno i zgrabi knjige, »moram učiti, da čim prije odem odavle«...

IV

Ono, što se kasnije dogodilo, razvijalo se kroz nekoliko mjeseci polako i gotovo nezamjetno. Život u domu tekao je naoko mirno i jednolično, no nekoji znaci jasno pokazivahu, da je to tišina u središtu ciklona. Kad bi tko pokušao izići iz toga središta, zahvatio ga je vrtlog i smrvio.

Lica su se u domu često mijenjala: novi su invalidi dolazili, a stari odlazili, da se više ne vrate. Neki se vraćahu kućama, drugi su otišli u lječilište za tuberkulozne invalide, a mnoge je odvukla čežnja, da pokušaju osnovati vlastiti dom.

Za sve to vrijeme Matijević je učio gotovo bez odaha. Krajnjim naporom volje uspije mu, da odvrati misli od onoga, što se oko njega zbiva. Hranu su mu donosili u sobu, a samo bi u nedjelju sišao u blagovaonicu.

— Znaš, što je novo? — bijaše obično prvi pozdrav pisarov. — Sjećaš se Martića, onoga na štakama, koji je svaki dan dizao svađu radi pokvarenoga mesa?

— Da, otišao je iz doma prije neko mjesec dana.

— Prerezao si je britvom vrat... A ima nešto i u današnjim novinama: »četveronožac« Pulić napio se u petak, dopuzao četvoronoške do željezničke pruge i htio da zaustavi željeznicu. No ona je bila jača... Evo čitaj! — pruži mu pisar novine, — ovo ovdje: »Vijesti iz pokrajine«... Pazi samo, kako pišu: »Neki siromašak invalid, koji je hodao pužući«... Kako ti se sviđa ova riječ »siromašak«? To oni nas tako zovu od milja...

Potresen vratio bi se Matijević u sobu ne izlazeći iz nje do nedjelje. A kad bi opet došao u blagovaonicu, potsjekle bi mu se noge od pisarova pozdrava:

»Znaš, što je novo?«...

U tih nekoliko mjeseci živci su mu vrlo popustili. Najprije ga je ostavio san. Svake noći leži dugo prevrćući se... Sati odmiču a san ne dolazi, nego sve nekakve misli... Na mahove ga uhvati nervozno uzbuđenje pa mora grčiti i svijati ruke, da ga svlada. Tek pred zoru klone od umora... Iza tri-četiri sata nemirna sna budi se sav znojan, a u udima osjeća bol kao da ga je tko isprebijao.

Kovač je još s njim u sobi. I on se promijenio: oslabio, postao mučaljiv, ne smije se više svojim dobrodušnim smijehom. U snu je sada miran, prestao je lupati i vikati. Uveče dolazi još kasnije nego prije, sasvim pijan. Tada sjedne na krevet i dugo razmišlja.

— Kako to, da ti sad mirno spavaš? — zapita ga jednoć, — zar si prestao kovati?

— Da... izmuca kovač preplašeno, — već dugo ne kujem. Sad sam i u snu bez ruku i prodajem uzice...

Dan je za danom raslo njegovo živčano razdraženje sve jače, a uz nesanicu stadoše ga mučiti svakakve misli, kojih se nije mogao otresti. Tako jedne noći, dok se prevrtao po krevetu, vrati mu se u pamet jedan davno zaboravljeni događaj. Neki ga je čovjek bio teško uvrijedio. Bilo je to pred neko deset godina, no predodžba tako jasno oživi u njegovoj svijesti i uvreda ga iznova zapeče, kao da se zbila ovaj čas. Od bijesa mu navali krv u glavu, šake se stisnuše, da su prsti zapucali.

»Ta ja sam zreo za ludnicu!« skoči, »već me napadaju halucinacije«...

Zna dobro, da je to samo bolesno umišljanje: onaj, koji ga je uvrijedio, možda nije više ni živ... Pa ipak, čim mu dođe u svijest slika toga čovjeka, grče mu se prsti i on ga u mašti grabi za vrat i guši.

Nabreklih očiju, shrvan od uzrujavanja i nesanice dočekao je zoru. Žamor u hodniku malo ga umiri i on izide van. Cio se dan vukao po domu: zaviri u invalidske radionice, zatim ode pred zgradu, gdje je na ulazu vazdan sjedilo nekoliko besposlenih invalida, i pokuša razgovorom zaokupiti misli. U sobu se nije vraćao osjećajući da će se priviđenje o čovjeku i uvredi odmah povratiti, čim ostane sam.

Poslije večere proguta dva praška za spavanje i ode u postelju.

Zaspao je brzo i cijelu noć proveo mirno. Ujutru ustane gotovo svjež i odmah prione uz knjigu, no naskoro je pusti na stranu: misli su mu bile rasijane i nisu se dale sabrati. Malo poslije oćuti po tijelu laku zimu, a koža mu se naježi. Čudan osjećaj na trbuhu... Raskopča košulju: komad kože veličine dlana, baš nad želucem, dršće i igra sam od sebe — neprestano igra!

Iznenada skoči i zine. Bunilo... Fronta: granata fijukajući reže zrak i leti prema njemu. Baš po zvuku, po samom fijuku pozna, da leti pravce na njega.

Čitavu minutu ostade izvan sebe; onda klone na krevet. A mozak mu je sasvim bistar i shvaća sve: netko je na hodniku otvorio cijev od vodovoda; šum vodenog mlaza, koji je potekao iz cijevi, pretvoriše njegovi bolesni živci u šum granate.

Pred podne dođe u sobu služavka da uzme zdjelice za jelo.

— Ne, ne treba, sići ću sam dolje, — ustane on naglo, — — nego donesite mi u boci vode.

Služavka uzme bocu i izide, a on se ukoči usred sobe. »Ššš...« zašumi vani voda iz cijevi. Njegovi zubi škrinuše a znoj ga probije. »Bolestan sam, jako bolestan«, promrmlja. Bio je siguran, da bi se priviđenje ponovilo i ovoga puta, da je šum vode došao iznenada. Ma da se pripravio, jedva mu je uspjelo svladati užas, kad je voda zašumjela.

U blagovaonicu siđe dosta kasno. U njoj su bila još samo tri čovjeka: pisar, Miško i kovač.

— Evo pustinjaka! — zavikne pisar. — Alaj si požutio!

— Bolestan sam, idem ovih dana liječniku, — odgovori on prihvativši se juhe. Osjećao je zimu, pa mu je topla juha prijala. — Živci su mi prenapeti... — Mogu ti unaprijed reći, kako ćeš proći kod liječnika, — prihvati Miško, — poslat će te u lječilište za tuberkulozne invalide. To je naš sanatorij za sve bolesti... »Gorski zrak, promjena okoline, mir...« kaže on. No znaš, što te ondje čeka: ili da dobiješ tuberkulozu, ili da postaneš umišljeni bolesnik, termometar ti ne će ispadati iz usta. A onda živci odoše brzo k vragu.

— Svejedno mi je, — mahne Matijević, — ovako dalje ne mogu.

— A što je s tobom, stari? — spusti Miško ruku na kovačevo rame, — i ti nisi više onaj pređašnji. Samo uvijek šutiš i buljiš preda se!

Kovač se trgne kao da se probudio od sna i pokuša da se nasmije.

— Braćo, zlo je sa mnom, ne znam kako to... Prije sam u snu živio kod kuće, kovao, radio svoj posao — a od nekog vremena sam i u snu bez ruku i prodajem uzice...

— Svršit ćeš u ludnici, eto kako! — otrese se Miško.

— Čuj! — izusti pisar polako, kao da se nečemu domišlja, — ja ću ti razjasniti tu promjenu. Kako je dugo, da su ti ruke odrezane?

— Dvije godine.

— Meni su nogu odsjekli prije pet godina... I ja sam poslije toga još dugo hodao u snu na zdravim nogama. No iza nekog vremena primijetih, kako sve teže i teže povlačim ovu amputiranu nogu — dok jednoć ne osvanuh i u snu bez noge! Nikad poslije nisam sanjao, da hodam s dvije noge, nego uvijek na štakama ili s protezom. To su živci, prestao je podražaj... Sigurno je isto i s tvojim rukama. Nikad više ne ćeš kovati ni vidjeti svoje zdrave ruke, prodavat ćeš uzice... Bijes će s tobom da izdrži, kad staneš po noći vikati: »Uzice, kupite uzice, jeftine...« Ta čovječe, saberi se, — prestane opazivši, kako je kovačevo lice poprimilo olovnu boju, — i mi drugi smo to preživjeli i zaboravili, pa ćeš i ti.

— Nikad više! — prošapće kovač, — nikad više... I ne pogledavši nikoga digne se i ode posrćući.

— Nisi mu to trebao reći, — prijekorno će Miško, — sad će još više piti.

— Vrag neka nosi sve! — sumorno izmuca pisar. — On i tako ide svojim putem i ne može s njega skrenuti. A i mi svi...

V

— Duševno nastrojenje, psihoza... pojava, koja je jako izbila poslije rata. Dakako da je vrlo česta kod ratnih invalida, — izjavi liječnik Matijeviću poslije pregleda. — Kod vas neobično jak stepen. Ne ostaje vam drugo, nego da što prije odete iz invalidskog doma, jer prema svemu vidim, da je ondje takva okolina, koja pomaže razvitku te bolesti. A pluća su vam

slaba, vrlo slaba, morate ih čuvati. O učenju sada nema govora; ako hoćete, poslat ću vas u lječilište za tuberkulozne invalide. Tamo je šuma, gorski zrak...

— Ne, idem radije rođacima na selo.

— Još bolje... Glavno je dobra hrana, zrak i prijatna okolina. Duh valja čim više zaokupiti nečim vedrim. Skupite volju i svladavajte neraspoloženje.

»Lako je to reći!? mislio je Matijević izlazeći od liječnika, »no idem, odmah sjutra«...

Pred sumrak se vrati u dom. Kad je ušao u dvorište, opazi grupe invalida u uzbuđenu razgovoru.

— Đače! — odvoji se od jedne hrpe pisar, — ostao si sam, kovača su odveli.

On preblijedi.

— Delirium, bjesnilo... Jedva smo ga svladali — grizao je kao divlji.

Gore, u sobi, nađe strašan nered. Kovačev krevet razvaljen, na podu staklo od razbijene boce i jak zadah razlivene rakije. Svuda unaokolo razbacane uzice za cipele...

Sjedne na krevet. Oči su mu nemirno šibale po podu, po razasutim uzicama. Nešto kao da se u njemu kidalo, oči se zapališe od unutrašnje vatre.

...Jedva je prošlo pet mjeseci, otkada je došao ovamo, da nađe malo mira i da uči. Tada je još s nadom gledao u budućnost. Nitko mu nije smetao u tom zakutku, no njegove su oči gledale i uši slušale — kroz oči i uši uvukao mu se u dušu bacil i stao gristi... Invalidi su dolazili, odlazili, nestajali... Ujutru se diže kovač, lice mu sja od sreće, još je sav znojan od sna i zadovoljno proteže odsječene ruke: »Kovali smo potkove!«

Bacil se u duši brzo razmnožio na milijarde — i dok se duša grčila u mukama, on je prevrtao listove knjige računajući: »za nekoliko mjeseci bit ću gotov s građom i otići odavde«...

Groznica uzbuđenja zahvati Matijevića... »Da, prošlo je tih nekoliko mjeseci, a ja sam već gotov, sasvim gotov... Ne samo s građom, nego i sa životom!«

Komad kože na trbuhu opet zaigra. U prsima kao da ga probodoše igle, a po tijelu mili hiljade mravaca. Nešto slatko zapuši mu grlo.

Zine — a iz usta provali crven, zapjenjen mlaz.

Kad je pisar ušao, nađe ga, gdje sjedi na krevetu i bulji u lokvu krvi pred sobom. Iz rastvorenih usta još su se cijedila dva krvava traka kapajući kap po kap —

— Tko bi još jučer mislio, da ćemo danas nas dvojica stanovati u ovoj sobi! Ne čudim se, da je kovač tako svršio; žao mi je đaka... Ja sam ga sam doveo ovamo.

— Jadnik! — uzdahne Miško natačući rakiju u čaše, — bio je odviše mekan. A kako je s njim?

— U bolnici je još dvaput bacao krv. Nekako je sav prestrašen i neprestano šuti: kao da nije sasvim pri svijesti! Ne će dugo...

— Gotovo me strah stanovati u ovoj sobi! — ogleda se Miško. — Svi, koji su u njoj stanovali, završiše slično, kao i ova dvojica: onaj uzeti stolar upao, izubijao se i umro od tetanusa... To je bilo isto tako gadno! »Ne znam, kakav me to grč drži u vilicama«, jedva je procijedio kroz zube, »ne mogu zinuti...« A poslije, kad je zinuo, nikad više nije zatvorio usta! Prije njega opet Antun... Brr! — strese se Miško ispraznivši čašu.

— Ako budeš tako računao, onda ne ćeš u domu naći sobe za sebe. Svaka od njih ima krasnu povijest! Odlaze invalidi, bez prestanka odlaze...

— Sunca ti — a sjećaš li se, koliko nas je bilo na okupu prvih dana poslije rata? Na svakom uglu invalid, u svačijim ustima i u svim novinama »invalidsko pitanje« — i povuci, poteži, nikad kraja... dogod nije vrijeme uzelo sve u svoje ruke. I vidi: što nisu učinili ljudi, učinilo je vrijeme!

— To ti je ono, — zaklima pisar, — što bi trgovci rekli »tiha likvidacija«, Jučer su »tiho likvidirali« đak i kovač.

— Deset, petnaest milijuna ljudi likvidiralo! — teško dišući prošapne Miško i uhvati drhtavom rukom čašu. Kad ju je

već donio do usta, iznenada mu klone ruka, a iz grla mu svom silom provali očajno ridanje:

»Pa to je... to je... ja ću...«

I stane zavijati kao ranjena zvijer i grepsti noktima oko sebe — — —

Smračilo se. Negdje dolje zazvoni zvono pozivajući invalide na večeru. U hodniku zaore glasovi i zacvile proteze. Čas kasnije opet sve utihne.

Njih dvojica nisu čuli zvona. Miško je sjedio na krevetu zaronivši lice u dlanove, a tijelo mu se od časa do časa potresalo od pridušena ridanja. Kraj njega je stajao pisar, blijed, s plamenom u očima, i milujući ga šaptao mu u uho:

— Ništa ti ne ćeš i ne možeš, ništa — ali će drugi, drugi... Nisu bile uzalud naše muke i naša krv, iz njih se je rodila nova generacija. Ona već traži od stare, da joj položi račune — a onda će likvidirati sa starom generacijom, likvidirati tiho i do kraja — — — —

DR FRANJO FANCEV, ZAGREB

O DRAMI I TEATRU KAPTOLSKOGA ZAGREBA*)

Današnja grad Zagreb na cijelom svome prostoru jedna je jedinstvena općina; u njoj i centar i periferija imaju od grada iste koristi i iste terete. Ali takav odnos između njegovih dijelova ne traje ni stotinu godinu; prije toga Zagreb je bio od nekoliko međusobno sasvim nezavisnih općina složen grad: tu je bio prije svega Zagreb u užem smislu, potonji Kaptol, t. j. općina kanoničkoga zbora zagrebačke biskupije, dalje Gradec, Grec — danas griješkom Grič — općina sitnih građana i obrtnika, onda Vicus Latinorum — Vlaška ves, općina u jurisdikciji zagrebačkih biskupa, itd. U dalekoj prošlosti Zagreba kroz stoljeća su se naročito isticale samo kaptolska i gradečka (grička) općina.

A kad je u povodu osnutka zagrebačke biskupije potkraj 11. stoljeća Zagreb po prvi put ušao u pisanu povjesnicu hrvatskoga naroda, bio je to upravo kaptolski Zagreb; u njem kao da je već tada prvi zagrebački biskup sa svojim kanoničkim zborom našao dvije crkve: crkvu sv. Stjepana Prvomučenika i crkvu Bogomatere.[1])

Naprotiv purgarski Gradec postat će važan faktor u hrvatskoj prošlosti tek god. 1242., kad je kraljevskim privilegijem bio podignut na stepen slobodnih kraljevskih gradova. Tim se Gracu otvorio put u ljepšu budućnost, a samo zbog tatarske invazije, koja je došla baš u to vrijeme, kaptolski Zagreb nije već tada postao hrvatski metropolitski grad.

*) Ovaj je sastavak čitan u Malom kazalištu 31. kolovoza 1931. god. ispred predstave M. Jandrićeva »Ljubomirovića«. — Ovim ga predajem i čitaocima »Hrvatskoga Kola«.

[1]) Isp. Zbornik kralja Tomislava, str. 530.

Medvešćak je rastavljao Gradec i Kaptol, ali su ih još više rastavljali interesi materijalne prirode; zbog njih se često lijevala i krv građana obiju općina. Gradec ulazi doduše u hrvatsku povijest mnogo kasnije od Kaptola, ali je već u 14. stoljeću bio pred Kaptolom u svakome pogledu osim u stvarima i pitanjima duhovne kulture. U tome je Kaptol zadržao prevlast nad Gracem do god. 1606. kad su, pozvani od građana, ušli u nj Isusovci i izgradili u njemu temelje od Kaptolske ingerencije nezavisnog hrvatskog školstva. Otad se Gradec počinje oslobađati i od duhovne prevlasti Kaptola.

Kad je još iste godine, t. j. god. 1606, grička gimnazija otvorila širom svoja vrata učenicima iz svih slojeva i iz svih krajeva Hrvatske, te su se tu pored vlasteoske i plemićske djece našla još i djeca sitnih građana, obrtnika i seljaka, Gradec je i u školsko-prosvjetnim stvarima postao »metropolis Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae«, koji su mu naziv u političkome pogledu hrvatski staleži i redovi priznali još na svome saborovanju od 7. ožujka 1557. god.

Tom prilikom kad su Isusovci dali Griču prve prave srednje škole, dali su mu i prvi, školski teatar, premda je školski teatar opstojao već i na Kaptolu. No sam »teatar« u Zagrebu mnogo je stariji, jer već u prvom stoljeću od osnutka zagrebačke biskupije u Kaptolskome Zagrebu nailazimo na tragove one iste liturgijske glume,[2]) na kojoj su izrađeni prvi temelji novovjeke drame a koja se razvila iz dramatizacije nekih evanđeoskih dijaloga.

Ovakvo glumsko oživljavanje bogoslužja doimalo se snažno vjernika, jer se takav pokušaj najprije jedne crkve munjevito proširio čitavom zapadnom Evropom. I eto na tako zapadnoevropsko glumsko oživljavanje dvaju najvažnijih momenata iz Isukrstova misterija u bogoslužju nailazimo za zagrebačku stolnu crkvu već u njenu obredniku u rukopisu iz 12. stoljeća. Prema propisima toga obrednika i u zagrebačkoj su se

[2]) Isp. Narodna starina, knj. IV., str. 3. i dalje.

stolnoj crkvi svetkovine Uskrsnuća Isukrstova i Bogojavljenja, t. j. Triju Kralja, proslavljavale dramatizovanim bogoslužjem.

Ovaka dramatizovanja dijelova bogoslužja postajala su vremenom tako opsežna, da su prerasla i sam obred svetkovine odnosnoga dana, pa su se za to počela igrati izvan službe odnosnoga dana, a eventualno i izvan crkve. Tako je već u 15. stoljeću bilo i kod nas u hrvatskom i dalmatinskom primorju.[3]) Za Zagreb ne znamo.

Naslanjanjem na crkvenu dramu i na staroklasičke uzore za Renesanse razvila se novovjeka svjetovna drama, najprije na latinskom, a zatim i na narodnim jezicima. Već iz prvih početaka 16. stoljeća datira i hrvatska renesansna drama na Hvaru i u Dubrovniku.

I u kaptolskom Zagrebu, baš kao i u Dubrovniku, učenicima su se potkraj 15. i u 16. stoljeću čitali u školi rimski komediografi Terencije i Plauto. Pa dok se u tom, humanističkim idejama zasićenom periodu hrvatske kulturne prošlosti našao i Dum Mavar Vetranić, i Hanibal Lucić i Marin Držić i drugi da Plautu ukradu koju komediju, kao na primjer za Dubrovnik Marin u »Skupu«, u Zagrebu toga ipak nije bilo. Tu je doduše kanonik i župnik Sv. Marije Juraj Wyrffel, oko god. 1560., napisao latinsku dramu »Hevonomus«, kako nam Krčelić i Mikloušić pripovijedaju, ali joj uzora ne znamo. U njoj se, kako prema Krčeliću, koji ju je još poznavao, kaže Mikloušić, preporučalo »dobro odkojenje za dobiti srečen stališ i zvanje«. Po takoj namjeni vidimo, da je »Hevonomus«, primjer tipične humanističke školske drame 16. stoljeća.[4])

Poslije toga Thalia kao da je sasvim napustila Kaptol, da se zatim na Tijelovo 1607. god. predstavi građanstvu Griča »in ipso foro Scti Marci« s neobično inte-

[3]) Isp. Narodna starina, knj. XI (1932).

[4]) Isp. Nastavni vjesnik, knj. 40, str. 2 i dalje.

resnom igrom,[5]) koju je financirala grička gradska općina; u toj su se igri pjesnički proslavljavale folklorističke osobine ondašnje slovinske Hrvatske[: Actionis comicae, kaže kolegijski historik, argumentum fuit Poetica laudatio variarum Sclavoniae partium earumque omnium expressio, quae in singulis earum partim in fructibus partim in moribus eminerent essentque cuius propria].

Otada, t. j. od god. 1607. pa do 1791. na Kaptolu javljat će se kao gost samo grička Thalia. Tako znamo, da su grički gimnazijalci igrali na Kaptolskom trgu zaredom 1615., 1616. i 1617. [A kad su Isusovci hrvatskih kolegija, poslije abolicije svoga reda, god. 1773. prešli u redove svjetovnoga svećenstva, i tu su na čelu književne produkcije stajali književnici eksjezuiti. I ponovo javljanje dramske književnosti u Kaptolskom Zagrebu upravo je njihova zasluga. Eksjezuit i zagrebački kanonik Kazimir Bedeković (1728.—1782.) svoju dramu »Joseph« (štamp. Beč, 1778.) dedicira zagrebačkom biskupu još 16. ožujka 1773. god., dok je kao delegirani rektor hrvatskog kolegija zagrebačke biskupije u Beču u knjižici štampanoj god. 1780. pod natpisom »Hilaria Collegii croatici ante cineres« izdao svoje drame »S. Justinus« i »S. Bernardus«. Hrvatska drama svećenika Josipa Vračana[6]) »Sv. Bernard« (1815.) upravo je prijevod Bedekovićeva latinskog »Bernarda«, a da li je i izgubljena »tragicomœdia croatica«[7]) »Josephus venditus, seu ejus in Aegypto vicissitudines« isto tako pohrvaćeni Bedekovićev »Joseph«, ne znam.]

Po treći put zagrebačka Thalia ima stalno sjedište opet na Kaptolu od 1792.—1834. godine. Ovaj put ona je sasvim hrvatska. I prije toga hrvatski se igralo na Griču u isusovačkom kolegijskom teatru, tako sasvim sigurno god. 1644., a možda već i god. 1618., zatim 1766.,

[5]) Isp. Archiv für slav. Philologie, god. 35, str. 392.

[6]) Da je Vračan samo prevodilac ,on je sam to istakao, a da je preveo upravo Bedekovićev tekst, to se sada ovdje prvi put utvrđuje.

[7]) Za njenu eksistenciju znamo iz P. Šafaříka: Gesch. der südslav. Literatur, II. str. 331.

1770. i 1771. godine,[8]) ali hrvatske predstave tu su izuzeci; na Kaptolu u sjemenišnom teatru one su sada pravilo.

U sjemenišnom teatru igralo se svake godine redovno triput na tri posljednja dana Poklada. No prva kaptolska poznata predstava ide u god. 1791., kad je na dan sv. Matije igrana alegorijsko-mitološka drama[9]) »Imenoslavnik iliti rečnopesmen igrokaz na dužne zahvalnosti zadavek i istinski luk radovanja«, kojoj je autor tada još »alumnuš Šeminariuma zagrebačke biškupije« Tomaš Mikloušić (1767.—1833.).

Svečar, kome je taj igrokaz namijenjen, kao i »dobronagnjeni igrogledavci« bili su pozdravljeni najprije prologom, a zatim su se božanstva Jupiter, Merkurius, Mars, Apolo i Ganimedeš u prvom ispeljivanju, a pastiri Damon, Alekšiš, Menalkuš, Koridon i Tirziš u dalja dva ispeljivanja spremali kako bi sredili odnose između triju carstava: ruskoga, njemačkorimskoga i francuskoga, odnosno kako da dolično nagrade zasluge »velikoga Črneh gor pastira Tiamaša Gasparrana«, t. j. Matiaša Ašpergera, »cirkve zagrebečke kanovnika i Seminariuma biškupije zagrebečke ravnitela«, za njegov imendan.

Ako je taj igrokaz bio u potpunosti izveden, kako to propisuju didaskalije, pjevanje pjesama u slavu svečara bilo je praćeno i muzičkim instrumentima.

Kako sam kazao, u Pokladama god. 1792. počeo je redovan rad u sjemenišnom teatru,[10]) taj put

[8]) Isp. Nastavni vjesnik, knj. 40, str. 5 i dalje, i Archiv für slav. Philologie, god. 35, str. 393 bilj. 1.

[9]) Za eksistenciju te Mikloušićeve drame zna se općenito samo iz P. Šafařika Gesch. d. südslav. Literatur, II, str. 329—330; međuto i ona je sačuvana u arhivu Jugoslav. akademije.

[10]) Tim radom bave se studije: Đ. Šurmina Pabirci po kajkavskoj literaturi, Vienac, 1894.; N. Andrića Izvori starih kajkavskih drama, Rad Jugoslav. akad., knj. 146, str. 1 i dalje; Vl. Gudela Stare kajkavske drame. Književna studija. Zagreb, 1900 (i Vienac, 1900).

dramom »Pravdenić i Poštenčić, iliti ovak biva negda na ladanju«; u reprizama isti je komad bio igran i 1794. i 1804. godine. Igrani komad nije originalna radnja već prijevod iz njemačkoga — »Lieberecht und Hörwald, oder so gehts zuweilen auf dem Lande« naslov je Eckartshausenova njemačkog predloška kajkavske drame.

Za 42 godine rada sjemenišnoga teatra — bilo je u njemu doduše i prekidanja, tako valjada god. 1812.—1827. — najviše je prevođen i igran njemački dramski pisac August Kotzebue (u repertoaru sjemenišnoga teatra on je zastupljen sa 6 komada), za tim August Wilhelm Iffland (s 3 komada), Gottlob Stephanie (s 3 komada), Karl von Eckartshausen (s 2 komada), Alois graf Brühl, Friedrich Gotter, Karl Nagel, Christian Heinrich Spiess, svaki s po jednim komadom. Gotovo svi igrani komadi osim premijere doživjeli su i po nekoliko repriza; bilo je tu i takih komada, koji su u repertoar sjemenišnoga teatra ušli na samu početku njegova rada, a igrali su se u njemu još i u oči Ilirskoga preporoda.

Prijevodima iz njemačke dramske literature započeo je svoj rad i madžarski narodni teatar — prva u njemu 25. listopada 1790. god. igrana drama, prijevod vesele igre »Der Bürgermeister« grofa Brühla, ušla je pod natpisom »Velikověčnik« i u repertoar sjemenišnoga teatra kaptolskoga Zagreba god. 1794. Pobudu i odluku ne samo za teatarski već i književni rad uopće kao da su ovi naši bogoslovi i ponijeli iz peštanskog centralnog sjemeništa, gdje je za vladanja Josipa II. studij teologije bio obavezan i za bogoslove zagrebačke biskupije. Mikloušić to za se i izrijekom ističe, kad kaže:[11]) Leto 1787. i sledeča kada ja vu velikom Vugerske zemlje varašu Peštu vu... Šemінariumu opčinskem Jožefinskem bogoslovske navuke poslušal jesem, nekuliko lestor Vugrov (iz početka samo četireh) društvo je se podignulo bilo, koji se nato postavili jesu bili, da svoj narodni vugerski jezik popraviju, osvetlaju i izvišiju...« pa onda: »...Zakaj to isto biti ne bi moglo i z horvatskem

[11]) Isp. Izbor dugovanj vsakovrstneh, str. 6—7.

koji pred vnogemi s plodnostjum reči dičiti se more«.

Ako je sjemenišni teatar uglavnome i živio od prijevoda iz njemačke dramske produkcije bez veće literarne vrijednosti, od njegova se repertoara sačuvalo nekoliko igrokaza, kojima direktni izvori nisu nađeni — ali i ovi će biti originalni samo toliko, što su prema poznatim i nepoznatim uzorima iz stranih literatura vrlo vješto lokalizirani u našu sredinu. I baš u ovima nailazimo na tragove uticaja francuske i talijanske drame. Tako će među najbolje igrokaze repertoara sjemenišnoga teatra ići i komedija[12]) »Baron Tamburlano«, koja je u primarnoj svojoj obradi igrana 1802., 1831. i 1833. god., a u skraćenoj god. 1826. A prvobitni kajkavski Tamburlano, [vlastelin »raguzanski«, komedija se naime odigrava u Dubrovniku, a u središtu radnje stoji izbor poslanstva za Carigrad], pravi pravcati je Molierov »Le Bourgeois Gentilhomme«. Već god. 1879. tvrdio je A. Šenoa,[13]) da je autoru komedije sjemenišnoga teatra »Misli-bolesnik iliti Hipokondrijakuš«, koja je u sjemeništu igrana god. 1803. i 1808., morao lebdjeti pred očima Molierov »Le Malade imaginaire«.

U repertoar sjemenišnoga kazališta mogle su ući samo drame s istaknutom moralnom poukom. »Baron Tamburlano« imao je da bude »pelda nerazumnoga potrošljivca«, Kotzebueova »Papiga« učila je, da »krepost gde ne štima sreču včini«. Prema epilogu rečenome posljednji dan Poklada god. 1800. tri tada igrane drame imale su da gledaocima kažu: »najprvič — igrokaz »Ljudih mrzenje i detinska pokora« — da istinska pokora i pri ljudi i pri Bogu oproščenje zaslužuje«, zatem — igrokaz »Črni sužnji«

[12]) Ova je komedija sačuvana u dvije različne redakcije, starijoj primarnoj od g. 1802. (tri čina) i mlađoj, sažetoj u 1 čin, od g. 1826.; ova mlađa redakcija izdana je štampom u I. knjizi »Građe za povijest književnosti hrvatske«.

[13]) Isp. Vienac, 1879., str. 251 i dalje.

— da vsaki človek kakti naš bližnji istinskoga pomiluvanja, osobito pako veren i kreposten tovaruš vu istom sužanstvu hvale i nasleduvanja je vreden«, »zadnič — igrokaz »Vtaženje bratjonazloba« — za očituvati kak blaženo je mira po hmanoči svojhasnosti zgublenoga vu srca doč dugo nazlobneh bratov nastaviti i zasaditi«. U naslovu drama ili u epilozima oglašena pouka konsekventno se onda provodila u dijalozima, i u njih je iz predloška ušlo samo ono, što se sasvim poklapalo s pogledima na svijet mladih bogoslova. Tako oni nisu propustili prilike, da se ne izjasne i protiv jozefinističkog racionalističkog prosvjećivanja, kako pokazuje ovaj ulomak iz igrokaza »Nazloba med bratmi«:

Miroslav: Gospon grof, mi stanujemo zvun varaša, pri nas jesu stari običaji još sveti.

Zrimnović: Kajti rasvečenje mimo njih vu tihom je prešlo.

Miroslav: Mi smo rasvečenje videli prehađati, ali kaj mi ovde zadržavati nečemo, ono pošilamo mi vu varaš na pijac.

Skromne pretenzije sjemenišnoga teatra u ideološkom pogledu pokazuju, da među onima, koji su u njem surađivali, nije bilo literata s pogledima na svijet, kakve je imao grički komediograf Tito Brezovački: kod Brezovačkoga sve je revolucionarno,[14]) i poezija i drama. A u sjemenišnoj drami uz moralnu pouku moglo je biti još samo toplog hrvatskog rodo- i domoljublja. Tako je u povodu traženja Madžara, valjda od g. 1825., da se madžarski jezik uvede u škole i u urede i u Hrvatskoj, nastala drama — sačuvana bez natpisa — u kojoj se na usta krojača Sambolovića kritikuje ne samo strana nošnja već i sama »zapoved koja je došla ozgor iz diete da se moraju si mađarski vučiti koji kakvu službu imati hočeju«; pošto je sve to prokritikovano, sva su se

[14]) Isp. njegove pjesme u XI. knjizi »Građe za povijest književnosti hrvatske« (str. 235 i dalje).

lica igre složila, da Hrvati treba da ljube i brane svoju hrvatsku domovinu, zapjevavši potkraj o tome i počasnicu:

»Dobra zemlja ti Horvacka,
kaj če tebi ta Mađarska...«

Mišljenje, da u dubrovačkoj književnosti valja tražiti pravi hrvatski književni jezik, kako ga je za svećenstvo zagrebačke biskupije još god. 1810. u pismu Josipu Dobrovskome zabilježio Slovenac Jernej Kopitar,[14a] bilo je i mišljenje literata, koji su se okupljali i u sjemenišnom teatru; jedan od najknjiževnijih članova sjemenišnog literarnog kruga na prijelazu u 19. stoljeće, Franjo Strehe, o kojem će još biti riječi, u interesnom uvodu uz svoj prijevod Voltaire-ove epopeje »La Henriade« mislio je, prije nastupa Ilirskoga preporoda, »da je zagrebečko narečje vu sebi presiromaško i neprikladno da bi kad moglo samo ob sobom prez druge pomoči književnim jezikom postaviti se«. Protiv take orijentacije toga svećenstva uzalud je još god. 1819. T. Mikloušić počeo opominjati domorodce[15]) »da poleg vetomašnega bludnoga nekojeh slavonskoga jezika znancev namišljenja svoj horvatski jezik pomrzeti ne pustiju«.

Oko prevođenja i prerađivanja drama za repertoar sjemenišnoga teatra radili su prije svega profesori bogoslovije i sjemeništa, regensi-dramaturzi sjemenišnoga teatra Franjo Bošnjaković, Stjepan Korolija (1760.—1826.), Josip Kovačević, Ivan Minković, Marko Makanović (*1824.), Ivan Nep. Paleščak u prvom (1792.—1811.) periodu opstanka sjemenišnoga teatra, a Josip Šot (1792.—1863.) u drugome (1826.—1834.). Na rukopisu 1798. god. igrane drame »Dužnost službe« stoji i napisato, da ju je preveo prof. Ivan Minković; za profesore-regense Koroliju i Makanovića kaže i T. Mikloušić u »Izboru dugovanj« (g. 1821.), da su mnogo prevodili, a ova dva svećenika i inače su poznata kao savjetnici biskupa M. Vrhovca u književnim poslovima i pitanjima. Korolija i Makanović su ona dva svećenika, što su god. 1814. pratila Vrhovca u Beč, gdje su zatim sva trojica raspravljala s Kopitarom o reformi hrvatskoga pravopisa.[16]) O toj reformi Makanović je napisao i raspravu.[17])

I ne samo profesori već i neki od studenata-bogoslova istakli[18]) su se kao regensi sjemenišnih predstava, tako naročito bogoslov Juraj Ašperger (god. 1808.—1811.), a onda i kao prevodioci drama igranih u sjemeništu. Dvojica od njih, školski drugovi još s gimnazijskih klupa, naročito su aktivni članovi sjemenišnoga teatra god. 1799.—1802.: jedan je Matija Jandrić, autor sada aktuelne drame »Ljubomirović« a drugi još i važniji od Jandrića, već spomenuti Franjo Strehe.

U povijesti hrvatske književnosti ime Franje Strehe-a već se spominjalo — ali samo kao tobože pseudonim kanonika-književnika Franja Koritića Mrazovečkoga. Za sjemenišni teatar Strehe je preveo god. 1800. igrane Kotzebueove drame: »Nazloba med bratmi« (zvana još i »Vtaženje nazloba med bratmi« i »Bratjonazlob« njem. Der Bruderzwist), koja je osim toga god. 1802. igrana i u kraljevskom konviktušu, i »Črni sužnji« (njem. Die Negersklaven). Da li je u sjeme-

[14a]) Isp. »... Wenn nur die Agramer Theologen richtige Begriffe vom Kroatischen Dialect haben, aber allgemein herrscht das Vorurtheil, dass das Ragusaner-Illyrisch das echteste Slawische sei«. Briefwechsel zwischen Dobrowský und Kopitar (1808—1828). Hrsg. v. V. Jagić, str. 138—139.

[15]) Isp. Stoletni kalendar iliti dnevnik stoletni horvatski, str. VIII.

[16]) Isp. Briefwechsel zwischen Dobrowský und Kopitar (1808—1828), hrsg. v. V. Jagić, str. 386.

[17]) Pod natpisom »Observationes circa croaticam orthographiam amatorum idiomatis croatici gnarorum discussioni Zagrabiae anno 1814 propositae« čuva se u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu.

[18]) Na rukopisu drame »General Vitezović« pod god. 1796. istaknuto je ime bogoslova Petra Zanića, na rukopisu drame »Dužnost službe« pod g. 1798. bogoslova P. Zanića i Ladislava Kašnjara, na rukopisu drame »Mislibolesnik« pod god. 1803. bogoslova Nikole Neralića i Josipa Buškarića, na rukopisu drame »Porušenje bludnosti« pod god. 1807. bogoslova Josipa Šrota i Adama Mravinca itd.

nišnom teatru bio igran i njegov »slaveno-horvatski« prijevod »Strelci, vitezni igrokaz vu četireh pokazih« njemačke tragedije I. M. Babo »Die Strelitzen« — Strelci, ne znam. Ovaj Franjo Strehe je napokon onaj hrvatski pjesnik,[19]) koji je »s francuskoga jezika v našem materinskem v merosložneh strukah« udomaćio Voltaire-ovu epopeju »La Henriade«, želeći i time »drugu pobratju na slavodobitno jezika materinskoga izobdelavanje obatriveti«.

U svom prijevodu »Nazloba med bratmi« Strehe je igrao Prilizavca, ulogu srodnu s ulogom Fiškališa Vrtirepa u komediji »Baron Tamburlano«, koju je u sjemenišnoj predstavi od god. 1833. igrao bogoslov Pavao Stoos.

Franjo Strehe, neobično interesan a inače danas sasvim zaboravljen književnik iz perioda hrvatske kajkavske književnosti prije Preporoda, rođen je u Varaždinu 23. studenoga 1777. Gramatičke razrede učio je u Varaždinu 1791.—1794., humaniora, filozofiju i teologiju (1795.—1802.) u Zagrebu. Kapelan u Petrinji bio je godinu dana, župnik u Maji kraj Gline 1803.—1806., a u Ivanjskoj 1806.—1835. Izgubivši u sporu s vojnim vlastima 1835. župu u Ivanjskoj i odsjedivši 1836. god. jednogodišnju klauzuru u Zagrebu, god. 1837. otputio se u svijet da traži pravdu u Beču, Požunu i Rimu, i na tom trnovitom putu zauvijek zaklopio svoje oči u vječnome Rimu mjeseca travnja 1841.[20])

Uče tvovanje Matije Jandrića u radu sjemenišnoga teatra ograničeno je na god. 1799.—1800., jer je on polazio samo dvogodišnji studij moralne teologije. U Ifflandovoj

[19]) Rukopisi Streheovih djela, pisani njegovom rukom, nalaze se: drama »Nazloba med bratmi« u Sveučilišnoj knjižnici, drama »Strelci« i epopeja »La Henriade« u Metropolitanskoj knjižnici; da je Strehe bio preveo i »Črne Sužnje« razabira se iz ove bilješke na njemačkom prijepisu iste drame: Uibersetzt von dem würdigen Herrn Franz Strehe und von dem würdigen Herrn Aloys Waydocher abgeschrieben vor das Jahr 1800 (isp. rukopis Sveuč. knjižnice, sign. R 4539).

[20]) Smrt njegovu zabilježila je Agramer Zeitung u br. 43. od 29. V. 1841. riječima: »Aus Wien wird uns berichtet dass der ehemalige Pfarer in der Warasdiner Militärgrenze Franz Strehe in Rom gestorben ist.«

drami »Kaj je prevečni s kruhom dobro« igrao je on 1799. »lajtnanta Lipovca«, a u Streheovu prijevodu Kotzebueove drame »Nazlob med bratmi« g. 1800. »Antuna Bogoviča, ladje kapitana«. Da li je za sjemenišni teatar preveo i Jandrić koju od igranih drama, to nije poznato.

Ivan Kukuljević dao mu je u »Bibliografiji hrvatskoj« uz dramu »Ljubomirović« još i veseli igrokaz[21]) »Diogeneš ili sluga dveh zgubljeneh bratov«, koji se pripisuje i Brezovačkome. Istina je, da ćemo u prilično sentimentalnom igrokazu »Diogeneš« uzalud tražiti i samo tragove poznate socijalnorevolucionarne borbenosti gričkoga komediografa. Tragova »Diogeneševih« nađeno je i među relikvijama nekadašnjeg sjemenišnog teatra. [U povijesti zagrebačkih teatara nailazimo na dvije s »Diogenešem« bar po natpisu srodne drame: jedna, »fabula elegans«, pod natpisom »Servus duobus eodem tempore dominis serviens« igrana je 1772. u gričkoj isusovačkoj gimnaziji od sintaksista, druga se, u razdoblju od 2. ožujka 1811. do 12. veljače 1812., davala u gričkom njemačkom varoškom teatru, kako se to razabira iz dvostiha u »Prologu« »Theater-Taschenbuch-a«

Nie sey ein Staatsmann zweyer Herren Diener,
zwey Worte: Dienstpflicht halten ihn zurück

gdje riječi »zweyer Herren Diener« i »Dienstpflicht« kao i ostale u Prologu istaknuto štampane riječi predstavljaju natpise igranih drama.]

Osim toga u t. zv. »originalnom« tekstu »Diogeneša« ima upravo nemogućih germanizama. Tako u rečenici iz uvodnoga monologa Diogeneševa »Istina je, da je vezda jedno veliko gospodarstvo kuliko je moći prez sveč biti, ar su vragometnu cenu pak jošče k tomu tenke, suhe, smrdljive...« riječi »jedno veliko gospodarstvo« razumjet ćemo tek onda, kad ih prevedemo s njemačkim »eine grosse Wirtschaft« i prisjetimo se, da njemačka riječ znači tu »ekonomičnost«.

[21]) Isp. i Arkiv za povjesnicu jugoslavensku, knj. XI., str. 55.

Prepričavanje, da se Brezovačkoga »Matijaš Grabancijaš-dijak«, osim u kraljevskom konviktušu god. 1804., igrao i u sjemenišnom teatru, a od siromašnih đaka i služinčadi još i u kanoničkim kurijama, bar zasad bez svake je podloge.

Da je međutim Jandrić osim »L j u b o m i r o v i ć a« bio napisao j o š k o j i k o m a d, svjedok zato moglo bi biti jedno Mikloušićevo pismo. God. 1821. između Mikloušića i Jandrića bila se naime razvila korespondencija; nakon »dugotrpnoga mučanja« započeo ju je Jandrić, valjada u povodu Mikloušićeva poziva da će »k letu ako Bog dopusti Horvatske igrokaze koje k rukam dobiti bude mogel, i koji tak navuk dobroga držanja kak čistoču jezika viteški zadržavaju za hasen i razveselenje domorodcem svojem, jezika slavnoga ljubitelom na svetlo dati«. U konceptu svoga odgovora[22]) Mikloušić napominje Jandriću »d v a p i s m o t v o r a«, koja se ne usuđuje vratiti mu poštom, da ne bi »vu pripečenje pogubljenja neprilike izišle«. Ako je jedan od tu spomenutih »pismotvora« bio »L j u b o m i r o v i ć«, drugi je tada zacijelo bio koja druga Jandrićeva drama.

Biografi Jandrićevi ostavili su zabilježeno, da je Jandrić napisao još »P r o d e č t v a« za cijelu godinu, i njima da je cenzura uskratila svoj »Admittitur«, zatim i neku »H i ž n u k n i ž i c u o d g o s p o d a r e n j a«. Za cirkvensku župu osnovao je osim toga i on, kao i mnogi drugi župnici onoga vremena za svoje župe, »L i b e r m e m o r a b i l i u m«.

Matija Jandrić rodio se 19. s v i b n j a 1778. u P e t r i n j i.[23]) Gimnaziju (1792.—1793.), filozofiju (1797.—1798.) i

[22]) Isp. Arkiv za povjesnicu jugoslavensku, knj. XI., str. 63—64.

[23]) Da se Jandrić rodio u Petrinji, doznao sam, susretljivošću gimn. ravnatelja g. Stj. Musulina, iz školskih izvještaja za g. 1792.—1796. gornjogradske gimnazije. Sam datum rođenja utvrdio je najpripravnije petrinjski župnik velečas. g. Mihael Razum ovim riječima: »Po želji Vašoj... pregledao sam matice krštenih i našao, da je Matija Jandrić, zak. sin Andrije i Katerine rođene Gener, kršten 19. V. 1778. u Petrinji.

U starim maticama kršt. nije nigdje ubilježen dan rođenja već samo dan krštenja. Čini se, da su u ono doba krštena djeca odmah nakon rođenja, kao što je to običaj i sada još u nekojim mjestima, što je i posve opravdano.«

moralnu teologiju (1799.—1800.) učio je u Zagrebu od jeseni 1791. do ljeta 1800. Učio je uvijek vrlo dobro. U školovanju pomagali su ga ujak ekspavlin Teofil Gerner i dobrotvor kanonik Juraj Pandurić. Kao graničarski sin jedno je vrijeme naginjao »ad militarem statum«. Svršivši teološki studij, kapelan u Tomašici bio je 1801., kad je 16. svibnja prešao za župnika u Cirkvenu, gdje je i umro 12. veljače 1828. Nadgrobni natpis u cirkvenskoj župnoj crkvi postavio mu je rođak zagrebački kanonik Andrija Jandrić.

Profesorima u gimnaziji, pored ostalih, bili su njemu kao i Streheu u razredu »poetike« poznati hrvatski književnik i učenjak Petar Katančić, u razredu »retorike« Juraj Fran Dijanić (umro 27. prosinca 1799.). Ističem ovdje naročito uticaj, koji je ne samo na Strehea i Jandrića, već na više učeničkih generacija u Zagrebu mogao vršiti profesor, god. 1790.—1799. osim toga i gimnazijski prodirektor J. F. Dijanić, sam pjesnik i književnik. Kad su njegovi učenici bili Jandrić i Strehe, Dijanić je upravo počeo pohrvaćivati najinteresnije d j e l o n j e m a č k o g a p j e s n i k a C h r i s t i a n F e l i x W e i s s e (1726.—1804.) »D e r K i n d e r f r e u n d«, kojega je prvu svesku god. 1796. bio već spremio i za štampu. Svaka sveska njemačkoga »Kinderfreund-a« sadržavala je i po jednu dječju dramsku igru. I igru »Der Geburtstag« prve sveske (štamp. god. 1775.) preveo je Dijanić s a s v i m s o c i j a l n o r e f o r m n i m i d e j a m a n j e m a č k o g a a u t o r a. Osim toga Dijanić je u prvoj svesci zadržao i sve ono, gdje se uz neka ograničenja i opreze p r e p o r u č u j e z a š k o l e i š k o l s k i t e a t a r. A na propagiranje narodne literature Dijanića je, kako sam ispovijeda, »p e h n u l a d r u g e h n a r o d o v p e l d a, koji vekšinum vu domaćem jeziku vnoge knige ispisuju i za čteti svojem domorodcem van davaju, pače vu domačem jeziku občinske škole vučiju. Z a k a j b i n a s l i s t o r s r a m b i l o o v a k v e d o b r e p e l d e n a s l e d u v a t i«, završuje Dijanić svoje razlaganje o p o t r e b i h r v a t s k e n a r o d n e k n j i g e.[24])

[24]) Isp. Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. X., str. 224 do 228.

Da su baš naši profesori s takim pogledima,[25]) još potkraj 18. stoljeća, mogli oduševiti i Strehea i Jandrića za njegovanje hrvatske narodne književnosti, ne treba naročito isticati. A zasluga Dijanića, sjemeništa i praktičkog hrvatskog kajkavskog duha bit će učinila, da su se književni koraci mladih bogoslova upućivali najviše u oblast hrvatske dramske književnosti.

God. 1834. posljednji se put spuštala kortina-zastor u sjemenišnom teatru. Dvije godine pred tim već je Kotzebue bio hrvatski progovorio i u gričkom njemačkom teatru — zaslugom Dragutina Rakovca, koji se još god. 1830. bio uhvatio u književno kolo s »črnim dijakima« kao Štoosom, Marićem, Krajačićem i drugima.[26]) Međuto, sjemenišni je teatar svoju naročitu ulogu tada već bio i izvršio. Od god. 1790. trebalo je dokazivati i stranom svijetu kao i domaćoj javnosti, da je i hrvatski jezik sposoban za literaturu. Taj je dokaz sjemenišnom teatru potpuno uspio.

Zaradi izgrađivanja i propagiranja hrvatske narodne književnosti mladi su se teolozi i svećenici počeli sada udruživati sa svojim drugovima i vrsnicima u svjetovnim školama i na svjetovnim položajima. A da je ta omladina već tada i znala veliku važnost svoga pothvata, dokazuju upravo proročki stihovi bogoslova Josipa Kundeka, kojima je god. 1832. pozdravljao Stjepana Ožegovića, novoizabranoga protonotara kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije:

»... Imat ču, kak mislim, i od moga Ploda
pristojno častenje, ne samo od Roda;
ar se zdižu Mladi, posluju marljivo,
ter podžižu v stareh kaj bilo vgašlivo...«

[25]) Već u nekolikim svojim člancima iznio sam dokaza o velikoj važnosti upravo hrvatskih škola za utiranje putova hrvatskom, »Ilirskom preporodu« (isp. Sveučilište kralj. SHS u Zagrebu 1874.—1924. Spomenica, str. 193 i dalje, Nastavni vjesnik, knj. 38, str. 1 i dalje, knj. 39. str. 40 i dalje, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. XI., str. 224—232).

[26]) Isp. Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. III., str. 241 i dalje.

U tim su stihovima »Plod« hrvatski sinovi, a »Rod« ostala slavenska braća, dok se »pristojnom častenju« od svoga »Ploda« nadala unapredak »Reč jezika narodnoga«.

Koliko je Jandrić zaslužio, da ga uprava Hrvatskog narodnog kazališta iznese pred svoju publiku, ostavljam njoj da prosudi. U tome sudu ne valja zaboraviti to, da Jandriću »Ljubomiroviću« nije htio da nam da Talijanca Karla Goldonija, čiji je komad »Il vero amico« on pohrvatio, već jedan isječak života naše sredine, gledan kroz ružičasto obojene naočale mladog hrvatskog svećenika.

Prije današnje predstave, što ja znam, Jandrićeva je »Ljubomirovića«, koji nije igran u sjemeništu, sasvim sigurno igralo »Narodno-dobrovoljno kazalište« ilirskoga barda Ferde Rusana dana 4. kolovoza 1850. god. u Virju.

DR ANTUN BARAC, ZAGREB

PISCI, KRITIČARI, PUBLIKA

Pabirci po hrvatskoj književnoj historiji

I

U svojoj knjizi »Storia e antistoria« obara se Adrianno Tilgher na kult historizma. Za nas je, po njegovu mišljenju, od povijesnih činjenica vrijedno samo ono, što možemo upotrebiti u svome aktivnom životu; pretrpavanje balastom historijskoga materijala, bez dodira sa sadašnjošću, nema ni svrhe ni smisla.

Tilgherove su misli zapravo samo nova formulacija starih činjenica, jer je historiografija uvijek bila samo odražaj svog vremena. Kad je među ljudima prevladavao ratnički duh, pisali su historici povijest ratova; kad su u centar promatranja došli kulturni interesi, pisali su pisci kulturnu historiju. Danas, kad na prvo mjesto dolaze socijalni i ekonomski problemi, postaju oni sve više okosnicom i historijskih prikaza. — Tilgher je, međutim, smetnuo s uma još jednu stvar. Kolikogod će laik u historiji tražiti u prvom redu ono što je njemu blisko, ipak, povrh efemernih interesa pojedinaca i grupa stoji interes naučnjaka: da u historijskim mijenama, bez obzira na aktuelne zadatke historiografije, radoznalošću filozofa motri onu trajnu jurnjavu ljudi kroz vjekove, i da proučava u prvom redu čovjeka u svima njegovim manifestacijama. A zato je potrebna objektivnost, mir, i ljubaznost prema svakoj činjenici, koja bilo kako može da osvijetli koji dio prošlosti. Zadatak historičara i jest u tome, da on, poznavajući po mogućnosti što više materijala historijskoga zbivanja, znade, bez pristranosti, da ipak nađe dodir između svoga vremena i vremenâ koja su prošla.

Možda nigdje ovaj problem nije toliko važan koliko u historiji književnosti. S jedne se strane u njoj sabira toliko materijala, da često puta ni sami stručnjaci ne znadu što će s njim. S druge se pak strane periodički javljaju pokušaji, da se preko književne prošlosti jednostavno prijeđe, kao preko nečega, od čega uopće nema koristi. — Svakako je jasna stvar, da zadaća

književne povijesti nije sasvim ispunjena time, ako se bez reda i dublje svrhe samo skuplja materijal, već ona, u svojim krajnim zadacima, ima da pruži pogled u život stvaralačkog duha; njezina zadaća nije samo informativna, nego književna historija mora da pomogne objasniti jezgru i podlogu književnog stvaranja, omogućujući tako i snalaženje u sadašnjici. Naš je književni život prošlog decenija sav prolazio u trajnoj zapjenušanosti i uzvitlanosti. U pokušajima da se provede revizija starih vrednota, nije valjda ostalo znatnijeg pisca kome nije porečena svaka vrijednost, a s druge su strane često bili kao veličine slavljeni ljudi osrednjih ili nikakvih sposobnosti. U trajnim sukobima između različitih, sasvim kontradiktornih mišljenja o istom predmetu nije se uvijek lako snaći, pogotovu kad u sudove ulaze kao komponente mnogobrojni faktori: borba generacija, hirovi publike, socijalna uznemirenost. Naročito su jaki ovi pojavi na području književne kritike. Među književnim događajima, koji su kod nas na sebe privukli jaču pažnju, bila je na pr. Pandurovićeva ocjena Nazorove poezije, u kojoj je Nazor proglašen našim prvim pjesnikom drugoga reda, zatim objavljivanje članka pok. A. B. Šimića o Gustavu Krklecu, spor između Miroslava Krleže i velikog dijela kritike, itd. — Odviše smo blizu ovim događajima, a da bi uopće imalo smisla ulaziti u raspravu o tome, tko ima pravo. Međutim, u vezi s ovakvim i sličnim pojavima u suvremenoj književnosti bilo bi interesantno da se ispita naša starija književnost s obzirom na ova tri problema:

1. Kakve su sudove sa strane kritičara doživljavali pojedini naši pisci u prošlosti, i toliko su se vremena održali ti sudovi?

2. Kako je hrvatska kritika u prošlim literarnim periodama djelovala na međusobni odnošaj pisaca?

3. Koliko je ta kritika djelovala na odnošaj između publike i književnosti?

U okviru kratkog članka ne mogu se, naravno, ni izdaleka iscrpsti svi ti problemi; svaki bi od njih tražio dug i zaseban studij, i svaki bi navod trebalo potkrijepiti što većim brojem citata. Međutim, i nekoliko nabačenih činjenica može problem bar da osvijetli, ako i ne da riješi.

Isto tako, u njemu se ne može ni dodirnuti suvremena književnost, jer ona i po problemima i po ljudima predočuje toliko šarenilo pijace, da se ne smije sve to prijeći u nekoliko rečenica.

Novija hrvatska književnost stara je oko stotinu godina, a gotovo isto toliko i hrvatska kritika. U tih stotinu godina promijenilo se više generacija, i vladalo više književnih struja. Duhovne veze između našega vremena i velikog dijela književnosti 19. vijeka danas su već vrlo slabe. Korisna je posljedica toga, da su sva starija književna djela prošla najteži ispit što u ovom pogledu može da eksistira: vrijeme. Danas je, među ljudima, koji imadu ukusa, uglavnom jednodušno mišljenje o tome, što od te starije književnosti vrijedi, a što ne vrijedi. Unatoč protivnom mišljenju pojedinih kritičara može da se kaže: vrijedi ono, što u publici još i danas vlastitom snagom živi, a ne vrijedi ono, što unatoč literarno-historijskim sudovima nitko više ne čita. Pa tako je, uglavnom, jednodušno mišljenje o tome, što vrijede na pr. Mažuranić, Preradović, Martić, Šenoa, Tomić, Kranjčević, Novak, Becić, Harambašić itd. U grupi pomenutih pisaca imade originalnih stvaralaca, rutiniranijih literata i običnih stihotvoraca. S obzirom na nabačene probleme nastaje međutim pitanje: da li je i kritika, u vrijeme kad su pomenuti i drugi pisci živjeli i radili, izricala o njima mišljenja, koja se slažu s našim današnjim shvatanjima, ili nije. — Vrijednost pojedine kritike i značenje pojedinih kritičara možemo da prosuđujemo po tome, koliko su se vremena mogli da održe sudovi, što su ih oni u svojim ocjenama izrekli. Vrijednost čitave te naše kritike, u gotovo 100 godina njezina života, stajat će dakle do toga, koliko se njezinih sudova održalo, koliko je ona mogla trajno da osvijetli pojedine probleme, kako je ona blagotvorno djelovala na razvitak pisaca, i kolipo je znala da publiku zainteresuje za književnost.

II

Kad se govori o historiji hrvatske kritike, onda bi — uzgred — trebalo napomenuti, kako se kod nas pod kritikom obično razumijevaju tri dosta različita posla: 1. referati — među koje treba ubrojiti svaki onaj sastavak, kome je u prvom redu svrha

da posreduje između književnika i publike; 2. književne ocjene, kad recenzent imade pred očima pojedine knjige ili pisce, i izriče o njima svoj sud bez obzira na publiku; 3. kritika u višem smislu, kad kritičar imade svoje izgrađeno stajalište o životu i književnosti, osnovano na čvrstom filozofijskom nazoru na svijet, pa to svoje stajalište uspije da primijeni ne samo na književnost svoga vremena nego i na književna djela prošlosti.

Najveći dio onoga, što je kod nas štampano pod nazivom kritike, uglavnom su književni referati ili recenzije, a rijetko kada kritike, iz kojih bismo mogli da osjetimo i ličnost kritičarovu, njegov stav prema životu i književnosti, a napose snagu da u svom radu obuhvati cijelu hrvatsku književnost, u vezi s najosnovnijim problemima literature uopće. — U stotinu godina hrvatske kritike, mi smo imali kritičara s izgrađenim pogledom na svijet i književnost, s dosta osjetljivosti za emanacije umjetnosti i erudicije za kritičarski posao. Vraz, Marković, Šenoa, Šrepel, Matoš, Jakša Čedomil, Marjanović i sl. bili su ljudi, koji su znali da se najviše približe tipu kritičara u višem smislu. Međutim, nitko od njih nije uspio da svoje poglede primijeni na cijelu hrvatsku književnost i osvijetli sve znatnije hrvatske književnike jednakim osvjetljenjem. Da li zbog naših naročitih prilika, da li zbog unutarnjih razloga — ni jedan od ovih i ostalih izrazitih hrvatskih kritičarskih talenata nije izradio svoje kritičarske ličnosti do kraja.

Već u početku novoga hrvatskog književnog života jasno su uočene razlike između tri tipa onih koji pišu: diletanti, literati, umjetnici-stvaraoci. Već za vrijeme ilirizma nabačen je kod nas princip autonomije i slobode umjetničkog stvaranja, a već pedesetih godina pojavljuju se u Hrvatskoj jasnija i određenija estetska shvatanja. Već pedesetih godina javljaju se apeli za što većom kritičarskom strogošću, da se spriječi netalentiranim diletantima pristup u literaturu. Da ne navodim citate iz članaka Vrazovih, Vukotinovićevih, Veberovih, Macunovih i dr., navest ću samo dva odlomka iz dva članka Janka Jurkovića[1]), koji su veoma

[1]) »Obzor« 1862, br. 50 i 167.

karakteristični za literarna shvatanja prvih generacija nove hrvatske književnosti:

»Naše ljeposlovno knjištvo postalo je mjesto đulistana, u kom da ruže cvatu i slavuji biljišu, smradnom močvarom, u kojoj haluga raste i žabe se legu. To polje, pridržano ljudem bistra duha, prosvijetljena uma i uglađena ukusa, postalo je od nekoga vremena vježbalištem nezvanika bez dovoljno znanja, a upravo nikakova ukusa.«

»Narodni Parnas napučili su nam bez broja nadripjesnici i stihokrpi, te, ne moguć se dignuti u vrhove, gmižu po obroncih, i već je došlo do toga da bi trebalo upravo dignuti lov na te kreštelice, futavce i ose što nam svojim krečanjem i zujenjem kvare užitak rajskoga sklada nadahnutih pjesama venuzinskih labudova, lezbičkih slavuja i keoskih cikada...«

To je napisano pred sedamdeset godina, i pitanje je: da li su se ovakovi pogledi jače odrazili i u književnoj kritici? Da li je hrvatska književna kritika, bez obzira, bio to Jurković ili tko drugi, znala da za vremena razlikuje kreštelice i futavce od slavuja, labudova i cikada? Da dođemo na čisto, treba promotriti, što su od kritike doživjeli naši istaknutiji pisci.

Mažuranić je jedan od najvećih hrvatskih pjesnika i duhova uopće. Njega su, doduše, stali imitirati već šezdesetih godina (Kaćanski, Martić), ali je njegova pjesma »Smrt Smail-age Čengijića« došla do priznanja tek onda, kad je postao banom: prvu ozbiljniju kritiku o toj pjesmi napisao je Franjo Marković, g. 1875. — Preradović je, uza sve svoje nedostatke s današnjega stajališta, bio ipak najveći pjesnik ilirizma. Međutim, već šezdesetih godina, kad je on još dalje stvarao, proglašen je najboljim hrvatskim lirikom Trnski (A. Šenoa).

Interesantna je, u ovom pogledu, sudbina Augusta Šenoe. Ma što se o njemu, u našem hiperkriticizmu, katkad govorilo, jedno je nepobitno: da je Šenoa jedna od najvećih naših književničkih pojava. Međutim, uza sav golemi književni rad, Šenoa je doživio samo dvije temeljitije kritike — prvu nakon prikazivanja »Ljubice« (1868), a drugu nakon izdanja »Prosjaka Luke«

(1880). I jedna i druga sasvim su negativne. Ivan Perkovac, kritičar »Ljubice«, govori o ovome Šenoinu djelu ovako:

»Mora se reći, g. je Šenoa kao malo tko brižljiv za čeda svoga duha; natjecala se njegova Ljubica za dramatičnu nagradu, al' je odbijena; bila je tiskana i u »Pozoru« i naposeb, al' nije stekla simpatija; rešetana je zatim tu i tamo, ali bez ikakve koristi. Napokon je ovih dana, prerađena tobože, došla u živoj slici i prilici pred općinstvo, poduprta svomkolikom umjetnošću zagrebačkih predstavljača ne bi li ovako omilila svojim zemljakom, al' uzalud; morala je zastiđena otići s pozorišta. Zagrepčani joj rekoše dosta razumljivim načinom: ne trebamo te, odviše si prosta, ružna i upravo nevaljala.

G. Š. neće, po svoj prilici, zadovoljan biti ni ovom osudom; čini nam se da više drži do svoga umotvora nego do svega ostaloga svijeta; jer da toga nije, mogao se je ukloniti nepovoljnoj osudi, pa svoju Ljubicu bez ikakva povoda zakopati, ili, ako bi mu još i ovako smetala u budućih radnjah — sažgati ju bez milosrđa.«[2])

Godine 1880. pojavila su se u hrvatskoj književnosti tri romana: Šenoin »Prosjak Luka«, Tomićev »Zmaj od Bosne« i Kumičićev »Jelkin bosiljak«. I o »Zmaju od Bosne« i o »Jelkinu bosiljku« pisano je veoma pohvalno, kao o uspjelim hrvatskim djelima. Za »Prosjaka Luku« rečeno je pak da bi bolje bilo da ga Šenoa ni napisao nije. U »Slobodi« 1881., u svojim »Književnim pismima«, Desiderius (Janko Ibler) govori o ličnostima ove Šenoine pripovijetke ovako: ... »onaj filozof Šenoin, onaj prosjak koji nije sastavljen od mesa i kosti, nego od komadića meteora i eterskih zraka; onaj pisar koji onako Šopenhauerski govori o boli i o svijetu; oni zar da su Hrvati? Šenoa se prevario kad je mislio da smije ne samo risati nego i stvarati Hrvate.«

Međutim, i jedna i druga kritika najgore su od svega, što se tada o ovim Šenoinim stvarima moglo napisati. U svojoj »Ljubici« Šenoa je — više od dvadeset godina prije Kumičića, Kovačića, Gjalskoga, Novaka itd. — počeo da realistički, s primjesom

[2]) Novi pozor 1868, str. 664.

satire, iznosi hrvatski život. Perkovčeva kritika odvratila ga je s toga puta i navratila na romantičarsko prikazivanje svijeta. — »Prosjak Luka« može se pak smatrati djelom, u kome se Šenoa najviše podigao nad uže nacionalne vidike, dajući u prvom redu unutrašnjost čovjeka. Ako bismo htjeli s kakvim djelom Šenoinim stupiti pred strani svijet, po svoj prilici bi to bio »Prosjak Luka«.

Od poznatijih hrvatskih pisaca realizma, relativno je najviše pohvala stekao Gjalski. Počevši od zbirke »Pod starim krovovima« (1884), Gjalski je miljenik hrvatske kritike, i o svakom njegovu djelu napisani su opširniji referati. Međutim je i on, dosta rano, doživljavao napadaje (J. Ibler), a u vrijeme književnih borba između Starih i Mladih proglašen je na pr. Niko Andrijašević jačim talentom od njega. — Obrnuto od Gjalskoga, Kovačić za svog života i nije bio ozbiljno shvaćen kao umjetnik stvaralac, i ako je on, u nekim dijelovima romana »U registraturi«, dao upravo genijalnih stvari. Vjenceslav Novak trebao je izdati cijeli niz knjiga, da se o njemu napokon počne opširnije pisati (Lj. Dvorniković u sarajevskoj »Nadi«); inače, on je doživljavao uglavnom pristojno-hladne referate, a bilo je i ljudi koji su (kao na pr. i Jakša Čedomil) držali, da uopće ne bi trebao da piše. Josip Kozarac, koliko je došao na glas, doživio je to nakon »Mrtvih kapitala«, dakle radi tada aktuelne nacionalno-ekonomske teze, a ne radi umjetničkih kvaliteta svoga pisanja. A Kozarca kao umjetnika treba tražiti u »Teni« i »Slavonskoj šumi«, a ne u romanima »Mrtvi kapitali« i »Među svijetlom i tminom«. — Kranjčević je došao do glasa relativno kasno, istom nakon izdanja »Izabranih pjesama«, u kojima međutim nije došla do izražaja prava i potpuna njegova čovječja i umjetnička narav.

Za književna shvatanja naših starijih generacija veoma je interesantna književna anketa, što ju je 1898. priredio u svome »Novom vijeku« g. Ante Tresić-Pavičić. Svaki je sudionik u toj anketi trebao da kaže svoje mišljenje o tome, koga drži najvećim hrvatskim piscem. — Puštajući na stranu mnogobrojne i različite sudove tadanjih više ili manje istaknutih književnika, ja ću

citirati samo nekoliko pasusa iz članka samoga urednika, »Osvrt na odgovore Novome vijeku«:[3])

— Dinko Sirovica (pisao je): .... pjesme izglađena otmjena oblika, u kojima je buktila silna vatra otadžbeništva, uz neograničeni prezir mlitavaca i janjičara... Iz njegovih pjesmah čuješ očajnički jauk roba koji ne može da snosi okove, pa bi htio tresnuti s njima nekomu o glavu. Nekako mi se je činilo kao da mi je iz srca utekao, pa da jada moje boli... Sirovica kroči orijaškim krokom prema savršenstvu, pa se od njega možemo još mnogočemu nadati.

— Dr. Anton Antončić je jedna od najoriginalnijih pojava u našoj književnosti. U njega su originalne misli, forma i stil.

— Nazora mnogi uvelike cijene; a meni se čini da je još neoriginalniji od Begovića. Kao i onaj prvi, pročita kojeg pjesnika, pa pod njegovim dojmom pjeva. Kada priveže na ramena klasična krila, čini mi se kao Ikar, koji smiješno lepršа u visokom zraku, pa ti se čini da će perje, voskom prilijepljeno, skoro otpasti, i da će se strovaliti u more. Njegovi heksametri izgledaju kao šepave noge Rosinanta, a on hoće da jaše na hipogrifu ili na Pegazu. Kad sam čitao njegovu pjesmu »Equus caballus«, pričinio mi se kao parvenu koji se prči u velikaškom odijelu.

Svi prije pomenuti pisci u hrvatskoj su književnosti zauzeli ipak određeno i vidljivo mjesto. Različito negoli o njima pisalo se na pr. o Grgi Martiću, Luki Botiću, Antunu Kazaliju, Matiji Banu i sl. — O Martiću su prikazivači pisali kao o gotovo genijalnom pjesniku. Njegovi su »Osvetnici« proglašeni čak i većim djelom od Mažuranićeve »Smrti Smail-age Čengijića«. Urednik ove njegove knjige (F. Sedlar) govori o njem u predgovoru: »Zvonki narodni govor nakitio je pjesnik bujnim bojama plodne mašte, zadahnuo životom vrele svoje duše, pa odatle ona upravo divna lakoća i elegancija kojom iznosi kako najnježnija čuvstva, tako i najuzvišenije misli i najburnije strasti. Opisujući bjesnilo ljudske mržnje i pizme, njegov slog šumi i buči neobuzdanom snagom elementarnih sila, a prikazujući mile prizore obiteljske

[3]) Novi vijek 1898, str. 749, 750, 751.

sreće, zuji i šapuće poput pitoma lahora kad laganim krilima ljulja i cjeliva mirisavo cvijeće zelene livade.«[4]) — Luka Botić proglašen je, već nakon pojave »Pobratimstva«, velikim pjesnikom, a taj mu se glas održao do današnjega dana. — P. A. Kazali pisac je, o kome u naše vrijeme nešto znadu samo literarni historici. Međutim, on je od hrvatskih pisaca još najviše dobivao naziv genija (isp. Despot, »Malo zrnja«, Petravić, »Studije i portreti«). Matija Ban radio je pedesetih godina, kao i Jovan Subotić, u hrvatskim književnim listovima — i njegova drama »Mejrima« važila je preko 10 godina kao vrhunac dramatskog pjesništva u Slavena, i kao velika drama uopće.

Možda je, s obzirom na udes književnika, zgodno da se promotri: što se o njima piše prilikom različitih godišnjica. U toku nekoliko posljednjih godina (1928—1930) bile su u nas 4 takve godišnjice: g. 1928. dvadesetgodišnjica Kranjčevićeve smrti, 1930. stogodišnjica Botićeva rođenja, dvadesetpetgodišnjica Martićeve smrti i 60-godišnjica života Viktora Cara Emina. — Kad bismo, gledajući samo na umjetničko značenje ovih naših pisaca, htjeli da im odredimo »rang«, došao bi na prvo mjesto Kranjčević, na drugo Car, za njim Botić, a onda Martić. Prigodom Martićeve godišnjice izišla je o njemu odebela knjiga (A. Čičića), u kojoj se ponavlja sve ono najbolje, što je o njemu kao piscu rečeno. O Botiću je izišlo više prijaznih članaka, u zasebnoj knjizi izišle su njegove nesabrane stvari, a naknadno je i o njemu izišla knjiga (K. Šegvića)..O Caru je izišlo nekoliko prigodnih članaka, kao znak prijateljskih simpatija, bez ijedne opširnije studije. O Kranjčeviću pak, koji je, uza sve svoje nedostatke, jedan od najvećih hrvatskih pjesnika, izišla su, pored prigodnih i informativnih prikaza, i tri članka, u kojima mu se poriče svaki znatniji pjesnički talenat.

Kad bismo promotrili rad pojedinih hrvatskih kritičara s obzirom na to, koliko su znali da odmah shvate važnost pojedinih književnih djela, ili su već u početnicima opazili buduće znatne književnike, ili su za vremena shvatili ništavost časovitih slavljenika, mogli bismo, iz starijih vremena, napomenuti imena Vraza, Šenoe, Šrepela, Matoša, Marjanovića, Jakše Čedomila. Vraz je na pr. među ostalim predbacio srpskoj kritici svojega vremena, što ne zna ništa da kaže o Njegoševoj »Luči mikrokozma«, a znade da se raspiše o sasvim beznačajnim stvarima. Šenoa je upoznao talenat Kumičića a i Kovačića. Šrepel je istaknuo pojavu Gjalskoga, a prijazno je pisao i o početničkim pjesmama Kranjčevićevim. Marjanović je počeo da vodi borbu protiv stereotipnih sudova o književnicima, popularizirajući Kranjčevića, shvatajući već vrlo rano što donosi Nazor. Obrnuto, Franjo Marković, estetik, govorio je jednakim tonom i o umjetnicima i o neumjetnicima. Matoš je, s osjetljivošću umjetnika, znao protiv mišljenja većine da u Kosoru razluči ono, što je umjetnost, od onoga, što je retorika. On je o Kranjčeviću — među prvima — iznio dobrih konstatacija, a o Dučiću je već vrlo davno iznio opažanja, koja Dučićevi protivnici tek poslije rata ističu: »Pejzaž Dučićev mogaše zamisliti tko polja, livade, lugove, mora i rijeke vidje tek s prozora ili na slikama... Dučić Vojislavljevu sliku, pejzaž još više osiromašuje. Zato odabire maglu, noć i zimu, kad predjeli postaju obični, bezbojni i monotoni...« Dučić je, po Matoševu shvatanju, »najtipičniji pretstavnik površnog zapadnjaštva u Srbiji, to značajniji, što je pristupačan samo ljepotama katolicizma, ignorišući, kao pravi snob francuskih pansiona, pravoslavlje i estetske vrijednosti bizantinske. Ta poezija nije francuska, a još manje je srpska.«[5])

III

Kritika, u svome važnom i ozbiljnom poslu, ima biti uvijek kritika djela, a ne kritika ličnosti. Ako ona želi da bude korisna, ona ne smije da u književnike ulijeva malodušnost, ne smije da ih povređuje u njihovu čovječjem dostojanstvu, već mora da u njih pobuđuje na razvitak nerazvijene strane. Ako to ona nije sposobna, nego čak postizava i obrnute rezultate od ovih, onda je ne samo nepotrebna, nego i opasna. S ovoga stajališta može da

[4]) Martićeva »Pjesnička djela«, I. str. 13.

[5]) Hrvatska smotra, 1907.

se ispita: kako je hrvatska kritika nastupala prema autorima? Kako su autori, prema tome, na nju reagirali? Kakve je zahtjeve ta kritika postavljala na njih?

Za shvatanje naše kritike interesantan je jedan Vukotinovićev pasus o kritici. U svom članku »Ukus, slog, kritika«, u III svesci »Kola«, god. 1842, dakle tek na početku našeg ozbiljnijeg književnog života, rekao je on: — Baš u literarnoj borbi stoji literarni život, i iz ovoga put vodi k prosvjećenju. Pod tom borbom i pod tim životom u literaturi ne razumijevam ja da je komu slobodno ono pokvariti, ono na zlo obratiti što je drugi učinio proti volji i misli našoj; ne mislim ja da je morati ili smjeti osobe one koje se s nami duševno prepiru, gaditi, poštenja ih lišavati, njih zatrti hotjeti, i različitim privatnim strastim uzde pušćati ... Osoba svakoga literatora da se razluči od predmeta; proti osobi, proti okolnostim osobnim i svagdanjim njegovim savezom ne valja niti pisati niti govoriti.

— Kritika treba da je zdrava. U literaturi koja se razvija, ima biti krotka i prijateljska, svagdar učeća, a nikada zlobna i porugivajuća. Lako je ono što čovjek s velikim trudom stvori, smiješnim načiniti, bez da tko iz kritike ili (bolje rekuć) iz paskvila štogod nauči.

— I kritika je znanost, i to velika i teška ... Koj hoće da prokritizira, i u glavi i u srcu treba da ima, t. j. da razumi stvar dobro o kojoj se govori, i da ima volje govoriti o njoj bez niske strasti i zlobe.

Međutim, u istome časopisu »Kolo« Stanko Vraz na zanimljiv način karakterizira suvremenu srpsku kritiku. Hvaleći stanje u srpskoj književnosti, pogotovu pojavu kritike, primjećuje on: »Samo bismo želili da se to (t. j. kritika) čini s mirnijim razborom ... bez prijekog zanešenja i žestokog zabadanja u ličnost, i bez onog tužnog zatrkivanja stramputice ... Ta mahna hlepi, žalibože, kao gora jedna na svije gotovo kritikah srpskih, izopačujući ih u puke polemike. I ova ti nam je bolest i uzrok da se već i isti pobrkao i pojam kritike, te danas pod njom u nas

većina ne razumije drugo nego opadanje, korenje, psovanje, obeščašćivanje, riječju, samo sramotu.«[6])

Više od sedamdeset godina poslije Vraza, 1920, piše Gustav Krklec u »Novoj Evropi« članak »Kult toljage«, s gotovo istim konstatacijama o hrvatskoj kritici:

»... postoje posebne vrste psihologije u odnosu čoveka prema umetničkom delu, i ta je psihologija kod nas ekstremna« ... »Dobrome liriku, koji živi tihi život sa sonetima i belim kavama, izleže Discipulus (t. j. Matošev imitator) guju u duši, i lirik odjednom počinje da ujeda, da čitavim stranicama petita udara po romansjeru, da spletkari po redakcijama, i da se naposletku upušta u neke hajdučke avantire. I tako odjedared mesto tihog ognja, koji je gorio u lirskoj duši kao molitva, bukne požar psovke, i — dobar se lirik pretvori u lošeg pamfletistu i polemičara ... Onda taj isti Discipulus donese luk i strelice romansjeru, i romansjer praši lirsku dušicu, vitla je po svim uglovima, dok — od dobrog romansjera ne postane preko noći loš strelac.«[7])

U hrvatskoj su književnosti općeno poznate parodije u kojima su se — doduše, radi političkih razloga — Kovačić i Korajac izrugali Ivanu Mažuraniću. Manje su poznati Kovačićevi feljtoni »Iz Bombaja«, u kojima je pisac sistematski, kroz dulji vremenski razmak, žučljivo napadao sve hrvatske književnike, koji nisu bili pravaši (Šenoa, Jorgovanić, Vončina itd.), izrugujući se čak i njihovim tjelesnim nedostacima, ne skanjujući se ni pred tim, da se protivniku naruga radi teške bolesti.

Karakteristika je cjelokupne hrvatske književnosti: mučno probijanje puta, borba s teškoćama nacionalnim, ekonomskim, socijalnim, kulturnim. Međutim, hrvatska je kritika bila ponajviše maksimalistički disponirana, tražeći od pisca gotovo uvijek da stvara djela najvišeg ranga. Već pedesetih godina, u »Nevenu« (1858), kod nas se piše: »U književnosti ili si velik, ili ništa!« A taj maksimalistički zahtjev ponavlja se kod nas, u različitim varijacijama, sve do A. B. Šimića i Stanislava Šimića. —

[6]) Kolo V (g. 1847), str. 92.

[7]) Nova Evropa 1920, 248—249.

Puštajući, međutim, na strani raspravljanje o tom, nije li takav zahtjev u pojedinim književnim epohama, kad u književnost nahrupi vojska netalentiranih diletanata, sasvim koristan i razumljiv, preostaje još uvijek pitanje: kakvim da se tonom piše kritika, pa bila ona i sasvim negativna.

Kod nas se i o Šenoi pisalo na pr. ovako:

»Runjavu dušu Šenoinu grize istina kao sunčano svijetlo oči noćnih grabežljivih ptica.«[8])

O Matošu, koji, uza sve svoje različite crte, znači svakako značajnu ličnost u hrvatskoj književnosti, pisalo se na ovakav način: »Prije mnogo godina, kad je Matoš bio duhovit, nijesu se hrvatski pisci obazirali na njegova zadirkivanja, a još manje u novije vrijeme, kad je iznemogli pamfletista u prostoti i gluposti otkrio definiciju duhovitosti. Niko od nas naime ne misli da je historija hrvatske književnosti historija bohemstva, dakle historija pustolovina jednoga Matoša... Matoš je prema hrvatskoj književnosti upotrebio metodu jedne političke stranke, te je kao književni »čisti« preuzeo iz baštine A. Starčevića samo prostotu; simpatične njegove oznake mu nijesu konvenirale, pa se s oružjem jednog Trenkovog pandura, što je netom bio utamničeni robijaš, džilitnuo na gotovo sve žive hrvatske književnike: velike i male, najbolje i najgore. Zato polemika s Matošem uopće ne spada u književni list, već više u »Redarstveni vijesnik«.[9])

Matoš je u svojim polemikama i kritikama često bio ličan. On je često napadao ljude samo iz želje da pokaže svoju duhovitost. U toj svojoj želji za polemiziranjem on je u hrvatsku književnost uoči rata unosio katkad nepotrebnu uznemirenost. Hoteći na pr. da pogodi svog protivnika Br. Vodnika, on je odviše žestoko napao roman Dinka Šimunovića »Tuđinac« — jer je taj roman Br. Vodnik odviše hvalio. U svoju knjigu »Naši ljudi i krajevi« o Vidriću je unio članak »Hyperions Tod« (iz »Agramer Tagblatta«); međutim, on je u »Hrvatskoj smotri« (1908) o Vidrićevim »Pjesmama« napisao članak, gdje ih je

[8]) Sloboda 1878, anoniman Kovačićev članak.

[9]) Savremenik 1906, str. 444.

nazvao diletantskima, svršavajući rečenicom: »Te Pjesme su veliki pokušaji, mali uspjesi«. — Slično Tresiću, Matoš je o Nazoru pisao nepovoljno još i onda, kad ga je ostala kritika već priznavala. U njegovoj ocjeni »Velog Jože« nalaze se i ovakvi izražaji za Nazorovo djelo: šlageri i poznate patriotske lozinke, otrcana politička didaktika s alirama eposa i legende.[10]) — Ipak, u ličnosti pisaca Matoš nije dirao.

U hrvatskoj se kritici, već od njezinih početaka, javljaju dvije osnovne karakteristike u odnošaju prema piscima — ili pretjerana blagost, kojom su mnogo puta napola pismeni ljudi proglašeni nekim svjetskim veličinama, ili pak neki hiperkriticizam, po kome se smatralo da je glavni zadatak kritičara da traži pogreške pisaca. Posljedica je prve činjenice bila, da se katkad sasvim izgubio osjećaj da se razlikuje umjetnost od pismenosti; posljedica je pak druge činjenice, da u nas i nema boljeg pisca, kome nije, bilo s koje strane, porečena svaka vrijednost.

S obzirom na kritičare ove druge vrste, interesantno bi bilo promotriti: kako su hrvatski kritičari reagirali na ispade svojih protivnika. Onaj, koji drži svojim pravom da javno ocjenjuje tuđi rad, mora da bude spreman da i drugi ocjenjuju njega. Međutim, rijetko je tko osjetljiv na kritiku vlastitih djela kao kritičari. U povijesti hrvatske književnosti bilo je mnogo polemika između pisaca i kritičara, ali još više između pojedinih kritičara. Adolfa Vebera Tkalčevića smatrali su početkom druge polovice prošloga vijeka osnivačem hrvatske kritike. Pa doista, njegovi kritički sastavci značili su — radi solidnosti i strogosti — u ono vrijeme nešto novo. Međutim, kad su mlađi ljudi stali otkrivati pogreške i praznine u opsežnom Veberovu radu, on je, postepeno, došao u sukob gotovo s većinom hrvatskih književnika, braneći žilavo i stvari, koje se nikako nisu dale obraniti i prelazeći u žučne napadaje. Puštajući na stranu književne polemike iz starijih vremena (Demeter-Šenoa, Marković-Pavić), čovjek bi se s naročitim interesom mogao da zadrži na polemikama iz novijeg doba (Matoš-Vodnik, Matoš-Prohaska, Mar-

[10]) Hrv. smotra 1908.

janović-Matoš, Prohaska-Vodnik, Hranilović-Matoš itd.). Upravo, u novijoj hrvatskoj književnosti gotovo i nema dvojice kritičara, koji bi o istoj stvari sudili jednako. Pa ne samo to, nego je mnogo puta jedan kritičar porekao drugome svaku sposobnost da ocjenjuje. Br. Vodnik porekao je Matošu uopće pravo da kritizira, jer da kritika mora biti naučno osnovana, a Matoš je bio, po njegovu mišljenju, samo feljtonist i impresionist. Matoš je pak svome protivniku odgovorio krilaticom: Criticus nascitur... poričući mu, dakle, uopće prirođenu sposobnost za kritičarski posao. — U jednom sastavku spomenut je kritičarski rad Andrije Milčinovića, a Matoš je to ispravio i kazao: Trebalo je reći, da Milčinović piše kritike...

Možda bi, za ovu svrhu, bilo zgodno da se ispita: tko je kod nas pisao kritike, i u kojoj dobi života. — Više nego za i jedan drugi književni posao, za kritiku se traži mnogo znanja, ukusa, iskustva, mira. Kritika se, ako se uopće drži za ozbiljan rad, mora pisati s potpunom sviješću o odgovornosti posla pred budućnošću. — Izuzevši jednog Franju Markovića i Milivoja Šrepela, koji su pisali kritičke sastavke i u starijim godinama, ali samo o pojavima, koji ne zadiru u suvremenu književnost, većina hrvatskih kritičara upravo je s kritikom započinjala svoju literarnu karijeru. Hrvatsku tekuću kritiku pisali su, uglavnom, sve ljudi ispod tridesete godine; između tridesete i četrdesete godine velik je dio njih prestajao da piše kritike, a nakon četrdesete godine ustrajali su na tom poslu, od starijih i istaknutijih, samo Lunaček i Matoš. — Mladost, u ovom slučaju, ne znači samo po sebi ništa zlo, jer većina ljudi tek u mladosti ima toliko temperamenta da do kraja izreče svoju misao. No kad netko nakon rada od najviše jednog decenija napušta posao, pri kome je nešto obećavao, onda je to prilično siguran znak, da taj posao nije proizišao iz potreba unutrašnjosti.

IV

Kad bi čovjek htio da iz ovakvih pojava u kritici povlači neke rezultante, dale bi se one svesti na jednu rečenicu: najviše napadaja i negativnih kritika doživjeli su naši prvi pisci, a relativno najviše pohvala i najmanje napadaja književnici-diletanti. Osrednji pisci, koji nisu dali djelâ prvoga reda, ali od kojih je literatura u glavnom živjela, nisu doživljavali ni velikih pohvala ni oštrijih napadaja.

Kad se piše kritika, onda se često zaboravlja, za koga je ona zapravo pisana. Kritika se piše za publiku i za književni svijet uopće. Međutim, hrvatske su kritike često bile pisane za veoma malen broj literata, često upravo samo za autora knjige, o kojoj je bila riječ. U takvim se prilikama javan napadaj katkad smatrao uspjelom šalom, a javna pohvala podvalom. Međutim, publika, koja nije uvijek upućena u ono, što se dešava u pozadini književnog života, prima kritiku većinom sa svom ozbiljnošću, s kojom se takav posao mora primati, i izvodi one zaključke, koji se objektivno jedino dadu izvesti.

Sudeći po tome, kakve su kritike bile napisane o pojedinim hrvatskim piscima, čovjek iz publike morao je mnogo puta da stvara zaključak, kako su najbolji pisci upravo oni, koje je kritika grdila. Pa doista, publika je često puta i stvarala taj zaključak. Šenoa je, unatoč nepovoljnih kritika, postao bio snagom svojih djela najpopularniji hrvatski pisac, a Kranjčević, unatoč svih kritičarskih revizija, ostaje i danas blizak srcu maloga čovjeka.

Bilo je od kritike katkad i težih posljedica. Broj »Savremenika«, u kome je Matoš štampao svoju ocjenu Šimunovićeva »Tuđinca«, neki je Šimunovićev drug po službi raspačao među njegovim učenicama u većem broju. U našem malograđanskom društvu, gdje gotovo svatko poznaje svakoga, negativna i lična kritika može da napadnutog i socijalno onemogući. Matoša je, sve do blizu četrdesete njegove godine, napadala protivnička štampa — više radi političkih i ličnih negoli radi književnih razloga; ljudi, koji su čitali samo tu štampu, nisu Matoša uopće držali ozbiljnom ličnošću, a kamoli da u njemu gledaju jednoga od najznatnijih reprezentanata hrvatskoga duha.

Ton što ga naši kritičari upotrebljavahu i prema piscima, i u polemici među sobom, bio je često puta takav, da je čitalac, koji nije toliko blizak književničkim spletkama, mogao po njemu

da zaključuje samo jedno: da su naši književnici samo skup glupana i lakrdijaša. — Od takva tona nisu bile pošteđene, katkad, ni najozbiljnije hrvatske revije (Vijenac, Savremenik), a u našoj kulturnoj i političkoj pocjepkanosti svaki je napadač uvijek lako našao organ, gdje će moći da svog protivnika snizi ne samo do ništice nego i ispod ništice. Sve je to moralo da se žalosno odrazi i u djelovanju na publiku. Dok bi kritika, shvatajući ispravno svoj posao, mogla uvijek da nađe načina da i najteže istine kaže na lijep način, u našoj su prošlosti kritičari mnogo puta tražili samo način da nešto izvrnu, prešute, samo da kritizirano djelo mogu napasti ili ga ismijati. Naše tako česte polemike o različitim književnim pitanjima nisu se svršavale pobjedom jedne ili druge strane, nego, ponajčešće, odvraćanjem publike od literature uopće.

V

Na sva ova razlaganja može da se primijeti dvoje: prvo, da je broj konkretnih slučajeva, što su ovdje navedeni, odviše neznatan, a da bi se na osnovu njega mogli da stvaraju neki zaključci; drugo, pomenute negativne pojave u kritici nisu se javljale samo kod nas, nego uopće svuda, gdjegod je razvitiji kulturni život. Znatniji pisci, općenito, i doživljuju više napadaja — jednostavno radi toga, jer se o njima može i više da govori.

Prvi je prigovor doista opravdan, jer je jasno samo po sebi, da se u kratku članku ne može čak ni nabaciti golemi onaj materijal, koji dolazi u obzir, kao i to, da se ne mogu ni spomenuti svi oni ljudi, koji su u hrvatskoj književnosti, u prošlosti, pisali kritike. Iznesen je, međutim, ovdje onaj ukupni dojam, što ostaje iza svega našega kritiziranja, i tog dojma ne mogu da bitno izmijene pojedinačni dokazi o protivnome. Drugi prigovor mogao bi da sva ova razmatranja učini nepotrebnima, jer su i znatniji pisci velikih naroda morali da podnose kojekakve neugodnosti od kritike. Razlika između velikih naroda i nas ipak je u tome, što su oni, pored ove fragmentarne kritike, imali i razvitiju stvaralačku kritiku, koja je znala da pokazuje nove

puteve, povlači velike sinteze, i, naročito, da nakon temeljite i objektivne analize pravedno prikaže ono značenje, što su ga pojedini duhovi u razvitku svog naroda imali. Pored ovakve kritike mogla je i ona druga, svagdanja, da živi svojim životom; kod nas je ova druga dolazila katkad na prvo mjesto.

Sve ovo međutim ne znači, da bi trebalo toj našoj kritici prošlih decenija poreći svaku vrijednost i napasti je. Gledajući i na kritiku u prvom redu s historijskog stajališta, ne tražeći samo činjenice, već i njihov ljudski izvor, naći ćemo i za nju riječi opravdanja. Kao i sve pojave hrvatskoga kulturnoga života, i hrvatska je kritika bila produkt općih nacionalnih prilika, pa se je razvila onoliko, koliko se uopće, u tim prilikama, mogla da razvije.

Hrvatska je kritika mnogo puta grdila prve naše duhove, a uzdizala neznatnije — ne zato, jer bi kritičar u duši bio uvjeren da je tako, nego zato, jer je u našim sitnim prilikama i neznatan čovjek lako našao nekoga, tko će ga pohvaliti — radi prijateljskih usluga, nacionalnih, vjerskih, društvenih obzira, itd. A preostajali su onda jači pisci, samostalnije ličnosti, da se na njima vrši stroga kritika.

Hrvatski je kritičar svojim radom katkad književnosti nanosio štetu — ne zato, što bi on to htio i što bi u duši bio zao, nego zato, jer u skučenim prilikama, u nestašici potrebne udaljenosti, i jači duh zapadne u kušnju, da na svome bližnjem gleda samo rđave strane.

Među hrvatskim kritičarima bilo je ljudi, koji su u kritici mogli da stvore nešto znatno, ali im prilike, u kojima su radili, nisu dale da se razviju. Kao i za svaki književni posao, i za kritiku treba mnogo vremena, rada, mira. Pored svega toga, za kritičarski posao potrebna je velika erudicija, poznavanje svih nauka, koje imadu bilo kakvih veza s problemima umjetničkoga stvaranja i književnoga života uopće. Dok su neki naši beletristi mogli bar donekle da razvijaju, radeći, pored borbe za kruh, u ostacima vremena oko književnosti, kritičaru je to nemoguće. Da se napiše samo jedna valjana kritika, potrebno je da se nakon čitanja dojmovi srede, da knjiga i autor dođu u

centar proživljavanja. Kod nas je kritičar, ponajčešće morao ne samo na brzu ruku čitati knjige, nego i isto tako brzo i pisati o njima. Čak su i veći kritički sastavci, koliko ih imademo, nastajali katkad na brzu ruku, kao improvizacije (na pr. Marjanovićeva studija »Iza Šenoe«). To je doduše žalosno, ali to razumije svaki onaj, koji je živio pored kakve redakcije i znade, što je to nestašica rukopisa i ljudi koji mogu da pišu. Jedan od najvažnijih razloga, što u Hrvatskoj nijedan naš kritičar nije, u prošlosti, mogao dati punu mjeru onoga, što bi inače bio dao, u tome je, što je u cijelom hrvatskom kulturnom životu bilo premalo kontinuiteta. Nijedan stariji hrvatski književni list nije ni kroz 10 godina zadržao jedan isti pravac; česte mijene redakcije, vlasnika itd. onemogućile su da kroz listove dođe, kroz dulji vremenski razmak, do izražaja jedno konsekventno mišljenje o književnim pojavima. Kolike su mijene u redakciji proživjeli na pr. »Neven«, »Vijenac«, »Hrvatska vila« i »Savremenik«! U »Nevenu« i »Hrvatskoj vili« bile su na pr. prilike takve, da je nova redakcija polemizirala sa starom — i jasno je, da se onda nije moglo govoriti o održavanju istih principa. Poznate su Matoševe neprilike s redakcijama, i mnogobrojni Marjanovićevi pokušaji oko osnivanja listova. — Kao i u svakom stvaralačkom radu, i u kritici treba poleta, vidika, mogućnosti za ostvarivanje vlastitih koncepcija. Svega toga pružao je u prošlosti hrvatski život našim kritičarima u vrlo malenoj mjeri. Potpuna i detaljna historija hrvatske kritike, s prikazom ljudi, ideja, pravaca, metoda, uspjeha i neuspjeha, značila bi zato u neku ruku i prikaz cijelog hrvatskog duhovnog života: njegovih pogleda i uspona, kriza i razočaranja.

HASAN KIKIĆ, ZAGREB

ŽIVOT SE OKREĆE
ILI
VIDIČKA PUTANJA

ELIPSA

Ti ljudi, kad tako nakon šestodnevnog rada, prepješače Brdo i osvanu umorni u Vidikama, a djecu, koja im se kao razmaukana mačad vješaju o obje noge, odgurnu ili potapšaju, ti se ljudi osjećaju u svojim tijesnim domovima kao gosti. Jer: žena se nasmješljivo javlja, pita nekom toplinom u glasu, zašećeri kavu više nego obično, a pšenični kolač (koji je zamijesila od posljednje pregršti brašna) razlomi vruć i izmrvi po njemu čitav grumen kozijeg loja. Pa eto upravo radi toga osjećanja udobnosti, koje mu u toj maloj i tijesnoj školjci tako dobrostivo lazi po cijeloj nutrini, Goldbergov radnik prepješači noć poslije platne subote i dopane tako umoran u Vidike. Radi te tople ženine riječi, radi nasmješljiva obraza njena. Time ugrije svaka svoga, ukloni tegobu šestodnevnog bratimljenja s capinom. Tako nadraži i probudi želju milovanja.

Radnik i nema drugoga užitka osim žene i alkohola. Capinaš, koji u subotnje veče kreće Brdom, uživa samo u ženinu krilu.

Nedjelja je dan, kada oni u tijesnom stisku uživaju u toploti ženina daha. Jedini raj, u kome se ćute oslobođeni i zadovoljni. Život je inače breme, koje ukrivljuje vrat, no zavijen u tu moćnu slast, on je kao lijep san, kao slatko bulažnjenje u kojem svaka ćelijica čovjekova tijela pliva zadovoljna i opijena. Pa, o Gospode, zašto postoji i onaj grubi teški nesnošljivi, kad je ovo bolje! Ili zašto onda nije svakome ovako, zašto je nekima samo lijepo, a nikad ružno, zašto je tolikima u životu uvijek lako i meko, a nikad teško i tvrdo! Zašto!?

Osjećanje neke vanredne udobnosti u koju pada svaki Goldbergov radnik, kad dođe za nedjelju ženi u goste, za-

premi cijelu dušu njegovu, struji svakim djelićem njegovim i svakom dlakom na njegovu tijelu, to osjećanje tako, ne dopusti nikad mjesta drugome u čovjeku, pa da bi pomislio na ono gore, na ono što nije kao ovo, a što je samo nad njegovom i njegovih drugova glavom kao razastrt plašt. Možda i zato što je ono kratkotrajno, što živi u svakih sedam dana tek dvadesetčetiri sata u čovjeku, možda i zato je ono neuporedivo i tako bitno udomljeno, pa ma kako umoran da dospije Goldbergov radnik u Vidike, on je uvijek dobrostiv sa ženom i uvijek mazan kao gladna mačka. O, dvadeset i četiri sata, to je tako malo da se čovjek zadovolji, to je tako malo. Zato je nedjelja u Vidikama najprazniji dan, cijelo selo kao iseljeno i kuće pozaključavane strogo, strogo, a u kojoj ima djece ona su jedina živa na ledini po cio, cio dan da kuće ne vide. Jer i šta je potreban neko u kući, da samo smeta muža i ženu. Ronjenje u toj marnosti ide do u nevrat.

Ljudi kao što su oni vrše svoju čovječansku dužnost na taj način što u svake dvije godine rađaju po troje djece. Nad njihovim savjestima postoji jedan Bog, koji govori: plodite se, množite se i napunite svijet... I za njih je u tome opravdanje pred cijelim licem zemljinim, no, oni ga uostalom i ne daju nikome a niti ga od njih ikada itko traži. Žena kad se vajka na punu kuću muž joj uzvraća: bleso jedna, bleso zar se može proti božjeg davanja! Zato pod tim raste broj živih bića kao gljive pod kišom što rastu i zato po vidičkim ledinama nedjeljama graji kao na vašarištima. Lanene košuljice do pod koljena. kosa duga do za vrat da ne raspoznaš ni muško ni žensko, balavo svako kao zakićeno, pa bilo da te bale vise do preko brade ili da su razmeljane po rukavima, oči nedužne i krmeljive, nosići samo na vjetru crveni, a obraščići limunove boje ili kao navošteni, pa bilo to partifirerovo ili Pere Tokaljića, koji ne dolazi u Vidike ni nedjeljama, ostavljajući zaradu kod Mamila i kod Rožike. Komad suha kruha u ruci, sline u ustima koja u trku vrište, to je nedjelja koju najsitniji provode na ledinama, a oni odrasliji, o, oni su kao pravi pravcati odrasli ljudi! Kao očevi ili kao majke.

Njihova nedjelja počinje kod jednih ovako:

— Savo, hajde da se igramo nedjelje.

— Hajd' moja će žena biti Zorka, a koja će tvoja?

— Moja će Ljuba.

— A tvoja Mihajlo? koju ćeš ti?

— Ja ću Persu ako će ona.

I ta djeca naslutivši dobro nedjelju podijele se dvoje i dvoje i odilaze. Moć te njihove dječje fantazije pospješuju svakako priče koje oni, među sobom, ovako kazuju:

— Ja sam vidio kako moj tata legne.

— Kako? kako?....

Kod drugih opet počinje ovako:

— Jesi li ti sebi napravio capin?

— Meni je babo, a tebi?

— I meni je majka.

Onda se ti mali radnici popnu na neku kamaricu pruća ili gorivih oblica pa pjevaju: horruk! hohoo! Baš kao i njihovi očevi što rade, tako bi i oni voljeli da mogu, tako bi isto i oni htjeli da budu Goldbergovi capinaši.

— Eh, kad bi me htio Goldberg na pilanu, radio bih od jutra do mraka...

— Mene će bogami do godine, sada mi je trinaest...

— Blago tebi, a ja bih mu radio za dva dinara cio dan.

— Pljujem ti ja na dva dinara! Gledaj kako prevrćem: horruk! Zar nisam kao veliki, ha? Zar nisam bar pola dinara na sat vrijedan?

— Blago tebi! I ti ćeš se odmah ženiti, hoćeš li Rosku Šešovu?

— Heh, budalo, šta ti misliš!

— Treba zaraditi brašna i gaće, tako otac govori, pa onda, heh! Hajde!

Horruk! Hohoo!

Tako uživljavanje u tim godinama zapara u dušu tih mališana neizbrisive brazde, kojima se od njih razvijaju radini mravi, koji su za cijelog svog življenja u neprekidnom trčkaranju, nabiranju, navlačenju neuporedivo većih slamki od njih samih,

pretežnijih snagom neuporedivo jačom od same njihove. Predani time, još od četrnaeste dječije do bog-zna koje čovječije, u ruke neke nadmoćne sile, kojoj oni nikad svijesni imena nisu, kojoj ni nakeženog mrcinskog lica nisu nikad zagledali, oni se grbe šest dana svake nedjelje, mjesecima, godinama, deseticama godina i godina, siti nikad da ružnu reknu (pa ma šta to bilo, što oni jeli!) gladni uvijek da molećivo upiru oči u blagajnikove prozore strpljivo iščekujući zarađeni smotak u kuverti. Predani time u taj mali krug bivstvovanja, u tu tako strogo omeđenu obodnicu poslodavčeve samilosti, oni su poslušna janjad, neumorni magarci, nasiti i samim stričkom i različkom. Žene, te njihove žute, kršljave i slabokrvne ženke što ih željno iščekuju u svaki subotnji dan, one su tako pokorne i blage pod njihovim rukama, one se tako marno i savjesno plode. Djeca ta njihova, u lanenim košuljama do pod koljena i redovno slinava, o, ona su tako vjerni nasljednici i pažljivi pažljivi gojenci!

Čovjek godine mijenja ali ćudi nikada. Vidičani su kao i vidičanke, djeca njihova kao i oni, oni kao i djeca, igrala se ona nedjelje ili capina, svejedno. Daleko i daleko su njihova lica uvijek iste boje, željenja jedna te jedna: kuća da ima brašna i loja, djeca košulje do pod koljena sve do četrnaeste, žene lanene gaće pod košuljama... Još nešto zar? Ne ništa više! Ništa! Život je tako udoban, kad je sanduk napunjen brašnom i kad se na vruć kolač može izmrviti orah kozijeg loja! Zar treba čovjeku još što? Zar ima još nešto, što bi trebalo?

Čuli su, da imaju gradovi, u kojima se drugačije živi, druge se haljinice nose, drugo jelo jede... Heh, to su onda i drugi ljudi, tko — zna! Ovako nije rđavo, živ bio gospodin Goldberg! Kad on dade platu kuća je tako radosna, nedjelja je kao najslađa poslastica.

— Ženo, bogu li ti, izješću te!

Ta djeca njihova, ne poznaju ona svojih vršnjaka iz gradova, ne znaju da se oni, mjesto s capinima igraju sa sametnim bijelim medama, da jašu drvene konje baš kao prave, pravcate, da bicikle i tricikle jašu po asfaltiranim kejovima i da mjesto žutih lanenih košulja nose suknene haljinice i krznene kaputiće i krznom postavljene lakane čizmice. Ta njihova djeca su tako jednostavnih i skromnih fantazija, tako su s malim, posve malim zadovoljna. Otac, koji samo zadjela drvenu kuku u obliku capina, o on je nabolji čovjek kojega oni poznaju, on je onaj, koji njih voli kao piliće. Ništa više. Ništa sve dotle, dok se mali drugarčići u igri ne spomenu Pilana i gospodina Goldberga o kojem njihovi očevi i majke pričaju tako često i tako mnogo, više i češće nego o gospodinu Bogu. Tada se u njihovim malim dušicama začinje nešto novo, otprilike kao u malog šestomjesečnog bogatašića spoznaja o šarenoj lopti u svilenoj mreži, okruglo tako i kao sa nekim malim prstićem, koji grebucka i kopka po njihovim sićušnim srcima kao vrabac na zatvorenu oknu. I u njihovim malim dušicama ima eto tako jedno zatvoreno okno, na koje to novorođeno kucka s tako puno ozbiljnog željenja i nadanja da zarezuje bore, da od tih malih stvorova pravi starmale, koji kroz te prepone, rekao bih, nasljedne osobine, postaju s vremenom radiše kao mali neumorni mravi. Spoznaja, da se cio život sastoji samo u capinu i Pilanama gospodina Goldberga upisana na tabuli rasi kao jedna jedina, uputila je još tako rano te vidičke mališane na stazu koja vodi Markovim Brdom pravo dolje gdje je odvela i njihove očeve, ni lijevo ni desno, ni tamo ni amo, nego na klocplac gospodina Goldberga, gdje capini nisu kao oni što im ih u Vidikama očevi izdjelaše od grbave grabovine, i gdje je »orruk« kao pracik, gdje su mjesto pruća i gorivih oblica, ukamareni teški debeli i kao sir bijeli i uglađeni balvani.

Djeca bez djetinjstva.

U životu ima tako mnogo nepravilnosti. Ljudi to u svakidašnjici izražavaju započinjući ovako: ni kriv ni dužan...

U Vidikama se dijete začne posve hotomično i sasvim jednostavno. Žena četvrte nedjelje po prvoj dočeka muža s ovim riječima:

— Prekinulo mi se vrijeme.

— Heh, da si ti zdrava i živa — odgovara on i svijestan da je to neka viša volja što tako savjesno diktira ljudskom oplodnjom. Od nedjelje do nedjelje tako mjesecima i sve dotle dok se ona ne potuži da će danas-sutra.

— Ih, vjeru mu, sad ću te baš gadno poželjeti.

I dijete se rađa posve obično, običnije nego tele. Ako se je mati zatekla negdje berući suharke, ono je prvi put ugledalo svijetlo u njenoj nogavici skotrljavši se da padne naglavce; ako je koze muzla ono je zameketalo pod njom kao jare. I šta? Mati se savije u nastupu, pridrži ga objema rukama, vikne komšinku, i novorođenče je (mala rumena loptica, mačence razmaukano) odijeljeno i već tegli nabreklu žutu dojku porodiljinu.

Da, u tome su ti ljudi tako skromni, tako prirodni, da se od te njihove prirodnosti naježiš.

Drúge, koje dođu u posjetu, donose po kolač dva, donose po pola metra lanenog platna za košuljicu, ili samo drugarski osmijeh i pitanja:

— Kako si?

— Držiš li se mučno?

— Je li capinaš ili je kozarica?

Hahahaa! Briga sestro...

To je život, koji vodi ljude samo jednom uskom stazicom, dugom tek toliko da se bačeno sjeme razvije u živo: s glavom, vratom, trupom, dvjema nogama i dvjema rukama, obnavljan redovno tamo i natrag, s jedne obodnice na drugu, to je život koji nema ono svakidašnje oboje, tzv. lice i naličje, koji ima samo jedno od toga dvoga, pa koje vi hoćete.

To su ljudi nenarođeni da se u životu ma i na tren osjete kao njegovi vlasnici, oživljeni da u njemu budu samo male sitne upotrebljive živinice, prebacivane njegovim ćejfom kao drveni palijače dječijim rukama, tamo i amo dva-tri sata hoda od-do i ništa više.

Taj život i ti ljudi napokon ne čine ni prirodi ni čovječanstvu nikakvu čast ni dobit.

Hans Goldberg je samoživac, posjednik bezbrojnih n-toro katnica po evropskim velegradovima i basnoslovnih vila po sredozemnim rivijerama. Sve su to sagradile ruke vidičke djece. Po što? Po koju cijenu? Heh, po cijenu samoodržanja. Dabome, dragi moj, da je to strašna i neoprostiva nepravilnost! Jer, zar i Petar i Brajko i Mitruš i Mrgud i svi ti znani i neznani redom, nisu isto ono što i gospodin Goldberg? Zar nisu dvonošci kao i on? Ili zar možda milostiva gospođa Irena, žena Hansa Goldberga, nije isto ono što i Obrenova Boja? Eto, učini jednostavno ovako: postavi preda se Mitruša ili snažnog Mrguda, a do njega gospodina Goldberga, nabuhlog gospodina Goldberga što liči na vreću mesa, na truo panj, na što li, pa poredi, dragi moj... no, ne, ne, ne može to, šta ja govorim, da, da, ne može, i ako eto i jedan i drugi imaju dvije noge, dvije ruke, glavu, vrat... da, a gospodin Goldberg ima još trbuhe i podvoljak što ga čini različnijim od sviju tih bezimenih Mrguda i Mitruša, što ga izobličava i kao znamen prevodi u drugu vrstu ljudi. To je kanda onaj višak, ono što je nepravedno uzeto, ono što ne pripada čovjeku kao pojedincu. No kad ne ide to poređenje, kad ih postaviš jednog do drugog, onda se prenesi ovako, dragi moj, pa razmisli: postoji jedno dobro koje se zove pilana. Na tom dobru rade ljudi — prevrću balvane, pilaju daske svih mogućih dimenzija (frtaljice, polucolerice, trifrtaljice, colerice i t. d.) prevoze ih vagonetima, slažu ih u ogromne kubne stogove pa odatle opet ponovo prilažu, izlažu, odašilju i — time to dobro raste, uvećava se, obogaćuje se i može da primi još više poslenika. I prima ih. I ponovo se uvećava. I ponovo ih prima. I opet ponovo raste. A u svemu tome vidiš jedno marljivo mnoštvo s teškim sjajnim capinom, izmahnutim, vidiš ogromne uglačane gomile balvana, napete žile capinaševe, oprezne oči pilareve, opečeno lice ložačevo, vidiš... o, da, mnogo, mnogo toga vidiš... a samo jedno nikako i nigdje — da, baš njega, njega gospodina Goldberga, koji kaže da je to sve njegovo i koji grabi sve ono što pritiče i što prirasta zbog napetih žila capinaševih, zbog uštapljenih očiju pilaševih i zbog opaljena lica ložačeva, njega tog parasita nigdje ne vidiš. A ipak eto po-

stoji to, da on zbilja sve odnosi, da sve prisvaja i da sve trpa u svoje vrećaste podvoljke valjda, u svoj ljigavi nenasiti trbuh zastalno. I od tog dobitka eto, od tog prirasta, koji su pridonijeli samo Mitruši i Mrgudi postaje ono, što se zove n-torokatnica u evropskom velegradu, basnoslovna vila na sredozemnoj rivijeri, plemenita pasmina buldoga na plišanom otomanu ili na ugojenom krilu milostive gospođe Irene, Monte Carlo, kabareti, roulete, banketi i tko zna što još ne, a uporedo tome, potpuno uporedo, stopu u stopu: teški balvan satire Obrena, Boja obudovljava s petoro nejačadi, capinaš do kostiju obnemogao jede crnu pljesnivu kukuruzu, spava pod šatorom na ledini, pije okarbićenu i ošpirićenu rakiju Mamilovu, upinje se svom svojom fizičkom snagom s capinom u rukama da isteše dobitak i prirast po kojemu će Goldbergovi mekano lješkariti, a za koji će on dobiti samo tanku zapečaćenu žutu kuvertu s odbitkom za zabušavanje, u koje pripada i obnavljanje male nužde. Eto to se zove dobro, na kome radiš i tečeš da od tečenja jednima kulje rastu do pod bradu a drugima trbušna duplja da priraste za krsta. Tu je onda jasno: nema poređenja među tim dvjema vrstama ljudi, postoji samo istina, da su jedni zli i opaki a drugi da su krotki i kao janjad. Janje u vučijoj čeljusti, dragi moj, to ti je Mrgud ili Mitruš ili Brajko u službi gospodina Goldberga, da! To je ono, što ja nazivam: neoprostiva nepravilnost, to je ono, što ja kažem, da ti ljudi i taj poredak ne čine ni prirodi ni čovječanstvu nikakvu čast ni dobit.

Mešo, Ješo, Pešo, Mihajlo, Sambrojlo, Ljubo, Dubo, Šubo i t. d. i t. d., to su vidički četrnaest-godišnjici, koji su jednog proljeća zajedno sišli niz Markovo Brdo na Goldbergove Pilane. Dadoše im da slažu okorke i da podmeću lopate pod okruglice. Sve jednom po jednom. Satnu platu im odrediše po 75 dinarskih para, dnevno dakle sedam i po dinara (oni su radili po deset sati), sedmično četerest i pet a u petnaest dana dva puta toliko i t. d. Njihove kuverte su bile najtanje. Pola je svote iz njih uvijek otpadalo na pekara, četvrtina na piljaricu, koja

im je davala grah i krumpire, a ostatak bi nosili u Vidike. Ako bi koji donio gotovu kukuruzu iz Vidika ili brašno neumiješano, onda bi se ti izdaci, razmjerno smanjili. No uglavnom ti nerazvijeni žutonosi vidički dječaci zarađivahu svoj kruh kao i odrasli. Bez capina istina, ali na Pilanama ipak. Dovječan vidički san, koji se svake godine ostvaruje nastupom novih dječaka. Tako dolaze jedni za drugima, smjenjuju se i pomiču korak po korak: godina i korak — prvi idu ispod okoraka na stogove (jedan korak — prva godina), odatle na »šine« (drugi korak — druga godina), na šinama ostaju dvije godine, odavde na obliće (koliko godina toliko koraka) pa tu ostaju sve dok ne ojačaju za balvane. Kod balvana se radi capinima. Tu je dakle postignut cilj, prvi i posljednji u životu njihovu. Unapređenje za »partifirera« znači u njihovoj karijeri najveće odlikovanje, orden najzaslužnijeg reda i najvišeg stepena. S tim svim dolazi i ono ostalo: alkohol i žena. Nešto nagovaranjem starijih drugova, nešto vlastitim porivima, ti zamomčuljeni vidički dječaci postaju Mamilovi gosti, postaju ljubavnici Rožika, Marti, Savki, Micika i Milki, putenih kolonijskih daša, postaju napokon isto ono što i gni prije njih postadoše, a što će neminovno i svi poslije njih postati.

Ljudi, zaista, godine mijenjaju, ali ćudi nikada.

I ako ičiji život ima putanju u obliku elipse to bi bio njihov. Ta elipsa ima početak u Vidikama, a prolazeći preko Markova Brda dolazi na Pilane, obilazi ih po svom rotacijskom centrifugalnom zakonu i vraćajući se opet istim Markovim Brdom (recimo drugom stazom) spaja se opet u Vidikama gdje je i počela. U nedjelju je započela kretanje a u nedjelju ga i završava ili bolje: produžuje. No kako svaka elipsa ima dva fokusa, to ni ova nije bez njih — jedan fokus je g. Goldberg, drugi fokus g. Goldberg opet. Zar nije jasno? I taj g. Goldberg naravski sja sam za se, posve sam za se i takav ima ono svakidašnje oboje: i lice i naličje. Gavanski prečastan sam prema sebi, utjelovljen u vlastite debljine svojih modro-crvenih obraza, on se u cijelom tom krugu nosi osjećanjem neke odabranosti, neke fiktivne preuzvišenosti, nikad da mu lice sagledaju oni s capi-

nima u rukama, nikad da mu riječ jednu čuju iz usta; i zato u tome svemu on se na Pilanama javlja kao duh pronesen zatvorenim automobilom kroz sve klocplace redom, ukoči i iznenadi svakog pojedinca i ako ne makne ni prstom, i ako ni okom ne trepne. To lice kojim se pronosi među pilanašima, debelo kao utopljeničko, pospano kao u malaričara, kao opahuljano bezbojnim i bezbrojnim pahuljama, zavučeno među okrugla ramena, liči na prevrnut lopočev list na vodi. Svijestan da sav taj bezbroj snažnih i neumornih capinaških ruku vidi u njemu neke vrste svog Boga, svijestan, da bi to idolopoklonsko viđenje kod njih samim sobom poremetio čak do u srž, on se zato preobraća i navlači masku, pokazuje se naličjem. Svijestan dakle da treba da im ostane uvijek jedan i isti, dalek, velik, zamagljen i zakrinkan a opet blizak kao što to može samo Bog da bude, on se tako duhovski javlja samo da pronese riječi, kojima se capinaši za njim sašaptavaju sa strahopoštovanjem i telećim zagledavanjem pred šarenim vratima. Eto to njegovo naličje je onaj drugi fokus u vječitoj životnoj putanji Vidičkih rodova. To naličje, koje njega održava u svijesti tih jadnika, to naličje, koje njih održava u moći njegovih žutih zakuverćenih plata i Platnih Subota. Tako se »kolo sreće« vrti i ne prestaje, vrti i ne postavlja gore one koji su bili dolje, ni dolje one, koji su gore. Vrti se uvijek istim tempom, ugibajući se uvijek na istim zavojima, uvijek zakrećući mimoilaznim stazama i uvijek pod naličjem.

Vi, vidički sinovi niste krivi ovome, krivi su oni, koji to čine od vas!

Vi niste pametni toliko, koliko su oni prijetvorni!

Vi bi umjeli i voljeli i bolje živjeti kad bi vam se to dalo! Biste li? Recite!

Mešo, Ješo i ostali njihovi drugovi četrnaestgodišnjaci sjedeći podveče pred šatorima razgovaraju o dnevnim životnim prilikama ovim jezikom:

— Danas sam se više umorio nego ikada! Svaka me kost boli — govori jedan.

— I mene svaka žila.

— Koliko si ti danas pojeo? — pita neki treći.

— Pojeo sam pola kile, mogao bih još triput toliko, ali tko će platiti! Sveto ne da, kaže, da mi ne dobijemo toliko plate da smijemo jesti baš toliko ti duša išće!

— Heh, pa i jest.

— Ja, vjere mi, da mogu iznijeti, radio bih više od deset, ali đavola! Pogledaj, evo na meni se svrnulo!

— Heh,blago capinašima, oni dobivaju ovake debele kuverte.

— Ja bih najvolio da mogu noćas leći pa prespavati četiri godine, a kada se probudim da sam već za capinaša.

— Heh, heh, a tko ne bi...

San ih uvija take kao mekana isprana pelena, — da se u njemu dovinu i najvećih želja, da se u njemu jedinom zadovoljno iživе i do sita najedu. Svetina ječmenog kruha. Dječaci bez dječaštva. Bili su i djeca bez djetinjstva. Bit će i ljudi ne bez ljudstva, nego bez onog, što drugi njihovi vršnjaci tako često imaju i dobiju.

KORA OD GOVEĐE BALEGE

Kad jednog lijepog dana staneš na Markovo Brdo i licem se okreneš prema Pilani, ona ti izgleda ovako:

Jedan visok crven dimnjak, iz kojega suče dim neprekidno.

Nad njim modra kupola nebeskog svoda, kao poduprta, kao modro platno suncobrana s crvenim drškom, kao moderni kupališni suncobran s bijelim krupnim i sitnim maljama, vunastim oblačićima u stratosferi i usjanim suncem kao svijetlim dragim kamenom na nečijem bogatom nakitu.

Pod tom su kupolom duge, duge zgrade pokrivene eternitom.

Nešto podalje, uokvirena u dva gusta reda homora, velika i u obliku vile jednokatnica svijetlo crvena krova kao arteriozna krv. Ta te slika ne navodi uopće da nešto drugo zaključuješ do li da je to, recimo, baš kao neki sanatorij, ne nipošto direkcija Pilane u kojoj gospodin Steiner (milionski plaćenik) otkrojava dnevnice capinaške i »šematizuje Tabelarni pregled u smislu višeg profita« (njegova stereotipna raportna rečenica pred g.

Goldbergom, koju on dvanaest puta na godinu napiše i potpiše, a trinaesti put je usmeno i svečano izdeklamira pred nabuhlom obrazinom njegovom kad se ona limuzinom pojavi na Pilanama). Steiner, pred kojim Vidičanin capinaš nikom ponikne a partifirer osjeti nepodnošljivu slabost u koljenima, g. direktor Steiner, koji uoči svake Platne Subote sa g. Blagajnikom obavi ovakav razgovor:

— No, a kolika ustega gospodin Blagajnik?

— Dvadesetijedna, gospodine Direktore.

— Nichts mehr, Herr Kassier? Um Gottes Willen!

Gospodin Blagajnik se boji suspenzije:

— Aber Herr Direktor, das ist nur eine... no, das ist nur einmal... das ist...

— No, ja ja d a s i s t... nichts das ist, sondern das muß man mehrmals, mehrmals! Verstehen Sie?

I g. Blagajnik ponovo otvara zapečaćene kuverte, ponovo dopisuje u rubriku »zabušavanje« i ponovo odbraja od capinaške dvonedjeljne zarade, dok g. dir. Steiner šetkari iz ugla u ugao s poluglasnim: ja das muß man machen, das muß man mehrmals, mehrmals...

Verstehen Sie, Herr Kassier? Vierzig, beiläufig, vierzig!

Zato kad gosp. direktor Steiner primi svoju platu on pjeva otprilike ovako:

Ich bin ja heut' so glücklich,
so glücklich...

a capinaši kad otvaraju zapečaćene žute kuverte, izvaljuju oči, bogaraju i škripaju zubima.

Slika jednokatnice svijetlo crvena krova kao arteriozna krv ne navodi te da uopće pomisliš da je tako. To je ono isto, što treba učiniti s goveđom balegom kad tražiš crve pod njom, to je isto što i podići tu balegu da pod njom vidiš začudo neke ukrućene sjajne bube s modrim i crvenim krilnim oklopima a koje tako svojski bauče i šetkare pod njom. Gospodin direktor Steiner jedna je tako sjajna buba, koja ruje po capinaškim kuvertama.

Još nešto podalje su u obliku kvadrata prostrane i ogoljene meraje, na kojima su ukamareni bezbrojni balvani, ogromni, debeli i neobuhvatljivi, uglačani kao bijelo emajlirani i daju dojam nepomičnosti, zaležalosti, koja se ne pokreće ni najvećim naporom, kamo li capinom i nabreklim mišićem na ruci čovječjoj.

Zatim slijede žuti stogovi dasaka, letvi i greda svih dimenzija, žuti i neprobojni kao brda, kao žuto zlato, koje će oni donijeti gosp. Goldbergu, ukotljeni kao uzidani, a nikad da naslutiš da baš od njih tako žutih nastaju ljepote rivijera i velegradova, nikad da povjeruješ da se od njih vidički sinovi začinju, dorastaju, pate, obolijevaju i umiru s prezasićenim plućima od njihove žute i ubitačne pilovine.

Između njih se zmijuga dvopružna željezna staza, kojom se provlače vagoneti za utovar ili istovar, kako kad.

Po strani od svega toga je ušorena kolonija, dva reda tankovijastih platana, kao pod konac zidane kuće istog lika, niske i s uletvljenim dvorištima. To vidiš, a ne vidiš Marte Lojine ni Savke, ni Micike, ni Milke, nijedne od tih obligatnih capinaških ljubavnica, koje tako svojski a tako jeftino zadovoljavaju jake capinaše pa bilo to baš i veneričnom zarazom; ne vidiš Mamilovu »Gostionu III. klase« ni njegovu čarobnu palicu kojom on riše začarane krugove svoje, kojom steže obodnice oko pijanih i razdraganih capinaša na dan svake Platne Subote. Da, opet kora od goveđe balege, koju moraš podignuti ako hoćeš da vidiš ono što ne vidiš.

Za Pilanom Voda, modra i puna crvena jošikovog žilja kao pečenih račijih kora, vatrogasnice u nizu, mostovi, stražarnice i ponešto još slično.

A onda: nad svim tim čuješ jednu šumnu melodiju, silnu, čeličnu, od nekih bezimenih instrumenata koji sikte, šište, ciče, fijuču, zvižde i svi ti njihovi glasovi složeni sami po sebi (ne po muzičkim pravilima) kao u neki zvučni snop, izvijaju se, izduljuju se visoko, daleko, široko. I u njima dahtanje kao orkestarski begeš, koji nadopunjuje melodiju. Simfonijski koncerat, u kome ne vidiš tipki, gudala, hitrih prsta i nabubrenih obraza, a

koji se zastalno zovu: žuljave capinaške ruke. Dirigentska palica nad tim sviračima je profit, koji ide u džep g. Goldberga.

Obnoć ti opet sve to liči na bezbroj žutih suncokretovih bokora, za oko veoma lijepih i ugodnih da sjednete, sanjari, gdje jeste, pa da se do sitosti naslađujete. A nebo, ako je posuto zvijezdama, o, to je istom prava divota!

Sada okreni lice onoj strani u koju su ti gledala leđa pa ćeš vidjeti Vidike:

Zemlje u stranama i liče na žute neravne kao obješene ploče. Neoparmačene i neograđene, zemlju pokazuju okom određeni pravci od jedne do druge gomilice žutog kamenja što su ga seljanke čisteći njive marno ukamarile i prozvale: međaši — žuti međaši. Izgleda ti uopće da je u tom kraju sve žuto — zemlja, kamenje, žene, koze, paščad, djeca... Nijedan snimak, koji bi snimio, ne bi bio vjeran, ako ga ne bi postavio na žutobojen papir. Napokon to ne bi bilo za oko ružno. Pejsaž koji istina govori o izvjesnoj siromaštini, ali ništa više. Ljudi iz njega ne govore, mršave tanke klaske, s klipovima kao malim prstima, također ništa o njima ne pričaju nego to, da bi ti ljudi eventualno mogli imati i mukotrpan život. I da sate i sate tu stojiš u zagledanju iz te daljine, ne bi živu glavu lako primijetio, kamo li čuo pjesmu ili procik muški. Idila savršena. I opet: žuta. Bez zvona na kozi, jer lugar hajdučki preže da bi se samo domogao tankih nogu kozaričinih.

Pa ako ne zađeš u tu sliku kao čovjek, dragi moj, ništa drugo i ne ćeš vidjeti, ništa o tom žutom življu ne ćeš više saznati. U životu postoje samo zato tolike nepravilnosti, jer se ljudi međusobno drže u distancama. Opet dolazi ono što ja kažem: ako hoćeš da vidiš život pod korom goveđe balege, trebe tu koru dignuti. A dok ne digneš koru s Vidika, ne ćeš vidjeti ni Boje Obrenove, kamo li šta drugo...

Život se ljudski zbog nepravilnih imućstvenih prilika toliko užasno razlikuje, da jedni (recimo oni, koji živu dobro) i shvataju (a niti to hoće) življenje onih drugih, niti vjeruju u

istinu te mukotrpnosti životne. Time dakako nastaju još veće razlike, nastaju, upravo rečeno, provalije među tim dobroživima i onima što životare provalije, preko kojih ipak postavljaju mostove ali kojima se samo isključivo koriste uvijek moćniji. Paradoksno je možda reći, da je Markovo Brdo provalija između Vidika i Goldbergovih Pilana, ali je to ipak istina, kao što je i to točno, da je ta ista provalija premošćena i da njom samo i uvijek idu Vidičani, a opet da se samo i jedino time koristi Hans Goldberg, onaj moćniji, koji dobro živi, t. j. onaj, koji dobro jede, dobro spava, ima modro lice od debljine, u svilu obučenu djecu, zlatom zakićene buldoge i osamećene kašmirske mačke, kao što je sušta i gola istina i to, da taj vidički lanac ima ogromnu grbu, crnu i ogutanu u tvrdo, da im se navlači njena tegoba na oči, da od te tegobe niče u njihovoj svijesti vjera u zlu sudbinu.

Dvije apriorne razlike:

izrabljivači su svijesni sebe i svog položaja, znaju kako opstoje, jasno im je po čijim leđima gacaju kao i to, kako i na koji način će podržavati te prignute šije bez čije prignutosti ne bi ni trenuli —

izrabljivani nisu svijesni ničega; ni toga da po elementarnom zakonu prirode imaju apsolutno pravo na sve ono na što i njihovi izrabljivači, ni toga, da je neko od njihovih pradjedova već uživao to pravo, niti da se to još i dandanas može steći i to na veoma jednostavan način.

Prvi će ostati ono što i jesu sve dotle a ujedno i: s a m o d o t l e, dok drugi ostanu ono što su, a što ni pod koju cijenu ne smiju ostati.

Dvije sukcesivne razlike:

milostiva gospođa Irena ima sjajan život, sjajan i javan, o njemu se, naime, priča: poimence o dijamantu milionske vrijednosti, o plesnim toaletama, o krznima, o hermelinima. Ona je usprkos svojoj pedesetgodišnjoj dobi mladolika, putena, bez sjedina, sa zamamnim linijama i sitom zadovoljnom fizionomijom, ima jednog dvadesetgodišnjeg priležnika, plećata i muskolozna nogometaša, i drugoga: vučjaka s pomno ispranom

njuškom i svilenom vrpcom o vratu. Njenog Francla (osamnaestogodišnjeg »sinčića«) odgajaju dvije guvernante, dva šofera sjede za automobilskim volanom kad se on vozi, dvije služavke spremaju svilu njegove spavaće sobe, i t. d. Provincijski dnevni listovi redovno izvještavaju dolazak i odlazak »članova jedne od najuglednijih industrijskih familija« u njihovu »malu sredinu«. O žurovima i soarejama milostive gospođe Irene pišu potanko i opširno i pominju Lucula i ptičje jezike na njegovim gozbama. Jednom je jedan naš novinar »socijalista« i »socijalni publicista« (pod tim je imenima poznat kao javnih radnik) napisao prilikom izvještaja o nekim »Šumskim anketama« da je mil. gđa. Irena »moderna Samarićanka« prema svojim radnicima. A to, popularno rečeno, znači, da ona u izvjesnim prilikama govori ovako: »jadni naši radnici« ili »baš su ovi radnici dobri« ili »ja volim naše radnike, uzgred rečeno, ali ipak oni svoj posao a mi svoj«. Dakle to je otprilike dovoljno, da se nečija čovječnost postavi na svoje mjesto i u dnevne listove. Ako je još mil. gđa. Irena »blagonaklona«, ona daje svoju fotografiju uz taj napis, pa zatim kad to listovi sve objave, onda je sigurno, da će iz svake redakcije doći »dotični saradnik« s jednim primjerkom u direkciju Goldbergove Pilane, predati ga gospodinu Steineru i zato »primiti iz određenog fonda« (kako kaže gosp. dir. Steiner) nagradu.

To je dakle život, o kome treba pisati, to je život, o kojem treba naširoko pričati i njime se javno hvaliti. Onaj tamo za Markovim Brdom, u žutim mršavim zemljama vidičkim, iz kojih se svake godine regrutuje po jedna generacija capinaša i sjekiraša, taj ne treba pominjati, jer njegovo pominjanje ne pruža ugodan osjećaj ni »situ želucu« ni »punu džepu« ni »pametnoj glavi«.

(Hja, bože moj, život je inače teška i mučna dužnost, pa ako će čovjek još da se i time zamara i prema tome se opredjeljuje, do đavola, lijepi dane! Kako je, neka tako i dalje ostane — to su bezuvjetno tačno reproducirane misli »mirnih građana« i građanskih intelektualaca, a mi ih radi njihove paradoksalnosti umećemo baš među ove dvije razlike.)

Boja Krcanova, žena Obrena capinaša, ima petoro djece s neobično otomboljenim trbuščićima, ima suhe dojke radi toga, visoko izvijene i oštre ključne kosti, žuto ispijeno lice i oči duboko legle u očne duplje. Vidjela je Obrenovu smrskanu glavu u lokvi crne krvi pod Goldbergovim balvanom, naricala je za njim kao prava profesionalna narikača i onaj isti dan, kad su ga pokopali, ostala je gladna do iznemoglosti. Hrđav početak obudovljenički, koji se nakazno produljio iz dana u dan cijele mjesece — sve dotle, dok se njenoj niskoj krovinjari nije jedne noći privukao vidički trgovčić Milić kuckanjem i ovim riječima:

— Bojo, da legnem uza te.

— Zašto, Miliću, zašto?

— Heh, zašto, kako pitaš...

— Pitam...

— Bit ćeš sitija, znaš... znaš... i ti i djeca ti... nemaš Obrena pa ti je mučno... Nemaš kruha.

Hljeb naš nasušni, daj nam danas...

Ispijena Boja Krcanova, mati petoro žute i gladne djece, sretna je što je Milić bacio na nju svoje požudno oko.

Sreća ljudska ne bi smjela biti relativan pojam, a ona to jest samo iz jednostavnih razloga.

To što ti vidiš, dragi moj, te žute zemlje u stranama, neravne i kao objesene ploče, neoparmačene i neograđene, s ogradom koju pokazuju okom odmjereni pravci od jedne do druge gomilice žutog kamenja što su ga seljanke, čisteći njive, marno ukamarile i prozvale: međaši, to mršavo tanko klasje, tu tišinu i bez kozjeg zvona, to je kora, pod kojom vri kao pod onom od goveđe balege.

Podigni je i pod njom ćeš naći tzv. život.

DR IVO HERGEŠIĆ, ZAGREB

KNJIŽEVNA SITUACIJA U FRANCUSKOJ

La literatura no puede ser nunca sino la expresion de la epoca. (*Lara*)

Ne mora čovjek biti slijep pristalica Taine-ova determinizma a da ipak zna i priznaje, da literatura ne pada tako reći s neba, nego da raste iz zemlje da se književne pojave razvijaju u određenom ambijentu, »okolini«, koju književni historik ne smije, a zapravo ne može ignorirati. Jalovo je pri tom pitanje, što je primarno: pojedinac ili cjelina, jer nema sumnje, da su utjecaji (bolje: pobude) uzajmični i vrlo raznoliki. Ni najmarkantnije ličnosti, koje često svojim imenom označuju epohu, ne mogu se potpuno osloboditi svoga doba, pa i onda, kad ga negiraju. A tek oni osrednji!

Ovi posljednji — pisci drugoga ili trećega reda — baš su zato dragocjeni objekti za povijesna istraživanja, jer nisu plovili protiv struje, nego su služili dnevnoj modi. To su pravi svjedoci književnih tendencija i duševne atmosfere uopće. Predstavnici jedne epohe.

Ni suvremenu »književnu situaciju« u francuskoj ne stvaraju veliki pojedinci nego mnogi srednji autori, od kojih ne će možda mnogo ostati, kad jednom budu mrtvi. Ali značajniji su od velikih umjetnina često dnevni uspjesi, polemike, prave ili izmišljene anegdote i različni drugi detalji, o kojima potomstvo ne će zacijelo voditi računa.

Tko se hoće orijentirati u suvremenoj književnosti, ne smije zanemariti ova pomagala. Koga ne zadovoljava sam estetički kriterij, mora sići sa pijedestala i pomiješati se s gomilom. Zgodno su sredstvo snalaženja pri tom književne nagrade kao registrator javnoga mnijenja, interesa i sklonosti. Te nagrade ne dobivaju najgora djela, a još manje najbolja, već neka »blažena sredina«, upravo što nam treba.

Koncem godine počinje u Parizu — kao i drugdje — književna sezona, tek što u Francuskoj ova sezona dobiva posebno

obilježje zbog bezbrojnih književnih nagrada, koje treba podijeliti. Neki tvrde, da je to abnormalna pojava i da se tim silnim nagradama pobuđuju nezdrave ambicije nezrelih pojedinaca. Da se tim samo podstiču spletke i rovarenja i da redovno pobjeđuje onaj, koji se umije najbolje dodvoriti ovoj ili onoj kliki. Pa i samo mnoštvo književnih nagrada obescjenjuje u neku ruku moralni uspjeh laureata.

Svi su ti prigovori donekle opravdani, ali su i dobrano pretjerani. I same književne nagrade i obligatne polemike prigodom podjele svjedoče, da postoji interes za književnost i da se o književnicima vodi kod zgode računa gotovo koliko i o sportskim ili filmskim »zvijezdama«. A to je vrlo mnogo! I ma da je naivno reći, da su nagrađene knjige najbolje književne novosti godine, ipak nema sumnje, da osim sretna slučaja odlučuju u izboru još drugi faktori. U više navrata izabrana su vrijedna, a kadikad i originalna djela, pomognuti mladi nepoznati autori, koji su se poslije lijepo razvili. A uvijek su odluke pojedinih jury-a zanimljivi simptomi književnih i općeno kulturnih prilika, svjedočanstva o raspoloženju javnosti. Tako je na primjer pred dvije godine nagrađen čuveni ratni roman Dorgelèsa »Drveni krstovi« (Croix en bois), a to je bio odgovor Remarque-u i ostalim ratnim djelima, koja su poplavila tržište. Onda je okrunjen Fauconnierov eksotični roman »Malaisie«, koji veliča kolonizatornu misiju zapadne Evrope. A bilo je to uoči Međunarodne kolonijalne izložbe u Parizu i učestalih diskusija o Pan-Evropi. I tako se svaki pokret i vrijenje u francuskoj (a često i svjetskoj) javnosti odrazuje u nagrađenim književnim djelima.

Najviše buke podiže se redovno oko Goncourtove nagrade. Edmond de Goncourt namijenio je tu nagradu (5.000 franaka) »najboljem romanu, najboljoj zbirci novela, najboljoj knjizi impresija, najboljem belestritičkom djelu u prozi, i samo u prozi, koje je objavljeno kroz godinu«. Tako eto donator tumači svoje želje ostavljajući desetorici akademika, koji tvore Académie Goncourt, potpunu odgovornost. Na drugom jednom mjestu još ističe, da je Prix Goncourt »namijenjen mladim

književnicima, smionim i novim smjerovima u obliku i misaonoj sadržini.« Prvi je put ova nagrada podijeljena god. 1903., a do danas ju je primilo dvadeset i osam književnika. U toj šarenoj skupini ima i nekoliko markantnih imena: Claude Farrère, Barbusse, Duhamel, Proust, braća Tharaud i drugi. Dvadeset i osmi je Jean Fayard.

Ovaj je put bila rasprava naročito žestoka, a osim uobičajenih polemika bilo je i ozbiljnih članaka i Goncourtovi su akademici morali slušati mnoge gorke prigovore. Diskusiju je zapodio poznati pariški nakladnik Grasset (kojemu već odavna Académie Goncourt nije nagradila nijedan roman), a doskora su se umiješali i neki kritici ustvrdivši, da »Desetorica« nisu nikako dorasla svojoj teškoj, da ne kažemo jalovoj, misiji: pronaći najbolji roman godine. Rekoše, da Goncourtova akademija hoće biti pod svaku cijenu »originalna« nagrađujući samo djela, za koje nitko nije čuo. Neki domišljati kandidati ne šalju stoga svoje romane novinama na prikaz, samo da Desetorici preostane slava, da su ih »otkrili«. Tako je — vele — uradio godine 1922. Henri Béraud, i dobro je uradio...

Da je iznenađenje glavna značajna crta Prix Goncourta, pokazalo se i ovaj put. Od bezbrojnih prognoza nije se obistinila nijedna. Posljednji je čas pao izbor na mladoga jednog književnika, na koga ni oni »najupućeniji« nisu možda pomišljali. To je Jean Fayard, sin nakladnika (!) Fayarda, urednik književno-umjetničkog tjednika »Candide« i pisac romana »Mal d'amour« (Ljubavni jad). Svoju pobjedu zahvaljuje Fayard donekle Léon Daudetu koji je nekoć (1919.) i Marcelu Proustu pribavio Prix Goncourt. Njegov članak u »Comoediji« uoči izbora bio je bojni poklič, koji su ostali akademici konačno, nakon višekratnoga glasovanja, prihvatili, sjetivši se valjda, da je otac nadobudnoga kandidata moćan i bogat nakladnik. Ipak je borba bila žestoka, jer je Fayard imao ozbiljnoga konkurenta u Jeanu Schlumbergeru. Schlumbergerov roman »Saint Saturnin« je zrelo umjetničko djelo, koje se odlikuje klasičnom jednostavnošću, psihološkom dubinom i etičkom ozbiljnošću.

Jean Fayard je — istina — mlađi i u dobrom i u lošem smislu, a Desetorica se poklonila mladosti. Ali kakvoj mladosti?

Oko toga pitanja nastala je nova rasprava. Rekoše, da mladi Fayard piše o ljubavi kako se pisalo na koncu prošloga stoljeća i da je bliži po svom shvaćanju članovima Goncourtove akademije, negoli svojim vršnjacima. Samu činjenicu, da je Desetorica nagradila jedan ljubavni roman, smatraju neki predstavnici Mladih provokacijom. Za njih je ljubav — »amour-passion«, kako bi rekao Stendhal, pravi pravcati anahronizam. Poratna literatura od 1920.—1930. ne obiluje ljubavnim romanima staroga kova. Odnosi spolova stubokom su se promijenili, a ratni i poratni događaji dovoljno objašnjavaju ovu pojavu, koju je vrlo suptilno i točno analizirao Edmund Jaloux povodom Fayardova romana.[1]) Jean Fayard vraća se strogoj formuli nadovezujući na Flauberta, Maupassanta (»Notre coeur«!) i Anatola France-a (»Le lys rouge«). Njegov junak nije eteričko neko biće, koje se iscrpljuje u romantičnim uzdasima. A i zamamna Florence je žena od krvi i mesa. Ali Jacques Dolent zna, da senzualni užitak nije isto što ljubav, da je »naše srce« vrlo komplicirana tvorevina i da čovjek može grdno patiti od »fikcija«, kojih se poratna generacija tobože zanavijek odrekla. I to je veliko ono otkriće, koje su Desetorica nagradila, vjerni svojoj tradiciji, da bilježe vrijenja i obrate u potrebama čitalačke publike. Prigovaralo im se stoga da su reakcionarni, da im je ukus zastario, kao i onda, kad su (1929.) nagradili veliki Arlandov roman »Red« (L'ordre). Marcel Arland provovijeda također »reakciju«, kad slavi Red, građansku disciplinu i tradicionalno iskustvo, baš kao i Jean Fayard, kad obnavlja formulu sentimentalnoga romana. I jedan i drugi su vjesnici reakcije, koja je postepeno zavladala posljednjih godina francuskom javnošću. Na književnom području dobro je ovu pojavu zapazio (nakon B. Fay-a) Benjamin Crémieux u svom sustavnom prikazu poratne francuske

[1]) La fin de l'après-guerre (Le Temps, 17. XII. 1931.).

književnosti, koju označuje dvojnom formulom: Nemir i Obnova.[2])

Fayardov roman »Mal d'amour« nije djelo početnika (pisac je objelodanio nekoliko romana); ipak se u njemu ogledaju neke početničke mane, koje neugodno djeluju. Fabula je vrlo jednostavna. Mladi Jacques Dolent je »intelektualac« iz imućne građanske familije, koji služi momentano svoj vojni rok. U slobodnim časovima snatri o velikoj nekoj ljubavi, koja bi mu obuzela čitavu dušu i tijelo. Zatrpan je literaturom (u telećaku nosi sobom Valéry-a, Gide-a, Prousta i Sig. Freuda!) pa nije čudo, da se velika njegova želja konačno ostvaruje. Florence Dathard, zamamni model čuvenoga engleskog slikara Daugherty-a postaje njegova ljubovca, i stranice, koje opisuju njihovu ljubav, pripadaju svakako među najuspjelije dijelove knjige. To je zaista »mlado«. Ali doskora se javljaju prvi oblaci, različne tehničke teškoće, koje pomućuju idilu. Jacques Dolent gubi Florence i otkriva, da ju je ljubio mnogo više, nego što je sam mislio. Njegova patnja je zacijelo iskrena, ali djeluje neiskreno; njegova mudrovanja o mladosti, o prolaznosti svega i životnim iluzijama su elegantna, ali banalna. Roman je za polovicu predug, kako je dobro netko primijetio. Autor je dobro ocrtao ljubavnu idilu i njene sretne faze, anedostaje mu tragične snage i veličine, da svoj pothvat izvede, kako ga je započeo. Prijatno se doimlje sentimentalna ironija, kojom pisac tretira svoga junaka ogledajući se u njemu kao u nekom zrcalu. Ali ne umije izaći iz sebe: tek što je napustio ovu sigurnu podlogu, osjeća se nesigurnost i tapanje.

Osim Schlumbergera imao je Fayard još jednoga ozbiljnog konkurenta. Jacquesa Chardonnesa, koji je svojim najnovijim romanom (»Claire«) stvorio zrelo umjetničko djelo. Ali Chardonnes ne treba više moralne ni materijalne pomoći Goncourtove akademije, koja hoće poduprijeti mlade pisce (po godinama!), koji su tek započeli svoju književnu karijeru. Drugo je pitanje, da li je Fayardu ova potpora bila potrebna ili su neki od Desetorice trebali njegov zagovor.

[2]) Benjamin Crémieux: L'inquiétude et reconstruction. Essai sur la littérature de l'après-guerre (Corrêa) 1931. — Bernard Faÿ: Panorama de la littérature contemporaine (Kra) 1925. Novo izd. 1929.

»Tri stvari obeščašćuju francuskog književnika: legija časti, Revue de Deux-Mondes i Akademija,« govorio bi Maupassant. Da je dulje vremena živio, promijenio bi možda svoje mišljenje o Francuskoj akademiji, kao što je prihvatio suradnju u glasovitoj konservativnoj reviji. Time se dakako osnovna situacija ne bi promijenila. Akademije su po svojoj naravi čuvari prošlosti; često tapaju za vremenom, mjesto da vode, i priječe silom svoga ugleda i moći slobodni razvitak. I zato nitko pametan ne smatra četrdesetoricu »neumrlih« članova Francuske akademije najboljim i jedinim predstavnicima žive francuske književnosti (ma da među njima ima i velikih pojedinaca). Molièreov slučaj ponovio se mnogo puta tečajem vjekova, a baš u naše doba je ovaj prijelom između akademizma i žive književnosti najočitiji i najpotpuniji.

Ipak ne valja podcjenjivati starodrevnu ovu instituciju i praviti jeftine šale na račun nekih njenih besmrtnika. Bilo kako mu drago, Francuska je akademija važan faktor francuskoga kulturnog života, a umjela je kako tako sve do dana današnjega sačuvati svoje dostojanstvo i ugled kao neka nacionalna svetinja. Tom sentimentalnom obziru pridružuje se i praktični: Akademija je važan faktor u društvenom životu otmjenoga svijeta, raspolaže odličnim vezama i materijalnim mogućnostima — ukratko stara ova tetka, ma kako bila ponekad hirovita ili zasukana, nije naodmet, ako netko traži časnu i moćnu protektoricu. A godišnja podjela književnih nagrada, kojima raspolaže Francuska akademija, jest događaj, o kojem se vodi računa. Nije to mala stvar: preko pedeset književnih nagrada, a osim toga još razne medalje, diplome i druga odlikovanja. A prošle godine bilo je tih nagrada još i više (79). Sva ta odlikovanja Francuske akademije nisu naravski jednako zamašna i ako najmanji »prix« dostaje, da sretni dobitnik doda svome imenu časni naslov »Lauréat de l' Académie française«.

U svom godišnjem izvještaju prigodom svečane javne sjednice održao je René Doumic, stalni tajnik Akademije, opširan izvještaj o nagradama veličajući nagrađena djela i pojedince, koji su stekli Akademijino priznanje. Potanje se zadržao dakako samo kod važnijih laureata: André Obey, Pierre Fabre, René Roy, René Schneider, Red Sestara sv. Josipa, Raymond Escholier, Maurice Genevoix, tri mlada autora, koji su napisali jednu knjigu o Charlesu Péguyu, Gérard Bauer, Raoul Narsy, Georges Hardy i drugi neki pisci, koji se bave kolonijskim problemima... da ne spomenemo ostale dobitnike (ličnosti i korporacije), kojima je Akademija zasvjedočila svoju sklonost.

Ovaj izbor nije slučajan ili hirovit. Tko je malko upućen, prosudit će lako, koliko ovaj izbor ima programatski karakter i kako Akademija — čuvarica stoljetnih tradicija — uporno kreće svojim putem — često mimo raznih dnevnih strujanja, a često i protiv njih. U tom smislu su navedena imena zanimljiv dokumenat o raspoloženju visoke francuske buržoazije u to doba.

André Obey (prix Brieux) je nagrađen, što je napisao kazališni komad o francuskoj pobjedi na Marni (»La battaille de Marne«). Uz književne kvalitete toga komada René Doumic je istakao moralnu vrijednost i misaonu sadržinu, kojom je pisac osvojio publiku. U to doba kad je reparacijsko pitanje postalo akutno, uoči međunarodne konferencije za razoružanje (koja je ponešto neslavno zaključena u srpnju ove godine) i krvavoga konflikta na Dalekom Istoku učinila se ova drama velikom dijelu francuske javnosti vrlo aktuelnom. A Francuska Akademija dala je svoj blagoslov.

Velik broj Akademijinih nagrada dobili su i ovaj put povjesničari. P. Fabre, unuk Fustel de Coulangesa, koji proučava život i djela svoga slavnog pretka, E. Gabory, historik rojalističke Vandeje, R. Schneider, profesor za povijest i umjetnost na Sorbonni — i mnogi drugi. Govoreći o tim nagradama Akademijin je govornik načelno branio važnost historije za razvoj čovječanstva citirajući značajnu knjigu Gabriela Hanotauxa »Obrana povijesti« (La défense de l'histoire). I

Hanotaux, povjesničar i diplomat, i René Doumic, stalni tajnik Akademije i urednik »Revue de Deux-Mondes«, brane ista načela i ciljaju na istog protivnika...

Izbor, kojim je okrunjena Knjiga »K svjetlosti« (Vers la lumière) također je značajan. René Roy, ratni invalid-slijepac, dobio je Prix Montyon (kojim se nagrađuju djela korisna ćudoređu) potresnim svojim pričanjem, kako čovjek i ako je izgubio očinji vid može da se snađe u svijetu i da bude kako tako sretan.

Nagradu francuskog jezika (koju R. Doumic drži nacionalnim odlikovanjem par excellence) dobio je Red Sestara sv. Josipa (Soeurs de St. Joseph de l'Apparition), koje na Blizom istoku (Bejrut) šire francuski jezik i kulturu. Za francusku kulturnu propagandu izvanredno je važna i uloga katoličkih (i protestantskih) misionara. Taj rad veliča knjiga E. de Kaysera (Le grand péril de la France missionnaire), kojoj je sam maršal Lyautey napisao predgovor. Pisac slavi nacionalnu djelatnost misija, ali se ujedno jada, da bi nestankom stare generacije moglo ponestati ovakovih pionira, budući da »zlokobni i kobni neki utjecaji« poduzimaju u Francuskoj sve i sva da otešćaju rekrutaciju novih misionara. I tako je Edouard de Kayser dobio nagradu: Akademija je htjela pokazati kakav važan predmet obrađuje ovaj pisac.

Sve to nema izravne veze s literaturom. Glavni književni laureat je R. Escholier, a zatim H. Pourrat i M. Genevoix.

Raymond Escholier je nagrađen velikom književnom nagradom (Grand prix de littérature), koja se ne podjeljuje za pojedinačna djela, već se njome nagrađuje čitava jedna književna karijera. Escholier, podrijetlom južnjak, naturalizirani Parižlija, opisuje u nekim romanima svoj zavičaj (krajina Ariège) kao pravi regionalistički pjesnik. Piše i dobre psihološke romane i kazališne komade, bavi se kritikom, a po svom građanskom zanimanju je upravitelj Hugoova muzeja u Parizu. Escholier je odavna član Francuske akademije.

Henri Pourrat (Prix de roman) je također regionalistički pisac prerušen u Parižanina. U svojim djelima nastoji uskrisiti

stare pučke legende, proučava učeno folklor centralnoga masiva (koji pripada među relativno najmanje poznate francuske krajeve), a velika pripovjedačka tetralogija »Gaspard des montagnes« stekla je priznanje kritike. Posljednji roman ove tetralogije »Istočni toranj« (La tour de levant) okrunila je Akademija svojom godišnjom nagradom za najbolji roman.

Maurice Genevoix (Prix Paul-Flat) je isto tako solidan književnik. Pročuo se najviše svojim izvrsnim ratnim romanom »Pod Verdunom« (Sous Verdun). Akademiju je zanio neobični psihološki roman »Rroû«, kojemu je glavni junak jedan — mačak. Genevoixovo djelo je zanimljiva i na mjestima vrlo duhovita studija o životinjskoj psihologiji.

Gérard Bauer (Prix Née) je novinar i književni diletant. Štićenik Paul Bourgeta, koji mu je već jednom pribavio priznanje Akademije. Novinar je i Raoul Narsy, stalni suradnik »Journal de Débats«-a. Teško bi bilo zamisliti njegove članke u drugom kakovom listu — primijetio je Doumic — a to ne poriču ni oni, koji nisu istomišljenici gospodina Narsy-a i časne njegove tribune.

S obzirom na kolonijsku izložbu, koju s pravom drže apoteozom francuske kolonijske politike i veličanstvenim resumeom jednoga imperijalizma, nagradila je Akademija ovaj put brojna djela o kolonijama. Najčasnije mjesto u toj skupini zaprema ugledni historik sjeverne Afrike — Georges Hardy, direktor pariske Ecole coloniale.

»Da li je žetva ove godine bila osobito obilata?« upitao je Doumic na koncu svoga govora. I odgovarajući sam na ovo retoričko pitanje stalni tajnik Akademije je konstatirao, da je »esprit français« pobjedonosno prebrodio najteža ratna vremena, a da mu nije mogla trajno nauditi ni poratna anarhija. »Radosno pozdravljamo — zaključio je on — sretne predznake na raznim stranama obzora, koji objavljuje, da će francuski duh opet, malo pomalo, postići svoje negdašnje ravnotežje i lijepo svoje zdravlje.«

Svi dakako ne sude podjednako o tom ravnotežju i zdravlju nazivajući jedno i drugo mrtvilom i stagnacijom.

Izbor najnovijeg besmrtnika (u lipnju ove godine) ne mijenja ovu situaciju. Abel Bonnard, koji je naslijedio Le Goffica, nije slavan, ali ga cijene u stanovitim konservativnim krugovima, koji ne vode računa o dnevnom ukusu i potrebama. Bonnard je debitirao god. 1906. zbirkom stihova, koja mu je pribavila obilat putni stipendij. Objelodanio je kasnije još dvije knjige pjesama. Ti su stihovi hladni, izvještačeni i neinteresantni, ali formalno vrlo dotjerani. Napisao je i jedan roman (L'amour et la vie) i jednu dugu novelu, u kojoj se poveo za Stendhalom. Konačno je našao svoj izražaj u raznim putopisima: Kina, Maroko, Italija, Brazilija..., u kojima se ogleda autorova osjećajnost, a lirske digresije se isprepliću s historijskim ekskurzima.

Rodio se god. 1883., pa je prema tome zelen mladac u kolu francuskih besmrtnika. »Ulazeći u Akademiju — primijetio je kroničar jednih pariskih novina — g. Bonnard donosi sobom svježu atmosferu svojih putovanja i smisao za tradicije, koje toliko poštuje.« Ovo je posljednje svakako vjerojatnije.

Uz Prix Goncourt i Prix de la Renaissance je najuvaženija književna nagrada svakako Prix Fémina-Vie Heureuse. Ova je nagrada podijeljena prviput god. 1904., a primila ju je jedna žena. U jury-u sjede same žene i taj fakat daje ovoj nagradi posebno značenje. Zato se o tom i vodi toliko računa — zato je i Prix Fémina vrlo važan faktor, hoćemo li upoznati raspoloženje francuske javnosti. Književne porotnice, koje dosuđuju Prix Fémina, pokazale su u više navrata sigurni ukus, a uz to i smisao za ono, što je aktuelno, ma da su te dame sklone konservativnom naziranju. To im dakako nitko ne će zamjeriti, jer zašto da ove mondene gospođe budu revolucionarnije od svojih muških kolega! Ni jedan »prix« ne bilježi možda tako točno prosječan ukus francuskoga društva kao Prix Fémina.

Ove godine napravile su članice jury-a malu jednu psinu Goncourtovoj akademiji: nagradile su djelo, koje bi zacijelo predložili neki od Desetorice. Sretni autor, za kojega su se oti-

mali književni odbori, nije profesionalni književnik. Antoine de Saint-Exupéry je civilni pilot jedne francuske kompanije, a dok se o njem vodi prepirka, leti on redovno svojom prugom Casablanca-Dakar uz obalu afričkoga kontinenta. U svojoj karijeri je doživio raznih pustolovina, a ako i sve one anegdote, koje su objavljene u pariskim listovima, nisu baš doslovce istinite, ipak nema sumnje, da je Saint-Ex (tako ga zovu njegovi avijatički drugovi) čovjek smion, energičan, hladnokrvan — ukratko uzor pilota, koji je uvijek spreman da poleti u neizvjesno i da svlada goleme nepoznate prostore bio to ocean ili brazilska prašuma ili afrička pustinja. No čini se, da avijatička slava nije Saint-Exu dostajala. Ovaj tipični »junak našega doba«, vitez uzduha (kako Francuzi vole nazivati svoje avijatičare), odlučio je osvojiti i književne lovorike. Pred dvije godine je izdao — onako usput — prvi svoj roman »Courrier du sud«, a lani eto »Vol de nuit«, koji mu je pribavio Prix Fémina. U prvom romanu upotrebio je neka svoja iskustva iz doba, kad je kao šef-pilot društva »Aéropostale« organizirao zračni promet preko južnoga Atlantika. Odatle i naslov djela.

»Noćni let« označuje znatan napredak. Kratak ovaj roman (zapravo novela) je zaista vrijedan i na momente potresan dokumenat. Dok je u prvom romanu banalna ljubavna intriga tvorila okosnicu pripovijesti, u nagrađenoj knjizi oslobađa se pisac različnih akcesorija nastojeći da istakne ono, što je najbitnije: avijatičarev doživljaj. Jer pilot Saint-Ex nas zanima, on ima svašta, da nam kaže. Da nas pouči i otkrije nepoznate svjetove. Ali kad se avijatičar pretvara u »literata«, postaje banalan, dosadan i neiskren. Takova mjesta odvajaju se uostalom tako vidljivo od ostalih dijelova, da ih je vrlo lako prepoznati i izlučiti. Antoine de Saint-Exupéry je ambiciozan. Ne dostaje mu da bude puki »reporter« i da jednostavno transponira svoja avijatička iskustva. Pisac »Noćnoga leta« je i moralist! Lijepo to objašnjava u svom briljantnom predgovoru André Gide, koji se najednom (golemoga li čuda!) prometnuo u branitelja Dužnosti (s velikim slovom). Ima nešto što je vrednije od ljudskoga života i lične sreće. André Gide, tvorac Lafcadija i Corydona, odriče se anarhičnoga individualizma i slavi slijepi zapt, koji sili pojedinca da se žrtvuje, jer to nalažu viši neki hipotetični interesi. Možda samo zbog trgovačkog probitka ove ili one kompanije... Svejedno! Tako se stvaraju heroji, a civilna avijacija (i gospodarski interesi, koji je pokreću) je visoka škola heroizma. Navigare necesse... Noćni letovi, koje opisuje Saint-Exupéry su zoran primjer toga heroizma. To je — uz ostalo — dokument ljudske veličine i bijede, koji će oduševiti i one, koji o tim stvarima misle drukčije nego André Gide u najnovijoj svojoj inkarnaciji.

Spomenute nagrade dostaju da označe književnu sezonu. Prix de la Renaissance, posljednja od velikih nagrada, podijeljena je ovajput vrlo kasno, a primio ju je Léon-Paul Fargue, »le dernier noctambule«, kako ga je tom prilikom okrstio kroničar »Matina«. Time je istaknuto donekle i značenje ovog izbora, koji nema mnogo veze s književnošću. Fargue je slikovita figura, noćnik,koji obilazi Parizom i podsjeća na herojska vremena simbolističke vojne. Originalan tip, koji danju upravlja — vele — jednom tvornicom porculana, a noću mijenja lik i osobu. Fargue ima uostalom odličnih veza u mondenim i mondeno-umjetničkim krugovima Pariza, a time valja objasniti njegov uspjeh.

Spomenimo ipak, da je Fargue (*1878.) objelodanio dvije zbirke pjesničke proze, jednu prije rata, a drugu 1919. Obje knjige svjedoče — usprkos raznim ekstravagancijama i zbrci, da je »posljednji noćnik« prava pjesnička duša i nepopravljivi bohem. Ovaj dojam ne će izbrisati ni Prix de le Renaissance, ni najnovija njegova knjiga, koja je nedavno izašla.

Nije potrebno nabrajati ostale književne nagrade. Ima ih i onako previše a da bismo ovdje mogli ispisati čitavu statistiku. A je li napokon i važno, da je književnu nagradu za nogomet (Prix littéraire du football) dobio neki g. Roger Demulder, učitelj u Desvresu, za svoje djelo »Leçon de géographie« (Zemljopisni sat). Ta pripovijest mora da je zaista izvrsna, kad ju je ugledni jury, kojemu predsijeda Jean Giraudoux, jedan od

najvećih književnika suvremene Francuske, odabrao od 286 priposlanih »romana«. Ili velika nagrada za detektivski roman (Grand Prix du roman policier), koju je postigao neki Jules Esquirol (»L'araignée de jade«).

Pa Prix Théophraste-Renaudot, koji pripada među prominentnije nagrade! Laureat je Philippe Hériat, popularni kazališni i filmski glumac, koji se odmetnuo u književnike kao i Saint-Exupéry. Nagrađen je roman »L'Innocent« (Nedužni), a obrađuje jedan »freudovski« siže: ljubav brata i sestre. Hériat, koji je uz svoju glumačku djelatnost dospio da studira psihanalizu, mlad je čovjek: navršio je tek dvadeset i sedmu.

Još samo nekoliko primjera! Prix Interallié podjeljuje jury književnih kroničara pariskih listova. Ova nagrada zapravo i nije »prix«, jer sretni laureat ne dobiva nikakovo novčano priznanje, nego samo javnu pohvalu. Tom pohvalom odlikovan je Pierre Bost za svoj veliki roman »Le Scandale«. Bost spada među istaknutije književnike mlađe generacije. Objelodanio je dosada neko desetak knjiga, a »Sablazan« je svakako jedno od najzrelijih. To je suvremeni »Bildungsroman« s dubljom problematikom. Piščeve intencije nisu odviše jasne. »Jao čovjeku, zbog kojega dolazi na svijet sablazan«, glasi epigraf. A onda? »Znati, da ćemo umrijeti, da sve to nema smisla, da je sve tek neslana šala«... No kako da se spasimo? »Kud da bježimo? Kud, ako ne u smrt! Čovjek mora izvršiti svoj čovječji zanat, a dandanas svoj prljavi zanat dandanašnjega čovjeka. Naše je tek pravo da budemo hrabri — poput zarobljenika!«

Nekima će se te riječi učiniti kao strašna sablazan. A opet — »nemoguće je, da na svijetu ne bude sablazni« (Mat., XVIII., 7—8).

Nagradu društva književnika (Prix de la Socété des Gens de Lettres), koja nije samo časna pohvala, dobio je ove godine Mario Meunier, ugledni francuski helenist, koji je svojim kulturno-historijskim radovima poznat i široj javnosti a ne samo stručnjacima.

Književni mecene u Francuskoj nisu zaboravili ni omladine. Na mlađima svijet ostaje, a svaki ideolog, koji hoće ustaliti neko stanje ili vjerovanje, obratit će se — prije ili poslije — mlađim generacijama... jer kakova je omladina, takova je budućnost. Prix de l'Enfance, koji podjeljuje popularni kulturni tjednik »Les Nouvelles littéraires«, ne vodi doduše računa o dječjoj književnosti, kako bi čovjek mislio sudeći po imenu. Prix de l'Enfance nagrađuje jedno ili više djela, koja koriste odgoju, ističući, koliko je uzvišena misija pedagoga, ili pak otkrivaju dječju psihologiju i tako pripomažu boljem razumijevaju između odgojitelja i omladine. Kako u jury-u sjedi nekolicina uglednih književnika, profesora, stručnih pedagoga, što više i jedan liječnik (a nagrade su osim toga prilično obilate), to je opravdan interes i natjecanje, tko će osvojiti ovo odlikovanje. Ove su godine nagrađene četiri knjige i jedan manuskript. Bilo je mnogo natjecatelja, a ipak se odabrana djela ne izdižu iznad prosjeka. »Lettres sur l'éducation« (pisma o uzgoju) gđe. Reynier-Paget zaslužuju svaku hvalu svojim poletom i plemenitim oduševljenjem. Ali ta razmatranja jedne obrazovane i konservativne žene, koja vjeruje, da je liberalna, nisu mnogo zanimljiva. Čitaoca taj polet umara i postaje doskora dosadan, a neka poglavlja (kao ono o estetičnom odgoju) čine se strašno nesuvremena i gotovo naivna. Jadna gđa. Reynier-Paget kao da i ne sluti, kakovi trzaji razdiru današnji svijet! — »L'Enfant blessé« (Ranjeno dijete) André Dodereta je hvale vrijedan pokušaj da odrastao čovjek zagleda u dječju dušu i da se otkriju reperkusije raznih porodičnih konflikata na osjetljiru dječju psihu. Nije to dakako prvi pokušaj ove vrste u francuskoj književnosti, a tko poznaje na primjer »Učenika Gillesa« (Elève Gilles) André Lafona ili »Konac je šutnja« (Le reste est silence) Edmond Jalouxa (da i ne govorimo o vidovitim Proustovim analizama) morat će priznati, kako je Doderetov roman daleko od ovih uzora. Doderet je poznat kao prevodilac d'Annunzijevih djela, a bio je s njime i za vrijeme »opsade« Rijeke. D'Annunzijevo društvo nije zacijelo prede-

stiniralo Dodereta, da bude pedagog. No bit će, da je pozadina njegovog dječjeg romana autobiografska.

Treći laureat je Pierre Richard, srednjoškolski profesor, liberalni konservativac, koji je u »Tempsu« objelodanio svoja psihološka razmatranja pod natpisom »Ma classe et moi« (Moj razred i ja). To je serija sličica iz škole, opažanja, koja su ponekad duhovita i zanimljiva, a većinom ispravna ali bezazlena. Kakav mladi srednjoškolski nastavnik mogao bi možda u tim zapisima naći vrijednih pobuda, savjeta i komentara. Idejno ne donosi P. Richard ništa novo, nego stupa starim izlizanim putovima.

Uz ove redovne nagrade podijeljen je još jedan posebni prix gđi. E. Psichari, unuci Ernesta Renana, za djelo »Mikky et Mikkette ou l'Education sans préjugés« (Mikky i Mikkette ili Odgoj bez predrasuda). Gđa. Psichari je doživjela — vele — sretno djetinjstvo zahvaljujući to svom velikom djedu, koji je s djecom postupao kao s odraslima. Takav prosvijetljeni odgoj veliča sada vrijedna ova gospođa. Ali uz Ernesta Renana posjeduje ona i druge književne uzore u svojoj familiji: njen brat je Ernest Psichari, glasoviti desničarski ideolog, slavitelj vojničkoga imperijalizma (L'Appel des armes, 1913!) i miljenik katoličkih krugova. Taj E. Psichari (kao i njegov otac Jean) trudio se uspješno, da okaje grijehe svoga skeptičnog djeda, a čini se da autorica »Odgoja bez predrasuda« nastavlja ove tradicije. Kao da joj ipak nije uspjelo, da se oslobodi svih predrasuda...

To su eto pedagoške nagrade ove godine. Ne razlikuju se mnogo po svom duhu i tendencijama od onih, koje smo već prije razmotrili. Pokornost, rezignacija ili borbeno »desničarstvo«, obrana stečenih pozicija i konservativnost, koja se često doima kao prava reakcija — to su neke očigledne značajke književne situacije u Francuskoj tečajem Ljeta Gospodnjega 1932. Statika mjesto dinamike. »L'Ordre«, kako glasi natpis spomenutog Arlandovog romana. »L'Esprit de reconstruction«,

kako veli Crémieux. Ili pak »re-embourgeoisement« (Delteil),[3]) vraćanje purgarskom naziranju, što drugi zovu — neoklasicizmom. Jer nema sumnje, da se anarhija, koja je vladala u francuskoj literaturi prvih godina nakon rata, prilično smirila i sredila, kao što je novčana inflacija ustupila stabilizaciji. Drugo je pitanje, koliko je sve to zaista stabilno, a oprezni kritici kao na primjer E. Jaloux stavljaju upitnik. »To je doba previranja i prijelaza. Tko zna kuda idemo«.[4])

Ovaj je letimični prikaz bez sumnje nepotpun, što znači jednostran. »Desničarski« karakter stanovitih književnih manifestacija u Francuskoj je očit. Ali ta formula ne dostaje. Ovakove krilatice su često uvjerljive, ali i netočne, ako ih shvatimo doslovce. Ima u suvremenoj francuskoj literaturi »ljevičarskih« struja: Gide-ov »boljševizam«,[5]) ljevičarski sastav pariskoga PEN-Cluba (Romain, Durtain, Duhamel, Crémieux...) priprave za Vallèsovu stogodišnjicu... A silna pobjeda ljevičarskog bloka na posljednjim izborima je važan simptom previranja i obračuna u redovima francuske javnosti, premda su neki optimisti skloni da precijene značenje toga događaja, kao na primjer »Deutsch-Französische Rundschau«, organ društva za njemačko-francusko zbližavanje.[6]) Prigodom izbora novoga predsjednika republike Le Bruna opet se pokazalo, da konservativni elementi u Francuskoj odlučno brane svoje pozicije i da neki primjeri književnoga desničarstva, koje smo ogledali, nisu slučajan simpton. Bilo je naravski i drugih književnih kao i političkih manifestacija (Renaudel u Ženevi!), ali su te struje bile nekako potisnute. Moda im nije sklona, pa su i različni Lavali i Tardieu-i mogli na čas potisnuti u pozadinu jednoga

[3]) Les Nouvelles Littéraires, 23. VIII. 1931.

[4]) Jaloux, spom. članak.

[5]) »Bolchévisme intellectuel« (Journal de Genève, 9. VII. 1932.).

[6]) Deutsch-Französische Rundschau, Bd. V, 6—7. Osobito članci: »Die Linkskammer in Frankreich« (Edgar Stern-Rubarth) i »France et Allemagne« (Comte Jean de Pange).

Brianda. I tako se jača tragični nesporazumak, legenda o uskogrudnoj i pohlepnoj Francuskoj, koja se brine samo za svoju dobrobit želeći sačuvati svoj privilegirani položaj na štetu ostalih naroda. »Francuska protiv svijeta«, kako ugledna jedna američka revija označuje situaciju,[7]) dok se »Corriere della Sera« — da spomenemo još jedan tipičan primjer — jetko obara na »iluziju, da Francuska znači — svijet«.[8]) Ali Francuska ima mnogo lica, njena je kultura raznolika i dovoljno bogata, da svakome pruži ponešto. Ona daje i prima u isti mah. A Francuska je čovječanstvu toliko dala, da je zaslužila ne samo hvalu, nego i pažnju, razumijevanje i obzir, pa i onda, kad se mrgodi i kad nam se čini, da ima krivo.

[7]) Oswald Garrison Villard, France against the World (The Nation, vol. CXXXIII, No. 3449).

[8]) Ugo Ojetti, La fine del doppo-guerra? (Corriere della Sera, 29. IX. 1931.).

NOVAK SIMIĆ, ZAGREB

JAMES JOYCE

Srednji vijek sa svojim zamršenim metafizičkim razmatranjima, dogmatskim formulama, katekizičkim eksercicijama, skolastikom, religioznim meditacijama, prislanjanjem na aristotelsku filozofiju s jedne a intelektualistička traženja, nemir pa duhovna pobuna individua u prvim decenijima dvadesetog stoljeća s druge strane formirali su duhovno i Joyce-a. Njegov je »Ulysses« epos o duši modernog zapadnjaka, epos o duši čovječjoj uopće u prvim počecima dekadanse i propasti jedne civilizacije, koja traje već dvije hiljade godina. Njena kovrčanja i vijuganja u iskustvima i spoznajama moćno manifestirana u današnjem građanskom intelektualcu, sve komponente, iz kojih je sastavljena (počev od rimskog privatnog vlasništva, kršćanske monoteističke etike, obnovljene antike u renesansi, konkvistadorstva, feudalizma, cehova, merkantilizma, fiziokrata, enciklopedista, francuske revolucije, do formiranja i uspona građanske klase, industrijalizma, kapitalizma, utopijskog socijalizma, naučnog socijalizma, i klasne borbe, u kojoj će joj biti i kraj), sav prtljag prošlosti atavistički naslijeđen i spoznan, sva apsurdnost i međusobna protivnost čestica, od kojih je sastavljena, očitovala se je u »Ulyssesu« više nego i jednom drugom djelu svjetske književnosti. Da bi dao dušu svog vremena, njegov unutrašnji nemir, Joyce se poslužio opsežnom umjetničkom aparaturom, razglobio i raščlanio pojedinca našeg vremena, dušu Stephana Dädalusa, intelektualca, jezuitskog đaka, apostate, srodnika Odisejeva (čija je sudbina progonstva i lutalaštva jednaka u biti njegovoj, kojem nalìči duhovnom nadmoćnošću, oštroumljem, pronalazačkim darom, svim rekvizitama pobune i nemira), te Leopolda Blooma, skupljača i akvizitera anonsa, prosječnog i tipičnog malograđanina, inkarnacije zdravog smisla, onog pozitivističkog u čovjeku, duhovno uravnoteženog u pospanoj prosječnosti, dobroti, skeptičnosti gospodarski tečevnog i konzervativnog. Don Kihot i

Sancho Panza, kojih su procesi svijesti stenografirani i bačeni na papir. Don Kihot i Sancho Panza na dan 16 lipnja 1904 osam sati ujutro do 17. lipnja tri sata ujutro. Njih dvojica su prema tomističko-aristotelovskom Joyce-ovu načinu mišljenja jedno te isto — duh i tijelo, ljudska jedinica.

Površno i pogrešno mišljenje izvjesnih kritičara, da je »Ulysses« ekspresionistički epos-roman, više će dolaziti od nekih Joyce-ovih eksperimentiranja (koja su uostalom posve opravdana obzirom na samu zamisao koja se trebala u djelu provesti, te na sam sistem kojim je ono dano) nego od samog sklopa i arhitektonske obrade. Obrada »Ulyssesa« po svojoj unutrašnjoj građi odgovara Odiseji. Po prerezu, kojim je isječeno vrijeme, paklu individualizma kroz koji duh modernog čovjeka prolazi. »Ulysses« je novi »Inferno« bez čistilišta i raja. Glavne su ličnosti Bloom i Dädalus, osim što su, kako je već napomenuto, potomci Cervantesovih besmrtnih figura, blizu Hamletu i Mefistofelu. Sama obrada uz sav prividni modernizam, zapravo je više srednjevjekovno ugledanje antike, nego dadaizam, ekspresionizam ili nadrealizam, kakvim Joyceovo djelo ponegdje izgleda čitaocu, koji nije imao prilike prekapati po bibliotekama sa starim rukopisima i knjigama. Pa ako bi »Ulysses« onda bio ekspresionističko djelo, ekspresionistički bi bili i Goetheov »Faust« i Danteova »Božanska komedija«. Mnogo prije, uzevši u obzir momentanu književnu situaciju u svijetu, »Ulysses« je reakcija i idejno opozicionarstvo prema sadašnjici. U eri socijalizacije i koncentracije sredstava proizvodnje socijalizirala se i literatura. Kolektivistički pokret masa vratio je ponova na površinu realizam. Predmet današnje svjetske književnosti nije više čovjek pojedinac kao izolirana jedinica, kao pojava sama za sebe uzeta u odnosu prema prirodi i bogu kao postulatu njenog metafizičkog nemira, nego čovjek u odnosu prema zajednici, prema ekonomskim prilikama. U biti ovo posljednje Joyce-a ne zanima, on daje dosada najveću i najzamašniju spekulativnu studiju o čovjeku, studiju o njegovom psihičkom previranju. Njega zanima isključivo problem ličnosti, njenog relativiteta. Taj problem obrađen je analitičko realistički i u biti Joyce je sav u tradiciji, možda više nego ijedan drugi današnji svjetski pisac, u tradiciji, koja siže u vijekovima unazad. Nova književnost vjeruje u život, po njoj se zadaća suvremenog pisca sastoji baš u tome, da potpomogne one društvene snage, koje nastoje da se svakoj ljudskoj jedinki osigura što potpunije njezino iživljenje i proživljenje. Najvrednije i najljepše što čovjek ima, upravo je on. Iza njega i pred njim je tama, koja nas se ne tiče: život je glavno i jedino. Za Joyce-a naprotiv on je nužno zlo. Joyce ne vjeruje da će onog dana kad nestane privatnog vlasništva, klasne borbe i svih ostalih lanaca, kojima je okovana ličnost, čovjek biti apsolutno sretan i da će nestati njegovog metafizičkog nemira. To ne zavisi od forme društvenog poretka i ekonomskih prilika. Sve dok bude svijesno osjećao postojanje sebe kao takvog, postojat će i njegovi unutrašnji problemi: manjkavost razumnih spoznaja, strah od smrti i kompleksi vezani uz nju. Stvar nije tako jednostavna. Upravo tu se i ispoljava solipsistička krajnost i individualni anarhizam Joyce-ov.

Sam problem relativiteta ličnosti i glavni problem, koji Joyce pokušava ne samo u »Ulyssesu« nego i u svim ostalim prijašnjim pa čak i u najnovijem »Work in Progress« da riješi, očituje se dvojako: očinstvom i rođenjem. To su ujedno i glavne teme »Ulyssesa«, do u tančine i lucidnom konsekventnošću razrađene. Kroz njih se kao niti preplіće teorija jedinstva u relativitetu, zapravo ona im je osnovica. I kao što se u kršćanskoj crkvenoj nauci sve tumači simbolima i misterijima, tako se i kod Joyce-a ne da tačno razlikovati, gdje je granica između simbola i misterija i gdje on prestaje ili bolje: sve je simbol i opet nije simbol. Tu gdje se kršćanstvo prislanja na antiku, tu je zametak i Joyce-a, jer konačno kršćanstvo nije Isus, ono je sv. Pavao. Osnovna dogmatička formula kršćanske metafizike: »Bog otac, sin i sv. Duh su jedno«, ta formula sv. trojstva koje je jedinstvo, provedena je u potpunosti kod Joyce-a. Nema tjelesnog očinstva, postoji samo duhovno. Mr. Bloom u krajnjoj liniji je intelektualac Stephan Dädalus. Bloom je duhovni otac Stephana. Stephan je sin, sin koji traži

svoga oca. Vidi sebe dvostruko: »Ja sam ja, ali ja mogu biti i neko drugi i još neko treći«. On je Dädalus i sin Dädalusov. On je Telemak. Identificira se i sa Odisejem. Ličnost je potpuno relativna, ona je stanje svijesti u vremenu. Tijelo i duh, mr. Bloom i Stephan kao otac i sin duhovno su jedno. Tu je podloga kompleksa očinstva. Teološki rečeno konsupstancijalitet oca i sina.

Vrijeme je gibanje u prostoru, ono je prostor u gibanju. Zapravo orijentacija u njemu je vrijeme. Prostor je dakle Vrijeme. Spoznaja vremena je Prostor. Dakle vrijeme je prostor. To je relativitet spoznaje svijesti, spoznaje postojanja. Relativitet Vremena. Ono je jedinstveno, nema više dimenzionalnosti, svijet je jednodimenzionalan. I toj postavki osnova je kršćanska i bazira se na vjeri u besmrtnost duše i uskrsnuće Tijela. Za strašnog suda Tijelo će uskrsnuti. Prema kršćanstvu Vrijeme je jedinstveno, također je i svijet jednodimenzionalan. Tematika Joyce-ova djela zato je katolička, jezuitska i skolastična. Gotovo najbolji dokaz tome jest problem rođenja, problem začeća iz kojeg se i razvija problem otac-sin. Problem začeća je u kršćanstvu podignut na misterij, koji je dobio stupanj bezgrešnosti, koja se u potpunosti nije priznavala čak ni Sinu. U njemu je sadržan odnos muškog i ženskog principa, polaritet rodova, kojima je tehnički proces rađanje. U kršćanstvu ono je svečanost i proslava praznika opće ljubavi, rješenje problema začeća Sinom kroz koga se očituje otac. Ženski princip je još pasivan da se kasnije stvori kult Majke kao simbola i inkarnacije tog principa. Također i kod Joyce-a on je u pozadini.

Međutim Joyce ušavši tako u samu srž i izvana osvijetlivši duhovne osnove kršćanske civilizacije, njenu metafizičku bit, odmah je i negira ili bolje istovremeno postavljajući je odriče je se, jer i materiju postavlja jednodimenzionalno. Ako postoji relativitet vremena, to je posve isto ideja i materija. Jer polazeći od apsolutnosti materije i poistovetujući je ne samo s vulgarnim shvatanjem stvarnog i opipljivog uključujući u nju i ono, što individualistička, idealistička filozofija naziva mišlju,

idejom, ili iracionalnim, pa smatrajući to opet dijelom stvarnosti ćutila i osjećanja, stvarnost je sve. Sa ovoga stajališta svijet ne postoji nematerijalno, spekulativno-metafizički. Osim stvarnosti oka, dakle viđenog, postoji i stvarnost neviđenog, shvaćenog, stvarnost svijesti postojanja, stvarnost podsvijesnog, racionalistički nesaznanog ali uklopljenog u nas, znači strogo uslovljenog. Ničega nema izvan materije, zato ničega nema ni izvan nas. Time je Joyce dvostruki otpadnik. Kako sa kojega stajališta, gledani u različnim osvjetljenjima, i načini mišljenja i ideološke postavke čovjeka su razne. Joyce-u je u biti svejedno. On ruši i niječe oboje. Skepticizam individualizma u njemu je dobio svoj krajnji i valjda završni oblik. Vjeruje u sve i ne vjeruje ni u šta. Dobro i zlo, lijepo i ružno, maleno i veliko, bogatstvo i siromaštvo, kretanje i sjedenje u biti je jednako i gubi se u smrti. Sva saznanja pred njom su smiješna, u njoj sve nestaje, tom ružnom misteriju, koji postojanje rješava ostajući vječno nijem. Čemu sve? Nihilizam Joyce-ov je razjedački. On mrzi i ubija, bez ikakvog potpornja koji bi se bar na ičemu drugom osnivao. Svijet je stvoren na praznini, na kojoj i počiva. Najbolje bi bilo da ga uopće nema. Stvoreno iz pobune duha djelo Joyce-ovo teži njegovom uništenju. E. R. Curtius pravilno smatra, da je taj metafizički nihilizam upravo osnovna supstanca Joyce-a. I tako sav u negaciji Joyce da bi je što temeljitije potkrijepio služi se čitavim bogatstvom filozofskog i teološkog znanja, snažnom psihološkom i estetskom analizom, neobično velikom duhovnom kulturom odgojenom u svim svjetskim književnostima, i najnovijim iskustvima znanosti. Njegovom radoznalom oku ne izmiče ni najmanja sitnica. Ekspanzivna snaga njegova intelekta je golema i začuđuje. On vlada isto tako savršeno raznim naučnim sistemima i načinima mišljenja kao i umjetničkim izrazom, svim jezičnim i kompozitorskim formama. Sve to on izgrađuje nergijom, kojoj nema premca, da bi načinjeno poništio i spalio uživajući.

Razumljivo je, da se je u toj isprepletenosti kako arhitektonskoj tako stilističkoj i jezičnoj, tematskoj i idejnoj vrlo

teško snaći. »Ulyssesu« se vrlo teško pristupa a sam autor izgleda nije se ni najmanje potrudio da razumijevanje svoga djela olakša. On čini se pretpostavlja, da ga mogu čitati samo intelektualci. Pa čak i mnogi od njih odvratili su se od Joyce-a razočarani i nezadovoljni. Možda se od svih koji su pročitali »Ulyssesa« na čitavom svijetu može naći tek stotinjak njih, koji su se njim oduševili i ispravno ga pojmili. Mnogima, i to većini, on je izgledao jedna od onih bezbrojnih orgija modernizma kakve su već bile uobičajene prvih poslijeratnih godina. Njih je zavarala komplicirana konstrukcija djela, prividne stilske nastranosti i eksperimentiranja, te i zahtjev krajnje pažljivosti i skoncentriranosti pri čitanju. »Ulysses«-a treba čitati s onom duhovnom napregnutošću, s kojom se čitaju filozofski tekstovi i traktati.

Pa ipak je djelo izgrađeno jednom unutarnjom logikom, zakonskom suhoćom činjenica, strogim sklopom ostvarenim u samom sebi, smislom za red i harmoniju. Ta harmonija je izvana nevidljiva i kod površnog se čitanja ne nalazi. Naprotiv prvi dojam je onaj kaosa i zbrkanosti. Osvijetlimo »Ulysses«-a pobliže. Knjiga izvješćuje o svim unutrašnjim i vanjskim zbivanjima u nepotpunom danu dvojice ljudi: Mr. Blooma i Stephana Dädalusa. Naizgled vrlo jednostavna stvar. I tu gdje bi prosječan pisac s najvećom mukom iscijedio koju stotinu stranica, Joyce baca 732 velikog formata i sitnog tiska (njemački prijevod broji oko 1.600 stranica). Istina jedan od kritičara[1]) izvješćuje, da je opis dana Leopolda Blooma zamišljen sprva kao novela u zbirci »Dublinci«. Tokom godina ona se proširila i narasla u ogromno djelo, koje sa uobičajenim romanom dodanašnje književnosti slabo ima šta zajedničko. Jer »Ulysses« je i roman i epos i drama i poema sve skupa ujedno. Feljtonska fabulativnost realizma i analitička plitkost neo-romantizma Joyce-u su podjednako daleki. Književnost kako je on shvaća nije odmor i zabava za mase poslije posla, nego znanost pristupna samo onima, koji su se isključivo njoj posve-

[1]) Padraic Colum, uvod američkom izdanju »Dublinaca«. (New York, The modern Library 1926).

VLADIMIR BECIĆ
Ribar

tili. Tako je i njegovo djelo napisano, za izabrane. Tjeskobna težnja istini, znanje o nepremostivoj usamljenosti svake duše, znanje, koje graniči s očajem, ne mogu požnjeti pljeskanje i odobravanje gomile, ono joj nije ni blizu. Tim je Joyce posve odalečen od sadržajnih nastojanja najnovije literature. On je protivnik svake romantike pa i romantike kolektiva. Iznad svega i poslije svega čovjek je sam i takav će ostati. Taj osjećaj izolovanosti i samoće stvorio je i »Ulyssesa«, njim on dokazuje, koliki bogati duševni procesi se odigravaju u čovječjoj duši u toku jednog dana i kako su oni mršavi i blijedi prema vani. Radi toga Joyce dušu i razglaba, razrađuje i razgrađuje do u najsitnije detalje i detaljčiće pa nakon što je reflektorski osvijetli i izanalizira, ponovo sklapa. Vidjeli smo je tu u svim njenim treperenjima. Ona je vječno sama. Šta konačno ostaje iza Blooma i Dädalusa, što konačno ostaje iza čovjeka? Ništa. On je sav tu, kemijska formula, savršen poredak atoma, koji su svijest i opet ništa: jedna slučajna igra. U kršćanskom smislu to je znak Antikrista, u marksističkom: očaj građanskog intelektulca.

Kako je već naglašeno, konstrukcija »Ulyssesa« je komplicirana. Svakom poglavlju u knjizi odgovara i posebna simbolika kazivanja, svaki događaj poistovetuje se s kojom znanošću, umjetnošću, organom ljudskog tijela, odgovara nekoj boji ili tehnici. Valery Larbaud[2]) navodi kao primjer četvrto poglavlje, koje se odigrava u redakciji jednog dnevnika. Ono odgovara po njemu retorici, plućima, crvenoj boji i t. d. Taj način pisanja, koji odgovara mnoštvu smislova čisto je srednjevjekovni. Kao kult postoji u liturgiji, likovno je u plastici katedrala. Međutim taj razrađeni sistem suglasja postoji samo u autoru i ponekim upućenim prijateljima. Ostalim je prilično nepristupan i kritika se slabo njim bavila.

Druga pak simbolika djela je u tome, da ono po izgradnji, radnji i osobama odgovara Odiseji. Te simbolike su međusobno prepletene.

[2]) Predgovor knjizi »Gens de Dublin«, Paris, Plon (1926).

Sama radnja pak se sastoji u reproduciranju procesa svijesti osoba. To Joyce čini asocijacijom u raznim formama, asocijacijom misli, dojmova, slika, doživljenog, slućenog. Ova asocijativna ispremiješanost daje kolorit samom stilu, upravo ona je njegova boja. Svijest stenografirana u svim svojim metamorfozama i preobukama jest samo platno, na kome Joyce boji. I kao sva velika djela pisana riječju i Joyce-ovo je slikarski rješavano. Jedna od ostalih njegovih značajki je obrada najsvakodnevnijih sitnica u formi muzičkih tema. Slikarski je to ugođaj prikazanog na platnu, njime se daje štimung, rješava problem toplog i hladnog.

Kao najtipičniji primjeri u tom smislu spominju se od kritičara tzv. tema uboda pčele i tema krumpira. Joyce tu radi posebnom metodom. U onom naime momentu, kad se nabaci, ona je posve nerazumljiva da tek kasnije, često puta stotine stranica poslije u periodičnim vraćanjima dobije svoje pravo značenje i bude potpuno jasna.

Tako na početku »Ulyssesa« Bloom promatra svoju bašču. Razmišlja o njenom uređenju, sijanju graška i salate. O svježem povrću. »Ali vrtovi imaju i svoje loše strane. Pčele i muhe zukare, zatim duhovski ponedjeljak«. (Still gardens have their drawbacks. That bee bluebottle here Whitmonday). Na str. 155. misli Bloom na mladog medicinara Dixona: »koji mi je tada u Mater-u[3]) ubod zavezao i sada je u Holles-streetu, gdje je gospođa Purefoy«. — Posve nerazumljivo. Tek poslije daljnjih četiri stotine strana saznajemo, da je 27. maja na duhovski ponedjeljak Bloom bio ujeden ispod ušnog bubnjića od pčele. Isti ubod nagovješćuje se parodično na str. 369. Spominje u fragmentu dialoga na str. 404. da taj motiv bude konačno uvučen u apokaliptičko 15. poglavlje, gdje riječ »Buzz« izaziva kodBlooma podsjećanje: »Pčela ili muha zukara udari onomad o sjenu na zidu, bila je omamljena, pade mi omamljena u košulju i ja sam je morao...« Kako se vidi, taj način obrade životnih trivijalnosti preuzeo je Joyce iz muzičkog komponiranja. Isto je tako i s temom krumpira. Bloom nosi u džepu krumpir

[3]) **Odnosi se na bolnicu.**

početkom knjige da se stotine stranica kasnije razjasni, otkud mu on u njemu i iz kojeg razloga. Kao sredstvo naime protiv reumatizma, koje je vjerovanje preuzeo od svoje majke. Ova su dva slučaja također od važnosti za karakteristiku Blooma. Jer bacivši i stenografiravši bez filtriranja i dotjerivanja procese svijesti kod svojih lica Joyce ih ujedno karakterizira upravo njima samima. On svoje ličnosti ne tumači deskriptivno a ni izabirući događaje, u kojima bi se mogle protumačiti i svrstati u koju od školskih kategorija ljudskih tipova; njegove se ličnosti same tumače. Skupljač anonsi Bloom primjerak je građanske prosječnosti i uopće ljudske prosječnosti. Ona je egoistična, pozitivna i uravnotežena. Blooma silno zanima medicina, higijena i kosmetika. Devet novih muza ovoga modernog Grka jesu: trgovina, operna muzika, Amor, novinarstvo, manufaktura, sloboda govora, opće pravo glasa, gastronomija, spolna higijena, rivijerska koncertna zabava, bezbolni porođaj i astronomija za puk. On je porodični čovjek i ima jak smisao za familiju. Karitativan je. Misli sa bolom na svoga oca. Žali za sinčićem, koji mu je u jedanaestom danu umro. Žali što, ne ostavlja potomstva. Životan je i seksualan. Usprkos sve uravnoteženosti pokatkada perverzan, pun čulnosti. On predstavlja ljudski instinkt kao što Dädalus intelekt.

Pa kao ličnosti tako i sama kompozicija počiva na estetskom relativizmu. Svaki pasus, svaka rečenica, rečenički odlomak razumljiv je tek u vezi ili odnosu sa nekim drugim. Svako od osamnaest poglavlja ima svoju posebnu tehniku i zahtijeva posebnu analizu. E. R. Curtius navodi u svojoj studiji »James Joyce und sein Ulysses« analizu tehnike 11. poglavlja: Odigrava se u Ormond-restauraciji u Dublinu. Dvije konobarice, miss Douce (boja kose: zlato) i miss Kennedy (boja kose: bronca), obje u crnim atlasnim bluzama, gledaju kroz prozor i promatraju irskog vice-kralja kako se sa ženom i svitom provozi. Sluga im donosi njihov čaj, dobacuje uz to neku bezobraznu primjedbu, koju one odbijaju. Gunđajući on je ponavlja. — Simon Dädalus stupa unutra kidajući krhotine palca. Miss Douce nešto nepristojno primjećuje, miss Kennedy crveni zbog toga i kudi je.

Dädalus uzima iz džepa lulu, duva kroz nju i proizvodi tako dva glasa slična frulinim. Bloom se međutim klatari kroz Dublin. Miss Douce pjevucka neku melodiju iz opere Kastiljska ruža. Miss Kennedy sjedi u uglu i čita. Lenehan pokušava da svrati na se njenu pozornost. Miss Douce priča o ugađaču glasovira, koji je danas tu bio. Sažalijeva ga zbog njegove sljepoće. Tada oštro zazvoni neki gost. Ugađač je ostavio ugađač. Neko po njemu lupnu: lagan, umirući zov. Lenehan je vabio miss Kennedy dozivom i zviždukom. Čuje se pjesma uz pratnju glasovira. — Ura tik-tače. Benjamin Dollard pjeva: ratnikovu ljubavnu pjesmu i t. d.[4] Curtius navodi ove događaje radi što boljeg razumijevanja Joyce-ove tehnike pisanja u dotičnom poglavlju. Zatim sam tekst originala u početku poglavlja, tekst potpuno nejasan i nerazumljiv. Držat ću se njega:

1. Bronca pokraj z lata čuje potkove, čelična zvuka, imperthnthnthnthnthn. 2. Krhotine, kida krhotine sa tvrdog palca, krhotine. 3. Užasno! I zlato sve više crveni. 4. Promukao dah frule. 5. Dah: Blue bloom is on the... 6. Zlatna, nagomilana kosa. 7. Podrhtava jedna ruža na atlasnim atlas prsima, ruža kastiljska. 8. Pjevucka, pjevucka: Idolores. 9. Pogledaj! Tko je... zlatan pogled. 10. Viknu prodirno bronci sažaljivo. 11. I zvuk, čist, dugačak i drhtav. Lagano umirući zvuk. 12. Vabljenje. Nježna riječ. Još jednom pogledajte. The bright stars fade. 13. O ružo! Zvuci cvrkutaju odgovor. Kastilijo. The morn is breaking. 14. Zvonjenje, zvonjenje, drmao je zvoneći. 15. Zvek novca. Sat tik-tače. 16. Riču, grme akordi. When love absorbs. Rat, rat. Bubno — opno. 17. Jedro. Koprena vijori na valovima.

I tako neprestano još čitavu jednu stranu, da tek onda počne sama radnja. Pitamo se, šta treba da znači ovaj besmisleni tekst naprijed. — On predstavlja uvertiru, donosi glavne motive koji se isprepliću na ostalim dvadesetidvjema stranicama poglavlja. Kad ih pročitamo vidimo da taj besmisleni tekst na prve dvije stranice poglavlja predstavlja Joyce-ov način komponiranja, način proračunan do u sitnice i proveden. Ovaj način

[4]) Uporeďivanjem ovog izvoda sadržaja 11. poglavlja s uvodom u isti par redaka niže vidi se najbolje Joyce-ova tehnika.

književne tehnike preuzet je iz muzike i odgovara Wagnerovoj lajtmotiv-tehnici. Samo sa razlikom što je muzički motiv sam u sebe uklopljen i estetski zadovoljava. Međutim ako kod muzike ne treba znati smislovni odnos, kod riječi je on prijeko potreban; bez njega njihov poredak ostaje samo besmisleni fragmenat. Izgleda da je Joyce ovu bitnu razliku između riječi i zvuka namjerno ignorirao. Zbog toga njegov eksperiment ostaje problematičan.[5])

Joyce i jezično eksperimentira raščlanjujući riječi na prvobitna značenja, na značenja slogova, vežući ih i podavajući im tako nove smislove ili ih potpuno uništuje pretvarajući ih u neartikulirane glasove. Aliteracija je kod njega vrlo česta a isto tako asonanca i disonanca. Stil često zna da prijeđe u parodiju, u imitaciju komičnog eposa, u izrugivanje. Parodira se naizmjenično jezik na sudu, junački epos, protokol teosofske sjednice, znanstveni, literarni, sportski, novinski izvještaj, zadatak za učenika, gramatička lekcija, crkvena ceremonija i t. d.

Ipak na koncu konca ova Joyce-ova traženja ponegdje izgledaju igrarije čovjeka, koji se upoznao sa svim literarnim finesama, kojim želi zaprepastiti prosječnost. Voli po uzoru pisaca 15. i 16. stoljeća da stvari umnogostručuje mjesto da ih pojednostavnjuje. Ne uživa u neposrednom izrazu, jednostavnosti i svakoj razumljivoj logici. Vrijeme kad su se pisale glose, sonetski vijenci, eposi, madrigali i ostale književne šarade svojom zamršenom tehnikom ponova je u Joyce-u oživjelo. Knjigu treba kao kakvu zagonetku rješavati, treba uživati u spretnosti i sposobnosti pisca za stilske obrte, kompozitorske i arhitektonske majstorije.

I ostala Joyce-ova djela u međusobnoj su vezi sa »Ulyssesom«, zapravo ona čine pripremu za nj. To važi naročito za »Dublince« i »Portret umjetnika kao mladića«.

»Portret umjetnika kao mladića« autobiografski je roman, neobične iskrenosti i snage. Joyce u njemu opisuje svoje školovanje u jezuitskom kolegiju, svoju porodicu i tjelesne te duhovne nemire svoje prve mladosti. Analiza samoga sebe u

[5]) E. R. Curtius: James Joyce und sein Ulysses (str. 52, 55).

osobi Stephana Dädalusa provedena je upravo nemilosrdno da gotovo liči na literarni masohizam. Sile koje su djelovale na njegovo duhovno formiranje podrobno su prikazane i raščlanjene: katolicizam, irski nacionalizam sa svojim kulturnim, političkim i religioznim opozicionarstvom prema ugnjetavačima, odgoj kod Jezuita sa pobožnim vježbama, meditacijama po ignatijevskoj metodi, zornim prikazivanjima materijalnih i duhovnih muka u paklu. Zatim rodna kuća zatrovana ekonomskim prilikama i nesuglasicama, školovanje na katoličkom universitetu. Aristotel i Toma Akvinski, talijanski pisci 13. stoljeća i Elizabetijci, Newman, Ibsen i Hauptmann. — Iz svih tih komponenata sastavljen Dädalus jasno da mora osjetiti njihovo nesuglasje, mora da se nađe u protivnosti sa samim sobom. Odatle je i potekla njegova individualistička buna, koja je bila sama sebi svrhom. On se sa sarkazmom odnosi prema svemu; i prema porodici, prijateljstvu, domovini, moralu i vjeri. Razum sa svojim hladnim zaključcima, intelekt osamljen i nemoćan, strah od patetike, od sentimenta nježnosti. Poput svijetla u noći on vidi svoj spas samo u umjetnosti. Umjetnost, ona postaje najviša svrha njegova života. U njoj se ostvaruju sve čestice, koje ga čine: grijeh, duh, buna, progonstvo, samoća i oholost. One su njegov život.

U »Portretu« nema stilskih noviteta, nema srednjevjekovnog načina komponiranja kao u »Ulyssesu«, nema konstruktivne složenosti; zato je taj roman pristupačan svakome svojim analitičkim realizmom, konciznošću fraze i jednostavnošću.

A u zbirci novela »Dublinci« Joyce daje svoj rodni grad u složenosti modernog života. Tu on na taj život reagira. Pisac nam stvara u njima atmosferu toga grada, raznolikost njegova milieua: građansku prosječnost, političke klubove, pijanice, svećenike, školsku djecu, mornare, prodavačice i t. d. istom onom neobičnom snagom i istom neiscrpnošću koja je kasnije stvorila »Ulyssesa«, ali bez stilskih eksperimentiranja. Novele više prikazuju pojedina duševna stanja raznih ličnosti iz raznih društvenih slojeva Dublina nego uobičajenu fabulativnost. Joyce i tu izbjegava sve što graniči sa feljtonizmom,

kloneći se dramatičnosti, patetike i retorike. On ih ismijava. Isto kao što ismijava i neobičnost u ljudskom životu. Krv, dramatičnost, široke geste, jeftini efekti daleko su od Joyce-a. On je pjesnik običnosti, svakodnevnosti i nevažnosti.

James Joyce rođen je 1882. U književnosti je debutirao kao osamnaestogodišnjak sa člančićem o Ibsenovim »Kad se mrtvi probude« u Fortnightly Review (Travanj 1900.). Djela su mu objavljivana ovim redom: »Chamber Music«, 36 kratkih pjesama u strogoj formi elizabetskih madrigala (1907.), »Dubliners« (novele 1914.), »A Portrait of the Artist as a Yong Man« (1912.), »Exiles« drama (1918.). 1922. pojavio se »Ulysses«. Počev od 1927. objavljuje američki časopis u Parizu »Transition« odlomke njegovog najnovijeg djela »Work in Progress«.

Djelo Joyce-ovo predstavlja najveći uspon individualizma u književnosti, ujedno i najveći zamah i književna ostvarenja građanske klase. Kao u svakom vrhuncu u njemu su podjedno i klice pada. Gigantski zamah, kojim je bačena čovjekova duša, perverzna iskrenost, kojom je osvijetljena, čini ga monstruoznim. Apostatska tuga, groza smrti, osamljenost. Joyce traži izlaza, traži rješenja. Može samo da niječe. A tu se i očituje beznadnost društva što se ruši. Spasa nema. To Joyce zna. Tu je ćorsokak individualizma.

Ipak Joyce predstavlja jedno od književnih razmeđa, možda do danas najveće. Premda odbačen po svojoj idejnoj formiranost, kut osvjetljenja stvari i činjenica stilski je i formom prihvaćen. Uticaj njegova stila je golem i današnja cjelokupna engleska pa i američka književnost pod jakim je uticajem njegova stila i načina obrade. Osobine su toga stila uspješno prihvatljive i u kolektivističkom romanu; jedan od najboljih dokaza je Dos Passosov »Manhattan Transfer«, u kome je taj stilski uticaj vrlo vidan. Na evropskom kontinentu najbolja je aplikacija Döblinov »Berlin Alexanderplaz«. Zbog toga svoga reformatorskog značenja Joyce-ovo će djelo usprkos svih zastranjenosti ostati. I premda idejno ne znači kamen temeljac nove, njim se u svemu sjaju i slavi kao da završava stara književnost, individualistička.

STANISLAV ŠIMIĆ, ZAGREB

GLEDANJE U STVARNOST

Nazočni smo kod mnogih nesuglasica i zabluda u stvaranju nove, poimence socijalne literature. Pokušat ću nešto od toga ovdje prikazati, objasniti u čemu su nesmotrenosti i, prema svom shvaćanju, uputiti u doličan književni kriterij. Možda će se neke primjedbe učiniti kome naivne i nešto, što se samo po sebi razumije, — ali zadatak je kritike u nas, tvrdim, da tumači baš sve ono, što bi se samo po sebi moralo razumjeti. Na to je sili kulturna stvarnost.

I

Danas, kad se književnost najmanje cijeni kao zadovoljstvo, koje čovjek imade od igre, što ga je Schiller smatrao za čovjeka najvećim, kad su književnici dužni ukazivati put socijalni i politički, kad tu dužnost mnogi vrše i izražavaju kao svoju savjest i svijest — vidimo, da te mase imadu više svijesti i sklonosti za igru — dakako za svoju igru, igru, koja je njima razumljiva. — Promotrimo dobro! Sport je najveći zanos masa. Sportsman = savršen čovjek. Sportomanija manita kao tiranija: zaboravlja, da išta drugo postoji osim tijela. Evo opet ništa manje mane nego što je bila ona, u koju je nakon renesanse u doba protivreformacije upadalo gospodarenje duha, kad se misao Descartesa, da je duh jedini pozitivan, smatrala apsolutnom istinom, a da je tijelo negativno: izvor zla i zabluda. Vjerovanje u svijest masa i u njihovu prihvatljivost prilično je naivno. Općenita dobrobit, koja se može postići promišljenom i svijesnom zajedničkom akcijom, njih se malo tiče, ako je po srijedi ma kakva časovita njihova razbibriga. Njima je stalo do igre i to u času, kad njihov pisac posve zaboravlja na igranje baš zbog njih, kad u literaturi hoće da prezre sve, što se ogrešuje o ozbiljnost aktivnog učešća kod oslobođavanja čovjeka od socijalnog ropstva. I danas bismo nažalost mogli proglasiti suvremenom Heineovu pjesmu »An einen politischen Dichter«:

O, ti pjevaš ko što Tirtej nekad
junački je pjevat znao,
al si sebi publiku nevaljalu
i vrijeme loše odabrao.

Katkada te slušaju, doduše,
i pohvale, kao zanešeni:
kako su ti plemenite misli
i kako su formâ savršenih.

Oni često i kod čaše vina
znaju tebi nazdraviti: vivat!
i mnogi tvoj bojovni pjev
u svome meraku urlikat.

Sluga rado pjeva slobodarku,
kad se uvečer u krčmi skiti:
to probavu njemu poboljšava,
nadraži, da može više piti.

Nije govor protiv sporta, dotično tijela; protivim se pretjeranostima. Zbog brige za samo tijelo čovjek oglupavi. Zbog velikog povjerenja u mase, kao svijesne svog položaja, mnogi navještavači nove literature ne zaslužuju da im se mnogo vjeruje: oni ne vide stvari, onako, kakve jesu. Zahtijevati, da se gleda stvarno na činjenice a istodobno zabluditi, dotično posve nejasno i krivo vidjeti stvarnost, i to njezine najočitije pojave — ne svjedoči samo o nemoći zahtjevača da dobro gledaju, — nego dovodi i do sumnje: da li oni uopće te zahtjeve ističu kao uvjerenje stečeno iz duhovnog iskustva i nakon ispravnog promišljanja. Znadu li oni što time hoće, shvataju li zbiljski i dosljedno smisao najglavnije svoje aktualne devize: treba realno gledati!

Koliko je najnovija literatura zaokupila čitače, to nije isključivo radi svoga etosa, svoje politike, koja brani interese masa, — to je u prvom redu radi jednostavnije, shvatljivije

dramatike, koju ona za razliku od jučerašnje, ima. Čovjek voli zdravo tijelo, ali ga još više mami i oduševljava natjecanje snaga kod sporta, naslada od igre. Tako mu je i literatura draga više kao igra nego kao ideologija. Razumije se: kao igra, koju on shvaća. Tehnički i bitnošću svojom kompliciranija umjetnost nema publike, — ne pogoduje kibicima lakom razumljivošću igre.

Schiller je, izričući svoje mišljenje umjetničkog idealizma, imao na umu umjetnost kao sredstvo za estetski uzgoj ljudstva; zadovoljstvo od igre znači kod njega: estetsko u najvišem smislu. Njegovo je saznanje pravilo odnosa između umjetnosti i čovjeka. Bez obzira, da li se kod literature misli i traži i drugo djelovanje, koje ona ima ili može imati osim estetskog, — njezina privlačnost dolazi uvijek od zadovoljstva igre; a igra ne znači, kritički rečeno, ono najbolje estetsko, — ona može biti različite naravi i vrijednosti estetske: sviđa se tek i cijeni prema mentalitetu subjekta, koji u njoj uživa.

Da je to točno, pokazat će se kad se razmotri, kako publika reagira na literaturu Augusta Cesarca i Miroslava Krleže, — dakle dvaju pisaca, za koje se misli, da im je ideološki stav istovetan (što uostalom nije istina, i baš protivnost od toga, u opreci sa mišljenjem t. zv. socijalnih pisaca pojačava dokaze za moje tvrđenje.*) Treba naći odgovor na pitanja: koliko izvjesna ideološka gledanja, za koja se pretpostavlja da mnoštvo čitača uz njih pristaje, osvajaju te čitače za literaturu, u kojoj se ona ističu? — da li su zbilja gledanja tako presudna za popularnost, za čitanost pisca? Ako jesu, zašto se Cesarec, u čijim je romanima, novelama i teoretskim razlaganjima tako jasan i vidan aktivizam, nezastranjiv tendencijom i određeno usmjeren, — zašto taj trijezni i promišljeni i jedini književnik, koji u hrvatskom jeziku ispravno i nepokolebljivo provodi svoju ideologiju, ne čita više od njemu ideološki čitavom svojom

*) Uostalom, to je dobro objasnio Ivo Hühn u svom članku o Miroslavu Krleži, koji je objavljen u »Almanahu savremenih problema«; Izdanje »Astra«, Zagreb, 1932.

književnom pojavom — ne, kako bi se blago kazalo, različnog, već u mnogočemu upravo oprečnog Krleže? Liberalistički individualist, koji se ruga čovjeku uopće, bundžija, koji se, osjetljiv, lako razočarava i uvlači u sebe naričući pesimističke litanije, i tako u samom sebi nesređen i »maglen« (kako on kaže), pa kao takav uočljiv i proglediv, Krleža po svom ličnom raspoloženju rasuđuje i lirizira u društvenim područjima, tako da se iz njegovih spisateljskih uspjeha nipošto ne razabira ideološki jasno određena kolektivistička svijest, po kojoj bi imao nešto zajedničko sa Cesarcem. (Sva ta razlika proističe stvarno iz njihovih nejednakih naravi. Krleža se prisiljava, da bude nešto, što mu je nemoguće: bičevima svojih razumskih zaključaka hoće da istjera iz svog bića osobine nepodnosive i štetne kolektivizmu). Otkuda dakle veća privlačnost djela Krležina nego Cesarčeva? Tendencija je eto bezuspješan korteš u prikupljanju čitača, a isto tako i u razbijanju grupa čitačke publike. I u slučaju kad ne bi bilo zablude, da su ta dva pisca istog ideološkog stava, — čitanost njihovu određuje nešto posve drugo. Publika, hvala našim vrsnim tumačima i kriticima literature, narečenim socijalnim piscima, i onako drži čvrsto, da nije nikakva glupost, vjerovati da su Cesarec i Krleža jednako kolektivistički nastrojeni, a da ih ne bi prema tome istom mamcu jednako čitački pratila.

Tajna je privlačnosti literature — ponavljam — u igri njezine forme. To shvaćanje se može nazvati umjetničko-idealističko — dakle, za socijalno-racionalne pokušavače ostvarivanja umjetnosti može biti predmet sprdnje, ali za njihovo ismjehavanje dokazat ću, da je bezrazložno i uzaludno, baš sa stajališta realnog posmatranja — i književnosti i čovjeka i okolnosti. Krležina literatura osvaja kao *formalno djelotvornija i pristupnija* publici od Cesarčeve. Bilo što je u svojoj stilskoj tehnici prozirnija ili što je temperamentnošću autora, koja se dakako u formi i očituje, zanošljivija, bilo što je lirskija i drskija i tugaljivija, ili što ima publicističkih i feljtonističkih primjesa pa je kao takva čitkija — poglavito za prosječne čitače — svim tim osobinama, to jest

stilom razlikuje se Krleža od Cesarca na korist svoje privlačnosti. Ne odlučuje jakost sposobnosti. Često je, ako ne uvijek, slabiji talenat voljeniji kod publike; ako to ovdje i nije slučaj. Krležin je stil, bez obzira na njegovu estetsku vrijednost, publici draži. Forma naime ne mora u biti svojoj biti najbolja, šta više niti dobra, a da se većini sviđa; uspjeh kod većine je »formalne« naravi: ovisi o njoj bliskim i pristupnim osobinama djela. (Ne govorim o posve vanjskim možebitnim razlozima: reklama itd.). Drama »Gospoda Glembajevi« na priliku, stekla je najviše gledača kao senzacija sadržaja, a tendencija i čisto umjetničke bitnosti su sporedne njihovu oku i uhu, čitavoj glavi, čitavu biću njihovu.

Sigurno je, da popularnost piščevu ne uvjetuje tendencija njegovih djela, ali je nepobitno — da izvjesna najviše uvažavana historijski određena aktuelna politička ili koje druge naravi ideologija u djelu, koje je stvorio autor svojom svojstvenom duševnom i duhovnom stvaračkom snagom, osposobljava to djelo da djeluje u svom vremenu suvremeno i ima za svoj opstanak najviše opravdanja. Da — ali stvaračka snaga osposobljava tendenciju, recimo u jednom romanu, da djeluje; forma dotično moć uvjerljivosti, koja je u načinu obradbe, glavno je sredstvo uspjeha. Poznat je veliki uspjeh one Remarqueove knjige o ratu: premda je ideološki promašila, formalna njezina vrsnoća odlučila je, da je postala nerazmjerno više čitana od etički s njom neuporedivog, ispravno ideološki određenog romana »Rat« Ludwiga Renna. Pitanje, kakva je književnost historijski potrebnija, vrednija bez obzira na ukus publike — imalo bi drugačiji odgovor. Rekao sam: ukus publike; ona nema svijesti, niti prosuđuje racionalno vrijednost i potrebu duhovnih, kulturnih stvari. Publika je dijete: više voli slatku limunadu nego hranivo mlijeko. O njezinu mentalitetu slatkoće, prijatnosti, zabave i drugih, sličnih neprijatnosti za politički i kulturni progres svijeta — malo vode računa ljudi, koji u literaturi socijalnoj baš na nju računaju. Od duhovne gladi ona će umrijeti, a da toga ne će ni osjetiti.

Ne uvjetuje li dakle forma vrsnoću književnog djela? I nije li s toga »idealističkog« stajališta jedino moguće procjenjivanje njegovih odlika? Razumije se, ne procjenjivanje njegova etosa samog po sebi; — ali etos postaje u umjetnosti moćan samo s pomoću nje. Nejasno je, zašto bi neko stajalište bilo neispravno — premda je i idealističko — s kojega se jedna stvar vidi onakva kakva jest.

II

Ne videći, koliko je značaj umjetnosti u formi, danas mnogi pisci zapuštaju estetsku brigu, jezik i sve ostalo, što mora biti njegovano u književnom dobrom djelu. »Jezik je u jednoj knjizi očevidan znak nazora, reda — i trajnosti, koju će ona imati«. — Antiestete, valjda se ne ćete namrštiti i pljucnuti na tu rečenicu! — rekao ju je aktivist Heinrich Mann. Pogreške, koje se danas prave, nastaju zbog izvjesnih pretjeranosti: protivnici artizma zanemarili su jezik posve i svijesni su, da je samo reportaža vjerna stvarnost; tako je baš površnost »vjerne stvarnosti« ono, što je za mase lakše promotrivo, u toj lakoći dramatike je čar, kojim reportaža osvaja, dakle, u svakom slučaju, koliko je igra razumljiva — ne odlučuje vrijednost, smisao. Ovo vrijeme, koje poglavito hlepi za užicima, koje je odveć tjelesno i materijalističko u vulgarnom smislu te riječi, ne voli da se napreže, pa da tako shvati i dublji smisao životni i umjetnički. Stvarnost, činjenice tipične za vrijeme, za što se današnji pisac hvata, svakako su preporučljiv objekt za literaturu. Ali mjesto da čovjek stvarnošću vlada, dopušta hotimice, da ona gospodari njemu. Ne obuhvaćajući život u cjelini, zagledajući se samo u pojedinosti, pretpostavljajući, da je tako bliži zbilji pisac reporter zaboravlja, da baš tako jednostrano gleda i da čini obrnuto nego što želi: udaljuje se od stvarnosti, jer je samo vidi, samo očima sudjeluje pri njoj, dakle sva ostala osjetila, od kojih se čovjek sastoji, stoje pasivno, ne uživljavaju se u nju. Čovjek ne živi u reportaži sav. Njezin autor nije pjesnik. Ličnost se pjesnika očituje u življenju svih svojih

ljudskih snaga u isti mah: i duhovnih i osjećajnih i uobličavajućih. Nije potrebno tumačiti, da je pjesnički zahvat u stvarnost mnogo teži nego reporterski. Vrijednost reportera i svrha postizava se pače mnogo bolje i lakše pomoću fotografskog aparata, nego pomoću pera. Znalačko montiranje fotografija iz područja života posao je, koji uspijeva da posve neposredno prikaže, i najvjernije, stvarnost. Povjerenje u fotografiju je svakako sigurnije nego u pero, koje se vlada prema oku: slabovidnost i druge ljudske slaboće korisno zamjenjuje i nadomješćuje tehnika.

Istina, prezir pjesnika nastao je s mnogo prava sa strane onih, koji hoće vidjeti život od glave do pete, izvana i iznutra. Izabiranje samo »lijepih« stvari za objekt književni, izvelo je literaturu posve iz života; ona je postala lažna kao svaka izmišljotina: nije odgovarala životnom stanju, postala je nesposobna da se aktualizira. Osim toga, u brizi oko artističkog formiranja životnosti faktično se zanemarila i iskrivljivala životnost. Artizam je shvaćen kao cilj. Zabluda, — u mnogočem sliči današnjoj: u brizi za samu stvarnost iskrivljuje se jezik. Krivi jezik je kriva stvarnost. Danas artizam znači pogrda. Kao da bogatstvo i određenost izražaja nije istodobno i bogatstvo i određenost gledanja, spoznavanja — života uopće. — Izabirača »ljepota« i »artista« — treba se odreći. »U pjesniku mora i hoće da se sve sastane. On je, koji povezuje elemente vremena. U njemu je, ili nigdje, sadašnjost« (Hofmannsthal).

Vjerovati u pjesnika jest pouzdanje u potpunu realnost: on je jedini vrstan da svijet obuhvati svim svojim snagama: ćutilima, duševno, racionalno, duhovno. Zbilja je utoliko zbiljska, koliko je čovjek u nju svim svojim čulima i moćima prodro; osjetio je i spoznao; koliko ju je sebi bolje, vjernije predstavio. Čvrstu vjeru u stvarnost i spoznaju njezinu može mu dakle osigurati onaj, koji ju je posve prozreo. Reporter je ispostavljajući samo viđeno na površini manje nego polučvrst. Ima prednost, što je svladavanje polučvrstog lagodnije nego čvrstog. Stvarnost se nalazi u pjesničkom djelu. U reportaži je manjkava. Reportaža, dakle, ne može formirati život izvan sebe,

a to bi joj trebao biti cilj. Iz jedne stvari ne može nastati čega u njoj nema. »Veliki su romani uvijek i bez izuzetka biti povišeni, daleko su premašili mjeru i zakone stvarnosti. Mišljenje i osjećanje ljudi u njima bilo je žešće i odlučnije, sudbina silnija, i stvari i događaji su nastajali jači u zraku, koji je istodobno bio lakši i sjao uzbudljivije« (Heinrich Mann). Time je jasno ustanovljena i određena razlika između romana i reportaže; najnovije knjige, recimo, Ilje Erenburga potisnute su tako kritički natrag, iza mjesta i djela John dos Passosa ili Leonida Leonova.

III

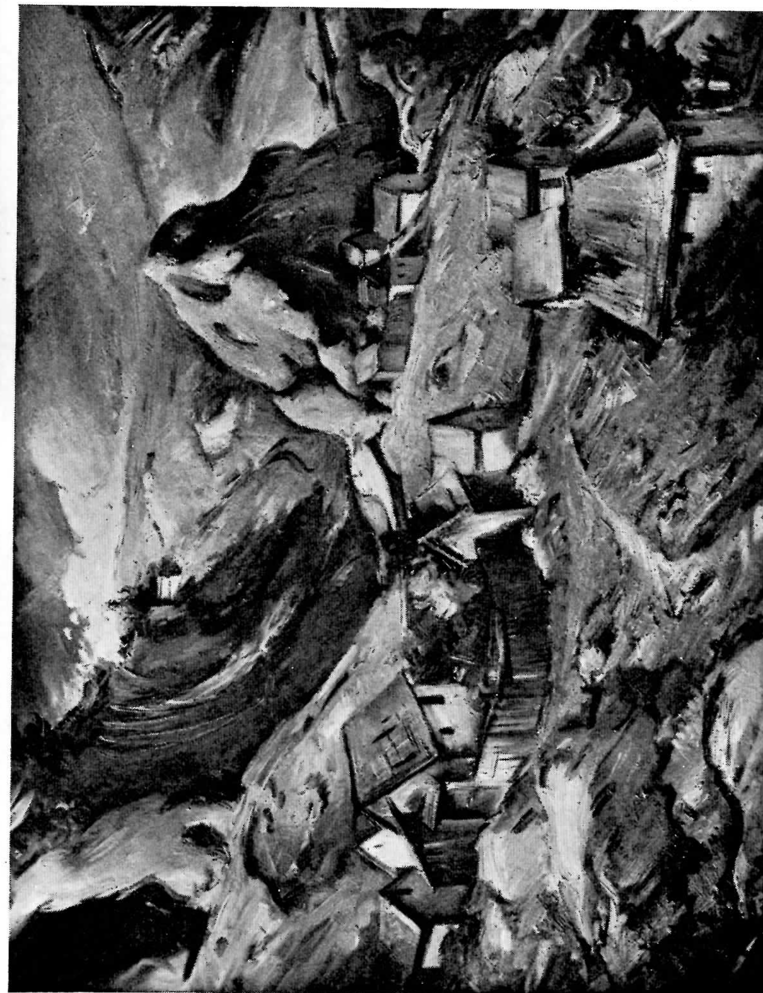
Mnoge su ideje našega vremena iskrivili i zloupotrebljavaju ih ljudi lakoumni, zanošljivi za svakom vremenskom krilaticom, koju otpuhuju pred sobom sve dalje i dalje, dokle ona sama nije ni htjela ni trebala odletjeti. Poglavito se tako događa s idejama u literaturi. »Najraširenije, najobičnije i najlakše je iskrivljivanje pretjeravanje. Rođeni iskrivljivač — počesti soj čovjeka — nesposoban je za stvaračko djelo i opskrbljuje se na lagodan način obmanom, da je uistinu stvaračka ličnost po tomu, što primljene tuđe ideje tjera u krajnost«, — time je i »socijalne« pisce u nas pogodio Ortega y Gasset. Šta bi mogao biti prema kriteriju naših mladih teoretičara aktivističke književnosti najpjesničkiji, najličniji, a valjda do danas i najbolji pjesnik hrvatski Tin Ujević?!

Jasno je, da bi prema dosad iskazanim zakonima njihove estetike individualizam njegovih stihova osudili na smrt ili bi ih najblaži suci proglasili »artizmom«, to jest neubrojivim, abnormalnim za literaturu. Kad bi se Ujevićevu djelu mogla poreći poezijska vrijednost, ili kad bi ono bilo anti-ili asocijalno, dopustio bih, da dotični suci sude najstrože. — Individualizam je pjesnika, kao i svakog stvarača, nesamo neškodljiv nego potreban kolektivu; takav individualizam stvarno je duhovna jakost i sprema, bez koje nijedno društvo nije, niti bi imalo kulture. Sve što ima vrijednost za čovjeka općenito,

socijalno je. Kruh je hrana, bio ma iz koje pekarnice. Lunačarski je to formulirao: »Otklanjati znanost i umjetnost pod izlikom njihove građanskosti isto je tako nepromišljeno, kao i iz istog razloga otklanjati strojeve tvornica i željeznice«. Zahtijevati od svakog pjesnika da bude samo socijalni borac i kritik, znači činiti smiješnosti i htjeti ostvariti nemogućnosti. Crnokosi ne može postati plavokosi. Bojadisanje mozga, kako je to tkogod učinio sa svojim, moguće je i razumljivo, kad su mu njegove prirodne čari konačno uglavljene kao ništetne.

Pretjerivači u sovjetskoj Rusiji dotjerali su bili dotle, da im ništa u literaturi nije vrijedilo, što nije duševno i duhovno oskudna reportaža ili kakav politički spis. Ti su krajni ljevičari, kao urednici u državnim izdavačkim poduzećima, čitali rukopise predane za izdavanje i sve što nije bilo »na liniji«, kako su je oni shvatili, bacali su u koš. Obično su svoj sud izricali pročitavši jedan dio rukopisa, i nisu ni gledali, tko mu je autor. Tako se dogodilo, da su neznajući odbili da se publicira i koja stvar samog Maksima Gorkog osim drugih velikih imena sovjetske literature. Jaja su učila tako kokoš pameti. Dakako, da su uviđavni na vladi stali tome na kraj; zabranili su takvo poimanje »linije«; raspustili organizaciju književnika »ljevičara« i primorali ih da se priklone »desničarima«. Jajima je kazano, da ih kokoši moraju jedno vrijeme sobom grijati dok postanu pilići, a zatim će tek dorasti do kokoši.

U mraku svoga neznanja »socijalni« pisci u nas lupaju po praznini ili pogađaju krivo. Kao u mraku. Od straha u njemu oni viču. Nesigurni, bojeći se u njemu svog vlastitog šuma, sokole se nadvikujući taj šum: i svoje najpouzdanije poučavaju književničko-socijalnoj misiji. Ovdje treba ponoviti gornji citat iz Ortege y Gasset-a.

VLADIMIR BECIĆ
Kuće pod stijenom

RODITELJI KUPUJU KĆERKI GRAMOFON ZA BOŽIĆNI DAR, A ONA SJETIVŠI SE DEČKA MISLI:

Pod kaputom srce svoje, kao svežanj nota,
on donese i o njemu priča;
kao fine stvari grudi mi razmota;
I krv nam se uznemiri kao zaplašena ptica.

I prozeblo koje izgubljeno dijete
ogrijat bi mogla naša vruća lica; —
(Oh, od naše sreće, djeco bijede!
od nje bi se mogli da smijete.)

Prema srcu svome, ko diktatu nota,
ravnajuć se tiho, tiho dira
rukom moje grudi ko tipke klavira; —
Od njih nema zvuka, već dražeg života.

Od ljubavi moj virtuoz to radi;
Ja mu volim biti instrument.
U meni se mnogo više gradi
nego što je gramofonski sentiment.

Stanislav Šimić

SASTANAK SA ZIMOM

Dočekala me pred kućnim vratima,
zagrlila, (suzdržat se ne zna).
Mi šetamo ulicom već satima;
O tom doba ona nije svijesna.

U mojoj mi ruci cigaretu
uzme svojim hladnim ustima;
O, ja volim kad na zaokretu
okrenemo leđa gradu i ljudima.

U predgrađu mi smo par samotan;
Stišće mi na ruci rukavicu
i zavlači prste pod vrat zamotan.
Pred nosom mi rubac čeka hunjavicu.

»Kadagod sam ovdje vile drže špalir;
samo svoj šum čujem, niti pisnut one«.
Tu njezinu misao, ja, njezin kavalir,
smislio sam za nju mjesto nje.

Stanislav Šimić

SEOSKI PREBJEZI

Mi ne znamo, kad jaglac žutim trubama zove,
mi ne znamo, kako blistaju zvjezdana čisla,
koja prebiru grane lipe, breze i zóve,
jer mi više za radost i proljeće nemamo smisla.

Naše su kosti upile svu vlagu potleušice,
po plućima se vuku otrovne magle dima:
mi znamo zagrljaj reume, gripe i sušice,
nas vole jedino bolesni, bijeda, glad i zima.

Mi smo krenuli u grad, da se riješimo duga,
a mi smo se riješili snage i zdravog roda, —
sada je za nas tvrda zemlja i tupo ralo pluga:
nemamo brazde zemlje, ni komad kućnog poda

Makar su našu krv pretvorili u zlato
i sočno i zdravo meso oteli na kile —
nas očekivanje snaži i nismo klonuli zato:
— na nama ostaju rane, mišičje, koža i žile.

NOĆNI SMETLAR

Dok zlatan mjesečev srp
žnje zvijezde: nebesko žito,
i iz gospodskih vila
psi laju duboko i sito,

on prignut kao kosac,
široko metlom maše
i žnje gradsko blato,
a slabe se svjetiljke praše.

Onda kolica zaruže
i za par koraka ušute;
pjevucka starinski seoski napjev
— i odu misli krute.

Zovu ga žene što pločnikom šeću
(i on živi noćnim životom) —
s njima se šali, pobire kupce
i odlazi umorno potom.

Ivan Kovačić

PISMONOŠIN REFREN

On stane tako usred veže,
da trudan krene opet,
teška mu torba rame steže,
ali se mora popet!

Te kuće, te visoke stube
on pozdravlja tužan u znoju
i nosi kroz kuće grada
pisma i žutu boju.

Vladimir Jurčić

ULIČNA SKICA

Kovčeg je nosaču pleća svinuo.
Koraci su mu tako spori.
Gospodin mu je zato banku rinuo
u šaku što umorom gori.

Išli su tako prilično dugo
i nosač se davno umorio,
tad udari kiša, a gospodin
kišobran svoj je otvorio.

Gospodin je išao mirno dalje
i nije natrag gledo,
a kada su došli na svoje mjesto,
nosač mu je kovčeg predo.

Vladimir Jurčić

LIVADA

da sam se rodio negdje kraj šume
i da mi je velika livada mati
ljubio bi njene ljubavnike konje:
u veče bi ih tjerao kući
a u jutro išao po nje

sa sutonom bi mi pred kuću došli
drug mjesec i mladići
i rekli bi mi stojeći na cesti:
možemo ići . . .

ja bih otišao s drugovima cestom
što je od druga mjeseca blijeda
koji je onda najednom zašutio
i samo u cestu gleda . . .

Ž. Gumhalter

MOJ DRAGI!

tvog oca je vuklo sajmište
i vrevu starih kaputa je prodavao
a dotle si ti negdje na mansardi osjećao
i zvao se markšnajderov Pavao

klerikalske si procesije veselo shvaćao
kao da zbilja bog tu hoda
bosim si nogama dočekivao jeseni
radosti uličnih voda

kad su te iz srednje škole bacili
dugo si hodanje cestama snovao
a dotle se je za advokatske sinove odlikaše
život na bogataški način filmovao

kao mladiću su ti razderali mladost
kao djetetu hlače na drotu
i uvijek si tako previše sam
sam sudjelovao u životu

moj dragi, moj dragi, prolaze ljudi, ulice, večeri, večere
i svi će ovi noćas zadovoljno u krevete poleći
— no tko od njih nije bar nešto tvome bolu kriv
i tko to može poreći?

Ž. Gumhalter

SLAVKO BATUŠIĆ, ZAGREB

KROZ SJEVERNE ZEMLJE I GRADOVE

Mala skandinavska geografija

Sve je započelo tako, da mi je...

Ne, ovako.

U kopneno-morskoj stanici Warnemünde ide cijeli berlinsko-hamburški vlak na glomaznu prijevoznu lađu »Danmark«; u utrobu te modernizirane skele ugurala je lokomotiva oprezno i obzirno sedam vagona s limenim bijelim etiketama, koje određuju njihove smjerove za sjeverne gradove.

Poznato je, da sedam vagona — bez obzira na to da li su sleepingi ili pullmani ili samo treći razredi — čini ukupno četrnaest pokretnih klozeta, koji se još i dalje cijede i ispiruju, tako da »Danmark«, okićena plavim barjakom sa crvenim krstom, u vrućoj ljetnoj noći zaudara kao kakav putujući cirkus tropskim vonjem menažerije.

Penjem se na zrak, na najvišu gornju otvorenu palubu, i tu započinje moja četirinedjeljna tiha samoća.

Jedanaest i po naveče. Ali dan još i dalje plavičasto tinja iznad ovih baltijskih voda. Noći već pomalo sasvim nestaju. Da, to je sjever u ljetu.

»Danmark« se polako vuče da nas preveze neko četrdeset kilometara preko mora, u Gjedser. Iza nas nestaju zeleni svjetionici warnemündski. Sasvim je mirno i tiho. Gospoda putnici viših razreda leže u sleepingima i drijemaju. Providnost je zato i stvorila komfor, da se tkogod ne bi možda suviše umorio. Ali u ovoj situaciji je komforu dodao nešto zadaha i sasvim dosta vrućine i sparine. Ne, ne, tamo dolje ne će biti spavanja.

Gore na otvorenoj palubi i u prvom početku moje tihe samoće pristupa mi u polumraku neki mladi Danac, inžinjer, elektrotehničar. S ovom vrstom inžinjera imao sam poslije još nekoliko slučajnih susreta, i svi su bili vrlo zabavni. Ovaj mi najprije tumači, kako je to mudro udešeno, da cijeli vlak ovako

putuje lađom kao kutije šibica u velikoj škrinji. Da, da, to je tehnika, gospodine moj, i te kakva tehnika!

Pomalo u razgovoru bezazleno ispituje tko sam i što sam. Aha, dakle, teatar! Oh, i on je bio u teatru jedamput na jednoj predstavi, i bilo je jako interesantno. Neki stariji engleski pisac napisao je jedan komad, koji se događa ovdje kod nas, u Danskoj, ali u davnim davninama. Taj se komad zove »Emlet«. Jako zgodan komad, može vam biti žao što ga ne poznajete!

...Sve je, dakle, započelo tako, da mi je taj mladi inžinjer električar dugo u noći veoma opširno pričao sadržaj toga komada, i to na njemačko-danskom jeziku, u vrlo grotesknim gramatičkim oblicima, a čini mi se i sa mnogo humora. Ali mladića nisam prekidao, jer ga je očito strašno veselilo, da priča taj sadržaj, da mi tumači brodsku mašineriju, i da mi onda konačno oda, da on ima zaručnicu, da u Danskoj već ima nezaposlenih, a li to će proći, jer Englezi kane naskoro graditi 3 koma 5 km. dug most između Falstera i Sjaellanda.

Jako su zabavni ti mladi danski električari; tko bi to mislio. Izrazuju se uvijek učeno: koma.

More je sasvim mirno. Nikakvih senzacija. Malo svježeg vjetra i nekoliko svjetionika lijevo-desno, koji nervozno žmirkaju svojim žutim staklenim očima.

Idemo spavati, dolje u cirkus. Konačno, neka se inžinjeri brinu kako će nas izvući iz »Danmarka«, još jednom nas negdje u zoru na isti način prebaciti preko nekakvog sunda ili belta, pa onda predati kao brzovoznu robu na stanici Kjöbenhavn.

Danski vagoni su civilizirani. Uopće, odavde pa sve dalje na sjever nema više »tvrde« klase. Sjedala su trećih razreda smekšana kožom ili pustom. Sve je čisto i prijatno, vodovodi funkcioniraju, nalazi se dosta čistih peškira i sapuna, u kupeima čaše i boce sa svježom vodom, elektrika i higijena. U svemu se intenzivno osjeća mir i red, ali sasvim spontani, bez ikakvih zapovijedi, propisa i kaznenih prijetnja.

Ujutro vidim kroz prozor zelenu ravnicu, uredno počešljanu, što mnogo podsjeća na Holandiju. Pruga ide kroz veliku rosnu

bašču. Sate i sate samo kroz bašču, gdje ne raste jedino kupus i ostala agrarna biljka, nego čak i nekakvo cvijeće.

U Kjöbenhavnu sam se sa svojim kovčezima naselio u Jernbanegade, u nekom malom hotelu, koji je namješten pokućstvom iz tamnomrka drva, presvučena crvenim olinjalim plišem, u stilu devedesetih godina, tako da bi se u tim interieurima dalo igrati Ibsena bolje no u kojoj teatarskoj sceneriji.

U tim se hotelskim sobama može između ostaloga naći i onaj izvjesni drveni instrumenat, kakav još postoji samo po nekim starim zagorskim hižama, a ime mu je »sluga«. Ta rašljasta sprava navodno služi za izuvanje cipela. Ova, koju sam vidio u svojoj sobi br. 47., na nekakvom je visokom raskrečenom stalku, a čini se da bi bila prikladnija za svaku drugu upotrebu nego li onu, kojoj je namijenjena.

Ti drveni »sluge«, susretljivi prolaznici, nesebični konobari, sapun i peškiri u toaletama, spontano uredni promet na ulicama bez pokazivanja bilo kakvog pendreka, ekshibicija uniforme samo na tramvajskom kondukteru, i još stotina ovakvih fenomena, uočljivih samo za stranca iz drugih krajeva, — sve to udara čovjeka prolaznika nepopustljivo u glavu i uči ga zorno, kako je ljepše i mudrije i logičnije živjeti u zavjetrini, timariti svoju kravu, prešati sir, ogrtati lijehe povrća i cvijeća, nego li se na primjer tući lijevo i desno, s kim samo stigneš i čime dohvatiš. Dok su se u čitavoj toj pijanoj Evropi kao u mračnoj krčmi razbijale glave, ovi sjeverni tako zvani mali narodi pametno su šutjeli u zavjetrini, orali su zemlju i muzli krave i pjevali svoje protestantske psalme, ali u podivljalu krčmu nisu ušli, i to je bilo tako mudro, mudro.

Zato se i ne vide policajci na ulicama, pa čak ni prometni. Ja ne znam, kako taj species u Danskoj uopće i izgleda. U Norveškoj sam ih gdjegdje vidio, ali tamo su — recimo — goloruki. Ni traga kakvoj bajuneti ili revolveru. No, to izgleda sasvim drugačije u kojoj fašističkoj državnoj organizaciji, recimo — Italiji, gdje po ulicama i vlakovima i cestama neprestano krstare nekakve do zubi naoružane uniforme i prijete batinama i smrću ljudima, kojima je ipak samo do toga stalo, da imaju mira.

Ovi su Danci imali izvjesnu svoju kasnu gotsku i ranorenesansnu arhitekturu, pa je do danas nemilosrdno variraju u hotelskim fasadama i muzejskim portalima kao svoj narodni stil. A sve u tamno smeđoj boji, tako da grad izgleda kao da je od čokolade, a mrko-šećerne kupole, tornjevi i krovovi omotani su svjetlucavim zelenkastim bakrenim staniolom. Ali u nekim bavarskim i saskim gradovima u tom je pogledu još mnogo gore.

U doba naše predilirsko, kad su velečasni župnici Brezovachky i Jandrich pisali vesele kajkavske komedije latinskom sintaksom, živio je u ovom gradu Kjöbenhavnu kipar Bertel Thorvaldsen, ludo zaljubljen u grčko-latinsku klasiku. I onda, jer je taj Thorvaldsen postao svjetska veličina, njegovi su sugrađani odjednom našli u sebi slabost ukusa za skulpturu. Samo je tako razumljivo, da je Kjöbenhavn grad skulpture. Thorvaldsenov muzej, Ny-Carlsberška gliptoteka, svi parkovi i ulična raskršća, sve je puno skulpture. Dakako, najviše klasicističke i pseudoklasične. A toliko je toga, da se gotovo već prevršuje mjera. Ne može se čovjek putnik ni okrenuti, a da se ne spotakne na kakvu Artemidu ili Pana ili Medeju ili Niobidića. Osim gliptoteke, koja je arhitektonski slikovnica najšarenijeg kamenja i stupova i kolonada, ima tu čak i muzej sadrenih odljeva, u kojemu je gotovo cijeli Michelangelo i portali starih francuskih gotskih katedrala. Ima naravski i dosta slika, ali njihovo XIX. stoljeće nije ni gore ni bolje no posvuda, dakle uglavnom neinteresantno.

Nema spora, to je grad skulpture, harmoničnih starih trgova (čokolada i staniol), plavokosih djevojaka sa neobično visokim strukovima, idiličnim morskim kanalima, i mnogim parkovima. A parkovima prigovora nema. Rosenborg Have sa versailleski zelenim tratinama i engleskim grupama tamno crvenih drveta i džbunova sav je pun kasnoga večernjeg sunca, pri-

stojne male djece i ozbiljnih građana pod polucilindrima, koji pušeći lule tu preživaju svoje masne večere i »Berlingske politiske og avertissements Tidende«. Usred parka je dvorac Kristijana IV. i V., pun danskog porculana, ćilima, staroga srebra, drvenih stropova, portreta i prijestolja od damasta. Ima čak i tri heraldička lava od srebra, u naravnoj veličini; pišem malu geografiju, i ne ću prešutjeti ništa.

Sasvim neobična tišina vlada usred puna podneva u tom gradu, u kojemu se više ljudi voze nego što ih hoda. Ali se voze u većem broju na zarđalim biciklima no na automobilima. Ali i automobili prolaze tiho; ako koji i zatrubi, to je već očigledni izuzetak.

Mislio sam, da će biti malo više galame naveče u Tivoliju. Oh, ti sjeverni gradovi i njihovi Tivoli. Okreću se vrtuljci, njišu se ljuljačke, pije se pivo, ima čak i nekih atrakcija sa humorističnom notom, svira nekoliko muzika, ali sve je to primjereno, odmjereno i umjereno. Kod nas je glasnije u jednom tramvaju nego u čitavom ovom prateru. A napokon, čemu da se i viče. Nije baš ni to conditio sina qua non za ovo malo života, pa ni za nas »južnjake«. Ali ako čovjek nije ovamo došao s namjerom da ljetuje i umiruje i odmara svoj živčani sustav, onda su dva dana sasvim dosta. Čujem međutim, da iz nekih krajeva Švedske i Norveške ovamo dolaze na zabavu i provodnju, jer ovaj se grad smatra nekim sjevernim Parizom. No, pa možda je i taj kjöbenhavnski allegro-moderato vrtoglavi tempo za one, koji uopće žive bez tempa. Antialkoholičaru može udariti u glavu i pusta čašica piva ili jabukovače.

Ima svega jedan sat vožnje kroz vrtove prema sjeveru, uz obalu Öre Sunda, da se dođe do grada, gdje se je imala odigrati ona kraljevska porodična drama, koje mi je sadržaj preksinoć tako zanimljivo ispričao mladi inžinjer.

To je Helsingör.

Samo mjesto Hamletove melanholije i ludih monologa jest tvrđa Kronborg. Stari dvorac, dekorativno okružen bedemima, nasipima i dubokim jarcima, zapravo je prilično kitnjasta re-

nesansna palača iz XVII. stoljeća, — a gdje je već to od vremena kraljevića Hamleta. Zidovi su žućkasto smeđi, kao stara patinom nahuknuta mjed, a krovovi mnogih tornjića zeleni kao trava. Ipak stare duboke kazemate, u kojima navodno prebiva duh zaštitnik ove zemlje imenom Holger Danske, vonjaju svojom vlagom na daleki srednji vijek.

Pred dvorcem, izbočena daleko u Sund, stoji ona famozna šekspirska »flaggbatterie«: ravna terasa s malim parapetom, preko kojega zjaju ždrijela od desetak zarđalih topova, što su nekoć plašili strane brodove, da prolazeći ovuda plate kraljevini nekakvu maltarinu.

Topovi stoje upereni prijeko na obalu švedsku, vjetar oštro duva i kao da će razderati modri barjak sa crvenim križem na visokoj okomitoj motki. Po toj terasi, polivenoj kasnim žutim suncem, šeta još uvijek paradnim maršem danski vojnik sa šljemom i bajunetom na dugačkoj puški. Šeta ukočeno, kao što je po Shakespeareovu evanđelju s helebardom šetao vojnik Marcelo ili Bernardo i čekao oficira Horacija, da mu u panici preda raport o strašnoj noćnoj pojavi kraljevske utvare.

Ja znam, da sve to nije istina, ali se ne mogu otkinuti od ove terase, koja ima svoj sunčani čar i toliko svježeg zraka. Možda je tu u zimskim noćima, kad sa Kattegatta brije ledeni sjevernjak, malo i jezovito. Ali sada je tako veselo i sunčano, da ne mogu vjerovati ni u kakve duhove. Nedaleko odavde, u nekom parku, ima čak i Hamletov grob. Ne, tamo nisam išao; ipak bi me bilo stid.

Konačno se smračilo, ali tek vrlo kasno. Pale se lijevo i desno razna svijetla. Vidim da i na najvišem tornjiću Kronborga gori oštra žuta svjetiljka; ima dakle i on sasvim suvremenu funkciju; ne stoji tu banbadava, tek onako da se priče pričaju.

Opet gura lokomativa vagone na prijevoznu skelu. Za pola sata prešli smo Sund i pristajemo u Helsingborgu. Tu nas i opet jednom izvlače iz lađe. Negdje u dubokoj noći, u blizini Göteborga, stala je padati studena kiša, tako da se u zoru uz

prugu vidio samo gusti niz promočenih crnih borova. Osim toga nemam za sada još ništa primijetiti o Švedskoj. O tom na povratku.

Prije podne, Oslo.

Grad s kućama, tramvajima, hotelima, crkvama, bankama, kavanama, ljudima, ali ipak je to drugi svijet. Da, sasvim drugi. Nešto je drugo tu u zraku, a možda je i sâm zrak druga mješavina nego naš.

Uz Karl Johans Gade tek su sada, u srpnju, procvale lipe i pokušavaju tako nešto kao da zamirišu. Ali kako je to bojažljivo i suzdržljivo! Da, i trešnje su tek sada dozorile, a i jagode također. Kod nas je sve to već odavna tako zvano ukuhano voće ili kompot.

Imam tu vremena puna tri dana i polakim se koracima povlačim naokolo. Ne volim da otkrivam svoje intimne literarne reminiscencije, ali Hamsuna se moram sjećati pri svemu. On je tako sensibilno osjetio čudnovati dah ovoga grada, koji pod svojom prividnom apatijom sav drhti od neke blijede električne nervoze. Oh, ta Karl Johans Gade i kavana Grand i luka Piperviken, kako je sve to meni već odavna predobro poznato. Čini mi se da u stvari ne doživljavam sasvim ništa novo, već samo još jednom prelistavam stare stranice davno proživljenih knjiga.

Vozim se električnom željeznicom na visoki Frognersaeter i preko crnih borika gledam dolje na grad i mutno blistavi razliveni fjord. Gledam dugo kako se ništa ne miče, kao i da ne živi. Onda se nizbrdice vraćam pješke kroz duboku šumu, sâm samcat. Kadšto i sretnem ponekoga. Ima tu uopće mnogo osamljenih ljudi. Pa naravski. U sjevernim pokrajinama živi po 0,2 čovjeka na kvadratni kilometar. Ali kako 0,2 čovjek u razlomku ne može živjeti, onda se kaže da 2 žive na deset kvadratnih kilometara. Ako su muško i žensko, onda se ožene. Drugo im i ne preostaje.

Polako prolaze ova moja tri dana.

Imam da razgovaram s nekim ljudima. To su gospoda Eie, Wildhagen i Brinchmann-Hansen. Razgovori traju dugo, ali su brzo gotovi: udvornost, susretljivost, stvarnost, cigara. Srdačni su pače, ali . . . da, da, samo taj ali.

Vozim se par sati brodićem oko otočića i uvalica po fjordu. Onda pače pokušavam da se kupam, jer na jednom mjestu iza poluotoka Bigdö i drugi to čine. Plaža je neki hladni tamno smeđi šljunak, more puno alga i trave i natrunjeno borovim iglicama, sunce samo uporno žućkasto sja, ali ne grije, vjetar, vjetar. To tako zvano kupanje prilično je neveselo. Ali ipak je tu dosta ljudi, no svi šute kao zaliveni, ili kadšto prošapću nešto jedan drugome, ali samo šaptom. Djeca dobacuju jedno drugome veliku gumenu loptu, ali šute. Ne tuku se, ne svađaju se, a ja bih dao ne znam šta, da bar malo zavrište ili se glasno nasmiju. Ali ništa, baš ništa.

Onda po neiskorjenjivom svom običaju obilazim muzeje. U jednome staro vikinško razbareno drvo i bronca i Amudsenove zbirke iz sjevernih i južnih polarnih krajeva. U drugome slike po starom receptu: malo ovoga, malo onoga. Posebne dvorane imaju Edward Munch i Per Krohg; dva sasvim literarna vizionara, koji nervozno razmazuju jarke anilinske boje, kakvih oko sebe u prirodi nikad nisu vidjeli. Nije to patološki, ali ni sasvim normalno nije. Ima i par dobrih impresionističkih porteta od Henrika Lunda. Onda u posebnoj jednoj dvorani, kao i u Kjöbenhavnu, opet malo Pariza: od Picassa do Friesza i Dufya. Svega po malo, kao na kakvom dobrom ovećem šarenom sandwichu.

Imaju i oni svoj Tivoli, ali još protestantskiji, sasvim bez atrakcija. Pod je pokriven mokrim daskama, nekakvo tužno cvijeće se muči da zaigra crvenim i žutim bojama, ljudi i opet šute uz vodenasto pivo kao da na karminama razmišljaju o dragim pokojnicima. Vrebao sam nekoliko sati, dok ipak nisam ugledao jednoga pijanog. Taj je naglo ustao, uhvatio se za jednu stolicu i pokušao s njom razgovarati. Ljudi su se ukočili i zaprepašteno posmatrali taj sablažnjivi prizor. Dotrčali su ozbiljni konobari s naočalima, uhvatili izgrednika ispod pa-

zuha i izveli ga napolje. On se tome sasvim mirno prepustio, samo je na vratima još jednom tiho zacvilio i pokazao gestom, da bi htio i stolicu ponijeti sa sobom. Ali bio je izveden, i svi su olakšano odahnuli. Evo, to je jedina uzbudljiva scena, koja se ovdje mogla vidjeti. A jednom se čak desilo, da se nekoliko ljudi zajedno smijalo u sav glas. To je pače bilo na dalekom sjeveru; no o tom poslije.

U luci ispod Akershus Faestninga već su nekoliko dana usidrena dva velika njemačka linijska ratna broda: Hessen i Schleswig-Holstein, svaki sa nekoliko desetaka topova, upancireni u debeli čelik, pod starim crno-bijelo-crvenim carskim zastavama. Stotine mladih mornara u paradnim bluzama šetaju gradom, a u kavanama muzike svaki čas udare stari Haydnov »Gott erhalte«, građani norveške prijestolnice ozbiljno ustaju sa stolica, i to im izgleda strašno svečano. Meni mnogo manje.

Zadnju noć sam dugo na ulici. Nije to više noć, samo duboki sumrak. Nigdje ne gori nikakvo svijetlo, samo bojažljivo treperi po koja neonska reklama. Prolazi dosta ljudi, ali najviše što čine jest to, da puše debele crne cigare i da šute.

Prozori kuća blješte zelenkasto kao kod nas u zoru. Jedan sat, a već je zora. Iza prozora su zavjese spuštene. Tako ljudi brane svoj san od vječnog dana. Kasnije sam se uvjerio, da ni sve zavjese ništa ne pomažu.

Negdje dolje u luci odzvoni zvono na nekoj lađi, koja se odrešuje od obale i polazi nekamo na jug. I ja ću skoro. Vjetar malo zatalasa krošnje lipa, i one na tren zamirišu samo malo, malo jače. No, ipak sutra putujem.

Sutradan je sasvim toplo sunčano jutro, a sa mnom ulaze u vagon ljudi oboružani šijima; držao sam da su u zabuni, ali sam se za par sati uvjerio, da sam ja bio u zabuni.

Putujem tako zvanom bergenskom željeznicom.

Prije podne idila. Vožnja kroz Halingdal: beskrajne tamne borove šume, svježe zelene livade, i neopisivo mnogo vode u svima mogućim oblicima; potoci, rijeke, jezerca, brzice, pa velika jezera. Da, sama voda i borici.

Onda započinje dramatski uspon pruge u oštrim strmim vijugama. Vegetacija prestaje. Izbijaju gole hridine ovalnih forma, obrasle samo nekim niskim šipražjem. Pa onda samo mahovima. A konačno go golcat kamen.

Pruga se napokon diže na 1301 metar.

Stanica Finse, ispod golemog masiva Hardanger Jökula, sva je u snijegu. Tu izlaze suputnici sa šijima. Studeno jezerce, u kojemu sunce blista slabašno i blijedo, porazbacane crne kamene terase oštrih uspona, i snijeg, — hladan bijel snijeg u srpnju.

Sad se pruga, zaštićena od snježnih vijavica kilometrima visokih drvenih taraba, naglo spušta natrag u nizinu. Vegetacija se vraća istim redom: mahovina, šipražje, borovi.

Napokon podveče stanica Voss. Odavde idem autom na Hardanger fjord, neko pedeset kilometara.

Hardangerski masiv je neko divlje čudo. I opet sâm kamen, borovi i vode. To je visoki plateau strmih rubova, raspucan i izverugan, na vrhuncima pokriven vječnim ledom. Suncu ipak nekako uspijeva otapanje toga leda, i tako se bezbrojne vode slijevaju u nizine u najčudnijim varijacijama. Negdje se cijede preko golemih stijena kao rastopljen šećer, na drugom mjestu probijaju mlazovi strmoglavih vodopada, a na trećem se mjestu stvaraju zapjenjene riječne brzice. Sve su doline sama jezera, golema tiha ogledala, u kojima se zrcale izrezuckane gorske konture.

Spuštamo se do mora. To jest, more je stotine kilometara daleko. Ovo je samo slani rukav fjorda između gorâ.

Na dnu fjorda je gradić Ulvik. Dva hotela, crkva, groblje, drveno pristanište i ništa više. Noć je tiha, neugodno tiha, i sasvim prozirna. Sve su stvari u sumraku bez pokreta. Ovaj se rukavac fjorda zimi znade i zalediti. Ali sada je tu jako toplo. U drvenim škafovima vegetira nešto, što je čak nalik na oleandar. A na groblju ima bršljana i nekog plavičastog cvijeća.

Hotel izgleda sasvim alpski. Sve je od drva; zidovi od dasaka, drveni krevet, tvrdo drveno pokućstvo, svijetlo žuto,

kao kupe u vagonu. Ali drvo je izvrstan akustički medij, pa se dugo u noć lijepo čuje, kako u trećoj ili četvrtoj sobi od mene na desno netko kašlje, nada mnom se opet vrši ustrajna šetnja po pet koraka gore dolje, a lijevo netko nekomu čita na glas novine ili možda i bibliju. (Ta se knjiga u norveškim hotelima redovno nailazi na noćnim ormarićima, a u crkvama su je pune police za besplatnu upotrebu vjernicima.)

Konačno negdje kasno u noći prestaje kašljanje, škripanje, hodanje i čitanje, — ili ja više ne čujem, — i odjednom hotel utone u tišinu kao na dno neke smirene duboke vode. Spavanje je važna organska funkcija, a ovdje u Ulviku ono se doista može iskoristiti do ekstrema.

Rano ujutro me je neki dobrodušni čovjek sa zlatnim gajtanima na kapi jedva izvukao iz kreveta i bacio zajedno s kovčezima na brodić, koji započinje vozikanje po unutrašnjem Hardangeru.

Slijede jedan za drugim Ulvik-, pa Ose-, Eide-, Sör i Utnefjord. Jedna te ista slika se mijenja u hiljadu varijacija. Visoke, strme, tamno zelene gorske kulise razbacane sasvim nasumce, a između njih voda. A s kulisa se i opet cijede vodopadi i fantastično sunovraćaju u fjordove. Ujutro, u punom suncu, ima to mnogo čara. Ali oko podne se spustila studena i sasvim jesenja kiša, i sve se zamaglilo i rasplinulo u ništa. Tako je kod nas upravo u jesen kasnu. A ovdje su trešnje još sasvim kisele, i strah me je, da li će uopće i dozoriti.

Naš parobrodić neprestano tuli i zavija, da se možda ne bi u tim maglenim koprenama kiše s nekim sudario. A s kim bi, kad osim njega na tom fjordu nema nikakvog vozila, a gotovo ni ljudi. Lutamo i vozimo se amo tamo, a onda iskrcavamo. Pristanište se zove Norheimsund. Kiša lijeva. Pretrčim preko obale do hotela, i mokar sam kao pas i cvokoćem od zime. U hotelu, opet drvenom, ljudi i opet »ljetuju« kao u Ulviku. To su dva najomiljelija mjesta na Hardangeru, ali u njima još nikada nije nitko pocrnio od sunca. U svima hotelskim prostorijama peći su dobro naložene, pa se tako sasvim udobno ljetuje

uz borove cjepanice što se žare i pucketaju na vatri. Ali osim svega toga čovjek ima prilike, da se na ovakvim ekspedicijama upozna s pravim norveškim ljudima i pravom norveškom hranom.

Zalazio sam i u najjeftinije gostionice i vidio, da tu postoji ono, što se zove visoki životni standard. Tu se čaj i kava piju na litre, maslaca ima u brdima, a isto tako i sušene lososovine, zbog koje se janjetina oprašta. Ima svega i svašta, a dominira krumpir; u ovo doba i jagode sa slatkim vrhnjem. Samo kruha se dobiva malo, sasvim tanke kriškice. Mjesto kruha jedu neke tvrde hrskave lepinjice, otprilike ono, što se kod nas naziva imenom mlinci. Ali to je tvrdo i pomiješano s posijama. No ipak tu nema prosjaka, a ne čuje se ni za nezaposlene.

Popodne autom opet pedesetak kilometara kroz kišu i hardangerske gudure natrag na bergensku prugu, do stanice Trengereid.

Došli smo čitava dva sata pred odlazak vlaka, i ja treba dva sata da drhturim sav mokar i prokisao u čekaonici. Moji suputnici isto tako. Nastaje dogovaranje, šta da se radi.

Konačno idemo šefu stanice svi, korporativno, i molimo da se naloži čekaonica.

Slijedi dugački norveški razgovor i objašnjavanje, koje bi kod nas pouzdano svršilo tučnjavom. Ali ovdje, — ovdje se čak i glasno ne govori, mada smo svi mokri i zima nam je. Šef ustrajno pokazuje nekakve štampane propise, da se tu od 1. srpnja do 1. rujna ne loži, pa čak ni u njegovoj kancelariji. I onda beskrajni razgovor o tome, kako je nama svima zima, prozebli smo u autu i mokri smo.

No, pa dobro, šef će ipak dati da se naloži, unatoč propisa, kad su već tako izuzetne prilike. Samo sad treba naći željezničara Adamsona, koji ima ključ od drvarnice.

Ali Adamsona nema pa nema.

Konačno ga nekako pronađu, udobrovoljuju ga cigarom, i Adamson se polako i ozbiljno sprema da naloži veliku gvozdenu peć, oko koje smo se okupili u čekaonici.

Ali u tom je već prošlo dva sata, i dolazi vlak. Nije ni on grijan, ali svi su prozori zatvoreni, i ljudi putnici se animalno primitivno griju svojom vlastitom parom.

Naveče smo u Bergenu, u upornoj sivoj studenoj kiši, a još je sveđ početak srpnja.

Pojmovi Bergen i kiša su tako srasli, oni rezoniraju jedan na drugi kao pismo-glava, pa se o tome prave šale, koje su građanima toga grada prilično gorke.

Tako kad je prije na moru koji brod susreo bergenski, uvijek su ga na megafon pitali, kakvo je vrijeme u Bergenu. A priča se, da jedan engleski kapetan nije sa svojom škunom nikako mogao naći ulaz u bergensku luku, — jer je bilo lijepo vrijeme. U meteorologiji se to zove: preko dvije hiljade milimetara godišnje oborine.

Međutim unatoč svemu tome i uprkos svima oborinama sutradan ujutro je zasjalo tako divno ljetno sunce, da je grad sav zablistao u bujnoj polihromiji. Prevladava tamno crvena boja, kao zrela malina, i to izgleda sasvim južnjački. Tu ima života i tempa. Arhitektura je germansko-hanseatskog karaktera, ali u veoma živo variranim formama.

Uspinjača se penje neko trista metara na strmi brežuljak Flöien. Odavde je pogled gotovo malo venecijski. Grad je između visokih bregova duboko dolje na plosnim poluotočićima, sav crven i zelen i žut, obliven plavim svjetlucavim vodama. U zalivima i pristaništima dimi se stotinu najrazličitijih lađa pod kojekakvim zastavama. Sve je zapravo jako veselo. Tu je Ibsen bio dramaturg teatra, napisao je Katilinu i pobjegao u Italiju. Tu ima čak i muzičkih tradicija: Edward Grieg i Ole Bull.

Pristanište Tydskebryggen ima svoju davnu hanseatsku prošlost. Tu su moćni trgovci iz Bremena i Lübecka imali svoje kontore i trgovali naveliko sa sjeverom i jugom. Bergen je u pogledu prometa daleko pred Oslom, i sve do danas se nije mogao izbrisati prilično žestoki rivalitet ovih gradova.

Desecima požara ipak nije uspjelo da unište jednu staru drvenu kuću crvene boje, koja sa kompletnim namještajem služi kao hanseatski muzej. Tu su skladišta u malom, sobe, spavaonice, pa onda kontori, sve sasvim vjerno sačuvano, većinom iz XVII. stoljeća. To je uostalom jedini muzej na svijetu, gdje ne postoji zabrana diranja u predmete. Po pisaćim stolovima stoje stare debele računske knjige, u koje su upisivane hiljade tona soli, ribe, žita, mirodija i koječega. A sasvim prilična rubrika otpada i na engleske alkohole. Listam te stare knjige i biblije i dnevnike i molitvenike, pa neke geografije sa fantastičnim mapama. Kako se pomoću tih mapa moglo broditi i jedriti po tim golemim prostorima, to meni nije nikako jasno. Pa to su neke divne dječje slikovnice, a ne geografske mape. Ali ipak se po njima brodilo.

Iz Bergena polazi svaki dan u sedam naveče lađa tako zvane brzopoštanske plovidbe na sjever do Nordkapa, pa onda još dalje na istok, sve do Kirkenesa na finskoj granici.

Evropski i američki globetrotteri i turisti putuju obično velikim specijalnim izletničkim parobrodima, koji su u stvari ploveći hoteli, u kojima prevladava smoking, jazz, društvenost i slične razonode.

Ja sam skromno sjeo na ploveću poštu s mnogo razloga. Prvo, jer ne putujem u smokingu i ne bavim se plesanjem, drugo jer na takvim brodovima nema turista već samo domaćih ljudi, koje ja hoću da vidim izbliza, a treće jer se takav brod zaustavlja na sat, dva po nekoliko puta dnevno u svima većim i manjim gradićima, tako da se na taj način doista može vidjeti čitava ova zemlja.

Ukrcao sam se na brod »Sigurd Jarl« od društva N. F. D. S. (Nordenfjeldske Dampskibsselskab) i njime ću šest dana uz obalu od Bergena prema sjeveru do Hammerfesta.

Brod je velik, već prilično u godinama, sa staromodnim salonima od crvena pliša i petrolejskim svjetiljkama, u koje su montirane električne žarulje, vozi nešto malo putnika, dosta te-

 *

reta i pošte. Imali smo na palubi neku burad, škrinje, vreće, po kojega psa, pa čak i jednog konja, koji je putovao također u Hammerfest.

Imam minimalnu kabinu na bukaporti; uzak željezni krevet, vunen gunj i prsluk za spasavanje od pluta u jastučnici pod uzglavljem. Osim toga malen praonik, ogledalo, neke poličice, vješalice, sve u svemu par kubičnih metara. Ali tu se i onako samo spava. Dani se provode na palubama. Hrane nas tipično norveški maslacem, ribama, krumpirom i jagodama. I onda puno mlijeka, na litre, ali malo hljeba.

Kapetan Grundt je neobično prijazan, ali govori samo norveški i engleski. Ja kombiniram nešto njemački, garnirano s po kojom riječi iz norveškog rječnika. Ipak se nekako sporazumijevamo, jer su geografski izrazi prilično internacionalni, a mi uglavnom izmjenjujemo samo geografske pojmove. Na brodu su još dva oficira, i to prvi i drugi kormilar, pa onda strojari i nekoliko mladih mornara, koji sve poslove vrše u debelim vunenim rukavicama. Na zapovjedničkom mostu uz kormilara je stalno po jedan pilot, koji upravlja brodom između stotina hiljada otočića, rtova, pličina i dubina, kojima prolazimo.

Putnici se mnogo mijenjaju, većinom od mjesta do mjesta. Izgleda mi, da sam tu jedini ja od »duge plovidbe«; zato me je steward i smjestio kod zajedničkog stola kapetanu na desno.

Pod tim prilikama započinje ta šestodnevna vožnja na sjever.

Pristajemo najprije u gradiću Aalesund, a zatim u gradu ruža Molde na Romsdalsfjordu; to je mala topla sjeverna rivijera, zatvorena golemim brdskim masivima. Ali onda zaplovimo u otvoreni Atlantik, nezaštićen otocima, i sve do Kristianssunda vožnja je prilično dramatska. Ja na koncu konca nisam nikakav pomorac niti amfibij, već čovjek sa sasvim kopnenim obiteljskim tradicijama. Generacije mojih djedova orale su i drljale i sijale po cvetkovačkom crnom blatu i tjerale čopore svinja u žir po hrasticima. Moj je otac jedamput vidio

more sa Trsata. A ja imam da se vozim po burnom Atlantiku. To se zove progres.

Popodne je bilo vedro i puno sunca, ali vjetar i valovi nepopustljivo luduju, šume i zvižde, a naš stari »Sigurd Jarl« skače po vodenim brazdama zajedno sa svojih hiljadu i šest stotina tona kao mlado jare. Volim malo ljuljanja, jer to me sjeća mladosti i američkih ljuljački po sajmovima uz karbit i orkestrione što sviraju »La Palomu«. Ali ovo je ipak malo previše. Naš tužni konj na prednjoj palubi teško pati od morske bolesti. Pa i nekoliko djevojčica isto tako. Ja sam ipak hrabro izdržao tih teških par sati. Ali ipak, priznajem, kad smo se privezali čeličnim užetima uz betonirano pristanište Kristianssunda, ja sam izletio na obalu i pomilovao sam stopalom tvrdu i stabilnu majčicu zemlju.

Dalje više nije tako dramatski. Plovimo između školjeva i ostrva, sunce zalazi oko jedanaest naveče, sumrak se stapa i slijeva s jutarnjim svitanjem.

Nebo i more se odrazuju jedno u drugom i mijenjaju akvarelne boje. Ima mnogo kolorita, ali je drhtav i sasvim fluidan. Nema tu naših dalmatinskih krvavih sumračja, kad se vulkani žare po horizontima. Atmosfera je diskretna i nerealna. Pejsaži variraju nevjerojatne mogućnosti na jednu temu: ovalni otok, čunjasti rt, strma uvala, kamene brdine, i more, more.

Drugo jutro smo na nekoliko sati u Trondhjemu. Stara katedrala Svetog Olafa mračna je igra romanike i gotike. Lice je grada već sasvim sjevernjačko. Pošta i telegraf su dva pojma. Dižem pismo na jednom kraju grada, a depešu moram predati na drugom. To mi nije sasvim jasno.

Vraćamo se kroz trondhjemski fjord, pa onda zakrećemo na sjever. Opet malo otvorenog mora, a onda gradić Rörvik na otočiću. Tu su već sasvim sjevernjački ljudi, ljudi stare mornarske pokrajine Helgeland, tamnije kose i smeđih očiju. Odjeveni su u crno, a svi nose kape sa kožanim obodima. Gotovo kao da su uniformirani, ili je to takva narodna nošnja.

Prolazi mirna noć. To jest noć je samo na papiru, na kazaljkama satova, a za nju se zna i po razdiobi obroka. Plovimo u pun bijeli dan.

Negdje oko jedanaest, u visini grebenastog otoka Hestmandö, pristupa mi kapetan Grundt, povlači rukom kroz zrak pravac i kaže:

— Polarcirkelen.

Prelazimo taj imaginarni krug. Na desno je golem go masiv Svartisena sa staklenim glečerima. Turobna vegetacija uz obalu strepi od zelenkastog leda u crnim visinama, koje su se nadvile i kao da će se strovaliti u nizine na male drvene crveno obojadisane kućice, kojima po krovovima trava raste, ali ne sebi na veselje, nego zbog izolacije.

Stoje tako dvije tri kućice, pa onda satima ništa, zatim opet dvije tri kućice, pa po koji parobrodić, što na sjever prevozi prazne bačve i vreće soli; sigurno je negdje dolutalo kakvo jato sleđeva, pa su ga uhvatili mrežama u kojem fjordskom rukavcu; razrezat će sleđevima utrobe, nasoliti ih, nabiti u bačve, i onda poslati nekuda na jug. To se zove ribarstvo, od kojega tu ljudi žive uz stotine kilometara gole kamene obale.

Drveno pristanište Grönö ima ukupno dvije kućice i jedan magazin. Tu nitko ne ulazi ni ne izlazi. a naš brod stoji pola sata. To se zove logika voznoga reda. Gledam posljednji put Svartis; glečer se cakli visoko i daleko i nestaje u magli i oblacima.

Plovimo oko visokog rta Kunnen; tu je kraj Helgelanda, a započinje krajina Salten.

Popodne: Bodö.

Gradić na širokim ravnicama zelenim, na kojima pače travu mašinama kose. Po obroncima okolnih bregova lutaju krave male poput koza, pasmina bez rogova. A ima čak i krumpira, nešto i ječma. U jednom parku, to jest velikom prostoru usred gradića, s puteljcima, posutim bijelim pijeskom, cvate čak nekoliko stručkova crnih maćuhica. Sunce je toplo, skidaju se ogrtači. Breze nemaju bijele kore nego žućkastu, ali

sve u svemu ovo je prava pravcata oaza s bujnom florom između crno modrih brdina, pjegastih od snijega i leda.

Gradić je topao i prijatan, čak i živahan. Tu je Hamsun u mladosti radio kao lučki radnik. Onda je otišao u Ameriku da postane skitnica, tramvajski kondukter i još koješta. Pa se vratio u Kristianiju, u kavanu Grand, i napisao mnogo toga. I još sveđ piše sve dublje i sve mudrije.

Žurimo se autom na brežuljak. Rönvikfjeld zbog nekakva »vidika«. Kako su ti vidici ozloglašeni, a kako su ipak vrlo često nezaboravni.

Da, u ovom bi se gradiću moglo dugo živjeti, i bilo bi prijatno. Ljudska je rasa tu već kudikamo proporcionalnija nego na norveškom jugu.

Parobrod zvoni, na pristaništu mali žamor, to znači da je za četvrt sata polazak.

Promatram jednu milu plavu glavu s velikim modrim očima. Samo nekoliko riječi. Ne razumijemo se, naravski. Ali ja gledam u te modre oči tako uporno, da me moraju razumjeti:

— Ja vas ne ću nikada zaboraviti.

Vrtim kapu u ruci, gledam na sat, ne znam ništa.

To je tren i duga vječnost, od koje ću živjeti možda još mjesece. A možda i ne.

Ipak saznajem ime: Helga.

Sunce sja, ja vrtim kapu, i ništa ne znam da kažem. Samo gledam tu spokojnu plavu glavu. Ona je rukom popravila kosu, i vidio sam na tankom prstu vjenčani prsten, sasvim uski zlatni obručić.

Drugi znak zvona.

Govorim mojim jezikom, jer sad je i onako sve svejedno. — Helga, mene to ništa ne smeta, ja nisam ljubomoran na vašeg muža. Samo mi je malo žao za vaše modre oči.

Treći znak zvona. Već drugi kormilar oštro zviždi na svoju malu zviždaljku, a to je znak da se odriješe užeta sa stupića na obali.

Zbogom, Helga.

Vraćam se na brod kao u krletku. Penjem se na najvišu palubu i naslonim na ogradu. Brod odmiče i okreće se sam oko sebe.

Mašem, mašem rupčićem.

A onda jedna tanka ruka dolje na obali sasvim malo i lagano odmahne. Ali meni je i to dosta za čitav današnji dan, koji će potrajati vrlo dugo, jer sunce tu više ne zalazi.

Glavno je, da je negdje netko i meni odmahnuo, i da i opet jednom nisam nestao kao osamljena skitnica.

Zbogom.

Vijori moj rupčić, a gradić ostaje sâm sa svojim malim radostima i brigama ispod šiljatih drvenih krovova, i iza staklenih prozora. Uostalom, tako je živio jučer, tako će živjeti i sutra, a sasvim mu je svejedno, da li tko ovako ovuda proputuje.

»Sigurd Jarl« je okrenuo pramac ravno na sjeverozapad, kroz stotinu kilometara široki Vest-fjord, ravno prema Lofotima, koji u daljini zatvaraju horizont kao nazupčani ledeni plavičasti zubi. Toliko je sunca, da se sve čini da putujemo na jug, jer neprestano plovimo ravno u sunce.

Svi su zubi bregova na otocima u snijegu i zavijeni u oblake. Dešava se najraskošnija koloristička igra prodiranja sunca kroz oblake, pa onda refleks svega toga u morskoj plohi, žutoj poput okera. Po moru pluta nekoliko ribarskih brodica, bacaju se amo tamo bijeli neizbježni galebovi, a onda se pojavljuju i crne divlje morske patke, koje se spuštaju na vodu raskrečenih nožica i ispruženih kljunova kao hidroavijoni, pa onda odjednom zarone i nema ih čitave minute natrag.

Približujemo se bregovima, ili oni nama.

Naš zdepasti brod oprezno vrluda između malih niskih grebena i za čas baca užeta na pristanište.

To je Svolvaer, glavno ribarsko mjesto na Lofotima. Tu se tri mjeseca u najranije proljeće nahvataju milijuni ribe, a onda se ne radi ništa.

Cio je gradić na obali, gleda diskretno-radoznalo na naš brod; to čekanje brodova jedina im je razonoda sada u ljetu.

Ali za čas se svi razilaze. Idu spavati. Blizu je ponoć. Zbog toga, ma da je pun bijeli dan, mora se u krevet.

Kapetan mi je pokazao daleko u brdinama kućicu crvenu kao cinober. Neka idem tamo, zbog vidika. Onamo i natrag je sat i po hoda, ravno cestom. To je Trollhögdö. Možda će se gore dobiti toplog mlijeka ili što slično. Pa dobro.

Prolazim kroz usnuli gradić, i samo tu i tamo susrećem u pustim uličicama po kojeg tihog čovjeka. Svi su prozori zatvoreni, ali iza stakala ima mnogo lončića sa crvenim i bijelim pelargonijama. Sve su kuće od drva, obojene žarkim bojama. A na mnogim krovovima i opet raste trava.

Na jednom je uglu prilijepljen plakat, kojim se javlja građanstvu, da će u nedjelju naveče ovamo stići, na svojoj turneji kroz sjever, čuveni cirkus Börnö; na programu je Turčin Ben-Minaret, koji guta vatru, Fröken Marjanka umjetnica na trapezu, te »klovner og humoristiker«. Strašno mi je žao, što ne mogu ostati do nedjelje, da vidim da li se stil i tradicija maneže drže i pod ovim klimatskim prilikama. A i taj humor bi me jako interesirao. Ali danas je tek petak, a gdje ću ja biti u nedjelju!

Idem sve dalje iz gradića. Cesta vijuga oko zalivâ, na kojima su podignute drvene skele za sušenje ribe. Ima i po koji vrtić. Onda opet kućica za kućicom na malim pećinama, okrenute licima prema moru.

Jedna tamno smeđa velika kuća sa staklenim verandama i balkonima napola je sakrivena u malom parku od gustih breza i crnih četinjača. Na dugačkoj motki uz kuću podignut je barjak kraljevine, crven sa modrim krstom. U kući gore svijetla iza zelenih zaslona. Čuje se gramofon, onda malo klavira, pa čak i nešto kao smijeh. Zacijelo kakav bogati eksporter nešto slavi ovako dugo u bijelu noć. A možda je imendan njegove kćerke, kad su barjak podigli na jarbol; takvi su tu običaji.

Naslonim se na nisku drvenu ogradu i slušam. Dugo već nisam čuo muzike, pa makar to bio i gramofon.

Zagledao sam se u prozore kroz brezovu bašču.

Odjednom istrči iz verande nekoliko mladih djevojčica, a za njima jedan debeo ćelav star gospodin, glave crvene i gole kao u purana. On mlati rukama i otvorenim ustima hvata svježi zrak. Djevojčice nešto viču, vuku ga za kaput, skakuću oko njega, a stari se brani i rže kao da imitira kakvu dobroćudnu životinju. Možda je sve to kakva šaljiva društvena igra.

Odjednom opaze stranca na cesti iza njihova plota, kako zuri u njih. Stanu, ušute, gledaju me malo strogo. — Stanka. Onda se okrenu i vrate u kuću, polako jedna za drugom, bez riječi. Stari gospodin sa crvenom glavom gleda me vodeno, melje nešto debelim jezikom, malo pijano i lijeno odmahne rukom, pa se onda i on vrati u kuću. Zalupe vratima verande, stakla zveknu, a iza prozora se naglo spuste neprozirne zavjese. Gramofon umukne. Šta se sve to tiče stranca na cesti.

Pa ništa, nije prvi put, idem dalje.

Ponoć je, bijela ponoć.

Rosa je nahuknula cestu. Ima dosta zelene trave, u kojoj se žúti maslačak, a viđa se i po koji bijeli cvjetić biljke imenom ivančica.

Vijugam oko malih zaliva, prelazim neke drvene mostiće, zaobilazim pećine, cesta se diže. Onda kratak strm puteljak između grmlja borovice, ugažen u zemlji crnoj kao čađa, najmasnijem humusu, što sam ga ikad vidio. Napokon sam gore, kod drvene kućice premazane žarkim cinoberom, na Trollhögdö.

Ima neka prazna terasa sa stolićima i stoličicama. Stežem čvršće ogrtač, jer studena rosa fino pršti kroz zrak i prodire pod kožu.

I tu gledam veliku igru prijelaza sumraka u jutarnje svitanje, koja se odvija nekoliko minuta lijevo i desno od kazaljke na satu što pokazuje ponoć.

Svolvaer je duboko dolje na otočićima u uvali. More je sasvim svijetlo. Strmi bregovi fantastičnih šiljaka u snijegu. Čarobni su ti Lofoti.

Onda pola jedan.

Dešava se sasvim ozbiljno izlaz sunca. Na jednom planinskom zubu odjednom velika pjega bijela snijega plane transparentno ružičasto. Rubovi oblaka oboje se vatrom užarena željeza. More dobije boju zrela žumanjka. To se ne da opisati, a nekmoli fotografirati. To je noćna zora na Lofotima, pojam ravan aksiomu.

Ipak se treba vratiti.

Spuštam se natrag istim putem. U nekim dubokim uvalicama ribari vade malim gustim mrežama ispod kamenja one sitne ružičaste morske račiće s nevjerojatno dugačkim brcima. Po klisurama spavaju galebovi zabovši kljunove pod krila.

Prolazim opet kraj one tamno smeđe kuće u brezovu parku; ona je sasvim utihnula. I barjak su skinuli s jarbola. Ponoć je prošla, i sad tu više nije ničiji imendan ni rođendan.

Idem kroz tišinu. Svileno nebo žari se zlatom i crvenilom. Maglene koprene kidaju se oko oštrih snježnih zubi na bregovima. Horizont je tako daleko, da mu se kraj i ne naslućuje. Čudan je taj sjever.

Ulazim u prve uličice, među redove zaspalih kuća. Na »Sigurd Jarlu« zvoni zvono i javlja, da je za četvrt sata polazak. Pretrčim zadnjih petsto metara i hvatam brod. Kapetan me ne pita ništa. Vidi mi u razrogačenim očima, da sam nešto vidio.

Ono malo putnika otišlo je spavati. Meni to nije ni na kraj pameti. Idem na pramac broda. Tamo se muči u svom uskom oboru onaj turobni konj, sav obijen daskama kao kakav klavir, tek mu glava izviruje, a na nozdrve mu suklja gusta para. Ne može se kretati, i u krupnim očima mu leži duboka apatija.

Osim konja i mene na provi su, sasvim naprijed na kljunu broda, još dvoje. Neki mladi američki par na bračnom putovanju, gotovo djeca. Imaju dvostruke rukavice, krznene ogrtače, sportske kape i dva izvrsna fotografska aparata, pa mahnito snimaju lijevo-desno; samo zapori na objektivima oštro kvrcaju, oni šute a šareni skotski šalovi vijore im na vjetru.

Ona je tako divno ružna, kako može da bude samo jedna Mrs. Ima tamno crvenu kosu, djetinje ručice, zelene oči, a čitavo joj je lice poštrcano smeđim pjegama kao kavom. Te se

pjege šire čak i na očne kapke i na usnice, nevjerojatno. On, Mr. Jule E. Stocker, ima veoma komplicirane naočale, pa se čini, da mu oči nisu u redu. Napravilo mu je to pjegavo žensko dijete jučer scenu pri ručku zbog neke fotografije, pa je otišlo gore u kabinu, tik iza juhe. Ni on nije dalje jeo, samo je nešto žvakao, a nikako da proguta. Onda je ustao, uzeo jedan tanjir, stavio na njega komadić mesa i krišku krumpira, polio to sosom, a onda uzeo i njen ubrus. Priskočio mu je steward, ali on ga je ledeno odbio i odnio taj tanjir preko strmih stepenica sav crven gore na drugu palubu u njenu kabinu. Tako se ta američka djeca igraju braka. Uostalom, kao svagdje.

Da, hladno je jutro, a sunce peče bolno u zjene. Osjećam da sam blijed, i da su mi oči malo upaljene. Odviše je svijetla. Ali ne, ne idem spavati.

Ulazimo u uski kanal između otoka Östvaagö i Hinnö; to je čuveni Raft Sund, glavna morska cesta između Lofota. Nevjerojatno se brzo mijenja gigantska scenerija bregova, ispod kojih na komadićima trave šuti po koja osamljena kućica. Brod polako vijuga između ovih fantastičnih kamenih kulisa, koje su tako nevjerojatne u bojama i oblicima, da im čovjek gotovo poriče prirodni opstanak. Kakve su se tu geološke revolucije morale zbivati, dok su se iskristalizirali ti grebeni i provalije, razderani i kao dinamitom iskidani, a koji se svi zajedno zovu Raft Sund.

Negdje na polovici otvara se nalijevo pogled u pravi tunel, gdje se vrhunci u visinama gotovo dotiču, nagnuti jedan prema drugome, a tanki vijugavi trak vode između klisurina prijeteći je crn. To je vrhunac lofotske dramatike, — Trollfjord, divlje sâm i neprijateljski.

Iza zubatih vrhunaca svaki čas zablista užareno sunce i udara u oči kao oštar nož. To već boli. Oči trebaju mraka, odmora. Šumi mi u glavi, a u grlu mi je gorko; peku me cigarete i studeni jutarnji zrak.

Izlazimo iz Sunda i u daljini, na rubu otoka Hadselö, zabijele se kućice gradića Stokmarknes. Tamo ćemo biti oko pet. Sada je četiri. Ipak bi trebalo malo počinka.

Silazim pod palubu, u kabinu, i sad treba da dočaram noć i mrak. Spuštam na staklenu kružnicu prozorčića onaj debeli teški gvozdeni poklopac, zavijem ga šarafima, prevučem preko njega i preko vrata zavjese. Ali sve uzalud. Dan prodire u kabinu, tko zna odakle. Možda kroz drvene stijene ili pod ili strop. Ne, tu više nema noći.

Ipak su me kasno prije podne jedva probudili, kad smo već pristali u Harstadu. Hiljadu stvari bi se moglo reći o tim gradićima, i o svakom nešto drugo, ma da su na oko isti. Svud isti magazini na obali s reklamnim pločama: Viking Melk, Langaards Tobak, Tiedemanns Tobak, — bijele cisterne petroleja, skladišta ugljena, onda pusta uličica u kojoj je »Kaffistova« i »Bankkontor«, kiosk sa cigaretama i lokalnim ribarskim novinama, Grand Hotel i Hotel Norge, drvena crkvica s dimnjakom mnogo višim od tornjića, »Svanenapoteket« sa raskriljenim labudom na cimeru, konzulati s grbovima nevjerojatnih tropskih zemalja, zatim po jedan »barber«, »skomaker« i onda pekar, koji prodaje hljepčić kruha i bočicu voćnoga soka. Uvijek samo to i uvijek isto.

Svagdje na obali ljudi u crno. U bergenskom predjelu prevladava polucilindar, koji nose čak i lučki radnici. U Trondhjemu slamni žirardi pače s raznobojnim vrpcama. Ovdje na sjeveru samo suknene kape s kožanim obodom. Tako zvani folklor u obliku narodne nošnje viđa se samo na jugu, u Telemarki i na Hardangeru. Sjever gasi boje i fantaziju za ornamenat.

U Harstadu su nam na palubu natovarili jedan auto i jedan bijelo lakiran uzak lijes sa zlatnim bordurama. I napis je na njemu, za djevicu Olgu, kojoj je bilo šesnaest godina, prezime sam zaboravio. Taj lijes putuje sad s nama i sa svima ostalim stvarima, a negdje na sjeveru već ga čeka iskopani grob i nečije suzne oči.

Susrećemo mnogo brodova; tako je projurila pored nas i velika bergenska luksusna jahta »Stella Polaris«, koja vozi smokinge, šampanjac i vlastiti jazz nekud na Island, Svalbard,

kojekuda. Na palubi siva krzna od srebrnih lisica i bijeli sweateri. Ali meni je miliji moj krumpir na »Sigurd Jarlu«, moj konj i dva psića i dobri ozbiljni norveški ljudi ne ovi besmisleni izleti bez razloga i svrhe.

Prošli smo Solbergfjord; to je već kompleks otokâ imenom Vesteraalen. Lofoti su nam daleko iza krme. Opet neki sund između bregova, i onda gradić Finsnes.

Znam već unaprijed, da je gradić malen. No, tome ne treba naročitog znanja geografije. Samo malo promatranja, i to ovako.

Kad smo se u Bergenu ukrcali, bila je tako zvana promenadna paluba pokrivena dugačkim sagom okolo naokolo. Bio je to sasvim prost sag, kao od pletena konopca, ali čim smo ostavili Bergen, smotali su ga i sakrili. Dva dana smo hodali po golim daskama, često čak i malo skliskim. Onda sam ga pred Trondhjenom odjednom našao razmotana. Poslije su ga opet spremili. Tako sam malo po malo svetom empirijom došao do spoznaje, da je taj sag namijenjen u dekorativnu svrhu samo većim gradovima. Finsnes je očito malen, jer sagu ni traga.

Isto tako štede i s barjakom. Imamo velik državni barjak, crven sa plavim križem, a u sredini mu je žut savijen poštanski rog. Taj je barjak pohranjen u nekoj škrinjici na krmi, a izvjese ga uvijek tek onda, kad brod zatuli pred ulazom u luku. Čim odmaknemo iz luke, opet ga spuste, saviju i spreme. To je štednja. Jer da visi bez prestanka, razderali bi ga u krpe svaku sedmicu vjetrovi.

U Finsnesu su istovarili onaj bijeli lijes i jedan auto, a utovarili drugi; konj se vozi dalje. Opet drveno pristanište i svega sedam kućica. Da, nema Grand Hotela, začudo. Tu se taj etablissement zove Hotelet Central.

Dalje na sjever, opet kroz ravnu blistavu morsku cestu između ostrva. Križamo se sa čitavim flotilama švedskih lađa, što brode na jug, prenakrcane na palubama piljenim drvenim daskama, tako da im jarboli i dimnjaci strše sasvim bespomoćno iz toga tovara. To je rusko drvo, namijenjeno Engleskoj i Danskoj, kome li, a prevoze ga iz Murmanska i Arhangelska kroz Bijelo i Ledeno more oko Nordkapa samo ovih par ljetnih mjeseci, kad sjeverne luke nisu zaleđene. Tako čovjek stvarno vidi sablast dumpinga na djelu.

Predvečer se pomalo sprema nešto kao oluja; pratnja galebova iznad krme uznemireno klikće, a glasovi su im nalik na ćurlikanje mladih purana. More je posivjelo kao star mutan kositar. Oblaci su sasvim nisko. Ali sunce se negdje ipak probija, i jedna zraka pada daleko na jugoistoku na jedan sniježni vrhunac. To je jedini komad boje na čitavom horizontu.

Ipak smo izmakli buri, ali izgubili sunce i ušli u nešto sivo i neodređeno tmurno. Ne, nema više onih lofotskih duginih boja i onog neopisivog spektra.

Tromsö je kao sve do sada, samo u većemu, to jest najvećemu, jer on je najveći grad na ovom sjeveru. Unatoč tome sav je od drva, a ima svega samo nekoliko kamenih kuća.

Storgade je doista velika ulica, na kojoj se vrši čak nešto nalik na večernji korzo. Čak je i popločena nekim uskim kamenim pločama, ali to je obična optička varka, jer te su ploče prilično gurave i neravne, pa palci u cipelama znatno stradavaju, a i stabilnost čitavog organizma dolazi svaki čas u pitanje.

I opet Grand Hotel, konzuli i raskriljeni labud iznad apoteke. Ali i neki mali park, pače s minimalnim vodoskokom, samo bez cvijeća. Cvijeće je tu samo u prozorima.

»Sigurd Jarl« krca ovdje ugljen, jer on ide još vrlo daleko, oko Nordkapa i Čordaš i Varjag Njarge, na istok do gradova Vardö, Vadsö i Kirkenes. Zato tu i stojimo gotovo četiri sata.

Grad sam već prešao nekoliko puta uzduž i poprijeko. Šta ću sad, jedna je stvar neizbježna, a to je tako zvani izlet u logor Lapa, koji ljeti iz Finske i Švedske dolaze čak ovamo na more sa svojim sobovima. Ja znam dobro, da je ta stvar s Lapima pomalo namještena za »turiste«, i da je to otprilike isto kao kad se u Italiji plaća ulaznina za gledanje slika, u Parizu

pije skupo kiselo vino da bi se vidjeli tobože pravi apaši, a u Španiji prave originalne gitane.

Dakle sam potpuno spreman da budem nasamaren, ali baš zato, što idem tome u susret potpuno svijesno, nekako mi je lakše pri duši.

Tromsö je na otoku, i najprije se vozimo preko uskog sunda motornom lađicom na obalu. Tamo već čekaju automobili, pa onda vožnja uskom cestom kroz dolinu Tromsdalen nekoliko kilometara među brdine, uz malu rječicu i niske breze.

Na jednoj je čistini taj logor. Lapi tu stanuju u okruglim malim kolibama od kamenja i zemlje; u sredini je ognjište, a dim izlazi kroz otvor na vrhu zemunice. Oko ognjišta su sobova krzna, na kojima sjedi čitava familija, od djeda pa do unučadi, sjedi oko ognjišta i zaudara. Njihovi mali kudravi psići reže i kese zube, ali samo onako, za šalu. Žene nešto šiju i rade. Isprva se čitava familija drži jako ozbiljno, kao da stranca i ne prima do znanja. Vrlo dobar trik, da bi se povećao interes. — Oni su niska rasta, mongolskih fizionomija, imaju kožane hlače, plave kapute i kape s nevjerojatno velikim crveno-žutim kitnjastim resama. Tako su odjevena i djeca, koja su uostalom vrlo vesela i nimalo plašljiva. Sve skupa u živim bojama izgleda malo ciganski.

Onda započinje trgovina i cincarenje. Oni izvlače čitava brda sobovih krzna, sivih i bijelih, i traže nešto, što iznosi otprilike sto dinara. Dakle nije skupo, samo kud bi čovjek s tim kožama na dugačku putu. Nude cipele od krzna, pa rukavice, noževe od sobove kosti, sve koješta, i gotovo u bescijenje.

Sa mnom su dva Nijemca i ti kupuju, fotografiraju, kupuju u beskraj. To im je veliko veselje, a ne manje jednom starom Lapu, koji tvrdi, da ima osamdeset godina i da će doživjeti najmanje stotinu, a zaudara na rakiju da je milina. On je čak prodao za ekvivalent od nekoliko decilitara rakije svoj stari prilično lijepi nožić sa koštanim drškom i dekorativno izrezbarenim tobolcem. Skinuo ga je s rođenog pojasa i naprosto prodao. Ali onda ga je morao natrag zataknuti. Nijemac ga je fotografirao, pa ga tek onda definitivno preuzeo imajući

u kameri dokaz za originalnu provenijenciju predmeta. Ne, nije ni Lapima tako lako s tim njemačkim turistima. A onda konačno sam se i ja dao nasamariti pri punoj svijesti i kupio jedan par malih dječjih cipelica od tuljanove kože, obrubljenih krznom sjevernog zeca, koje će se doskora moći upotrebljavati.

Moji su slučajni suputnici prezadovoljni, jer se ovi pravi pravcati Lapi namještaju pred fotografske objektive rutinom filmskih glumaca, — Lapi su zadovoljni jer su napravili dobre poslove, a čak je i šofer automobila zadovoljan, jer mu je jedan Lap u ime provizije odrezao i poklonio komad crne i začađene sobove šunke.

Pa dobro, vidjeli smo i to, i vraćamo se natrag u Tromsö. A onda opet dalje, još dalje na sjever.

Naveče — bila je to subota — odigrala se na brodu tobože mala nekakva kućna zabavica, koja je bila jako norveška, a i sasvim malo bezazleno smiješna.

Započelo je tako, da su iz jednoga malog salončića na gornjoj palubi — širokog kao dva željeznička kupea — iznijeli stolove i stolice, pa se pojavilo nešto kao prostor za ples, sa kožanim divančićima uza stijene.

Našao se neki star prilično promukao gramofon i nekoliko ploča s originalnim domaćim kompozicijama kao »Til Nordkap« i »Helgeland Vals«, pa onda kojekakvi »šlageri« iz doba prvih početaka tonfilma.

Išlo je sprva vrlo polako i teško, dok je tom norveškom društvancu uspjelo da se konstituira i da se zagrije.

Kapetan Grundt je obukao novu plavu bluzu sa zlatnim gajtanima a očigledno udesio i frizuru. Onda je pristupio naš brodski šef pošte Hille, koji je — čini se — velik gospodin, jer ga vidim kako ručava u salonu prve klase. Onda jedan strašno visok gospodin s jajoliko produženom lubanjom, prezimenom Övregaard. Pa onda jedan vrlo malen gospodin sa ptičjim profilom i brčićima od sedam nakostrušenih dlačica imenom Brekke. A u jednom kutu stisnuo sam se i ja, uz po-

štara, koji voli da razgovara s putnicima strancima, kako mi sâm reče.

Našle su se i dame. Tri mlade gimnazijalke — mala Esther, crvenopjegava Martha i dugačka Ingeborg — putuju iz raznih gradova na sjever u kojekakve razne gradove. One su čitavo vrijeme zajedno na palubi i isprva se strašno nećkaju, ali kapetanu i poštaru ipak uspije, da su ušle u salon. One vide, kako im je tu društveni polažaj visok, i drže se kao prave pravcate male dame.

Najprije se mirno sjedi četvrt sata na kožnim divančićima oko stijena salona.

Svakih pet minuta pada po jedna riječ: kakvo li će sutra biti vrijeme, naravski. Poštar daje silno stručne meteorološke prognoze, kao da je bar kapetan. A kapetan dostojanstveno šuti.

Onda navijaju gramofon i otplešu jako ceremonijalno nešto, što se sastojalo od par minimalnih koraka oko svoje osi.

Pa onda opet pauza. Da, svakako ima nade u lijepo vrijeme. Ta sada je puno ljeto, zaboga.

Zatim drugi ples.

Onda odnekale iz potpalublja iskrsne nekoliko boca gorke vodenasto norveško pivo, koja se rastače u čaše velikom ozbiljnošću i ispija uz sasvim tihi »skaal«, bez kucanja.

I sada se stane ritmički izmjenjivati pivo i ples, kroz prilično mnogo vremena. Zajedno s tim raste tempo razgovora, i zabava je za čas u »punom jeku«.

Gimnazijalke se smiju i veselo gledaju u taj divni život oko sebe, pa onda pokušavaju da govore kojekakvim stranim jezicima, jedna ispravlja drugu u gramatičkim pogreškama, i to je jako veselo i smiješno. Ipak je to za njih velika stvar, da ovdje sjede i zabavljaju se kao prave odrasle dame s tolikim velikim ljudima, od kojih neki čak imaju zlatne gajtane na rukavima i zlatne poštanske trubljice u zapućcima.

Opet serija piva, pa ples, pa pivo.

Djevojčice su iz raznih gradova. Dugačka Ingeborg tvrdi da je najljepši Trondhjem, crvenopjegava Martha to isto za

Harstad, a mala Esther Gioever živo dokazuje, da nema ništa ljepše no što je gradić Melbo na otoku Hindö, u južnim Vesteraalima. Pokazuje rukom, kako tamo veliko drveće raste, i kaže da je sve, sve, sve zeleno. A zimi ši, bajoslovni ši. Oh, tako je veselo u njenom Melbu, kaže ona.

Ja ga nisam vidio, jer smo ga mimoišli ploveći iz Raft Sunda negdje oko pet ili šest ujutro, ali sve rado vjerujem toj maloj smeđokosoj Esther, kad to nju toliko raduje.

Ne znam po koji put se u gramofonu okreće ista ploča »Til Nordkap«, i ne znam koliko su već praznih pivskih boca nagurali pod divančiće; tamo ih je već čitavo skladište. Na sreću se na brodu ne toči rakija »akvavit«, jer tko zna šta bi bilo, kad je već pivo sa dva procenta alkohola ovako povisilo temperaturu. Samo kod muškaraca, dakako, jer djevojčice piju neki slatkasti norveški sok imenom »brus«, a onda se čak odvažuju da pripale i koju cigaretu. Ali i one su crvene, zadihane, ugrijane.

Onda se zabava uspinje na vrhunac: šaljive solo-točke, improvizirani kabaret.

Najprije ustaje poštar Hille, znoj ga je oblio, oči mu se krijese, ovratnik ga očito tišti. On dugo i opširno pjevucka nešto u parlando recitativu, dubokim guturalnim vokalima. Drži se potpuno ozbiljno, ali svaki čas ga prekida smijeh i pljesak; pa to je silno smiješno, ma da je norveški. — On je gotov, a društvo ne zna, kako da izrazi svoj ushit. Izgleda da je postigao velik uspjeh. I ja sam zanesen, mada nemam pojma, zašto. Ipak mi nekako objasne, da je to bila strašno šaljiva i vesela pjesmica o pastoru na bračnom putovanju. Aha, dakle tako, ha-ha! Smijem se naknadno, i sad se svi smiju meni. — Pastor na bračnom putovanju, dobro, izvrsno, ha-ha-ha!...

Prođe serija kave, pa pivo, a onda vade lule, crne lule i crn duhan, jedak i ljut, mene grize za oči i nepce, ali dame se drže hrabro. Tako se zacijelo kod njih kod kuće puši, a čitavu se zimu ne otvara prozor.

Onda druga točka.

Ustaje mali gospodin Brekke sa ptičjim profilom i nakostrušenim brčićima, ide u sredinu i gleda važno oko sebe. I svi njega gledaju, šta će to sada biti.

Onda on počinje da se smijucka razvukavši sasvim malo lice, tako da su mu brčići sasvim zašli u dugački nosić. Smijucka se najprije tihano i sitno: pi-pi-piiii... Onda dolazi gradacija: pu-pu-puuu--u... Polako prelazi u sve jači smijeh, skviči kao prasence, rokće, klikće, grakće, ukratko proizvodi nevjerojatan niz glasova. A sve to u ustrajnoj gradaciji, kroz čitave dugačke minute.

Društvo se isprva samo oduševljavalo, ali odmah se pokazalo, da je smijeh doista zarazan.

Ipak sam ja prvi započeo, sretan da bar to razumijem, zamnom djevojčice, a onda malo pomalo svi ostali. Sve nas je obuzeo smijeh.

Dugački gospodin Övregaard je naprosto stradao. Uhvatio ga je iznenada pravi grč smijeha, te se je zagrcavao, kašljao, davio, lijegao na divan, hvatao se za trbuh, tresao glavom:

— Hi, hi, hi-i-i-i...

A mali Brekke proračunano tek sada tjera stvar do ekstrema i ne popušta:

— Ho, ho-o-o... He, he, he-e-e-hehehe!

Dugački Övregaard će svisnuti. Baca se amo tamo kao da ga tko nemilosrdno škaklje, muči se i znoji. grozno prevrće očima. Onda čak sklapa ruke i kretnjama moli, da se prestane. Htio bi ustati i pobjeći, ali ne može, samo se savija od muke. Jedva diše, šmrca suzama, zatim grči šake i udara stopalima po podu. Izgleda da će mu prsnuti ta jajolika glava, i da će odjednom žumanjac poteći po prsluku i kravati

Svi se sad smijemo ovoj žrtvi igre; onaj je mali inicijator sa ptičjim profilom zvrk zavrtio, pa sada već igra samo sporednu ulogu. Glavno je lice postao ovaj jajoliki, koji je već sasvim na rubu propasti.

To je sve trajalo tako dugo i bilo je zapravo tako naporno i pretjerano, da je ipak moralo prestati.

Prestalo je naglo, odjednom kao prerezano.

Svi brišu znoj i duvaju kao da su pola sata trčali uzbrdice.

Oh, ohoooh! No, tako nešto, tako nešto!

Mala stanka.

Ali stvar još nije gotova. A, ne. Imaju i drugi da nastupe, nego, dakako! To je opća želja.

No sad već ide mnogo brže, ali nije više tako jako zabavno kao ove dosadašnje točke.

Dugački Övregaard se lako iskupio. Izvadio je iz džepa snop igraćih karata, pa ih rutinirano promiješao svojim tankim mekanim prstima nalik na nekuhane hrenovke, i onda pokazao nekoliko prastarih trikova. — Zamislite, molim, voer saa god, jednu kartu. — Snip snap smre, sure pure baselure, i — molim — evo je!

Djevojčicama je i to bilo nešto sasvim novo, pa su zadivljeno pljeskale, a to je dugačkom davalo hrabrosti, pa je tjerao dalje. Izvukao je poštaru iz džepa karovu damu, našao pod gramofonom pikovu osmicu, u ženskoj kosi tref asa, — karte su samo letjele po salončiću kao u kakvog mađioničara. No, i s tim je bilo skoro gotovo.

Kapetan Grundt hors concours, i sad odjednom padne poštaru na pamet, da je zapravo na meni red. Da, da, sad treba i ja da pozabavim društvo.

Ne, ne, to je sasvim nemoguće, već zbog jezika, kojemu ja nisam vješt...

— Ali ne, — svi navaljuju na mene i traže nešto, a ni sami ne znaju što.

Ja se hrabro i odlučno branim, odgađam stvar kavom i pivom, pa onda s najvećim interesom ispitujem, kako se norveški kaže ovo, a kako ono, i sve skrećem nekud na geografiju.

A, ne-ne, ne puštaju me! Od mene se uporno traži solo točka. No, napred! Napred!

Pomalo osjećam, kako sam ugreznuo u očajnu situaciju. Tako mi i treba, kad sam se htio zabavljati s Norvežanima. — Ponajprije nastojim da dobijem vremena. Brišem znoj, nudim cigarete lijevo i desno, idem gramofonu, navijam ga, mijenjam

iglu, tobože tražim novu ploču, a sve mi se čini, da se to ne će po mene dobro svršiti.

No, dakle, napred! Napred!

Ali šta?

Malo se dogovaraju, a onda traže da pjevam.

Oh, ne, ne, ja nikada ne pjevam.

Pa neka plešem narodni ples!

Izvrsno! Da, to bi bila sjajna ideja! Mi imamo krasne živopisne narodne plesove. Oh, uopće, naš narod, naš folklor, narodne nošnje, narodni vezovi, naše tradicije, naše novogradnje, naši bijeli gradovi, naše stočarstvo, naše kolo i naš drmeš... Ne, ali nikad se ne pleše solo. Za tu je stvar potrebno u najmanju ruku dvoje. A, da nas je dvoje, bar još jedna dama iz naših krajeva, tu bi se dalo pokazati i otplesati koješta. Ali ovako! Žalim, jako, iskreno i od srca žalim.

Ali ne puštaju me, ne puštaju pa ne puštaju.

Dakle sam gotov, blamiran, propao, osramotio sam i sebe i narod i zemlju i folklor. — — —

Ali ne! Čekaj, čekaj!

Odjednom se munjevito dosjetim, kako sam se ovako isto jednom već blamirao u nizu sasvim ekvivalentnih osjećaja, počevši od crvenila, znoja i zbunjenosti, pa do bespomoćnog odmahivanja rukom.

Samo gdje je to bilo?

Da, znam! — Bilo je u Parizu, prije mnogo godina, kod neke dobre gospođe Bouissonouse. Da, tamo je bila sasvim ista situacija, samo u francuskom izdanju, uz galicizme.

Heureka! Ja sam spasen! Sjetio sam se!

Bio je onda tamo i onaj šaljivi japanski slikar Fudžita, s naočalama i masno crnom kosom preko čela. On je u sličnoj situaciji, da spase narod i zemlju i folklor, stao na glavu i nekako se smiješno žonglerski vrtio nogama i rukama oko sebe, a uz to je imitirao lavež maloga psića.

No, na to se ja ne mogu nikako dati. Ta gdje sam ja do toga!

Ali Fudžita je pokazao još nešto, što mogu i ja.

Nastupam dakle na sedamdesetom stupnju sjeverne širine sa starim japanskim trikom, koji se sastoji u tome, da se nekako isprepletu prsti, pa se onda čini, kao da se desnom rukom naglo otkinuo palac lijeve, i onda se stavio natrag. Izvrsna, gotovo jezovita varka.

Učinim to dva tri puta lijevo desno, i — — — i vidim, da sam postigao sasvim nenadano golem uspjeh.

Pa to je neviđeno! Sjajno! Ah! Ah! Ah!

Traže od mene, da to još nekoliko puta ponovim, i ja lomim taj svoj lijevi palac, pa ga onda opet stavljam u zglob na njegovo mjesto.

Preneraženi su i nikako ne mogu to da shvate, i ja moram na opširno da tumačim, kako se to radi. Molim, evo ovako.

Pokušava poštar, ali on je pijan. Mali humorista Brekke isto tako. Gimnazijalke imaju na prstima prstenčiće s nekim crvenim i plavim kamenčićima, pa ne mogu pri tome izvesti optičku varku, koja se sastoji u spretnom mijenjanju prstiju lijeve i desne ruke.

Ali dugački jajoliki Övregaard jedini je uspio da nauči trik. Pa naravski, kartaš je s gibivim i mekim prstima, on bi još koješta slično izveo.

Mala šutnja, a onda se sjete da i meni zaplješću. No dakle, ipak je spaseno sve.

Dim guši, pali u nosnicama, peče za oči.

Otvaramo jedan prozor, i sunce udari među nas zajedno s valom studena zraka.

Zavrnemo elektriku.

More slano miriše. Pola pet ujutro. Nekakve sivo zelene obale, more, obale. Tko zna, gdje smo. Sad se čitava ova noć još jače osjeća u kostima.

Kapetan ustaje. Svi ustajemo. Vidim, da se svi malo ljuljaju.

I onda su zapjevali. Nedjelja je ujutro, i ja mislim, da je to možda nekakva nabožna crkvena pjesma, jer zvuči kao psalam, i ako malo korizmeno.

Otpjevaju, tobože unisono, ali svaki drugačije. No, pa baš svaki narod ne mora da zna pjevati. — Rastumače mi, da je to jedna jako rodoljubna pjesma, o rođenom domu milom i dragom.

Ah, tako, tako. I opet sam se prevario. No, ništa, ništa. Nije mi ni prvi ni zadnji put.

No sad je subotnja zabava definitivno gotova. Društvo se razilazi. Poštar Hille tetura nekud na pramac, u svoj kontor, gdje mu sa stropa visi ležaj iznad vreća s pismima. Dugački Övregaard i mali Brekke spuštaju se oprezno niz stepenice u potpalublje, držeći se ispod ruke, i nešto objašnjavaju jedan drugome pretjerano živim kretnjama.

Crvenopjegava Martha i njena prijateljica Ingeborg iščeznule su u svoju kabinu.

Kažem maloj Esther laku noć i smijem se punom bijelom danu.

Ona gleda na svoj mali sat oko članka lijeve ruke, a onda uzdahne: Još pola sata.

Kako to?

Ona sad skoro izlazi. Njene drugarice putuju dalje, Martha u Vardö a Ingeborg u Kirkenes. A ona izlazi na jednom pristaništu prije Hammerfesta, u gradiću Skjervö. Da, za pola sata. Sad je upravo pola pet. Onda oko sedam ide dalje drugim parobrodićem, u Ulö.

Velik grad?

Ah, ne, na čitavu je otoku samo jedan »gaard«, — nešto kao majur, — i dvije familije. Tamo će ostati na ferijama mjesec dana. Kupat će se pače, ako bude lijepo vrijeme. A možda će i biti lijepo vrijeme. A onda će se opet vratiti u Melbo. Pa onda...

Šećemo po palubi, jutro je studeno, sunce se bori s maglama, stroj brodski udara odmjereno i radi kao sat.

Ona veže svoj šareni šal oko vrata, čvršće navlači beret preko svjetlucave smeđe kose, kopči ogrtačić.

Ah, kako je to bilo lijepo večeras, kako lijepo! Ona će o tome pripovijedati u Ulö-u i Melbu, i ne će joj vjerovati, da

se toliko plesalo i smijalo i zabavljalo. Oh, kad će opet biti tako lijepo?

Parobrod zaokreće oko rta na nekom otočiću. Svi na brodu spavaju, a on se tako žuri. Onda prijeđe preko palube jedan mornar i izvjesi na krmi barjak s poštanskom trubljom. Dakle smo već vrlo blizu.

Šećemo ustrajno gore dolje i šutimo.

Ja je nešto pitam, a ona me ne razumije i odgovara:

— Sivnten aar.

Ne, ne, nisam to pitao, ali sad znam da joj je sedamnaest godina, sedamnaest!

Petnaest-deset-pet minuta, pa onda nula i točka. Opet jedna točka na jednom pristaništu, kojega sigurno više nikad ne ću vidjeti.

Pristajanje se odigrava onako polako i oprezno kao uvijek, ali tako strašno brzo. Čelična užeta lete na obalu i hvataju se omčama za debele stupiće, brod se naginje na drveni gat, more šumi, kotrlja se drveni mostić na kotačićima.

Samo ona izlazi, a ne ulazi nitko. Tu će malo pričekati, brzo će proći taj sat dva.

Iznesem joj kovčežić na obalu, pred magazin od drvenih dasaka. Stare poznate reklamne ploče. Viking Melk, Langaards Tobak, Tiedemanns Tobak. I nikoga na obali, ni žive duše. Da, rano je još.

»Sigurd Jarl« ide odmah dalje, zvono udara sva tri signala odlaska odjednom.

Skidam kapu i klanjam se duboko:

— Far vel, Esther Gioever!

Sedamnaest godina i vlažan modar pogled i malo raščupane smeđe kose ispod crvenog bereta ostalo je na obali pristaništa Skjervö.

Vratio sam se prebrzim koracima na brod i potrčao dolje u mrak u kabinu. Povukao sam zavjesu na prozorčiću. Ne, nisam se htio osvrnuti ni mahati maramicom i proživljavati ono polako otiskivanje broda od obale.

Ne, ne i ne!

Hammerfest.

Zaudara riblje ulje, hiljade osušenih bakalara visi na drvenim skelama po dvorištima, na katarkama ribarskih brodica ovješene su rđaste mreže.

To je najsjeverniji grad na svijetu. A tko zna, možda i nije tako. Svakako je sjever tu već izbrisao svaku vegetaciju, osim malo trave i mahovine.

Silazim s broda, ovaj put sa svojim kovčezima. Opraštam se dugo sa svojim slučajnim poznanicima. Oni idu dalje, a ja ostajem tu. Malo mi je žao. Ipak me je šest dana privezalo kojekakvim uspomenama s tim starim i malo nespretnim Sigurdom. Da, i onog ubogog izmučenog konja su ovdje iskrcali. Omotali su ga oko trbuha pojasima, podigli parnom dizalicom, ali kad je lebdio u zraku između palube i kopna, malo je smiješno zalomatao nogama kao kakav velik smeđ kukac. No kad su ga spustili na tvrdo tlo, pokušao je čak nešto kao da zarže. Veselio se očigledno.

Moj je bivši brod za neko vrijeme povukao čelična užeta i mostić, stroj je proradio, a onda je isplovio. Kapetan Grundt i pilot stoje na komandantskom mostu i dugo me pozdravljaju držeći ruke na obodima bijelih kapa. Ja im mašem, mašem. Vidim kako skidaju na krmi zastavu, brod skreće oko lukobrana, nestaje. No, pa zbogom.

Sâm sam ostao na obali sa svoja dva kovčega i ne znam šta bih. Na »Sigurda« više ne pripadam; drugi brod »Mosken« doći će tek za sat-dva. Ni u Hammerfest ne pripadam. Čudno je to sa mnom i s tim mojim kovčezima. Sasvim smo u zraku, izvan prostora i izvan svega.

Ostavljam kovčege na pristaništu — to je Norveška i tu ih ne će nitko ni pogledati a nekmo li dirnuti — i idem u grad. Nema mnogo da se vidi. Nema razglednica, nema cigareta, sva su vrata zaključana. Pa da, nedjelja je prije podne, gotovo sam zaboravio.

Drvene kuće. Jensens Hotel, kaffistova, švedski vicekonzul, engleski počasni konzul, još neki konzuli, trgovine mirodija i prekomorske robe. Sve isto, samo još sumornije. Velika drvena

crkva, prazna i hladna, samo nekoliko ljudi. Gore svijeće. I peći su naložene. Na propovijedaonici stoji neki mladić, odjeven u dug crn talar, sa širokom bijelom naškrobljenom ogrlicom. Drži propovijed i čak nastoji da u stvar ulije malo patosa. Ne razumijem ništa od svega.

Vani se još vazda iza sviju prozora uzgaja malo cvijeća, koje pače i cvate, a vidim u lončićima čak i rajčice, no te su još zelene. Pa i jedan kino ima ovdje. Ali inače se sve kreće samo oko ribe: koliko će se uloviti, po što će se prodati.

Nagusto su poređani stupovi s električnim žaruljama. Sad se struja uopće ne troši. Ali kad ih u jesen kasnu jednom zapale, onda ih ne gase sve do proljeća ranog. Tu ima samo jedan dan i jedna noć u godini. A između toga malo sumraka i svitanja.

Zacijelo je mladi pastor ipak završio propovijed, ili su mu pobjegli. Iz crkve izlazi mnogo ljudi i malo šetaju dugačkom ulicom oko luke. Puše lule, malo što razgovaraju. Pa i o čemu bi? Sad se čak i otvara po koji dućančić.

Još sam neprestano između dvije stvarnosti i dva svijeta, kao dijete u času poroda. Hodam po deseti put okolo naokolo, a čini mi se kao da sam tu već čitavi vijek. Gotovo kao da me već i poznaju ovdje.

Napokon dolazi taj »Mosken«. Mali brodić, niti pet stotina tona, ali svježe obojen, opran, pometen, kvake su osvjetlane, zastavice nove. Pa da, to je turistički brod. U Norveškoj nije sramota biti turist. Kad su me u kojoj drugoj zemlji zapitali, da li sam ja to, obično sam se zacrvenio. Ali ovdje se ta vrsta ljudi vrlo cijeni, jer ostavlja dosta novaca za kojekakve stvari. Riba, turisti, neke rudače, pa to je zapravo sve.

»Mosken« je službeno baždaren za pedeset putnika, a ima nas točno šesnaest. Dakle: zasebna kabina i mogućnost slobodna kretanja. Inače brod nije nesimpatičan, ali društvo je na njemu šareno. Ne, zapravo vrlo jednolično i sivo: nekoliko američkih i engleskih i dvije švedske familije. Među Amerićanima su i — Mr. i Mrs. Jule E. Stocker. Oni su izvršili prijelaz u Tromsö-u. Dokle ću ja to s njima?

Sad, nakon Hammerfesta, započinje prava polarna, u stvari besmislena turistička vožnja.

Neobično naglo nastaje promjena klime i vegetacije, dakle i pejsaža. Sivo uzburkano more i sasvim goli neprijateljski klisurasti otoci, to je zapravo jedino i sve.

Naših je petsto tona šala i igračka za ovu navalu vjetra i valova na otvorenom moru. Započinje clownsko skakanje i ljuljanje napred-natrag, lijevo-desno. Pepeonici, knjige i čaše kližu po stolu amo tamo kao na kakvoj spiritističkoj seansi. Počinje harati morska bolest, kojoj nabrzo podliježe devedeset posto putnika, to jest svi osim starog Šveda gospodina Ljungberga i mene. Sjede na palubi zeleni i blijedi, a glave im vise preko ograde i klimaju bespomoćno kao u marioneta.

Da, to udara debelo more i tvrdi vjetar s polarnog sjevera, i to nije nikakva šala. Treba nečim platiti taj izlet. Tako to traje dobrih par sati.

Onda se približiva otočna skupina Hjelmsö. Približavamo joj se polako, brod zaustavlja strojeve; to su tako zvane ptičje pećine, pa se sprema neka mala senzacija.

Primaknemo se pećinama na desetak metara. Šta će biti? Znamo svi, ali — — no, da vidimo.

Onda odjednom zatuli parna sirena »Moskena« i odjekne kao tutanj groma.

U taj se tren činilo kao da je čitava ova golema pećina velika glavica zrela maslačka, u koji je netko dunuo ogromnim mijehom, pa su se perne pahuljice razletjele u zrak i vjetar. Ja ne znam, koliko je to ptica poletjelo s pećina. Ako kažem milijun, možda je previše. Ali hiljada je svakako premalena brojka. Ptice prestrašeno lepršaju, pa onda sjedaju natrag na pećine.

Opet sirena i lepršanje, i tako se to ponavlja nekoliko puta. Koliko razabiram, to su u većini sivi galebovi, neke crne ptice, pa bijeli galebovi sa crnim glavama, pa tamno plave patke, što se naglavce bacaju u more i rone pod vodom dugačke minute.

Taj naš »Mosken« već nekoliko godina svakog srpnja i kolovoza, u srijedu i nedjelju u osam naveče, ovako plaši te ja-

dne ptice, koje uvijek jednako reagiraju na njegovu sirenu. Ali možda će se za koju godinu i priviknuti na to, a onda zbogom jedna senzacija za turiste.

Idemo dalje. Već smo u području Nordkapa. Ali nakon pola sata se zaustavljamo na otvorenom moru. Tu ima da bude druga senzacija: lov na dorce s palube.

Na ogradu su namjestili nekoliko kolotura i onda priredili udice. Bruse im vrške turpijama, da bi bili oštriji. Na udicama nema prave meke, već samo neki komadić svjetlucava lima, primitivno izrezan u obliku ribice. Spuštaju te udice u dubinu od nekoliko desetaka metara, potežu ih gore dolje preko kolotura, ali — ništa. Pa naravski. Nije ni riba tako glupa, da bi se dala nasamariti komadićem lima, mislim ja gotovo zlurado.

Ništa. Vuku udice gore dolje tako da već nekima znoj curi od te gimnastike. Ali baš ništa.

Gledam velike posude priređene na palubi, gledam našeg debelog kapetana i smijuckam se. On daje nalog, da brod otplovi kojih stotinu metara dalje. Tamo opet započinje ista gimnastička procedura povlačenja povraza. Ali tek što je započelo, čuje se s prove povik:

— Torsk!

Potrčim onamo. Jedan se mornar veselo smije i naglo izvlači povraz. Povuče ga na palubu, i vidim kako na kraju visi jedan oveći dorac i zdvojno lomata oko sebe repom.

Skinu ga s udice i bace u kablić. Prilazi jedan stari mornar, izvadi iz sare čizama oštar kratak nož i prekolje ga, da se ne bi mučio. Jer u tim je stvorovima golemi vitalitet. Preplivaju stotine kilometara uz te sjeverne obale, da se onda dadu nasamariti običnim limom. Ali tako je, i od te činjenice ovi ljudi ovdje žive.

Čini se da smo naišli na oveće jato, jer za nekoliko minuta je uhvaćeno i preklano oko trideset kilograma, samo onako od šale, za turiste. Kablići su puni, ribe prevrću svoje sumporno žute oči sa crnim zjenama, udaraju u agoniji repovima, a bijeli trbusi su im poštrcani krvlju. Mornari se smiju zadovoljno, a prljavi kuharčić brusi nož. Večera preko programa.

No, i to je gotovo. Idemo dalje, onamo gdje iz mora strši u daljini strma hrid Nordkapa.

Ipak se ne mogu suzdržati, a da malo ne citiram davnog jednog našeg turista, premda nisam mogao saznati, tko je to zapravo bio.

U staroj Hoićevoj knjizi »Slike iz obćega zemljopisa. Knjiga treća. Skandinavski poluotok«, što ju je devedesetih godina izdala Matica Hrvatska, ima o Nordkapu ovaj pasus:

»Hrvatski boljar, koji se popeo na taj rt, pripovieda: Prilično je prostrana ravnica na toj klisuri, mahovinom i po kojom biljkom obrasla. Gledaš li odanle natrag prema jugu i jugoistoku, eto ti puste ogromne ravnine, sniegom posute ili jezeri izprekidane, kako se izpresiecana zalivi i dragami prema moru čas diže, čas spušta. A baciš li oko na sjever i zapad, eto ti mora u cielom njegovom veličanstvu. Nigdje mu kraja, nigdje rek bi životu traga, osim jata galebova, koji su tuj nasred vode odabrali školj, da ga sasvim pokriju množinom svojom. Dugo nam se nije dalo maknuti odavle. Jedan bi se zagledao u pučinu, drugi kljucao čekićem po klisuri, da odkine kamenčić za uspomenu; gospodje teci amo, teci tamo, da uberu po koju biljku i kitice od njih savijaju, darujući se njimi medjusobno«. —

Kažem, ne znam, tko je bio taj naš grof ili barun, kojega Hoić tako zvučno i široko slavenski krsti boljarom, ali on je imao pravo, jer je stvar sasvim ovaka, kako ju je on opisao.

Obilazimo brid klisure i zakrećemo u malu uvalicu Hornviken. Tamo »Mosken« spušta sidro i iskrcava nas čamcima. Na obali je nekoliko drvenih baraka s teškim kamenjem na krovu, da ih vjetar ne raznese. Na jednoj je natpis: Post, a na drugoj: Café Nordkap. Kavana i pošta kao simboli suvremene civilizacije groteskno se kočopere ovdje na rubu života i pustoši.

Spremamo se za uspon. Vidi se odozdo, da je vrhunac bistar, ali s lijeva, iz nekih uvala, povlače se vlažne krpetine magle, kroz koju mi sada imamo da prođemo.

Pećina je visoka preko trista metara. Gore vodi neobično strma staza, dijelom ukopana u zemlju a dijelom usječena u kamen, u formi oštre serpentine. Na pojedinim mjestima čak je i uže napeto, za svaki slučaj. Uspinjemo se u dugoj koloni, koja se sve više razvlači. Taj je uspon prilično naporan. Doskora se stane cijediti znoj, a hladni vjetar udara u lice.

U naborima jedne uvale ima čak i mali ledeni glečer, koji sa sobom nosi crno kamenje.

Za neko pola sata smo u magli, to jest u vlažnom studenom oblaku. Ne vidimo kud idemo; držimo se staze i smjera, što ga pokazuje uže. No, nije baš ne znam što, ali umara prilično.

Napokon smo gore na platou; tu se od magle ne vidi ni par metara. Idemo još pola sata uz napetu žicu preko raskvašenog crnog tla i oštrog škriljevca i kremenastog kamenja. Ipak se atmosfera malo pomalo bistri. Možda ćemo imati sreće.

Konačno smo na mjestu. Tu nema magle, jer je raznosi britki sjevernjak. Na platou su nekakvi spomen-stupovi i ploče, pa opet pošta i čak dvije kavane drvenjare. Ali to se pušta s vida.

Najprije pogled.

Pogled je zaista golem, prevelik, brutalan.

Tri stotine metara ispod crne hridine teška masa sivog mora, što se gusto i zapjenjeno valja i udara tutnjavom o surovo nepomični kamen.

Nebo je naoblačeno, ali iznad horizonta je pukao uzak svijetlo zelen otvor, toliko širok da duž njega može kružiti sunce. Ne sja potpunim sjajem, jer ga magle ipak malo guše. Sja žuto, kao krupni zlatni dukat, a rubovi pukotine u oblacima crvenkasto su zažareni.

Svi vade satove bez prestanka i vrpolje se malo nervozno, jer izgleda da se magla s desna zavlači ustrajno sve bliže ovamo.

Konačno je dvanaest.

— Midnatsol!

Ponoćno sunce.

Samo ta konstatacija. Drugo se ništa nije dogodilo. Čujem, da u zadnje vrijeme dolazi ovamo mnogo Hinda, koji tu ostaju sedmicama i o ponoći se klanjaju suncu. Prizor je takav, da bi se to moglo činiti i bez ikakvih religijskih prepostavka.

Još samo gore neko pola sata, pijemo crnu kavu i grijemo se oko peći. Konačno je magla pobjednički zastrla i ovaj plato. Zakasnila je pola sata, da nam pokvari to malo veselja. Hiljade i hiljade su se već tako razočarale, a meni ih je žao zbog napornog uspona.

Razgledao sam malo vegetaciju. Ima nešto malo mahovine i trave, a iza jednoga sam kamena našao neki sitni modri bezimeni cvjetić. I još nešto: ljubičice, obične poznate naše ljubičice, s onim divnim svojim mirisom, ali — žute boje. No, to do sada još nisam znao, niti sam šta čuo o tome.

Vraćamo se natrag, i meni se čini, da je spuštanje teže od uspona. Pa da, sad rade još neke mišice i tetive u stegnima i listovima. Osim toga traži se od čitavoga organizma znatno veća koncentracija zbog sklizavog puteljka iznad ponorâ.

Dolje smo. »Mosken« diže sidro i okreće na zapad, sada definitivno u maglu. Nude nam kuhane ribe, ulovljene prije par sati. Mornari su se tako najeli, da se jedva kreću. Ipak je sve prošlo u najboljem redu, i nijedna senzacija programa nije promašena.

Ne za mene, ali... Jadna mala Mrs. Stocker je bila toliko ispaćena od morske bolesti, da je ostala spavajući na brodu u kabini rezignirajući na uspon, vidik, ponoćno sunce i sve skupa. On, Mr. Stocker, kupio je dolje na pristaništu nekoliko razglednica, nalijepio specijalne marke, udario na njih žig Nordkapa, pa onda legao i on u kabinu i nastavio čitanjem nekog Wallaceova romana. Da, tako putuju Amerićani.

Povratak je bez senzacija, bez nade, bez sadržaja, jer sada se više ništa ne očekuje.

Drugi dan, iza Hammerfesta, budno pazim na karti, kad ćemo proći kraj otoka Skjervö. Uspjelo mi je, da ga još jednom vidim, premda prilično izdaleka. Sad sam mahao maramicom prema pristaništu, ali nitko mi nije uzvratio. Uostalom, tu i onako nitko ne zna za rastanak i ostale događaje.

Popodne smo još jednom u Tromsö-u. Ništa se nije izmijenilo. Samo prvi put je bila noć, bar na papiru, a sada je dan. Zato su i svi dućani otvoreni, a jedan trgovac krznima stavio je nasred pločnika za reklamu golemoga ispunjenog sjevernog medvjeda, koji zacijelo već dugo vrši tu funkciju, jer mu bijela dlaka ispada, te je prilično olinjao. To međutim ne smeta neke moje američke suputnike, koji ga bjesomučno fotografiraju sa svih strana i smiju se tome kao djeca. Uvjeren sam, da će po koja od tih fotografija biti reproducirana u kakvom prekooceanskom ilustriranom magazinu pod senzacionalnim natpisom: sjeverni medvjedi na ulicama Norveške.

Opet idemo dalje za par sati. Ovo je zadnja noć na brodu; sutra se sve nastavlja na željeznici u Narviku, na dnu Ofoten fjorda.

A šta je zapravo fjord, to nas uči već spomenuti i citirani hrvatski turist boljar ovako:

»Pogled na ono ogromno gorje i krševito otočje iz takova zatona možda je najveličajniji pojav prirodni. Upri okom lievo ili desno, pa vidiš više sebe tik broda goru, koja ti se poput zida upravno ustubočila na visinu od hiljadu stopa. A digneš li oko malo više, eto pred tobom strašne goleti, sniegom i ledom obložene, kako strši u oblake. Na takih pak mjestih obala često priliči golemim bedemom tvrdjave«. —

Narvik je sav u čađi i dimu, isprekršten željezničkim nasipima i dugačkim mostovima. Odavle siječe pruga skandinavski sjever poprijeko, na istok do Botničkog zaliva, do gradova Lulea i Haparanda. To je sasvim industrijska pruga, koja iz sjevernošvedskog rudarskog bazena baca na oba mora lijevo i desno milijune tona željezne rudače ravno u utrobe lađa.

Narvik se dimi i crni; tu su velike i jake radničke organizacije s urednim domovima, knjižnicama i klubovima. To više nije turizam, to je znojni mučni rad i borba za opstanak. Ali rad se ovdje plaća u gotovu i omogućuje život.

Norveški dio pruge uz Rombake-fjord zove se ofotska željeznica, a švedski od granice kod Vassijaure dalje lapska željeznica. Vozim se tom željeznicom, a držim da ne moram spomenuti, da su i Stockerovi u jednom vagonu. Odavde pa do Stockholma ima oko hiljadu šest stotina kilometara, svega 38 sati vožnje, ali i treći razred ima vrlo jeftine spavaće vagone, tako da se distansa može izdržati najednom.

Švedska se pojavljuje najprije u liku rigoroznog carinika, koji prekopava po mojim kovčezima i napipa neku bočicu, u kojoj ja još od Osla vučem sa sobom nekoliko kubičnih centimetara nekakve spirituoze, što sam je nabavio za slučaj morske bolesti. Carinik se jako uozbilji, jer to je »suha« zemlja, a baš na ovoj pruzi se iz Norveške drsko kriomčari alkohol. Tu nema nikakvog objašnjavanja. Moram platiti carinu — prvu carinu u ovih deset godina, otkada prelazim sve moguće evropske granice.

Prva švedska srebrna kruna, koju tom prigodom, pri mijenjanju, dobivam u ruku, još je iz dobrih vremena starog kralja Oskara II., i na njoj je natpis: Sveriges och Norges Konung. — Oni su 1905. proveli rastavu, koja je protekla lako i brzo, kao u starokatoličkoj crkvi. Jedan narodni plebiscit, i — likvidacija dugogodišnje unije, koja je davala Švedskoj prevlast, a Norveškoj stalno nezadovoljstvo.

Već iz Narvika putuju sa mnom u istom kupeu dva Šveda. Obojica su mašinski inžinjeri, kako sam za čas saznao. Imam dakle na putu sreću s tom granom ljudi, već sasvim od početka.

Iza scene s carinikom, koji je ubrao svoj namet i otišao, obojica ostentativno vade iz unutrašnjih džepova ogrtača omašne boce akvavita i žestoko iz njih potežu. Čini se, da su samo zato išli u Narvik, da se napiju. Hvale Norvešku, a psuju Švedsku, gdje osim piva uglavnom nema alkohola.

Stariji je pijan i šuti. Mladi, tek sasvim mladi, inžinjer je na praksi u rudnicima u Kiruni; i on je pijan, ali s tom razlikom, da intenzivno pripovijeda i ispituje. U razgovoru sam mu rekao i to, iz kojeg sam kraja i zemlje.

Da, da, zanosi se on. Lani je u Stockolmu, gdje je on studirao, bila velika izložba čeških umjetnosti; njemu se naročito svidio arhitektonski odio.

Ispravljam njegove geografske pojmove i čini mi se, da me je shvatio. Dakako!

Dolazimo za čas na stanicu Rensjön, gdje na peronu stoji nekoliko Lapa u svojim karakterističnim crveno-plavo-žuto šarenim nošnjama.

Pita me mladi inžinjer, da li je istina, što je on čuo: da su i kod vas u Bugarskoj seljaci ovako slično odjeveni u narodne kostime.

Sad mi je već dosta. Nemam snage, da mu još jednom iz početka tumačim tu zamršenu našu geografiju, i zato hoću da ga uništim historijskim činjenicama. — Da li on zna za svog nekadašnjeg velikog kralja Gustava Adolfa? — Zna, kako to ne bi znao. — Dobro. A da li zna, gdje je i kada je taj junački kralj poginuo? — Dakako, zna i to. Bilo je to u bici kod Lützena godine 1632. — Dobro! A da li zna, tko je ubio toga njihovog velikog kralja? — Ne, ne, to ne zna, ne sjeća se pravo. — Dobro. Onda ću mu ja reći. U bitci kod Lützena godine 1632. ubili su kralja Gustava Adolfa — Hrvati. Da li dobro razumije: Hrvati. A ja, koji evo ovdje s njim sjedim u istom kupeu, pripadnik sam toga naroda, i nije nipošto isključeno, da su u toj fatalnoj bitci kod Lützena sudjelovali i moji bezimeni pređi u bogzna kakvom banskom banderiju. No, dakle, da li smo sada na čistu s tim zamršenim geografskim pojmovima?

U to smo se zaustavili u stanici Kiruna, i moji su inžinjeri zaprepašteno pobjegli iz vagona. Ipak sam od njih saznao, da su Kirunavara i Gellivara golema industrijska područja, gdje se već stoljeća vrta i kopa željezna rudača u osamljenim hladnim bregovima.

Sumoran je i monoton čitav taj kraj. Gotovo sve do Stockholma pruga ide uz crne borike i breze, uz razlivene bezbojne sive vode, kroz magle i pokraj tihih stanica od crvene cigle, u kojima malo tko ulazi. Nisam još nikada vidio ovako jedno-

lično lice zemaljske kore kroz nekoliko dugih širinskih stupnjeva. Samo borovi, voda, borovi, voda, bez prestanka i bez varijacija.

U Upsali su velike ljetne ferije. One hiljade studenata su se razišle kojekuda, i gradić je sasvim prazan i tih.

Izišao sam rano ujutro iz vlaka u svom poluzimskom odijelu s prslukom i ogrtačem i zašao u sunčane ulice. Nisam vodio računa, da sam u ova dva dana prevalio jedanaest širinskih stupnjeva, i iza prilično polarne zime našao se odjednom u vrućem ljetu. Pa ovo ovdje je gotovo naše žarko južnjačko sunce, što pali nemilosrdno, ma da smo još vazda sjevernije od Lenjingrada.

Uostalom, to se isto dogodilo i Mrs. i Mr. Stockeru. Nismo ugovorili sastanak, ali smo se ipak odjednom našli pred starom katedralom. I oni su u kopnenoj svojoj »polarnoj« opremi, sa dvostrukim rukavicama i čarapama, u debelim krznima i sa svojim vunenim kockastim šalovima. Pozdravljamo se hladno anglosaksonski, ali onda se nasmijemo jedni drugima jer nam je vruće, jer se znojimo, i jer smo sasvim nedvoumno nasamareni klimatskom varkom.

Idemo u crkvu. Gotika krije u svojim visokim lađama uvijek mnogo hlada i svježine. Maître de Bonneuil se zvao meštar graditelj ove crkve, i on je tu na sjeveru uspio da dočara jedan amiensko-chartreski interieur s vitim stupovima i vrtoglavo visokim gotskim stropom. Tu, u pobočnim kapelama, leže stari kralj Gustav Vasa, pa malo dalje mudri kancelar Oxenstjerna, mistik Svedenborg, grofovi Sture, biljar Linné, Katarina Jagelonska, — čitavi panteon švedske historije. To je ovdašnja znamenitost broj jedan.

Broj dva je biblioteka, u kojoj je izložen slavni Codex argenteus biskupa Ulfile iz IV. stoljeća, sveska purpurne pergamene, koja je dobila patinu stare rđe, ispisana srebrnim i zlatnim slovima četiriju evanđelja. Još nekoliko prekrasnih biblija s golemim inicijalima, ogromni misali sa čvoravim debelim uglatim notama, pa čitav niz manuskripata i pisama i starih geografskih mapa. Tu bi se moglo proboraviti dane i mjesece, ali meni je vrijeme i suviše kratko odmjereno.

Inače se u Upsali ne događa ništa naročito, osim što u brijačnicama žene briju muškarce, i to prilično nesmiljeno, a parkovi oko univerze i biblioteke prepuni su crnih i smeđih vjeverica s dugačkim kitnjastim repovima, a one šetaju i skakuću po pustim stazama i tratinama, žmirkaju svojim crnim mudrim očicama, koje su nalik na crnu dugmad prišivenu na cipele. Skakuću, traže nešto naokolo, vesele su i živahne i očito se raduju životu.

Odlazim poslije podneva sâm. Izgubio sam negdje Stockerove, koji su otišli nekamo na lunch, jer je bio za to određeni sat. Trebao sam im ipak reći zbogom i zaželjeti im sretan put. Nisam ih pitao kuda idu, a ni oni mene, čak smo se i teško sporazumijevali na nekim i njima i meni stranim jezicima, ali toliko smo dana putovali istim putem, pa bi ipak bio red, da smo se bar oprostili. Tako sam o tome mislio na kolodvoru u Upsali i ne sluteći, da će mi se za taj oproštaj još nekoliko puta pružiti prilika.

Za jedan sat sam u Stockholmu.

Stockholm je sav na otocima i na vodi. Ta je voda neobična: nije slatka ni slana. Tu se jezera Mälaren slijevaju u morske zatone, i tako nastaje mješavina vode sasvim neobične mekoće i sjaja. Ta voda blista opalno i iridira, svjetluca kao čudnovato izlomljeno ogledalo, u kojemu se odrazuju visoki mostovi i fasade dekorativnih kamenih palača.

Preljubazni gospodin Carlson, veliki prijatelj Zagrepčana i stalni posjetilac naše zemlje, uzima me na svoj motorni čamac i vozi kroz stockholmske vode.

Subota je popodne. A od subote u podne pa do ponedjeljka ujutro vlada ovdje »engleska nedjelja«. Nakon šest teških radnih dana dolazi interval odmora i razonode. Vozimo se koji kilometar, a onda se zaustavljamo i gledamo.

Događa se nešto, što je nalik na veliku veselu pomorsku regatu. Cijeli Stockholm plovi u prirodu.

Desetak velikih bijelih parobroda prenakrcano je do krova ljudima. Onda veće i manje motorne brodice, bijele jedrilice, obični čamci, barke s veslačima, barke s kojekakvim motorima apliciranim na krme, — stotine preraznih vodenih vozila, sve to brodi i jedri punim brzinama na jugozapad prema Vaxholmu i slavnim morskim kupalištima imenom Saltsjöbaden.

Regata jedri i plovi razvijenih jedara i upaljenih benzinskih motora, i dešavaju se male ad hoc utrke: tko će prije. Jedni prestižu, drugi zaostaju, ali sve plovi hitro i veselo istim smjerom. Brazde valova se sijeku, sudaraju i odbijaju, velika je vodena cesta sva uzburkana i zapjenjena, voda blista na suncu. Svi su brodovi i čamci svečano izvjesili modre zastave sa žutim krstovima što lepršaju na vjetru.

Voda štrca, i svaki je čas netko zapljusnut valom s lijeva ili desna. Čuju se mali prestrašeni vriskovi, pa hihotanje i smijeh. Kako su svi ti ljudi, — stari ljudi i mladići i djevojke — iskreno veseli. Radosno se krijese oči, ruke se šire, usta žedno dišu svježi sunčani zrak.

Svi se međusobno pozdravljaju na sve strane i razmake, mašu rukama i maramicama i šeširima. Sasvim nepoznati ljudi, koji na ulici i ne pogledaju jedan drugoga, ili koji možda po zakonima životne borbe tamo na kopnu kušaju jedan drugome podmetnuti nogu i uništiti eksistenciju, — ovdje se na vodi pozdravljaju iskreno i srdačno, kao na drugom nekom svijetu. Velika sveopća radost obuzela je poput zaraze hiljade ljudi istim čistim osjećajima.

Tako je malen a ujedno i tako velik uzrok te radosti: pomisao na slobodu. Samo trideset do četrdeset sati slobode, ali one prave i ničim nepomućene dragocjene slobode u tihim njedrima prirode, daleko od pisaćih strojeva i nervoznih telefona i zadimljenih kontora i briga za komad kruha ili par cipela. Kako je tih nekoliko desetaka sati slobode velika i mudra stvar, i kako je ljudi piju dugim žednim gutljajima kao slatko jako vino! Kako robovi crnog urbanističkog životnog sistema znaju ovdje ljubiti taj mali intermezzo slobodnog disanja u prirodi!

Priroda stockholmske okolice zapravo je veoma jednostavna i nekomplicirana: mnogo razlivenih voda, a na vodama hiljada otoka i otočića zaraslih borovim šumama, s malim vilama i drvenim weekend-hotelima. A na svakom otočiću je bar po jedna pećina, na kojoj se može sunčati i onda naglavce skakati u more. A uz to tišina, mir, malo vjetra i mnogo sunca.

Ali ne putuje čitava ova regata u hotele. Dobar dio vozi sa sobom šatore; iskrcat će se bilo gdje na kojem otočiću, razapet će platneni krov između borovih debla, kuhat će primitivan ali tim slađi ručak i večeru, bit će čitav dan u kupaćim kostimima, veselit će se dječji punih srdaca, vratit će se u ponedjeljak rano ujutro s malo tuge, ali sa mnogo radosnog iščekivanja nove subote, koja matematskom sigurnošću dolazi opet nakon šest dana sa svom svojom ljepotom i vedrinom mira i slobode.

Tako je to sada, za vrijeme kratkog švedskog ljeta, koje traje samo od lipnja do kolovoza. Proljeća pravog tu i nema, a jesen je duga, tmurna, kišna, bezbojna. Ali zima, gotovo šestmjesečna zima, opet je čitav niz velikih izleta u snijeg i led. Nekoliko sati vožnje brzim električnim vlakovima, i dolazi se u divnu Dalekarliju, nad kojom zimi blješti magična zelena polarna zora; kakvi su tu bregovi za ši, kakva široka zaleđena ploha jezera Siljan za sklizanje, jedrenje na sklizaljkama, saonice i stotinu drugih veselih stvari.

Da, ovdje ljudi žive tako, da imaju nešto od toga komadića svojih života. Vidio sam lučke radnike, koji su ručali bolje negoli hrvatski književnici. Prosjaka nema na ulicama, a ne zna se ni za nezaposlene. Izgubili su strahovite milijune u fantastičnim spekulacijama svoga kralja šibica, ali izgubili su ih samo oni, koji su ih imali. Na sjeveru, u velikom rudarsko-industrijskom bazenu oko Lulee nisu doduše neki računi sasvim pročišćeni, policija je tu nešto izvlačila sablje i razgonila štrajkaše, ali Gustav V. unatoč toga i svojih 75 godina mirno igra tenis, a njegova kraljevska braća i nećaci se bave arheologijom, pišu drame i slikaju. Sav taj švedski mir i red i civilizacija još daleko nije raj zemaljski, ali čitav taj kompleks poj-

mova, gledan iz jedne druge rasvjete, ipak se čini ka mali odraz sretnog i uravnoteženog života.

Stockholm rapidno raste prema milijunu stanovnika, pa prema tome i snosi sve posljedice velegradskog tempa, a prisiljen je da ima i svoje znamenitosti i atrakcije.

Iza nove gradske vijećnice, što je sva od crvene cigle, uz koju se plete divlja zelena vinjaga, ima mali park, gdje je postavljen spomenik Augustu Strindbergu. On je tu isklesan od bijela kamena u natprirodnoj veličini, ali sasvim gol golcat, prignute glave i namršten. To svakako treba vidjeti. Onda jedan muzej za historiju umjetnosti i veliki novi Nordiska Museet sa sjajno i nepregledno velikom etnografskom zbirkom, u kojoj je sve, počevši od lapskih saonica i udica pa do drvorezbarstva, kućnog tekstila i keramike.

Pa onda Skansen, stockholmski specijalitet, neka vrsta kombinacije između zoološkog vrtića sa živim etnografskim muzejem.

Na poluotočiću Djurgaard učinjen je pokušaj, da se na prostoru od neko trideset hektara prikaže živa slika čitave Švedske. Tu su podignute pećine za medvjede bijele i smeđe, obori za sobove, bazeni za ptice plivačice, prenesene su ovamo stare drvene crkve i seljačke kuće iz preraznih pokrajina, zasađeno je bilje i drveće sve od sjeverne zemlje lapske pa do južnog Smålanda, naseljene su po tim kućama čitave porodice, koje u svojim narodnim nošnjama ovdje imaju da rade svoje kućne poslove. Impresija je šarolika i jaka, premda dobiva tu i tamo malo cirkusko-menažerijski prizvuk, kad narodne nošnje prodaju u velikim daščarama poštanske razglednice i bazarsko biserje, u predvečerje plešu narodne plesove, pa onda sabiru dobrovoljne priloge limenim škrabicama. Ali građani Stockholma ipak su silno ponosni zbog toga svog Skansena.

Šetao sam po njemu sat, pa još jedan sat, i konačno sam izgubio pravu orijentaciju, pa sam nasumce zalazio lijevo i desno, i često ponovno prolazio istim stazama.

Konačno sam primijetio, kako me neprestano u nekoj distansi slijedi neki čovjek. To je bio neki ozbiljan stariji go-

spodin s naočalama, u crnoj pelerini i široku šeširu. Pratio me već prilično dugo korak po korak, a kad sam ja zašao jednom stazom do krletke sa sjevernim lisicama, odakle nije bilo prolaza dalje, tako da sam se morao okrenuti i vratiti, gospodin me zaustavio.

Prvo pitanje, samo po sebi razumljivo: da li sam stranac?

Pa da, stranac, neke vrste turist na privatnom naučnom putovanju.

A kako mi se sviđa njihov Skansen?

O, da, jako mi se sviđa. Sasvim neobična i interesantna stvar.

Da, da, toga nema nigdje drugdje na svijetu, to imamo samo mi Švedi!

Mala stanka.

Onda me gospodin pita, da li sam sve vidio?

Kažem, da sam tu već dobra dva sata, pa mi se čini, da sam sve vidio.

A da li sam vidio lapski logor?

Ne, nisam. To jest, vidio sam ga u Tromsöu; ali ovdje još nisam.

No, ako izvolim, on će me odvesti onamo. Nije daleko, par koračaja, ali je sakriven iza drveća, pa se obično mimoilazi i ne primjećuje.

Dobro, otišao sam u njegovoj pratnji onamo.

Iduće pitanje: jesam li vidio kamenje s runama? Prave pravcate stare rune, samo su slova izvučena crvenom bojom, da bi se lakše mogla čitati. To jest — hehe — čitati ih i onako ne zna nitko osim kakvog profesora, ali ipak . . .

Tako sam vidio uz stručno vodstvo i tumačenje najprije rune, pa fazaneriju, zatim sove i ćukove, pa čak i obor s magarcima i još koješta. A onda je gospodin u crnom izvadio sat, velik krupan nikaljni sat, i konstatirao uz sitni »oho«, da je već blizu osam.

Bio sam u maloj neprilici, i u podsvijesti sam čitavo vrijeme koješta razmišljao, zašto taj stari gospodin u crnom ovako hoda sa mnom. — Po svoj prilici nije čuvar parka. — A možda

i jest. — Ili je od one vrste ljudi, koja se u Italiji zove cicerone. — Samo ovdje je ovaj daleko diskretniji i inteligentniji. Skansen je doista stručno poznavao kao svoj džep. — Očekivao sam, da će sad zatražiti ono, što se fino zove honorar, i već sam razmišljao, koliko bi on mogao iznositi. — Šutimo. — Stanka.

On kaže, da sad mora kući, jer je osam blizu.

Stavim ruku u džep i čekam, šta će biti. — On ništa. — Izvadim kutiju i ponudim mu cigaretu.

Ne, najljepša hvala, on ne puši.

Opet stanka. Konačno on progovori.

— Da, prošla su moja dva sata, pače vrlo ugodno su prošla.

Sad ga ja direktno ali i malo uvijeno zapitam, koji je to razlog njegove tako izuzetne susretljivosti prema sasvim nepoznatom strancu.

Ah, stvar se odmah razjasnila, gotovo veselo.

Stari gospodin mi je otkrio, da je on penzionirani nadučitelj i da ima kronični bronhijalni katar, pa mu je liječnik propisao, da svaki dan dva sata šeće po svježem zraku, najbolje između drveća crnogorice. On je odabrao Skansen kao najbliže i najprijatnije takvo mjesto i šeta tu već nekoliko mjeseci, sve dobro poznaje, i gotovo mu je dosadno. Pa je upravo sretan, kad se namjeri na kojega stranca, kojemu može da pokaže taj lijepi njihov Skansen, a tako mu brže prođe dugočasno vrijeme. No on se nada, da će mu njegov katar do jeseni sasvim nestati.

Srdačno se rukujemo i opraštamo, ja mu zahvaljujem, a on odlazi kući mirnim koracima razmišljajući, da li će i sutra imati ovdje u Skansenu tako dobar lov i opet nekako protući svoja dva sata po liječničkom receptu.

Naveče su i tu, kao i u Oslu, ulice pune mirisa lipâ, sviraju muzike po vrtnim restoranima i gore užarene cijevi rasvjetnih reklama. Mnogo ljudi hoda ulicama, ali razgovaraju glasno i smiju se. Noći su tu gotovo sasvim parisko-bulvarske.

Da, noći. Konačno se tu vide dva sata prave noći, čak i nekoliko zvijezda nakon duga vremena. To su već zadnji dani srpnja.

Treba natrag. Prošao je i opet jedan kratak mjesec lutanja u dugačkoj jednoj godini. Ako još jednom budem dolazio ovamo, vratit ću se samo na akvarelne Lofote, jer to je ipak najdublje i najljepše od svega.

Jednog ponedjeljka prije podne sjeo sam na vlak. U istom su kupeu već sjedili moji neizbježni Stockerovi, koje sam uostalom jedne večeri sreo u jednom dosadnom stockholmskom cirkusu. Ni ovaj put se nismo dogovorili, ali smo se sreli. No to je bilo doista zadnji put. Putovali smo zajedno do Berlina, ja onda dalje u Prag, a oni u Bremen na jedan veliki Lloydov parobrod, koji će ih lijepo vratiti u New-York, gdje će razviti svojih hiljadu fotogrrafskih ploča i filmova, pokazati lapske cipele i pričati smiješne i nečuvene stvari o toj staroj »Jurop«. Ma da su oni za mene nemoguć tip ljudskih bića, a vjerojatno isto tako i ja za njih, mi smo se bili gotovo zavoljeli. Čudna nelogičnost naših susreta tako se uporno i nametljivo igrala s nama, da smo joj se konačno morali prepustiti s rezignacijom.

Prošli smo do noći južnu Švedsku, kroz mnogo gradova, koji se svi zovu isto, samo malo drugačije: Norrköping, Linköping, Jönköping, domovine šibica i još kojekakvih drvca.

Kasno smo u noći sasvim na jugu u Trälleborgu. Ovdje nas čeka velika prijevozna lađa »Konung Gustav V.«, na koju se naguralo čitavih dvanaest vagona da preplove Baltik, pa da se onda raziđu po različnim kontinentalnim gradovima.

Tu je već sasvim crna noć, i kad smo zaplovili u mrak, za nama je raskošno zablistala stotina preraznih užarenih svjetionika trälleborških zeleno, žuto i bijelo. U noći sam došao ovamo, doživio sam veliki neprekidni bijeli dan, i sad se opet vraćamo u crnu noć.

LJUBO BABIĆ, ZAGREB

DIJETE I LIKOVNI ŽIVOT

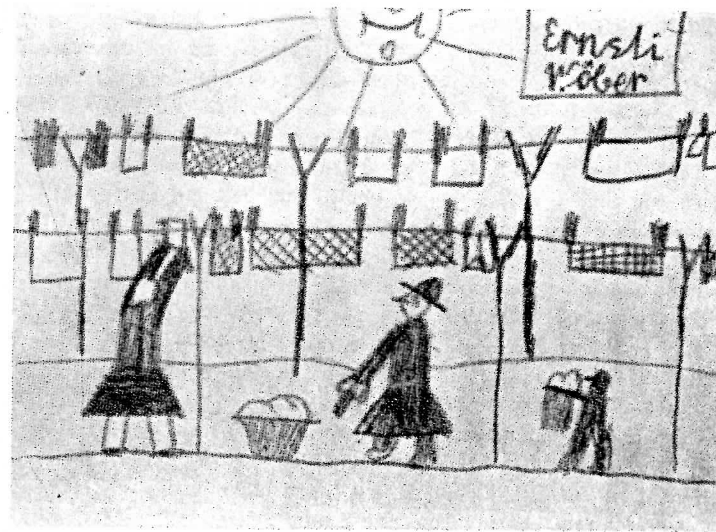
UZ ŠKOLSKE IZLOŽBE

Commencez par étudier vos élèves, car très assurement vous ne les connaissez point.

J. J. Rouseau.

Tko od nas ne poznaje radosti i veselja djece, kad im se pruži prilika, da crtaju i bojadišu? Tko ne poznaje one duboke i velike potrebe djeteta bilo iz vlastitoga sjećanja, bilo iz promatranja djece u svojoj okolini?

Gotovo svako dijete crta i slika, gotovo svako dijete likovno osjeća i likovno se iživljava na najraznolikije načine. Ili maže kredom po asfaltu, ili šibom crta po pijesku ili peticom grebe o tlo svoje likove. Ili gradi u pijesku čudna zdanja i mijesi od blata svece, ili bojadiše šarenilom sve papire, do kojih može doprijeti. Čas su to nezgrapne životinje od stonoge do razularenih zmajeva, čas su to željeznice, zrakoplovi, kuće, cijele ulice, putevi, plotovi, čovječuljci i bebe, anđeli i sveci, dedeki i babe, cijela obitelj od malenoga pseta do velikog tate. Igra se dijete, grebe, maže, slaže, bojadiše, lijepi, izrezuje, gradi. I cijela se ta igra odvija ozbiljno. Tu postoji mnoštvo detalja i zapažanja na temelju čistoga primitivnog zrenja kao i kod impersonalne kolektivne umjetnosti. Značajke su tim dječjima izrazima iste koje i u pučkoj umjetnosti, i one kao da su izrasle iz kolektiva, iz onih najdubljih slojeva. Kroz njih, kroz te primitivne crtarije progovara cijela vrsta. Značajno je kod toga likovnog dječjeg izraza, da se razlika između sela i grada tek pokazuje u tematici, dok je forma, sam karakter izraza istovetan i kod seoske i kod gradske djece. Po tom se i u samom gradu stvara, niče i živi u neku ruku pod prstima naše djece impersonalni likovni izraz istovetan s pučkom narodnom umjetnošću. Pod prstima djeteta stvara se čudesan svijet primitivaca i u ovim slikarijama živi imaginacija i fantazija dječja u naj-

Bauende — *Crtež djeteta od 8 god.*

Schauende — *Crtež djeteta od 8 god.*

(Iz R. Rothe: Zeichenunterricht)

čistijem smislu. Izilaze u ovim najčistijim i najsretnijim primjerima na javu harmonije iz najdubljeg sloja. Gotovo bi se moglo reći, da se mistično rađa bajka boja. Rađaju se u tim čičkarijama nevješte djetinje ruke prerazni stvorovi, čitava snoviđenja, prikaze. Otkriva se čitav svijet humora, nerealan i izmišljen, ali u biti čvrsto ukotven o primitivnom zrenju. Sav taj svijet je izražajan: te crte, te reze, i te boje su razumljive i jasne, samo ih treba pročitati, treba ih ispravno spoznati u njihovoj vrijednosti.

Pa kad se ta vrijednost shvati, mora se priznati, da ove smiješne, nevješte, fantastične i nezgrapne crtarije otkrivaju mnogo o djetetu, o njegovoj okolini i o njegovim sposobnostima, i da su u velikoj većini življe i životnije nego često gotova i tehnički savršena djela tako zvane visoke umjetnosti. Svakako sve imadu, a pogotovo one najkarakterističnije, žig praiskonski, kao da su neka jeka, odbljesak dalekih i tamnih vijekova čovjeka.

Naravno, da nisu sve takve crtarije jednako vrijedne. Nesumnjivo imadu uz ostale zajedničke značajke i tu osobinu, da ih je bez obzira na materijal, tehniku ili geografsku ili socijalnu povezanost rodio veliki interes same djece, izraz duboke i velike potrebe za tim i takvim likovnim iživljavanjem u svekolike djece.

Ovi primitivni znakovi, hieroglifi dječje duše, razlikuju se u svojim varijantama prema dobi i prema spolu djeteta kao i prema naravi i sposobnosti pojedinoga djeteta.

Već je Kazarov pokazao izrazitu razliku tih crteža po spolu proučavajući 2500 dječjih nacrta. Po njegovu nalazu dječaci vole više crtati životinje, scene iz života, brodove, željeznice, jahače i dvokolice, dok djevojčice više naginju crtanju cvijeća, pače i geometrijskih nacrta; vole crtati različne predmete kao alat i posoblje, one su sentimentalnije. Po svemu izilazi, da je interes kod jednih i drugih drugačiji. Ovo se očituje na drugoj strani i u izboru knjiga: dječaci vole lektiru avantira, pronalazaka ili historije, a djevojčice traže više lektiru čiste imaginacije (mit, legendu ili priču). Vostrowsky je ispitivanjem na-

šao 76% dječaka sa prvu gore spomenutu lektiru a tek 24% djevojčica; naprotiv pripovijesti, kojima je heroj bilo dijete, izabralo je tek 12% dječaka a 52% djevojčica. Jednom riječju može se interes jednih nazvati dinamičnim a drugih (djevojčica) više statičnim (Britain).

Ovoj razlici interesa po spolu pridružuje se razlika u dobi, dakle prema evoluciji istoga interesa: od poroda do druge ili treće godine, zatim od pojave govora do škole (od 3 do 7 godine) i od početka škole do puberteta, (od 7 do 12 godine), konačno od pojave puberteta (12—13 godine) do 18 godine (Stumpf). I kako se interes mijenja, mijenja se i s njim i odnos djeteta, dječaka (djevojčice) ili mladića (djevojke) prema likovnom životu. Najočitiju prekretnicu svakako čini pubertet, te pedagog, koji hoće u crtanju imati uspjeha, mora i svojom osnovom i svojom metodom osobito ovo posljednje uzeti u obzir.

Treća i najvažnija razlika postoji u raznovrsnosti samih sposobnosti djece. A kako su dječje crtarije istovetne s crtarijama primitivaca i kako one predstavljaju prvu primitivnu stepenicu cjelokupnog likovnog života, može se na njih vrlo dobro primijeniti dioba, koja se zapaža kroz cijelu povijest umjetnosti, a to je dioba načina ili stila na osjetni i imaginativni. Već je tu suprotnost jasno označio Schiller kao naivnu i sentimentalnu umjetnost. Ove je suprotnosti Nietzsche imenovao kao apolinski i dionizijski izraz: s jedne strane izražajnost, koja je razumnom smirena i uglađena, a s druge strane divlja i neobuzdana, izrasla nagonski. Ili jednostavnije: jedna, koja imitira prirodu, i druga, koja je apstraktna, recimo više geometrijska.

Dok ova osjetna izražajnost crta i opisuje prirodu, izrazuje pojedine stvari i prikazuje momenat, samu promjenu, imaginativna umjetnost naprotiv hoće da izrazi trajno, vječno jedno u stvarima, bitno i konačno zakonsko. Od nje vodi put u geometrijsko, ornamentalno i stilizovano rješavanje. (Kühn »Die Kunst der Primitiven«).

Kako su ove obadvije grupe uvijek jedna pored druge u povijesti umjetnosti, tako su i kod primitivaca a pogotovu kod

dječjih crtarija i slikarija. I zato je svakako sretno R. Rothe podijelio sposobnosti kod djece na dvije grupe: na grupu, kojoj je kompleks u glavnom postavljen na zrenju, na zapažanju; i na grupu, kojoj je kompleks sav postavljen u samom građenju, stvaranju oblika. (Die Schauenden und die Bauenden.) Na taj način spretno luči Rothe oblik, koji nastaje pukim posmatranjem, i oblik, koji nastaje samom gradnjom. (Schauform und Bauform). Jasno je, da metoda obuke, koja koristi jednom tipu, drugomu škodi.

Na tom temelju izgrađuje on dalje cijelu svoju metodu nastave crtanja u školama, dugim iskustvom poučen, kako jednostranost i kalup običnih osnova izaziva krizu u obuci crtanja, i još više, kako upravo ovakav kalup škodi i kvari djecu već u najranijoj dobi, te po tom nije čudo, da su djeca i poslije sasvim krivo u većini određena prema likovnom životu i njegovim izrazima.

Nabrojivši sve ove glavne razlike i glavne značajke kao i glavne tipove kod dječjih crteža, treba se jedared zapitati, da li je osnova i da li je program nastave u našim početnim, pa u srednjim školama takav, da o svemu tome vodi brigu? Drugo je pitanje, da li naši učitelji crtanja prema tom našem nastavnom programu postizavaju svojom obukom crtanja kakve rezultate? I ako ih postizavaju, kakvi su to rezultati?

Prvo, koji je cilj te nastave i kakva je osnova, koje se svaki učitelj mora držati?

Osnova obuke crtanja preinačivana je zadnjih decenija u nekoliko navrata, još je godine 1905. naredbom hrvatske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu modernizirana i tada je utvrđen program navodnog slobodnog crtanja u mjesto prijašnjeg mehaničkog precrtavanja. Po njoj je zadaća učitelja učenika izvještiti, da svijesno motri stvari i oblike i da ono, što su promotrili i shvatili, umiju što priličnije crtežem prikazati. Ovu istu osnovu u biti, sa malim tek promjenama, prihvatio je i program Ministarstva Prosvjete od 9. augusta 1926. kao jedinstven plan za četiri razreda svih osnovnih škola u kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Cilj je obuke u ovom programu ovaj:

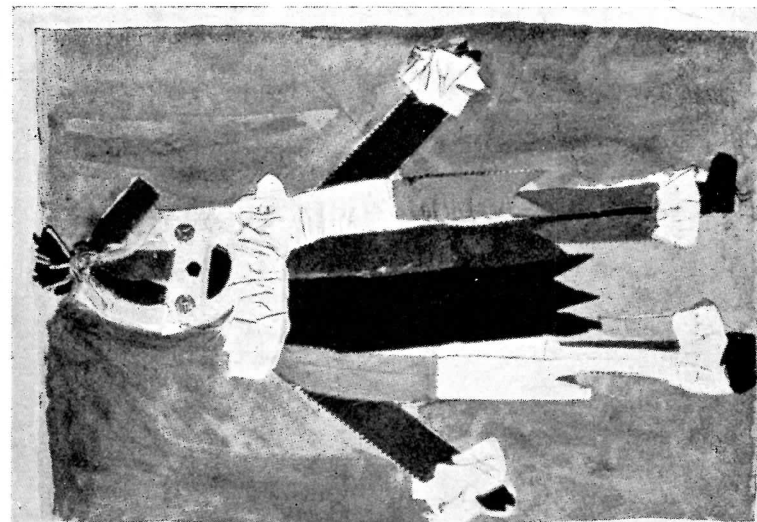
1. privikavati učenika na promatranje prirode, 2. njegovanje prikazivanja promotrenog, 3. njegovanje smisla za ljepotu, 4. ukrašivanje predmeta iz kućanstva (!), 5. njegovanje narodne ornamentike u muškom i ženskom ručnom radu (!).

Sve se ovo ima obaviti u jedan ili dva sata na tjedan. Crta se i na pamet, učenik mora samo raditi sve na temelju promatranja. On mora izvježbati ruku, crtanje se osniva na objektima iz djetinje okoline, i kod toga sata ima se još preko toga u učeniku razvijati smisao za red i čistoću itd.

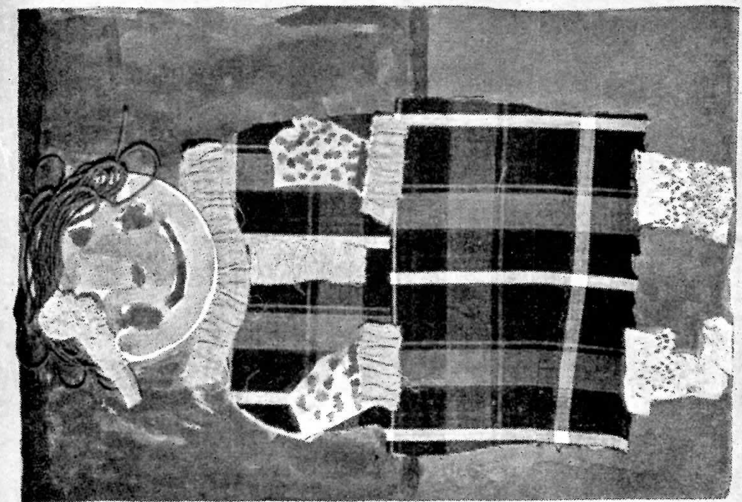
Prema ovakvom programu postoje cijele knjige i mape crtarija, uzora, na koji se način mora dijete učiti crtati, ili kraće rečeno postoje gotovi napuci, kako se metodički mora dotući prvo svaki interes i oduševljenje za crtanje kod djece, a drugo, kako se nasađuje ubitačni kalup svakoj pa i najrazvijenijoj imaginaciji djeteta.

Dosta je od tih naputaka i uzornih predložaka samo jedan citirati kao metodički primjer, da se vidi, što čeka dijete u školi kod crtanja uza sve lijepe i dobre namisli i naklapanja.

Evo jednoga! Točan citat. »Nacrtat ćemo jorgovanov list u crtanke. Uzmite svaki preda se jorgovanov list i motrite ga!« Tajac u razredu — i svi motre; kad su mali stvorovi dosta motrili, dolazi zapovijest: »Spremite list pod klupu, pa ga iz pameti nacrtajte u svojim bilježnicama!« U većini slučajeva nastaje sveopće zaprepaštenje u malom narodu. Ali crtati se mora i mali narod pokorno crta, učitelj obilazi i pregledava crteže, on se naime uvjerava i ispituje jasnoću predodžbe, što je imadu učenici o jorgovanskom listu, te na osnovi svojih opažanja udešava dalji rad. Istina jest, da se učitelj obično ni o čemu nije uvjerio, nego po naputku dalje radi: »Metnite jorgovanov list na klupu, pak prstom povucite od brka s lijeve strane oko okrajka sve do peteljke!« Tako se pojavljuje trokut uokolo lista i na ploči crta učitelj trokut. Evo ga! I sada mali jadnici kopiraju trokut sa ploče i konačno nakon odulje metodičke pripovijesti o kutevima, o šiljcima, o prostoru, o krivuljama, o šestaru, dolazi se do toga, da se u taj trokut postavlja

Clown *Učenica od 10 godina*

Dobra stara teta *Učenica od 9 godina*

(Iz: Schöpferisches Erziehungsbauhaus)

jorgovanov list. Ovako se to ponavlja sa svim srcolikim listovima i dresiraju metodički učenici.

Sva se ova obuka zove inače slobodno crtanje a ne mehanično precrtavanje! Na taj se isti način vježba prikazivanje ormara, pločice, knjige, prozora, žlice, sjekire, škara, očala, bata, bubnja, pile, puža i lepira. Da, crta se i mlin i roda na drvetu! U drugom razredu je to isto samo malo kompliciranije, a u trećem je dresura već obuhvatnija, pojavljuju se češalj, nož, cvijeće, lovor, pauk, pčela, bunar, termometar i ornamenat. Četvrti opet razred ima ribe, kaktuse, tintarnicu, strizibubu alpinsku, kebre, džamiju, vazu sa cvijećem i nekakve biljevne ornamente, koji moraju biti valjda narodski. Ovi su upravo dražesni, nastaju tako da se precrtani list složi ili u trakavicu ili da se kvadrat ili petorokot popuni takvim lišćem.

Upravo tako prema osnovi izgleda to njegovanje smisla za ljepotu i ukrašivanje predmeta iz kućanstva kod naše djece.

Slično, ako ne isto, događa se i u srednjim školama, jer je i tamo na istim principima građena osnova.

Pa kad se to sve uoči, dosta je one gore spomenute naputke progledati pa tek vidjeti rezultate, da se čovjek ne zgrozi i ne usklikne sa švajcarskim pedagogom H. Roordom: »Pedagog ne voli djece«! Nesamo prema svemu tome, da je ne voli, on kanda tu djecu i ne poznaje, gleda je kroz knjiške formule kad propisuje takve osnove.

Takvo je obučavanje ili potpuno suvišno ili je, što je gore, štetno, a i prava muka za djecu. Znam, koliko su puta dolazili očajni roditelji k meni, da im za Boga nacrtam za malu kćer ili sina akvarelom jabuku ili strizibubu alpinsku ili u peterokutu jorgovanov list, jer ni oni a ni dijete nije bilo vrsno taj zadatak izvesti. Znam, koliko je plača bilo nad tim ornamentima, i sjećam se vrlo dobro, koja je muka bila za djecu, da čisto akvarelom polažu plošnine. A čemu? Poznato mi je i to vrlo dobro, koliko se neukusa tako u klici djetetu naturilo, kakve sve boje, kakovi strašni ornamenti!

I najtalentiranija djeca gotovo su zamrzila crtanje, jer su bila siljena na nešto nemoguće, a u stvari potpuno suvišno.

Svrha se nije osim u najrjeđim slučajevima postizavala. Kopirali su se napuci, a nije se tim stvarala nikakva predodžba, vježbali su đaci nekakvu vještinu, koja im poslije nije potrebna, a ono, što bi im bilo eventualno od koristi u praktičnom životu, to im prema osnovi nisu mogli učitelji ni dati. Interes se naravno na takav način potpuno dotukao, a oduševljenje, koje svako dijete ima prije škole za bojadisanje i crtanje, potpuno se upropastilo, pa onda i nije nikakvo čudo, da ima pače i ljudi i od tehničkih struka, koji upravo nisu u stanju ni najprimitivniju svoju predodžbu crtački objasniti. Oni naprosto to ne umiju, kao da im nedostaje kakav instrument, jer im škola već na početku takvo sredstvo nije pružila, a kamo li vrijednost crtanja za praktički život objasnila i obradila.

Ima još i mnogo gorih slučajeva a ti nastaju onda, kad učitelj eventualno forsira kod đaka kakvu umjetničku obradbu i stvara tako silom diletante od đaka. Dosta je za ovo spomenuti, da se često na tim đačkim školskim izložbama susreću pače i radirungi i uljene slike, da ne govorim o onim drugim diletantskim izljevima bića, što se u najranije doba lakomisleno forsira, da se onda poslije teško osvećuje. No u glavnom, kako je razumljivo, sve ove đačke izložbe jasno pokazuju kalup i dresuru. Kako je kalup za sve jednak, to su i rezultati istovetni. O razlici po spolu gotovo nema kod tih crteža nikakve razlike, po dobi vrlo malo, a po raznovrsnoj sposobnosti djece nema baš nikakve razlike. To znači, da jednostranost osnove prosto sprečava raznovrstan način obuke i tim u svakom slučaju škodi ako ne svima sposobnostima a ono većem dijelu tih sposobnosti. I nije isto nikakovo čudo, da velika većina djece upravo pod takvim kalupom vrijedi kao skroz netalentirana, a možda su (a gotovo bih se i usudio tvrditi) upravo među tim silom i navodno netalentiranim učenicima najtalentiraniji.

Jer kalup svakako znači u najranijoj dobi zapreku a dresura djeluje upravo štetno iskrivljujući ispravni razvitak. Naravno da ima kraj svih tih negativnih rezultata izuzetnih pozitivnih. Oni su istina rijetki, časni su to izuzeci, zasluga za te

izuzetke u prvom redu ide one učitelje, koji se ne drže strogo osnove i kalupa, koji uz dužno prolaženje zadane građe kako tako uspiju tu i tamo izvan osnove odgajati sposobnosti svojih učenika ispravno. Naravno, takvi su učitelji rijetki svati, a prekratko vrijeme i onako im priječi veću mogućnost pozitivnog rada. Da je takav rad moguć i da je potreban, nesumnjivo je, napose za naše stanje u općem likovnom životu bio bi ovakav rad nada sve poželjan.

Iz svega toga izilazi, da čitava osnova i njezin cilj, a ponajviše njezina primjena moraju doživjeti promjenu. Ova promjena mora voditi računa više o razlici dobi, spola a pogotovu o raznovrsnoj sposobnosti djece, ne možda u vidu, da se obuka crtanja usmjeri spram odgajanja nekakvih budućih umjetnika. Naprotiv, ova obuka mora ispravnim pedagoškim metodama osloboditi, upravo izmamiti kod djece ono osebujno, netaknuto, iskonsko, ono što je blizu našoj pučkoj umjetnosti. Ovo oslobođivanje toga primitivnog izraza valja kao osobito za nas važno podcrtati i nastojati to što ispravnije i čistije na javu iznijeti, a ne kao što je to danas slučaj, lošim osnovama i krivim metodama u klici ugušiti. A sve se to događa još s namjerom, da se djetetu ucijepi narodni ornamenat. Postizava se kvarenje i stvaranje neukusa, a u isti čas dijete se dresira na neoriginalni, suvišni i mrtvi ukras, gotovi kič. I tim se shvaćanje likovne tvorbe na vrelu, na svojoj osnovici službeno muti. Umjesto da se na tim čistim osnovicama logično dalje gradi prema potrebama i diktatu suvremene škole i suvremenog društva.

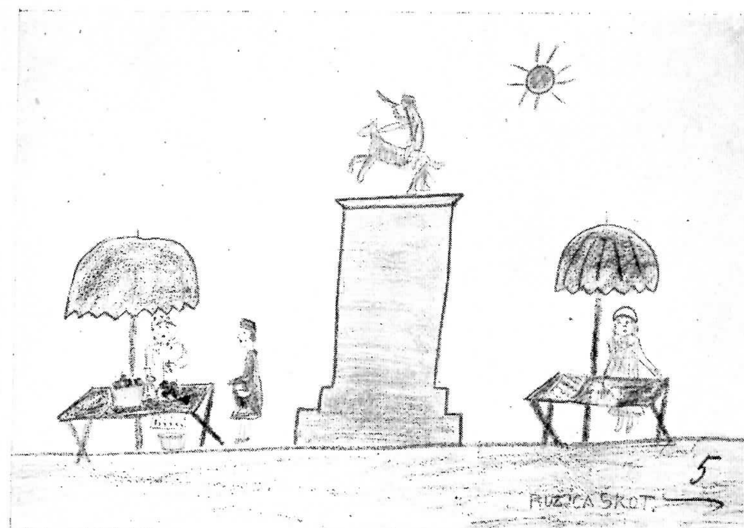
No kao da čujem kojega praktičnog učitelja ili učiteljicu, gdje mi govori: »Lako je kritizirati i psovati; pa i postavljati teorije i nove programe, ali dođi sam u školski razred, u kojem sjedi 60—80 djece, pa nam pokaži šta ćeš početi!«

Naravno, pretrpanost prostorija se ni najboljim metodama ni osnovama ne rješava, ni bacanjem đaka iz škola, već samo građenjem novih škola. A da ima mogućnost i pametnije i zgodnije osnove, valjda ne će nitko poreći, kao ni to, da bi se na temelju bolje osnove pomoglo i učitelju a i đaku. Jer se mora priznati, kolikogod su žrtve osnove djeca, toliko su i uči-

telji po osnovi osuđeni na šablonu, osobito onda, kad se spozna sva uzaludnost rada prema kalupu. Pokušaji sa radnom školom, ako su nažalost i bili kod nas rijetki, bili su vrijedni i dokazali su opravdanost i mogućnost ispravnijih smjernica u čitavoj obuci a napose u crtačkoj, jer ta crtačka obuka morala bi biti ono žarište gdje uzajamno sebi pružaju najraznoličnije discipline ruke, kao geografija, fizika, povijest.

U suvremenoj školi pokušavane su najraznolikije metode obuke crtanja. Jedna od možda najpozitivnijih jest Rothova, koja logično razrađuje sistematski sve od primitivnog dječjeg nacrta pa dalje do nacrta umjetničke razine. Perhorescira svaki kalup, svaki predložak u najranijoj dobi i polučuje vanredne rezultate imajući neprestano u vidu raznovrsnost sposobnosti. Kao lijep primjer spominjem metodu utvrđenu na dugogodišnjoj praksi gđe Lene Schmidt. Svoja iskustva pokušala je provesti u djelo kroz »Bauhaus« u Dessauu. Ona sama ocrtava i priča svoju metodu kod crtanja: »Prije deset godina počela sam ovako: pustila sam djecu, da rade najprije sve ono, što su sama htjela. Skoro sam imala pred sobom i previše uskršnjih zečića, nakita i »Christbauma« i nekakvih reminiscencija dječjih iz poznatih slikovnica. Bilo je i reminiscencija sa najbanalnijih razglednica i šarenog kič-ukrasa. Kad je toga, kako rekoh, bilo i previše, počela sam djeci pripovijedati poznate i nepoznate pripovijesti i po malo je išlo s crtanjem kod djece na bolje. No sve što su djeca izrađivala pod dojmom priča, sličilo je i suviše onim poznatim ilustracijama. Tada sam pokušala drugačije — izazvala sam onaj čarobni svijet, u kojem sam i sama kao dijete živjela, iz sjećanja sam pokušala taj moj svijet oživjeti i — dogodi se odjedared čudo, potpuni je kontakt sa djecom bio smjesta uspostavljen.

Slikali smo tada čudesno cvijeće i čarobne ptice, za sve nas smo izrađivali maske i grdobe, podigli smo se u zrakoplove i aeroplane, letjeli smo nad zemljama i morima sve do neba. Gradili smo sebi nove brodove, kojih još nijedan čovjek nije vidio. Plivali smo na daleke obale. Tražili smo život, što se budi kod biljaka i životinja na zemlji i pod zemljom. Napisali smo na

Jelačićev trg — *Crtež djevojčice od 8 godina*

Dječje veselje — *Crtež djevojčice od 8 godina*

ploči dvije riječi kao: sunčanica i duga, gnijezdo i jaje, a po bilježnicama mojih malih prijatelja i drugova dalje je pisala imaginacija. A kad smo bili sretni, da nas je bilo samo dvadesetak, ne četrdeset, onda smo tek bili prijatelji i slikali smo sebi takav svijet, u kojem nam nije nitko mogao ništa i u koji nitko nije trebao ni ući; u veselju razumjeli smo se i maljali smo i mazali smo s voljom, zanosom i predanošću.

A kad sam jedared donijela raznobojne male kvadratiće malih tramvajskih karata i staniole od bonbona, nije bilo sreći kraja i smjesta je trebalo iznaći sve moguće papire zlatne i srebrne, počeli smo slagati te šarene kvadrate u najfantastičnije likove. Sve je sjedilo zaboravljajući na sve, slagalo boje, gotovo bez daha, zadubljeno, nije se opazila ni pauza, protestiralo se pače, kad je zazvonilo zvonce i molilo se i tražilo se, gotovo se prosjačilo, da se nastavi ili da se dopusti taj posao oko tih čarobnih papira i oblika i boja kod kuće nastaviti. I ovaj način nije samo uspijevao kod najmanjih, već i kod onih većih vidjela sam istu predanost i oduševljenje«.

Značajna je činjenica, da je na ovaj način uspjelo konstatirati, kako svako pojedino dijete ima svoj izraziti sklad boja, koje zadržava. Isto tako takvi dječji radovi jednoga kraja očito se razlikuju po bojama, naime njihovu skladu, od radova drugoga kraja. Različni krajevi imadu svoje karakteristike. Na primjer bojadisana crtarija male Francuskinje otkrit će se smjesta među takvim istim njemačkima. Kao i izraz primitivaca te dječje igrarije su jednako izraz vrste.

Mislim da ističući ovo ne trebam duljiti, koliko bi ovakav način obuke, ovakvo otkrivanje n a š e g a s k l a d a bilo važno. Ovaj početni način obučavanja u poredbi spram onoga našega prije spomenutog ne treba posebne hvale ni posebnoga isticanja, osobito kad bi se na temelju takvih otkritih i izmamljenih čistih dječjih realizacija dalje nastavila obuka i organički u različnim fazama interesa provela. Tada bi i rezultati bili drugačiji, svojim bi radom pripravljali pojedince našega kolektiva na bazi posve osebujnoj i slobodnoj, koja ne bi bila istina narodski ornamentirana, ali bi u biti bila iskonski narodna naša.

FILIP LUKAS, ZAGREB

PROBLEM DALEKOG ISTOKA

Tko razumije probleme Dalekog Istoka, on posjeduje ključeve za razumijevanje budućnosti svijeta.

John Haynes

Sukob između Kine i Japana, dvaju predstavnika žute rase. nastao je zbog Mandžurije, no iza toga lokalnog imena — jedne kitajske pokrajine — krije se mnoštvo drugih problema: geopolitičkih, rasnih, ekonomskih i strateških, koji se sinteziraju pod različitim imenima, bilo pod pitanjem »Dalekoga Istoka«*) bilo pod borbom o prevlasti u Pacifiku, bilo indirektno pod sukobom dviju rasa, bilo pod imenom sukoba različitih imperijalizama, a svi se ti problemi čas sukobljuju, čas koordiniraju i subordiniraju, tako da jedan uključuje, a često isključuje druge. Tako sukob između Japana i Kine nije rasni, već teritorijalno-politički i ekonomski, dok su opreke s Unijom geopolitičke, imperijalističke, ekonomske i rasne, a s Rusijom socijalne, rasne, ekonomske, a najviše geopolitičke. Da se sve različite težnje mogu shvatiti i ocijeniti, treba prije svega dati fizičku sliku Pacifika i analizirati sve sile, koje bilo sa periferije, bilo izvana u njemu djeluju, da se prema tim akterima može omjeriti dinamika sila u sadašnjosti, i s nekim izgledom u budućnost.

PROBLEM PACIFIKA.

Pacifik ili Tihi ocean, kako se danas najobičnije zove, dobio je svoje ime od Magelana, prvoga evropskog moreplovca, koji ga je u zapadnom pravcu preplovio (1519.). Tim ga je imenom prozvao zbog relativnih tišina, koje je na svom putovanju na njemu naišao. Budući da Pacifik obuhvaća 168 miliona km. ili 45% svih morskih prostorija, opravdano ga nazivlju još i

*) Pod imenom Dalekog Istoka (L'ertrême Orient) razumijevaju se zemlje Kine, Japana i Koreje, a obuhvataju otprilike 12 mil. km², od čega otpada na Kinu $^{11}/_{12}$.

Velikim oceanom, dok mu je najstarije ime »Južno more« (Mare del Sud) dao Balboa, koji ga je sa Panamske prevlake u pravcu juga vidio (1513.). Sva ta tri imena i danas su zadržana na geografskim kartama.

Na prvi pogled Pacifik zbog velika prostranstva djeluje kao pregrada između kontinenata, premda je bitna oznaka mora spojnost, a ne djelivost. No i bez te značajke mora Pacifik zbog velikoga broja otoka, koji su po njemu rasijani, posjeduje veću spojnost, nego drugi manji oceani. Za geopolitičko razumijevanje Pacifika, nužno je poznavati i njegov oblik, a taj je trouglat, jer se obje katete, američka i azijska, približavaju na sjeveru u daljini od samih 50 km., pa tako Pacifik dijeli kontinente kudikamo manje, nego druga dva manja oceana. No ta se blizina nalazi na enekumenskom dijelu Zemlje, pa je seljenje i promet na toj spojnici bez svake veće vrijednosti. Spram ekvatora se Pacifik za razliku od dvaju drugih oceana proširuje, ali prometu dolazi u pomoć mnoštvo otoka, što su se na tim širinama iz jednoga kraja na drugi poredali. Zbog svoga velikog prostora nije se Pacifik za dugo vremena kao cjelina proučavao, dok se nije iza proučavanja dijelova očitovala cjelovita slika njegova i uvidio jedinstveni prostor energija, što na njemu djeluju. Danas je očito, da nema dijela površine na našem planetu, gdje bi se jasnije vidjela geografska prirodna cjelina, nego na njemu, i gdje bi narodi bili tako povezani zajedničkim i gospodarskim interesima. Atlantska je politika pocjepkana i diferensirana, pa se još nije nikada zavila težnja, da bi se o međusobnim interesima, političkim i gospodarskim, raspravljalo na osnovici kakve međusobne povezanosti, kako se to događa na Pacifiku. Obalne države Pacifika: Unija, Japan, Kina i Britska država, postale su svijesne o zajedničkim interesima, pa su već upriličile panpacifičke sastanke i konferencije, (u Washingtonu 1921., Honolulu 1922., Šanghaju 1931.), na kojima su se pretresala pitanja okolnih cirkumpacifičkih naroda. Opaža se jasno, da se kod pacifičkih država vidi centripetalni potez politike, dok kod atlantskih prevladava ekspanzivni, prolazni i centrifugalni. U Pacifiku se očituje težnja za krajnjim izrabljivanjem pro-

stora te svih ekonomskih izvora u pravcu vlastite autarhije. Zato je centripetalnost u vezi s obalnom kohezijom vidna crta pacifičkih država. Ta glavna crta se očitovala ne samo sada, već u toku povijesti, kada su se stare autohtone i samonikle sile i gibanja stvarala na podlozi integracije. Stara kitajska, stara peruanska i meksička kultura, danas donekle istraživanjem osvijetljene, djelovale su kao emanacija pacifičkog stvaranja, koja su po Malajcima pokretana, izazvala lokalna diferensiranja, te stvorila rasne i kulturne probleme, još do danas ne posve riješene. Daleko prije ulaska atlantskih sila i njihova prelijevanja u Pacifik, možda pače već u predhistoriji, dolazi do izražaja ta integraciona osobina Pacifika posredstvom Malajopolinezijaca, koji se uz Normane i Helene ubrajaju u najgenijalnije pomorske rase svijeta. Ratzel im zbog tih prirođenih osobina daje ime pomorskih nomada, koji su izveli najveću raširenost, a sa najmanjim brojem, pače dali sami sebi ime Orang-Malaju, t. j. lutajući ljudi.

Iz svega se ovoga vidi, da su geopolitičke zajedničke crte Pacifika postojale još prije zahvata evropskih naroda, a taj je panpacifički problem poslije samo potenciran ulaskom bijele rase u njegove prostore, a najviše zaposjednućem istočnih i zapadnih obala po Anglo-sasima i Rusima, koji su prema Pacifiku bili spočetka oboje kontinentalni, ali dok su drugi iza jakog nastupa na moru kod Čusime bili suzbiti, a prvi prešli na pomorsku ekspanziju, pa danas predstavljaju svakako najjaču organizovanu vlast na tom oceanu, pače s očitim tendencijama prevlasti na njemu.

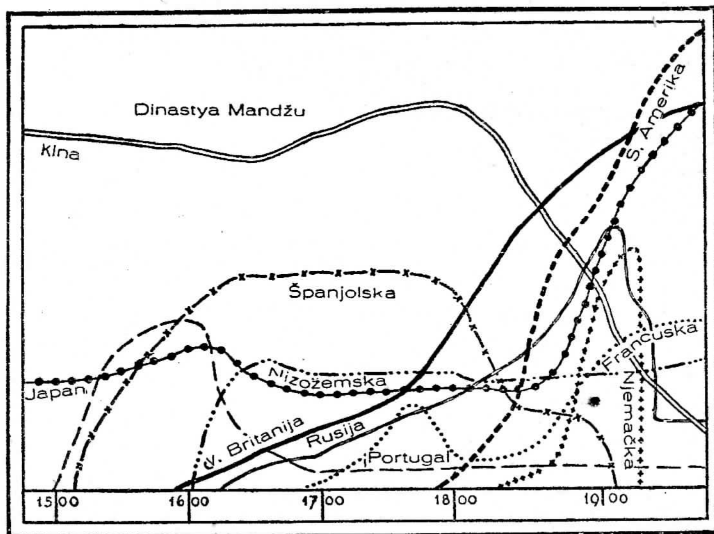
Da se mogu pravo u sadašnjici shvatiti dinamičke snage na Pacifiku, razvoj, dizanje i padanje pojedinih vlasti, nuždan je sintetički osvrt na pacifičko gibanje u novijem vijeku, kada je Pacifik od Evropljana bio najprije u interesne sfere podijeljen, a kasnije uvučen u sferu svjetske politike, gospodarstva i trgovine. Ova se posljednja faza izvršila u polovini prošloga vijeka nastupom Unije u pacifičke vode.

PACIFIČKA DINAMIKA U NOVOM VIJEKU

Prelijevanje Atlantika u pacifičku sferu izvršeno je u doba otkrića, a romanski su narodi prvi razbili vrata Dalekog Istoka i posjeli Južnu i Srednju Ameriku, Filipine, Malajski arhipelag i neke druge otoke, a samo se dotakli Kine i Japana, pa tako izveli na trgovačkom i gospodarskom polju velika gibanja, a na civilizacijskom osim u Amerikama vrlo malo. Sva su ta gibanja i ekspanzije bila sa pacifičkoga unutarnjeg stajališta prolazna i centrifugalna, jer su se vršila ne u korist pacifičkih, već evropskih naroda; antarhijske politike u Pacifiku još nije bilo. Drugu fazu, koju američki pisac N. Peffer uzima kao najvažnije poglavlje u povijesti Pacifika, predstavlja dolazak engleskoga pomorca Cooka, na koncu XVIII. vijeka, u te vode, jer uz njegov put vezana je kolonizacija Australije i drugih pacifičkih otoka, i to ne više s centrifugalnim težnjama, već sa centripetalnima: ukorijenjenjem useljenika u samom Pacifiku. Treće poglavlje nastupa ekspanzijom Unije prema njezinim pacifičkim obalama te njihovim zaposjednućem u polovini prošloga vijeka. Četvrtu fazu predstavlja po samoj Americi izazvan ulazak Japana u red aktivnih pacifičkih sila, te njegova pojava na pozornici svjetske povijesti, svladavanjem najprije Kine, a poslije Rusije. Konačno petu fazu predstavlja konferencija u Washingtonu 1921., gdje se Japan našao sučelice trećoj pacifičkoj sili, najmoćnijoj i najupornijoj, a to je Unija, s kojom se sada ogledava o prevlast u Pacifiku. U ovoj posljednjoj fazi rješava se mandžursko pitanje, koje je samo jedan kamenčić u mozaiku velikog problema.

Pacifik sam, kao i svako drugo more, u prvom je redu put, jer se gospodarske i političke snage stvaraju na kopnu, a more služi samo kao najbrže i najlakše ekspanzivno sredstvo, da se snage mogu prenositi i s njima pitanja rješavati. Pacifik bi bio zbog toga, jer je prostran i velik, više zapreka nego pomoć, kada ne bi vrijedio zakon, da je pomorski put najjeftiniji, da je telurijski-posvudan, jer cijela Zemlja zapravo ima u prvom redu značajke oceanske, a k tome se oko Pacifika s jedne i druge

strane nalaze zemlje sa neiscrpljenim izvorima, materijalnim i ljudskim, a to su obje Amerike i Kina. Problem Pacifika u prvom je redu taj, tko će biti gospodar njehovih obala sa kopnenim prostorima, a kako Kina predstavlja golemu masu ljudi, istina još nekonsolidiranu, kao što i velike neiscrpljene prostore, bogate sirovinama, to se problem Pacifika u njoj usredotočuje, jer mu je ona na neki način sinonim, pa tko postane gospodarom Kine i nju politički gospodarski organizira, on će dobiti vodstvo i hegemoniju u Aziji, kao i prevlast na Pacifik. Za

Dinamika pacifičkih sila u novom vijeku.

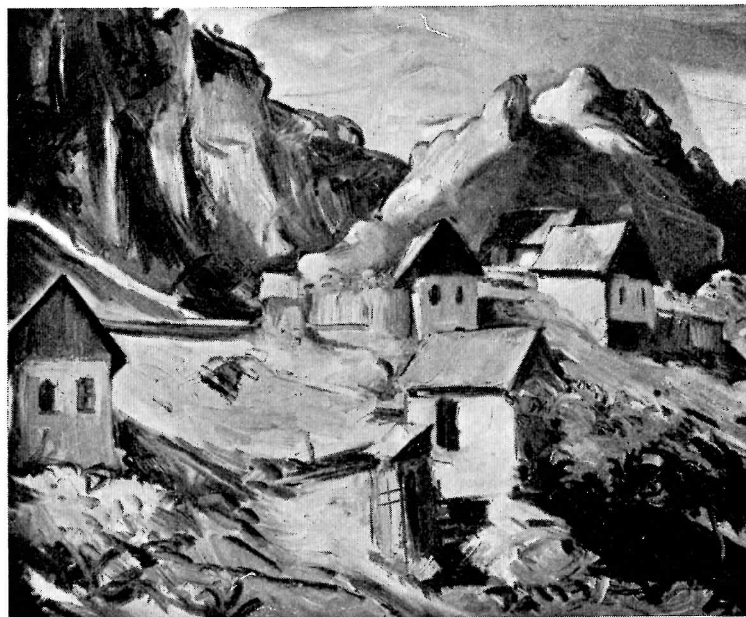
to se dva takmaca, Unija i Japan sukobljuju u Kini, pa Unija nastoji da je ekonomski i politički digne i učini nezavisnom, a Japan da oslabi i tako pod svoje vodstvo privede.

Svaka je država potaknuta u svom djelovanju silama, koje se u zemlji i njezinu smješaju nalaze, a prava vrijednost državnika sastoji se u tome, kako će znati uzreti te unutarnje sile i iskoristiti u korist naroda. Povijesni i politički događaji nikada se ne razvijaju odvojeno od zemlje, već slijede stalne prirodne zakone, pa je povijest svakoga naroda, kako je Napoleon ispravno uočio, ukorijenjena u njegovoj prirodnoj osnovi. Onako, kako je gospodarska nauka stvorila stalne zakone za nadnice, tako se u životu svih država nalazi taj zakon u prirodi zemlje, koji se onda prema pravilima paralelograma sila u politici očituje. Riječ geopolitika koja se danas često spominje, a i ovdje, a koju je Šved Kjellen na osnovu Ratzelovih ideja u nauku, a koju je uveo Šved Kjellen na osnovu Ratzelovih ideja u nauku, izražava te unutarnje veze između države i zemlje, koje iz te simbioze izviru, dok je politička geografija vezana na statistički momenat, t. j. ona uzima u obzir sve prirodne momente kao činjenicu, a da pri tome ne ulazi u analizu njihova djelovanja. Politička geografija daje po tom odgovor na pitanje kako, dok geopolitika i na pitanje zašto, sa izvjesnom probabilnošću predviđanja u budućnost, i ako u politici kao u povijesnom razvoju ulaze mnogo druga impoderabilija, koja događajima mogu dati drugi pravac.

Ovdje se donosi na slici krivulja sila na osnovi dinamike novoga vijeka, koju je u g. 1922. donio japanski Times, a koju je Haushofer uzeo u svom djelu o Pacifiku, a koja je za razumijevanje pacifičke dinamike, prošle a i sadašnje, od velike pomoći. K i n a po tom dijagramu je od XVI. vijeka dalje predstavljala najveću snagu u tom moru sve do XVIII. vijeka, jer Unije kao države još nije bilo, a Japan je stajao prema vanjskom svijetu u potpunoj izolaciji. Iza ulaza Unije u pacifičke vode, krivulja Kine počinje naglo padati, što u sukobu sa Engleskom i Francuskom, a kasnije s Japanom i s drugim zapadnim silama (bokserski ustanak). To naglo opadanje Kine izazivalo je na trenutke dojam, da bi mogla biti podijeljena u interesne sfere između velevlasti, pače rasparčana kao kolonija među velike sile. Međutim se u Kini počeo javljati otpor protiv stranog presizanja, pa je konačno sazrela ideja među kineskim državnicima i patriotima, da se započne sa reformama na svim područjima političkog, socijalnog i ekonomskog života, ako se misli spasiti nezavisnost zemlje. Prije svega je trebalo riješiti pitanje državnog oblika i tako je prisiljena dinastija Madžu na odstup i Kina proglašena republikom. Ali taj prijelaz sa monarhijske na republikansku formu, u narodu konservativnom i jake tradicije,

a sa nikakvom nacionalnom svijesti — samo ime narod u kineskom jeziku ne postoji, već su ga poprimili iz Evrope — izazvalo je zbrku, nesređenost, separaciju pokrajina i građanske ratove, gotovo bez prekida. Jedno ime ih je još okupljalo, osobito mladež, a to je ime Sun-Jat-Sena, rodom iz Kantona, koji je utjelovljavao duh reformatora, revolucionarca i patriote, ali mu je falio praktički duh političara. Njegov ugled je u Kini bio tako velik, kao Lenjina u Rusiji. Nekoliko je puta bio zatvoren i prognan, da na povratku digne novu revoluciju, ali u tom razgrađivanju staroga, dizao je narodni duh i jačao otpornu njegovu snagu te organizirao stranku Kuomitang (Kuo zemlja, min = puk, tang = stranka, = zemaljska pučka stranka). Njegova su načela, da Kina bude slobodna i gospodarica svoje sudbine, a da to postigne, treba se osloboditi nametnutih ugovora, privilegija, strane konzularne sudbenosti, tuđih carinara i iznuždenih teritorijalnih koncesija. U nutarnjoj upravi treba da se zavede decentralizacija i uvedu samouprave na osnovi federacije. Pored tih političkih ciljeva unio je u svoj program i socijalne uredbe, kao zaštitu radnika, rentu za invalide, izjednačivanje prava žena. Sun-Jat-Sen je umro g. 1925., a na osnovi njegovih principa Južna Kina za prvi puta u tisućgodišnjoj povijesti pobjeđuje sjevernu Kinu i prenosi prijestolnicu iz Pekinga u Nanking. No time borbe između pokrajina nijesu još prestale, naročito su velike razlike između Nankinga i Kantona, jer u prvom gradu prevladavaju politički momenti u rješavanju kineskog pitanja, a u drugom socijalni. Isto tako Mandžurija pod različitim generalima uzima posebno mjesto u Kini, no nikada, ni oni ni narod, nijesu mislili na odcjepljenje od zajedničke države.

Španjolska krivulja energija počinje se u novom vijeku, kada je ona zaposjela mnoge dijelove obiju Amerika i Filipine; međutim ustankom španjolske Amerike na početku prošloga vijeka izgubila je te posjede, a konačno u ratu 1898. sa Unijom i Filipine, gdje je ostavila dubokih brazda u religiji, jeziku i kulturi. Tako je Španjolska iza te godine posve isključena iz područja toga mora.

VLADIMIR BECIĆ
Kuće pod stijenom

Portugal je u doba otkrića zaposjeo Malajski arhipelag, pače dopro do Japana, dok nije od Holandije bio sa toga mora u XVII. vijeku istisnut, osim sa polovine Timora.

Holandija je na onom udesnom prostoru — mostu između Azije i Australije — razvila veliku gospodarsku djelatnost, ali je politički prema Pacifiku ostala uvijek u statičkom momentu. Zbog svoga smještaja između Indije i Britskih dominiona na Pacifiku, branjena je indirektno od Velike Britanije sa zapada, kao i od Unije sa istoka, kojima je povoljnije za ravnovjesje Pacifika gospodstvo Holandije, sa statičkim, nego li gospodstvo Japana sa dinamičkim energijama.

V. Britanija je već u XVII. vijeku zajedno sa Holandijom nastupila u tom moru, ali u sukobu s njome, povukla se u Prednju Indiju, gdje je redomice istisla sve takmace: Portugal, Holandiju, Francusku, te konačno zagospodovala tim ogromnim prostorom, koji ona još i danas drži i koji čini najjaču osnovicu njena današnjeg gospodstva u svijetu.

Kasnije pod konac XVIII. vijeka sa Cookom jače je istupila na Pacifiku i posjela te naselila redom Australiju, New Zealand, dok je treće središte njenih energija u tom moru predstavljala Kanada, koja je prije Australije kolonizirana, ali je na pacifičkim obalama kasnije od prve aktivno nastupila. Ti njezini posjedi razviše se u Dominione, samoupravna tijela, ali sa centripetalnim pacifičkim interesima, osim u Kanadi, gdje još postoji ravnovjesje između atlanske i pacifičke strane sa jačim interesima na atlantskoj. Velika Britanija je kasnije zauzela još neke otoke, od Kine Hongkong, a iza posljednjeg svjetskog rata dobila kao mandatarsko područje od Lige naroda neke njemačke otoke, ali pored svega toga nije ona danas prva, već treća vlast na Pacifiku.

Francuska je u Pacifiku zastupana sa Indo-Kitajem i sa još nekoliko manjih otoka, ali to su kolonije sa centrifugalnim i ekscentričnim interesima pogledom na Pacifik. Prema težnjama mlade Kine, koja u francuskim posjedima gleda svoje negdašnje zemlje, stoji Francuska iz političkih motiva dosta neprijatno i sa toga se gledišta tumače njezine neprekrivene sim-

patije za Japan, premda ima još i drugih kombinacija, koje ih vežu.

R u s k a l i n i j a snaga iskazuje dizanja do god. 1905., kada je pred Japanom uzmakla u Koreji i Madžuriji. Rusija na početku XVII. vijeka počinje svoju ekspanziju spram Azije sa velikim poletom. U tom naletu je postepeno doprla do Pacifika, prešla Beringovo tijesno, zaposjela Aljašku i doprla do Kalifornije. Ugovorom u Aiganu (1854.) dobila je od Kine Amursko područje, odakle je posegla za obalnom linijom prema jugu i tu sagradila Vladivostok, neku vrstu istočnog Gibraltara. Iza kratke stanke nastupa devedesetih godina aktivnija ruska politika u tim stranama; počinje se graditi sibirska željeznica, ali iz Vladivostoka u pravcu istok-zapad. U isto doba dobije koncesije od Kine, da ta željeznica bude izgrađena preko sjeverne Mandžurije, jer je to najkraći i najprirodniji put do Sibira, odnosno do Rusije. Japan , koji je prije nje već znao za ekonomske izvore Mandžurije, vidio je u tom prodiranju ugrožene svoje interese, političke i ekonomske, a to je dovelo do rata sa Rusijom 1905., a od to doba linija snage ruske počinje opadati.

Iza ruske revolucije ostala je politika boljševika spram Azije ista kao i za doba carstva, a kao prividna anomalija u shvaćanju komunističkih principa Rusija u Aziji podupire nacionalizam azijskih naroda, ali kao sredstvo reakcije protiv evropskoga prodiranja na tom kontinentu. Zato su sovjeti išli najdalje ususret Kini, te sklopili s njom ugovore na osnovu pariteta, odrekavši se pače svih starih carističkih povlastica i tražbina.

N j e m a č k a je kasno nastupila u Pacifiku, ali je naglo digla liniju svojih snaga, pače nad samu Francusku, ali u posljednjem svjetskom ratu svi tamošnji posjedi bili su joj oteti.

U n i j a je također nastupila na Pacifiku dosta kasno, ali njezina linija snage, kako se vidi na dijagramu, bila je u neprestanom dizanju, pa danas stoji na prvom mjestu, premda se neda poreći, da ju je Japan u posljednje doba vanredno živom akcijom gotovo stigao.

Unija netom se oslobodila od Engleske i uredila na demokratskoj osnovici federativni ustav, počinje da formira svoju

narodnu fizionomiju, pri čemu je izgradila svoj nacionalni duh, s kojim danas stoji kao posebna narodna jedinica među narodima, i ako ju jezik veže s Englezima. U isto vrijeme je uredila glavne temelje svoje politike na američkom kontinentu, koji su našli formulu u Monrojevoj nauci 1823. (Amerika Amerićanima), kojom se odbija uplitanje evropskih sila u američke poslove, a u stvari nije drugo, nego prevlast Unije na američkom kontinentu. Iduće godine, još prije no što je njena ekspanzija stigla do Pacifika, sklapa sa Rusijom ugovor, kojim se Rusija odriče svih prava na američkoj pacifičkoj strani, južno od 55⁰ š. Najvažnija je činjenica u povijesti Unije njezino širenje spram »divljega zapada«, kojemu stoji kao jednakovrijedno prodiranje Rusije spram »divljega istoka«, i oba ta događaja idu u najveća djela svjetske povijesti. U tom prodiranju se mogu razlikovati tri faze: u prvoj fazi dobiva Unija francusku Luizijanu; drugi val je slijedio od godine 1812. do 1921., pri čemu je Unija povećana sa pet novih država; treći val ima najveću važnost, a ide do god. 1848., a u ovoj fazi je Unija doprla do Pacifika i postala država dvaju oceana. God. 1867. kupuje Unija od Rusije Aljašku (1.3 mil. km^2.), zemlju bogatu šumama i rudama za samih sedam milijuna dolara, a toliko se dobiva godišnje od samoga lova riba. Djelo proširivanja je time u kopnu bilo završeno, pa je i sama riječ ekspanzija iščezla iz službenog govora, a opet se pojavila — ali ovoga puta pod formom imperijalističkom — u doba sukoba Unije sa Španjolskom (1898.), kada je Unija dobila Portorico i Filipine, a od to doba ona postaje svjetskom državom. Iste godine anektira Unija Havajske otoke, kao vrlo važnu stratešku i gospodarsku etapu u pravcu Azije, a god. 1899. uzima Tutuilu. Ta imperijalistička politika nije bila općeno prihvaćena ni u samoj Uniji, jer su je smatrali protivnom samom ustavu, ali ekspanzionisti, posebice, predsjednik Roosevelt, tvrdili su, da treba ustav slobodnije tumačiti, pa da američki ideal treba da bude, da ona u svjetskoj politici i gospodarstvu prema svojim snagama dobije dolično mjesto. Kada je Unija od Paname kupila

pojas zemlje i na njemu izgradila kanal (1914.), time svojoj je pacifičkoj politici dala najjači oslonac.

U to doba je Roosevelt, tada predsjednik Unije, i zastupnik imperijalističkih težnja izrekao misao, da je era Sredozemnoga mora prošla, era Atlantskoga aceana da je u opadanju i da se otvara era Pacifika, a mislio je time u bližoj perspektivi na nove i beskrajne ciljeve, kojima njegova domovina ide u susret. Da se može ta svjetska politika voditi, trebalo je prije svega na američkim kontinentima da se izgradi Monrojeva nauka i da se stvore prijateljske veze među tamošnjim državama. To je prvi učinio J. Blaine, tajnik predsjednika Harrisona, i u tu svrhu sazvao panamerički kongres u Washingtonu 1889., gdje se osnovao ured za međusobne veze i informacije. Kasnije su se ti kongresi sastajali u Meksiku (1901.), u Rio de Janeiru (1906.), Buenos Airesu (1910.). U stvari, to je američko »društvo naroda« stajalo pod hegemonijom i vodstvom Unije, ali se i u njemu javiše opreke i razilaženje, jer se američke države nijesu htjele odreći svoje samostalne spoljašnje politike ni u Americi ni na Pacifiku, ni u svijetu, pa tako vidimo da je petnaest američkih država zastupano u Ligi naroda, a da Unije, najveće, nema među njima.

DIZANJE JAPANA.

Japan se u ovih posljednjih pedeset godina digao od lokalne, osamljene države, do velike sile, a već danas nastupa kao svjetska sila na pozornici čovječanstva. Svojim otočnim položajem opominje na Englesku, a svojim razvojem uzima posebno mjesto u povijesti svijeta. Nigdje na svijetu nije se diferencijacija razvijala tako tijesno sa integracijom kao kod njega. Podrijetlo Japanaca nijesu do danas etnografi posve rasvijetlili, premda su svi složni u tomu, da je u njih kao i u Engleza bila velika krvna i rasna mješavina. Svakako imade u njih elemenata sjevero-azijskih, istočno-azijskih, mongolskih i malajskih. Nordijski su elementi zastupani po Ainosima; preko Koreje su došli utjecaji istočnoazijski i mongolski, a dokaz je tome, što japanski

jezik ima najviše srodnosti sa korejskim, dok se malajsko-južni utjecaji očituju u fizičkim crtama lica i u antropogeografskoj srodnosti, kao u gradnji kuća, načinu života i vrsti hrane (riža). Japan nije stvorio svoje kulture, već je sve starije kulturne elemente primio od Kine. U tri maha su kulturni valovi odatle prodirali u Japan, pa su kineskim utjecajem Japanci dobili svijest o svim stvarima. Već u VII. su vijeku institucije kineske, umjetnost i nauka, počele strujiti na njihove otoke, a Japanci ih uz male promjene posvema preuzimlju. Iza kineske dinastije Čang počne u Japan strujiti drugi val kineske kulture, i to u obliku budističke religije. Treći val je kineskog utjecaja donio uređenje države i obitelji, a došao je kao emanacija Konfucijeve nauke. Tako je prvi val dao Japancima estetske forme, drugi religiozni sadržaj, a treći državno i socijalno uređenje. Još prije no što je treći val kineskog utjecaja bio od Japanaca posvema asimiliran, dopire u doba otkrića do Japana val zapadne civilizacije. Međutim iza početog prihvata Japan odbija zapad i povlači se u sferu svojih iskonskih osobina, a to je trajalo sve do god. 1867. kada je otvorio svoju zemlju modernoj evropskoj civilizaciji. No za razumijevanje japanske psihe nuždan je samo kratki osvrt na njegovu povijest, jer ona je fiziologija svakog naroda, pa se i danas ta psiha očituje ispod koprene evropske civilizacije. Ističe se od mnogih pisaca, da se u povijesti Japana kao minijaturi vide mnoge zajedničke crte sa evropskim razvojem, tako da su se u Japanu javljali centralizam, feudalizam, demokratizam i konačno parlamentarizam, ali pod svim tim zajedničkim imenima postoje velike razlike s nama. Tako za razliku od evropskog feudalizma, koji je u zapadnoj i centralnoj Evropi dezintegrirao društvo, državu i posjed, japanski je feudalizam jačao duh unitarizma i po njemu su izgrađeni svi elementi socijalnog života, vanredno bogata etničkim vrlinama, kao ljubavlju za domovinu i privrženošću spram obitelji; ratničke odlike su tada došle do vrhunca i više nikada nijesu izbrisane. Ekspanzija Japana na azijski kontinent, i to prema Koreji, nije nova; ona se već javila u VII. vijeku, ali je bila od Kineza suzbita, a onda se Japan povukao na svoje

otoke i usamio od ostaloga svijeta sve do XIII. vijeka, kada je kontinentalni val Mongola bio zapljuskao u njihove otoke, ali bez uspjeha. Tom invazijom i zajedničkim naporima sviju da se odbije, počela se formirati svijest zajedničke pripadnosti i zajedničkih udesa, koju nije mogao da uništi niti feudalizam, koji se iza toga razvio i ostao do godine 1867., kada je posljednji šogun morao predati državnu vlast u ruke caru.

Od to doba se stvara moderni Japan, koji teoretski ukida sva feudna prava, ruši staru socijalnu hijerarhiju, po kojoj su ratnici (samuraji) stajali na prvom, a iza njih su dolazili redom, seljaci, obrtnici, pa konačno trgovci; uzima gregorijanski kalendar i metrički sistem, pa širom otvara vrata evropskoj civilizaciji. No pod tom spoljašnom koprenom ostale su u latentnom stanju mnoge sile iz prošlosti, pa je ratnička kasta samuraja i danas vrlo moćna u narodu i državi. Njoj je ideal, da Japan proširi svoju vlast po cijeloj Aziji i u Pacifiku, pa lozinka »Azija Azijcima«, po njima ne bi značila drugo, nego gospodstvo Japana na tom kontinentu. Taj plan je izradio g. 1927. tadašnji predsjednik ministarstva i poznati državnik Tanaka, a sadašnji događaji se posve u tom pravcu razvijaju. To je pak moguće, jer vojska stoji izvan ustava, pa je vodstvo u vojsci i mornarici neposredno caru odgovorno. Kasta samuraja može prema svojoj volji i bez obzira na ciljeve političara upotrebljavati vojsku, kako se od lanjske godine u Mandžuriji događa, gdje su političari jedno izjavljivali, a vojska drugo radila.

Najveće je pak djelo modernog Japana narodno ujedinjenje, koje se već u doba Mongola počelo javljati, ali je ostalo u besvijesnom latentnom stanju, dok se nije u najnovijem vijeku u život provelo. To je izvedeno slobodnom voljom sviju, jer narodi se ne stvaraju silom, već vlastitim opredjeljenjem, na neki način u tome se očituje svakidanji unutarnji plebiscit. Nema primjera u povijesti, da bi jedan narod tako brzo asimilirao tuđu civilizaciju i da bi latentne svoje energije preobrazio u kinetičke kao japanski narod. Snaga Japana leži u energiji primitivne volje, ali ne u pravcu reakcije spram civilizacije, već u

cilju ostvaranja narodnih ideala. Kod njega se zapaža, da se teorije gube pred voljom za život, ali ne života pojedinaca, koliko života i dobra kolektivnosti. I danas se tamo razvijaju različite struje, kao antikapitalistička, ali je ona u isto doba antikomunistička, sa težnjama imperijalističkim, a ta na prvi pogled anomalija posljedica je simbioze japanskih težnja iz prošlosti, te sadašnjih težnja za budućnost.

Japan otvorivši strancima svoju zemlju shvatao je vanrednom sigurnošću svoju sudbinu, pa mjesto da samo trpi strance i da u sebi goji ksenofobiju spram njih, kako se to u Kini događa, nastoji, da postane njihovim učenikom, te u svojim knjigama i u odgoju meće uspjehe stranih naroda svojim mlađim naraštajima za uzor. Uzima sredstva civilizacije od Zapada, ali u cilju, da se kasnije istim tim sredstvima Zapadu nametne. Odmah pri prvom naporu svojih sila i unutarnje snage, upravlja svoje poglede na Koreju, zemlju, prema kojoj je bila upravljena prva njegova ekspanzija prije više vijekova, ali od nje odbita. Japan shvaća geopolitički zakon, da je Koreja most, koji može služiti njemu i tuđinu: njemu za napad u Aziju, a tuđinu da mu slobodu ugrozi, a on ne će da njegova nacionalna sigurnost bude u pogibelji bilo od koga, izbliza ili izdaleka. Koreja je tada stajala pod protektoratom Kine, a kada Japan nije to htio trpjeti, došlo je do rata između njega i Kine (1894.), u komu je Kina bila lako i brzo na kopnu i moru potučena, pa je u miru u Simonoseki (1895.) morala priznati nezavisnost Koreje, a osim toga odstupiti poluotok Liautung, Pescatores i Formozu. Taj nagli porast Japana uznemirio je susjednu Rusiju, jer gospodstvo Japana u Port Arturu dopuštalo bi mu, da izbliza nadzire Kinu i da prvom prilikom dobije baštinu dinastije Mandžu, a time bi u jedan mah bilo uništeno ravnovjesje u istočnoj Aziji. Rusija je zatražila i dobila diplomatsku intervenciju Njemačke i Francuske, pa je taj »trojni sporazum« intervenirao u Japanu na »prijateljski način«, a Japan je pod tim pritiskom triju država odmah sa »smijehom na licu« odustao od Liautunga i Port Artura, ali je odmah uvidio, da je mjesto Kine u Koreji dobio ruskoga takmaca, mnogo pogibelj-

njega. Otpor Japana pomaže V. Britanija, koja je sklopila sa Japanom defenzivni i ofenzivni ugovor (1902.), a to zbog toga, što je ova bila zabrinuta zbog nagla porasta Rusije u Centralnoj Aziji u pravcu Indije; Japan sa druge strane je bio zabrinut, što je poluotok Liatung, koga je on morao isprazniti, Rusija unajmila od Kine za 99 godina i tu utvrdila luku Port Artura, pa je tako počela u Kini vršiti premoćni utjecaj, pomagana mandžurskom željeznicom, koja je u tri kraka bila izgrađena. Prvi krak je te željeznice išao od granice Sibirije do Harbina, drugi od Harbina u Vladivostok, a treći iz Harbina u Port Artur. Rusija je tako dobila otvoren put u toplo more, pa je sa svojom mornaricom postala pacifičkom silom, a to je smetalo i Japanu i V. Britaniji. Kako Rusija posjeduje dovoljno sirovina kod kuće, a industriju je dobivala iz Njemačke, nije se moglo Rusiji ekonomski škoditi prekinuvši joj na moru dovoz dobara, zato ju je Engleska mogla pobijati samo s pomoću jedne pogranične kopnene sile, a to je bio Japan.

Te opreke su dovele do rusko-japanskog rata, a Japan je i bez navještaja rata torpedirao tri najveće ruske ratne lađe u Port Arturu. Rusija je na moru i kopnu bila potučena, a možda bi na kopnu bila poraz popravila, da nije buknula kod kuće revolucija. Nagli uspjesi Japana nad jednom velikom evropskom silom zabrinuše Uniju, a ponešto i V. Britaniju, pa je Roosevelt, tadašnji predsjednik Unije, posredovao, da je došlo do mira u Portsmothu g. 1905., kojim Japan dobiva polovinu Sahalina, protektorat nad Korejom, južnu mandžursku željeznicu iz Port Artura do Kvang-chua, ali bez ratne odštete. Rusija se odriče Liautunga, koji vraća Kini, koja ga opet iznajmljuje Japanu za 25 godina. Tako maleni dobitak uz ogromne žrtve izazvao je u Japanu silno ogorčenje protiv Unije, no mir je prihvaćen, ali je pravac svoje politike Japan okrenuo protiv Unije. Problem Pacifika se ovime otvara i u tom okviru se danas razvija. V. Britaniji je doista savez Japana mnogo pomogao, da je mogla svoje sile u Evropi razvijati, gdje je bio na pomolu sukob s Njemačkom, a oba azijska protivnika Rusija i Japan našli su se sada u savezu protiv Njemačke; prva zbog toga,

što je svoje težište sa istoka na Balkan prenijela, a druga, što joj je dobro dolazilo, da može u svjetskom ratu Njemačku istisnuti iz Kine. No engleska politika vodi računa o željama Unije, a ti isti interesi su se poklapali sa željama njenih pacifičkih Dominiona, pa je pri obnovljenju saveza sa Japanom 1911. umetnula jednu točku, da ona ne ulazi u eventualne sukobe Japana sa Unijom.

Japan je od početka svoje evropizacije vodio četiri rata, dva čisto domaća zbog Koreje i Mandžurije, a dva iz solidarnosti sa zapadnim vlastima: prvi pri bokserskom ustanku u Kini, a drugi u svjetskom ratu protiv Njemačke u Kini.

Iskorišćujući Japan nemogućnost velikih sila, da bi se mogle uplesti u istočno azijska pitanja u doba svjetskoga rata, bez pravoga povoda, već jedino u cilju imperijalističkom, da zagospoduje u Kini, postavlja joj dvadeset jedan zahtjev pod prijetnjom ultimatuma (1915.), a koji primljeni ne znače drugo nego gospodstvo Japana u Kini. Kina, nemoćna da se opre, prima sve uvjete, ali kineski narod u znak protesta proglašuje taj dan danom žalosti. A kad nije mogao drugo, svoj otpor je počeo prenositi na bojkotiranje japanske robe. Japan je kasnije od svojih zahtjeva nešto popustio, ali nije popustio u onim točkama, koje se odnose na gospodstvo u Mandžuriji i unutarnjoj Mongoliji, koju je isto tako povukao u sferu svojih interesa. Pod tim zahtjevima Kina je produljila Japanu zakup u Liautungu na daljih 99 godina. Isto je tako produljila iskorištavanje južnomandžurske željeznice kao i željeznice Mukdena Antung (granica Koreje) također na daljih 99 godina. Japanci imaju pravo da se mogu naseljivati u Mandžuriji, kupovati i posjedovati zemlju, baviti se svakim poslom, ratarskim i industrijskim, te iskorišćivati rude. To isto smiju u istočnoj Mongoliji. Unija koja je neugodno pratila to presizanje Japana u Kinu, čekala je konac svjetskoga rata, da raščisti situaciju i u tu je svrhu sazvala konferenciju u Washingtonu od devet sila (V. Britanija, Unija, Japan, Francuska, Kina, Portugal, Italija Holandija i Belgija) god. 1921. na kojoj se imalo i pored drugih pitanja riješiti i pitanje Kine. Predstavnici Kine Koo i Szen,

računajući na rivalitet između Unije i Japana, znali su, da će imati potporu Unije. Oni su prema tomu razvili maksimalni program kineskih zahtjeva. U glavnom se radilo, da se ukinu svi ugovori Kini nametnuti, a ovdje se baš mislilo na dvadeset i jednu točku japanskih zahtjeva iz godine 1915.; dalje da se ukinu koncesije, exteritorijalnost, utjecajne sfere te strane carinare. Engleška se odrekla odmah luke Wei-Wei, a Japan Šantunga, za vrijeme svjetskoga rata okupiranog. U pitanju nametnutih ugovora na sjednici 14. XII. predstavnici Kine su spomenuli i ugovor japansko-kineski, koji je Kini ultimatumom bio nametnut. Predstavnik japanski je odbio da se o tome na konferenciji raspravlja, jer da će se to pitanje riješiti bilateralnim ugovorom između Kine i Japana. Time se japansko-kineski sukob na toj konferenciji nije riješio. Premda je Kina zaista postigla u mnogom pogledu velike uspjehe na konferenciji, ali pogledom na Mandžuriju izričito ništa, zato je Unija htjela da i to pitanje barem indirektno bude riješeno, predložila četiri principa za Kinu, koja su jednoglasno bila prihvaćena, a to su: 1. Sve sile se obvezuju, da će poštivati suverenost, teritorijalnu cjelovitost i upravnu nezavisnost Kine; 2. Obvezuju se, da će Kini dati mogućnost da se razvija i osigura stalnu i jaku vlast; 3. da će svi narodi u Kini imati jednaka prava za trgovinu i industriju; 4. Da strane sile ne će iskorištavati anarhiju u Kini, da bi dobile posebne povlastice.

Unija je htjela ovom prilikom da riješi i drugo pitanje na konferenciji, i to pitanje pomorskog naoružavanja i pitanje slobode mora, koje je pitanje sa prvim uzano vezano, a koje je već Wilson među svojih 14 točaka kao zahtjev Amerike postavio. Interesi Amerike su se u posljednje vrijeme u Pacifiku i u svijetu naglo digli, ali se i moć Japana iz dana u dan jačala. Amerika je vidjela, da zbog svojih dvooceanskih obala i svoga nezgodnoga geografskog položaja u Pacifiku treba jaku mornaricu, a posebice su njeni ekonomski interesi silno porasli u Kini, pa je za nju bila imperativna nužda, da pojača svoju ratnu mornaricu. Japan je za uzvrat to isto činio i tako je nastalo natjecanje slično onome između Engleske i Njemačke prije rata.

O tom pitanju se povela rasprava između pet velikih sila (Unija, Engleska, Francuska, Japan i Italija), ali bez Rusije, pa je stvoren zaključak, da se ograniči natjecanje u gradnji lađa i da se odredi maksimum za svaku državu, što je i učinjeno prema omjeru 5:5:3:1.75:1.75. Unija je dobila s Engleskom paritet, ali samo u tonaži oklopnjača, dok se pitanje krstarica i podmornica imalo riješiti kasnije, a to se riješilo na konferenciji u Londonu g. 1930., no bez sudjelovanja Francuske i Italije, koje se nijesu mogle složiti u visini međusobne tonaže. Na toj konferenciji japanska je kvota nešto povišena od 60% na 70% prema Uniji, ali je Unija postigla potpuni paritet s Engleskom, no taj paritet je za nju bio samo sredstvo za postignuće njenog glavnog principa, slobode mora. Engleska se ovdje odriče spram Amerike prava, da smeta američku trgovinu neratnog materijala, bilo s kime za vrijeme rata, Engleska se ovime odrekla svoje tristogodišnje supremacije na moru.

V. Britanija ima sada prevlast od Engleske do Ceylona i od Singapura do Sidneya; Unija u američkim vodama, a Japan zapadno od Havajskih otoka, te uz obalu azijsku.

Unija je, gledajući sve veće opreke u Evropi i Pacifiku, posebice između Kine i Japana, sve jačega naoružanja i nerješavanje evropskih pitanja, mislila, da spriječi svaki ratni sukob obilaznim načinom, pa je izišla sa Kelloggovim paktom. Potpisnice države se odriču rata kao sredstva nacionalne politike, a svaku promjenu međusobnih odnosa imaju tražiti da riješe mirnim načinom (1928.).

MANDŽURSKO PITANJE.

Mandžurija je posebna zemlja dalekog istoka, koja je vrlo kasno bila otvorena gospodarskom razvoju. Ona je bila na neki način leno i naslijeđe dinastije Mandžu, koja je god. 1644. zavladala Kinom, pa se služila mandžurskim stanovništvom kao potporom za svoje vladanje u Kini i odatle uzimala činovnike i vojnike. Za kineske iseljenike bila je Mandžurija za više vjekova zatvorena, pače žene se nijesu smjele tamo useljavati sve

do g. 1878. pa je tako iscrpljivana od dinastije i radi nestašice novih useljenika ostala gotovo pusta bez stanovništva. Kada je Rusija uhvatila jači korijen na Istoku i devedesetih godina prošloga vijeka htjela svome velikom carstvu, da izgradi luku na moru, sklopila je sa Kinom konvenciju, kojom dobiva pravo, da preko Mandžurije gradi željeznicu za Vladivostok s jednim ogrankom za Port Artur. Pri gradnji željeznice došlo je iz Kine u Mandžuriju preko milijun kineskih radnika, pa se vrijednost Mandžurije već počela dizati, a pri tome su Rusi osnovali grad Harbin, koji danas broji oko pol milijuna stanovnika. U ugovoru između Rusije i Kine, ovoj je bio priznat integritet i suverenitet nad Mandžurijom. Ruski istup u Mandžuriji je izazvao japanskog rivala, koji je prije od nje znao za gospodarsku vrijednost zemlje, pa je vidio u tom ruskom činu ne samo jačenje ruskog utjecaja u Kini, a slabljenje svoga, već i ugrožene svoje pozicije u Koreji, pa je došlo, kako je spomenuto, među njima do rata. Rusija je iza rata bila iz južne Mandžurije istisnuta i ograničena na iskorišćavanje istočne Kineske željeznice, koja vodi iz Mančulija do Pograničnaje i iz Harbina do Koang-Čua.

Mandžurija je tako više godina postala središtem raznih gospodarskih i političkih događaja, koji više nijesu ograničeni na sam daleki Istok, već imadu i svjetsko značenje. Mandžurija je od svih dosadašnjih ugovora pa i japanskih bila priznata kao kineska zemlja i imala je sa Kinom istu dominaciju, kako i Lytton u svom izvještaju potvrđuje. Velika je oko 1 mil. km², po tom više nego imaju Francuska i Italija zajedno. Do g. 1906. bilo je u Mandžuriji oko 13. mil. stan. a taj broj je narastao na trideset milijuna, od kojih je 28 mil. Kineza, 1 mil. Korejanaca, oko 240 tisuća Japanaca, oko 100 tisuća Mongola i Tunguza te nešto oko 75 hiljada Rusa. Useljenje kineskih gomila u Mandžuriju pomagano je onim tajnim instinktom žute rase, kojim se u više navrata u svjetskoj povijesti vršilo pomicanje azijskih naroda sa brzinom vihora (Huni, Mongoli, Avari). To kinesko seljenje u Mandžuriju kroz posljednjih 15 g. daleko natkriljuje tako zvanu povijesnu seobu naroda u Evropi, a u tome se pomicanju očituje u Mandžuriji fizička pojava, da pred pritiskom prenaseljenih

krajeva, drugi, slabo naseljeni uzmiču. Tako je kineska rasa mirnom penetracijom osvojila svu Mandžuriju i izvršila u kratko vrijeme veliko djelo, pa su pusti i neplodni krajevi pretvoreni u plodne zemlje i vrtove. Kineski seljak je ustrajnim svakidanjim radom i borbom sa prirodom izveo tu promjenu i on je u utakmici između Rusa i Japanaca kao treći izišao pobjednikom, jer zemlja pripada uvijek onima, koji je obrađuju.

To veliko pomicanje gladnih gomila postalo je veliki faktor u problemu Dalekog Istoka, pa se to jednako tiče Kine i Japana, kao i Rusije, jer da će iz Mandžurije, u bližoj ili daljoj budućnosti prenapučene, nastati pritisak i na ruske zemlje, stoji izvan svake sumnje, jer se Kinezi mogu za razliku od Japanaca da priuče na svaku klimu.

Mandžurija obiluje sirovinama svake vrsti, pa je postala, i ako ne prvi proizvađač, jer Kina ju natkriljuje, a svakako prvi izvozač sajova graha; rodi tu mnogo pšenice, sorguma, a ima više šuma no i jedna kineska pokrajina; velik je ribolov; proizvodi velike količine ugljena (15 milijuna tona), a ima ga pod zemljom kao ni jedna pokrajina istočne Azije; mnogo je tu rudnika željeza i to mnogo više nego u Japanu; ima tu azbesta, zlata, bakrenih i srebrnih ruda. U stepana na zapadu ima soli i sode. Stočarstvo je slabo osim ovaca i divljeg svilca; važan je lov na krznaše. Zemlja, bogata sirovinama, kao što jeftinom kineskom radnom snagom, postala je središtem velike industrijske radinosti, a to je izveo najviše Japan, koji je tu plasirao velike kapitale, svoje i od Unije pozajmljene, pa se razvila industrija velikih mlinova, mnoge su talionice željeza, staklare, šećerane, svilare; jaka je kožna i aluminijeva industrija, kao što i industrija emajliranog posuđa, keramička i cementna, a tako i industrija elektriciteta, brodogradnje, cigareta, tekstilne robe, ratarskih strojeva i motora, a taj je razvoj tako brz, da ga mnogi uporeduju sa razvitkom u zapadnom dijelu Unije. Bez svake sumnje tome je Japan najviše pridonio, ali sami Kinezi pokazuju veliku poduzetnost duha, pa se već opaža nacionalna industrija u Mandžuriji, a to je tu lako, jer nema starih forma, koje bi usporavale i priječile napredak. Mandžurija je doista koloni-

jalna zemlja, ali ne u običnom smislu kao strani posjed koje imperijalističke države — istom Japan hoće sada da to pod pseudonezavisnošću učini — već je ona kolonijalna zemlja u drugom značenju te riječi, kao prostor kineskih naseljenika; u drugom je redu kolonijalna zemlja za plasiranje japanske robe i kapitala, pa sada već dvije trećine uvoza dolazi iz Japana. Za Rusiju je ona važna u socijalnom i geopolitičkom pogledu; u gospodarskom pogledu je Mandžurija za nju od male važnosti, jer sve što ima Mandžurija, ima i Rusija u Sibiriji. Japan treba Mandžuriju u političkom pogledu, da može odatle nadzirati Kinu i sprečavati njenu konsolidaciju i jačanje. Ali da se pokretni momenti Japana u Mandžuriji mogu shvatiti, treba nekoliko podataka o današnjem njegovom ekonomskom stanju. Otočni Japan ima 382.000 km² sa 64 mil. stanovnika, a zajedno sa svojim kolonijama ima već 93 milijuna stanovnika. Porast stanovništva je godišnji od jednog milijuna, a taj porast traže japanski državnici onako, kako i Mussolini u Italiji, da mogu sa svojom demografskom snagom vršiti jači utjecaj u međunarodnoj politici. Zemlje ratarske je u Japanu malo i vrlo je rasparčana, pa je samo 31% posjednik, a ostali su zakupnici ili zakupnici i posjednici zajedno. Jedva polovina stanovnika posjeduje 0.5 h zemlje, a za zakupninu se plaća gospodarima 56% bruto prihoda, dok kod nas u Dalmaciji gospodari dobivaju najviše 50%, a i to su bili rijetki slučajevi; sada ih nema. Japanci daju mnogo djece na nauke, što iz čežnje da budu u službi Mikadovoj, a što zbog baštinjene gotovo religiozne časti, što je učeni ljudi posvuda na Istoku uživaju. Ali takovo gomilanje školovanih ljudi ima za posljedicu, da danas ima preko 800 hiljada neuposlenih. Gustoća Japana stoji odmah iza Belgije, Engleske i Holandije, ali kako Japan ima malo kulturne zemlje, jedva 15%, to je njegova gustoća s obzirom na ovo, najveća na svijetu, jer dolazi 956 ljudi na četvorni kilometar. Brdoviti se krajevi u Japanu ne obrađuju i ne naseljuju, a kako nema stoke, jer je stočarski rad vrlo slab, to je jedan veliki dio zemlje bez uporabe. Osim svile Japan nema nikakvog izvoza svojih sirovina, pa je upućen za svoju ishranu na tuđe proizvode. U zemlji je vrlo malo ugljena i Japan među

velikim silama troši najmanje ugljena po osobi; pače stoji iza Italije. Da dade zaradu prenapučenom stanovništvu, treba ili da osvaja tuđe zemlje, što je vrlo pogibeljno i riskantno, ili da se iseljuje, ili da radi kod kuće za drugoga, stvarajući industriju. Iseljavanje pak Japanaca je minimalno, jer oni vole svoju zemlju, pa svi napori vlade u tom pravcu ostaju bez uspjeha. Svih Japanaca preko mora ima oko 600 tisuća, u Koreji ih je samo 2.3%, a u cijeloj Aziji 320.000, od čega u Manžuriji 240.000. Drugi je metod, da se prehrani domaće stanovništvo uvozom, a da se otplati taj uvoz izvozom domaće industrije. Japan je pregnuo, da što jače razvije industriju i razvio ju je u svakom pogledu, a osobito tekstilnu, ali tržište za njegovu robu je samo Azija, i to Kina i Indija, kamo ide 54% svega izvoza njegove tekstilne robe. Shvatljivo je stoga, da je Japan pogođen kineskim bojkotom, koji je opet obrambeno sredstvo Kine protiv japanskog presizanja u njegova prava. Japan da izbjegne bojkot, počeo je dizati industriju u samoj Kini, i to u različitim koncesijama, pa je on danas gotovo dostigao kineski broj vretena. Pogibelj je stoga velika, da se zbog prenapučenosti i ekonomske krize Japan ne počme širiti na azijskom kontinentu na štetu svojih susjeda, ili da ne izazove sukob na Pacifiku.

Ovo stanje je prava pozadina japanskog prodiranja u Mandžuriju, gdje Japan već decenijima radi, da tom zemljom zavlada i da uhvati korijen za svoju ekspanziju, pa da tom zemljom prekine izravne veze između Rusije i Kine, čime bi Kinu jače uveo u svoju interesnu sferu.

Bilo je doista trvenja između kineskih vlasti i japanskih u toj zemlji, ali nijesu bila takove prirode, da bi morali dovesti do rata. Rat je započeo iznenada, bombardiranjem Mukdena 18. IX., a time je pitanje ušlo u kritičku fazu. Japan je bez svake sumnje, kako i Lyttonov izvještaj spominje, za taj napadaj imao davno već spremljenu osnovu, a samo bombardiranje nije mu bilo važno kao obrana svojih interesa, pa se on ima smatrati kao napadač. Kina se, netom je neprijateljstvo započelo, obratila na Ligu naroda za posredovanje, jer da je nastupio slučaj predviđen u 11. članku Ligina pakta, kao što je

time povrijeđen i washingtonski ugovor i Kellogov pakt, koje je Japan potpisao. Japanci su nastojali svu krivnju baciti na Kineze, jer da su ovi napadači na južno-mandžursku željeznicu, i da Japan ne će rata, već da se nalazi u samoobrani. Tako se vodio rat u Mandžuriji, a da rat nije bio naviješten. Rasprave su se u tom pitanju odugovlačile, dok nije bilo zaključeno, da se izašalje komisija Lige naroda, koja će stvar na licu mjesta ispitati, a ta je poslata pod vodstvom Lyttonovim, i ovih je dana dala izvještaj Ligi, koji je bio i objelodanjen. Međutim je Japan, sluteći kakav će biti izvještaj, dao proglasiti Mandžuriju nezavisnom državom pod imenom M a d ž u-K u o i odmah sklopio s njome defenzivni ugovor. Da je ta t. zv. nezavisna država u vlasti Japana, i da su sve vlasti samo marionete u rukama njegovim, stoji izvan svake sumnje, ali nastaje pitanje, tko će i kakova će se sredstva upotrijebiti, da se Japan prisili na uzmak. Unija je u prvom redu pogođena, a odmah iza nje, osim Kine, o kojoj se radi, Rusija, koja će gospodstvom Japana u Mandžuriji svakako biti oštećena u svojim interesima, a naročito Unija u pitanju vlasti u Pacifiku. Nego što i Lyttonov izvještaj spominje, Japan ima posebne ekonomske interese, u toj zemlji, a Mandžurija je dio kineske države, pa bi se to pitanje moglo riješiti jednim kompromisom; priznanjem naime japanskih interesa, kao što i suverenosti Kine nad tom zemljom, te utanačenjem nekoga trgovačkog ugovora među njima, ali ni Japan a ni Kina posve nisu s time sporazumni.

Za Kinu ostaju tri puta otvorena: ili da se priključi Rusiji, ili Japanu, ili da ostane za sebe. Priključak na Rusiju želi kantonska vlada, ali to bi značilo okret 470 milijuna ljudi na ideologiju komunizma. Pitanje nastaje, da li u seljačkom narodu, kakav su Kinezi, postoje opreke na život i smrt između oba socijalna i ekonomska principa, koji danas razdiru evropsko čovječanstvo, pa ne će li mjesto da komunist bude pred Kinezom Kinez biti uvijek pred komunistom.

U drugom redu bi to dovelo do bezbroja sukoba sa kapitalističkim državama, koje bi u Japanu gledale čuvara reda i današnjeg poretka u svijetu.

Drugi put vodi do pristajanja uz Japan i do priznanja ne samo nezavisne Mandžurije pod njegovim protektoratom već i do sklapanja saveza s njime. To bi dovelo do sukoba ne samo s Rusijom — kamo bi bile upućene gladne kineske gomile — već i s ostalim zapadnim narodima. U ovom slučaju bi se počeo ostvarivati plan: Azija Azijcima.

Ovoj ideologiji ne bi bila nesklona nankinška vlada, i onako kapitalistički nastrojena, ali je danas nemoguća zbog opiranja javnog mišljenja u Kini.

Treći put je ovaj, kojim danas kroči Kina, a nije drugo nego nepriznavanje japanskog djelovanja i pozivanje na svoja suverenska prava kao što i bojkotiranja japanske robe. Kako je gospodarstvo u Kini primitivno, a u Japanu savršeno na osnovici moderne tehnike, to su gubici za Japan znatno veći, pa bude li mogla ustrajati Kina na ovom putu, ona će imati prednost pred Japanom.

Jedno se ne može mimoići, da se u ovoj maloj raspravici ne dade odgovor na pitanje, zašto je Japan baš lanjske godine započeo neprijateljstva u Mandžuriji. Japan, kako je spomenuto, nije pošteđen u ovoj svjetskoj krizi, već se ona iz dana u dan zaoštruje, pa je htio naći izlaz istupom prema vani. Japanov je plan jasan, da na kontinentu Kina bude što slabija, a ta slabost se Kine očitovala u g. 1930., kada je ponovno rasplamsao građanski rat, kad je pala vrijednost srebra, kada je poplava uništila ogromne dijelove zemlje, a Japanu nije ostalo sakrito, da uza sve to Kina čini velike napore, da se ojača i izvježba vojsku, pa bi ta vojska mogla prodrijeti u Mandžuriju protiv njega, a osim toga da su antijapanskim bojkotom oštećeni veliki interesi njegovi u Kini. Druge su države, naročito na zapadu, bile zaposlene svojim brigama; Engleska je morala ulagati svu energiju, da prehrani nezaposleno stanovništvo, pa nije mogla nigdje istupiti jače prema vani; u isto doba se u škotskim vodama pobunila momčad radi sniženja plaća, pa je »Observer« napisao, da je Japan baš tada istupio, kada je Engleska bila vezana tim teškim domaćim brigama. I u Uniji se već počela javljati kriza; mnoge su banke propale, nezaposlenost se digla; u Evropi pak

Liga Naroda nije imala snage, da jače istupi, jer su se odnošaji između Francuske i Njemačke, ako ne zaoštravali, a svakako stajali na mrtvoj točci. I tako je ovo stanje izrabio, koristeći se slabošću drugih sila.

Francuska štampa je bila gotovo sva na strani japanskoj iz više razloga. Glavni su ti, što ih i Ballet spominje, da je Japan čuvar reda i svetosti ugovora, premda Kina proglasuje te ugovore nevaljalima, jer su joj silom bili nametnuti. Ako se svetost ugovora ne poštuje, onda bi mogla Njemačka — veli Ballet — proglasiti i Versaillski ugovorom nevaljalim. U drugom redu, Japan pomaže u Ženevi sve francuske teze, kao »svetost« ugovora, pitanje sigurnosti i razoružanja.

Lyttonov izvještaj je uznemirio Japan, pa se je novinstvo počelo oštro boriti protiv njega, a sama japanska vlada je izjavila, da je u mnogom pogledu neispravan i da će ona na njega odgovoriti. U isto vrijeme se spominje, da će se tamo osnovati azijska Liga naroda i da će Japan istupiti iz evropske i proglasiti za Aziju azijsku Monrojevu nauku. No sve te prijetnje, da se ostvare, morao bi Japan prije svega skrenuti sa staze svoje evropske civilizacije. Koliko vodi s Kinom rat, već time negira azijski rasni osjećaj solidarnosti, kojimu su najčišći i najveći predstavnici Kinezi. U isto doba morao bi prestati njegov imperijalizam na azijskom kontinentu, jer se saradnja azijskih naroda ne može ni zamisliti u slučaju podjarmljivanja jednog drugome. Japan asimilirajući evropsku kulturu, stvorio je jaz između sebe i azijske civilizacije, kao što između sebe i azijskih naroda. U svakoj civilizaciji, kako je poznato, očituje se posebno iskustvo, koje se u dugom razvoju dobiva, a iskustvo, koje je Japan u ovo pô vijeka s evropskom civilizacijom dobio, nije tako dugo, da bi izbrisalo starije, drugačije, pamćenje. Zato Kipling ispravno veli, da se Istok i Zapad ne će nikada pomiriti.

U drugom je redu zapadna civilizacija stvorila moderni Japan i učinila ga najboljim predstavnikom azijskih naroda, pa bi za njega bilo pogibeljno prekinuti veze, koje i onako sa svjetskim prometom i gospodarstvom postaju iz dana u dan uzanije.

Ta solidarnost sa Zapadom već je pokolebana i bez obzira na japanski imperijalizam u istočnoj Aziji, zbog pitanja japanskih useljenika u Uniji, kojima je bilo useljavanje sprječavano, a konačno god. 1924. i zabranjeno, dok je za bijele narode samo kvota bila snižena.

Japan je smatrao, da je asimilicija evropske civilizacije, ali ne kulture — jer ta je psihičnog izvora — bila dovoljna, da može u obitelji čovječanstva uzimati jednako mjesto. Ovako ga se zbog rasnog karaktera smatra nižim od ostalih, a tu afirmaciju nejednakosti smatra svaki Japanac kao lično poniženje i uvredu.

Taj osjećajni momenat, inače vrlo jak posvuda u Orijentu, kod Japanaca je još jači, što su se oni u borbama i sa bijelim narodima u posljednjem vijeku pokazali nadmoćnijima.

Za razumijevanje pacifičkih problema i ovaj psihički momenat treba imati u vidu, jer se njime dinamika i ostalih opreka znatno povećava.

Literatura: Haushofer: Geopolitik des Pacifischen Ozeans.
L. Ballet: Que veut le Japon?
Dr. G. Lo Verde: Die Bedeutung der anglo-japanischen Bündnisse für die englische Weltpolitik.
André Duboscq: Le probleme du Pacifique.
Et. Dennery: Foules d'Asie.
Dr. H. Maier: Die Mandschurei in der Weltpolitik.
Mossdorf: Die polit. Hintergründe d. mandsch. Konfliktes.
Dubarbier: La Chine contemporaine.

DR MIHOVIL MANDIĆ, SARAJEVO

ZEMALJSKI MUZEJ U SARAJEVU

I. MUZEJSKE ZGRADE I PROSTORIJE

Zemaljski muzej u Sarajevu kulturna je institucija prvoga reda i sa svojim neprocjenjivim zbirkama prva je i najbogatija u čitavoj Jugoslaviji. Sastoji se od 4 impozantne, prema sjeveru okrenute zgrade u klasičnom stilu, koje služe Sarajevu za ures (u Vojvode Putnika ulici, nasuprot 2. skladištu »Špedicije«). Zgrade su sazidane u obliku paviljonâ, a povučene unatrag, pa se tako dobilo više prostora za nasade i terase Botaničkog vrta oko svih paviljona.

Do glavnoga ulaza u muzej vode široke stepenice. Kroz velika, teška vrata stupiš u svijetlo predvorje s visokim svodom, koji dobiva svjetlost ozgor; tu je na desnoj strani garderoba, na lijevoj stražarnica, a na zidu relijefna slika bivšeg austro-ugarskog ministra B. Kalaja s latinskim natpisom. On je za austrijske uprave bio glavni promicatelj kulturnih institucija, a naročito se brinuo za napredak ovoga muzeja. U sredini predvorja stoji postament za palmu i male ciprese iz Botaničkog vrta, koje ovdje prezime zimu.

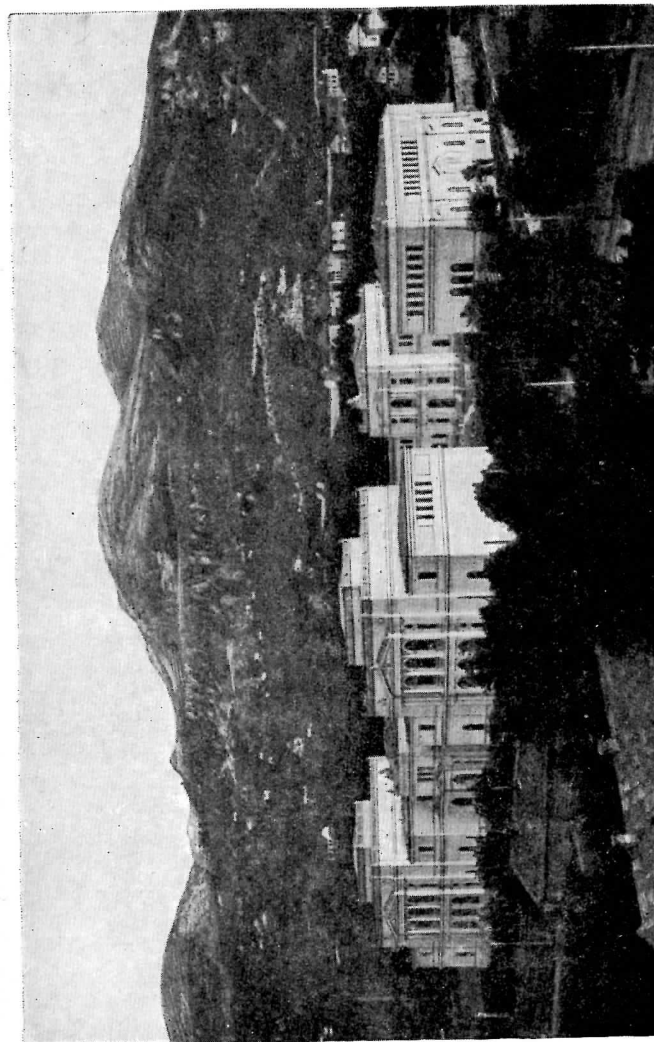
Zemaljski se muzej sastoji od 7 odjeljenja ili 7 muzeja, jer svako odjeljenje sačinjava za se jednu cjelinu.

Razgledanje zbirki započinje obično u ovom paviljonu. To je Arheološki paviljon, razdijeljen predvorjem u Prehistorijsko odjeljenje (lijevo) i Historijsko odjeljenje (desno).

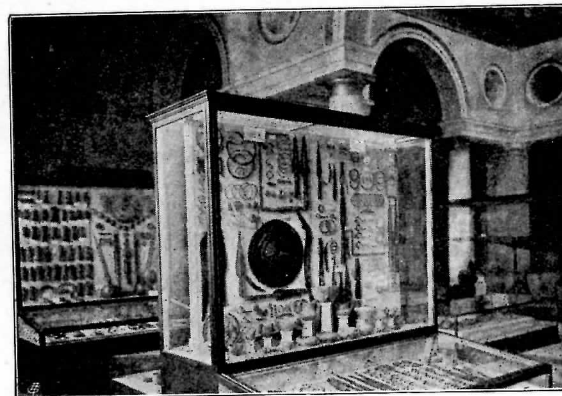
Prehistorijskom odjeljenju pripadaju 2 zbirke: a) Prehistor. zbirka sastoji se od velike dvorane u prizemlju s arkadama i sa svjetlošću odozgo za srednji dio, pa od galerije u I. katu s isto takvim arkadama i svjetlošću.

U 4 ugla prizemne dvorane ostavljene su 2 sobe za skladišta i rezervu, radionicu i poslužitelja. Prve su 2 sobe već upotrebljene za b) Antropološku zbirku i za Zbirku muzejskih kliševa, a poslužiteljeva služi za malu muzejsku štampariju.

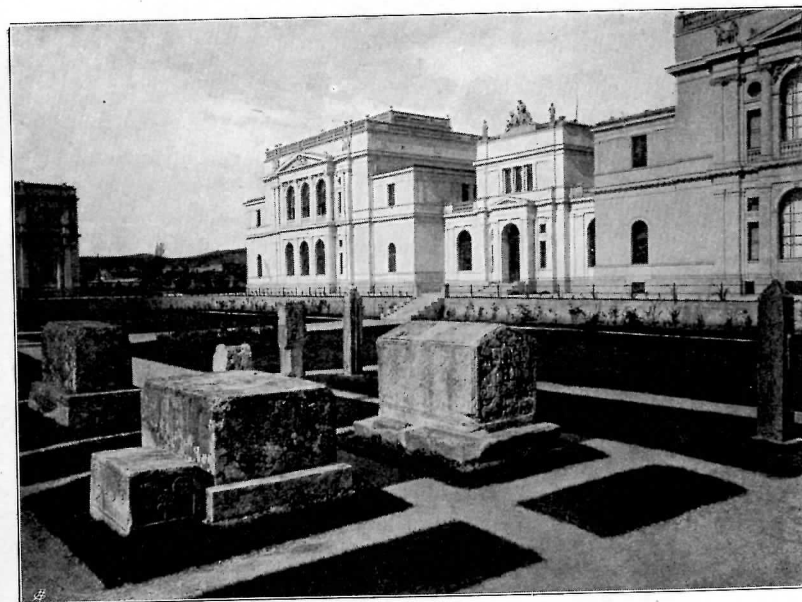
Od Štamparije vode sporedne stepenice u I. sprat, gdje je smještena muzejska Fotokamera i 2 sobe za kancelarije upravitelja ovih zbirki; uz Fotokameru su vrata za prolaz na galeriju, a u suprotnim uglovima galerije još 2 sobe od kojih je jedna udešena za rad naših i stranih naučenjaka, kad se zadržavaju u muzeju u naučne svrhe, tako da im se daje prilika, da mirno i nesmetano vrše svoje studije na obilnim materijalima pa i publikacijama muzeja — komfor, koji se ne može na žalost pružiti naučnim radnicima u mnogim drugim našim muzejima; — u drugoj je privremeno smješten nedavno osnovani Gradski muzej.

Cjelokupni pogled na Zemaljski muzej

Ormar s prehistorijskim starinama
iz sošnica u Donjoj Dolini

Sredovječni nadgrobni spomenici u Botaničkom vrtu
Zemaljskog muzeja u Sarajevu

Od Štamparije vode dolje tamne stepenice u prostrani magazin, gdje su deponirani skartirani predmeti.

Historijsko odjeljenje sastoji se od Rimsko-grčke i Sredovječne zbirke. Tlo je glavne dvorane spušteno gotovo do nivoa terena, pa u tu prostranu dvoranu s klasičnim stupovima, u kojoj je smješten lapidarij, vode kratke stepenice te zbog toga nije ovdje ostalo mjesta za magazin.

Prizemne prostorije po uglovima služe što za same zbirke, što za skladište, radionicu i poslužiteljevu sobu. U I. je katu smještena Zbirka rimskih novaca, dobro rasvijetljena odozgor, dalje Sredovječna zbirka, knjižnica Zbirke balkanskih zemalja, ističu se tu naročito sobe pjesnika Kranjčevića i Šantića s originalnim namještajem, a dalje su kancelarije za upravitelja i muzejske činovnike ovog odjeljenja.

U dvorištu je malen ali uzorno vođen Botanički vrt s cijelim nizom specijalnih bosanskih dotično za Bosnu karakterističnih vrsta biljaka. Tu je smješteno i nekoliko sredovječnih nadgrobnih spomenika (sl. 4.) t. zv. stećaka sa vanredno zanimljivim uklesanim ornamentima, figuralnim relijefima i napisima (na pr. čuveni stećak iz Zgošće).

Nasuprot Arheološkog paviljona na južnoj strani nalazi se Prirodnjački paviljon, koji zaprema čitavu dužinu tog fronta. Srednji dio zgrade ima ulaz na dvoje simetrične stepenice u prvi sprat. Među njima je prostor za zbirke (pa jedna kancelarija i radionica s predsobljem). Oba krila imaju u prizemlju prema sjeveru okrenute prostorije za kancelarije, radionice, sporedne stepenice, sobe za skladišta i dvoranu za zbirku, a prema jugu prostorije za zbirke, koje su djelomično smještene i po galerijama uzdužnih dvorana na krajevima krila te dobivaju svjetlost odozgor.

U prizemlju ovog paviljona smješteno je jedno Zoološko odjeljenje t. j. Zbirka kičmenjaka (desno) i Mineraloško-geološko odjeljenje (lijevo), a u prvom spratu je drugo Zoološko odjeljenje t. j. Zbirka beskičmenjaka pa Botaničko odjeljenje i Fitopatološki zavod — sve sama odjeljenja čuvena kao i prehistorijsko i u stranom svijetu zbog svojih vrijednih primjeraka kao i zbog odličnih stručnjaka, koji su tu radili.

Najmanji je Etnografski paviljon smješten između Arheološkog i Prirodnjačkog. U prizemlju su s obje strane ulaza prostorije za Etnografsku zbirku, a u prvom katu ima više soba aranžirano u bosanskom stilu, upravo niz koja s ponamještenim figurinama narodnih nošnji (pa upraviteljeva kancelarija s predsobljem i rezervnim prostorom). Sav je paviljon izrađen iznutra u istom stilu pa je poznat i pod imenom »Bosanski paviljon«.

Na suprotnoj strani od Etnografskg leži Upravni paviljon Tu su smještene kancelarije za direktora, tajnika i manipulantnog činovnika odnosno muzejskog crtača, pa telefonska centrala za sve muzejske zgrade i soba za konferiranje.

U prvom je spratu ovog paviljona muzejska B i b l i o t e k a s mnogo tisuća knjiga, pribranih s osobitim obzirom na Bosnu i Hercegovinu a i mala G a l e r i j a s l i k a dijelom na hodniku smještena, soba za muzejski dragocjeni A r h i v s rukopisnim materijalima, starim turskim rukopisima i t. d. i bibliotekarskog pomoćnika, daju mogućnosti uz ostale spomenute prostorije, da svaki od činovnika ondje nesmetano radi.

Muzej je opremljen centralnim loženjem, (parno grijanje nižeg pritiska); paviljoni su spojeni s ložionom drvenim kanalima, koji su provedeni ispod terasa, a u Botaničkom su vrtu obilježeni zbog osobitih razloga drvenim stupićima sa slovom »K« (jedini Upravni paviljon ima obične peći). Sprave su za centralno loženje sa stanom za ložača i s prostorom za gorivo smještene pod lijevim krilom Prirodnjačkog paviljona, ispod kojega je načinjen prolaz od Vilsonova šetališta do Botaničkog vrta. Ali je to centralno loženje zbog štednje preskupog ugljena već davno napušteno. Zbirke su u zimsko doba nezagrijane, a lože se samo kancelarije i radionice, koje imaju u pričuvi obične peći.

Zbirke nemaju rasvjete već samo kancelarije i radionice imaju električnu rasvjetu.

Gradnja je muzejskih zgrada započeta god. 1909. Radilo se je na tome preko 4 godine, a svečano otvorenje bilo je 4. oktobra 1913., što pokazuje, s koliko je savjesnosti i promišljenosti osnivana i u život privođena ova naša najistaknutija muzejska institucija.

Cjelokupna površina, na kojoj je podignut Zemaljski muzej, iznosi 24.070 kv. met., a sve 4 zgrade stajale su 1,574.915 zlatnih kruna.

U muzejskim prostorijama i oko njih pazi se mnogo na držanje r e d a i č i s t o ć e, pa to zahtijeva i od posjetilaca (ulaznina je 5 Din po osobi, a za đake i vojnike po 2 Din). Od plaćanja ulaznine oslobođeni su dakako domaći i strani naučenjaci, a đaci i vojnici samo kad dolaze u grupama pod nadzorom svojih starješina.

II. POSTANAK I RAZVOJ ZEMALJSKOG MUZEJA

Ova se kulturna institucija razvila od nekadašnjeg A r h e o l o š k o g d r u š t v a. To je društvo osnovano na poticaj poduzetnog gradskog fizika u Sarajevu dra J. M a k a n c a i njegovih prijatelja u maju god. 1885. Bojeći se da mnoge starine u Bosni i Hercegovini ne propanu ili da se kojekuda ne raznesu, i nastojeći da zainteresiraju i naš i strani svijet za ove u naučnom pogledu gotovo netaknute zemlje, radilo je ovo društvo intenzivno oko osnivanja muzeja u Sarajevu. Dotada se znalo i pisalo o Bosni i Hercegovini malo, jer su strani naučnjaci zbog nesigurnosti u zemlji i loših komunikacija rijetko kada dolazili ovamo, a domaćih učenih ljudi nije tada još ni bilo.

Posuđe mlađega kamenog doba iz Butmira. — Zem. muzej u Sarajevu.

Tadašnji zajednički ministar financija B. K a l a j, kojemu je bila povjerena uprava Bosne i Hercegovine, želio je da budući muzej u Sarajevu bude privredna, a ne čisto naučna institucija. Da njegovoj želji udovolji, pozva uprava spomenutog društva god. 1886. dra Ć i r u T r u h e l k u, pristava Umjetno-obrtnog muzeja u Zagrebu, da kao stručnjak organizira rad Arheološkog društva i pripremi što je potrebno za osnivanje budućega muzeja.

Ali Truhelka u društvu s poznatim ornitologom O. Reiserom i rudarskim satnikom, marljivim i savjesnim arheologom V. Radinským poda radu novog zavoda čisto naučan pravac. Oni počeše odmah putovati po čitavoj zemlji, u kojoj nađoše mnogo novih, doslije nepoznatih, a za razvoj novoga zavoda važnih objekata. Nije dugo potrajalo, a već su bili puni ormari dviju malih soba u zgradi Zemaljske vlade, koje su služile za muzej. Tim zainteresovaše oni za ovu instituciju i upravu i narod u čitavoj zemlji. Stoga ustupi Zem. vlada za muzej 6 soba na Crkvenom, danas Fra Grge Martića trgu kod katedrale. Tu je Zemaljski muzej svečano otvoren i proglašen državnim zavodom (1. februara 1888.), a na čelo mu je postavljen vladin savjetnik Kosta H ö r m a n n.

Tako je novom zavodu osiguran opstanak i napredak. Svake godine podjeljivaše mu država dovoljno sredstava za uzdržavanje, sređivanje i proširivanje zbirki, a sa svih strana javljaju se zaista revni, marni pače i zaneseni sabirači starina, faune, flore i minerala kao pomagači u tome poslu.

Muzejske su se zbirke povećavale svake godine znatno, tako da više ne pomagaše ni akviriranje novih ni adaptiranje starih prostorija u toj velikoj, za muzej nepodesnoj zgradi, već su se iznajmljivali privatni stanovi.

Stoga se sve više osjećaše potreba, da se za muzej sagradi posebna zgrada. Toj je potrebi napokon udovoljeno god. 1909. Već je spomenuto da se te godine započelo zidanje današnje monumentalne zgrade sa 4 paviljona. Sve se izvodilo po nacrtima građevinskog nadsavjetnika, arhitekta K. P a ř i k a, koji je u Glasniku za god. 1914. sve 4 muzejske zgrade

s uspjelim ilustracijama i preglednim planom potanko opisao i tako nam sačuvao mnoga ovdje navedena data.

Zgrade su, kako je rečeno, dovršene i svečano otvorene u oktobru 1913.

III. ORGANIZACIJA I NAUČNI RAD ZEM. MUZEJA DO GOD. 1918.

U novoj zgradi provedena je i bolja organizacija Zem. muzeja. Svako je odjeljenje dobilo svoga upravitelja ili kustosa, zatim po jednoga tehničkog činovnika (preparatora) i po jednog poslužitelja.

K u s t o s i su, po muzejskom statutu od god. 1913., u svome naučnom radu potpuno samostalni. Oni treba da budu akademski graduirani, premda im do danas nije dat čin, koji bi im pripadao. Dužnosti im se sastoje:

a) u savjesnom obrađivanju naučnog materijala;

b) u spremanju za predavanja iz njihova naučnog područja;

c) u stalnoj pažnji za povećanjem zbirki;

d) u korektnom konzerviranju i postavljanju predmeta;

e) u točnom vođenju inventara i drugih službenih knjiga;

f) u ispunjavanju svih drugih dužnosti, koje se tiču muzejskih interesa.

Kao što su kustosi, tako su samostalni u svome djelovanju muzejski b i b l i o t e k a r i a r h i v a r.

Od p r e p a r a t o r a se zahtijeva jedino da su vješti u svom poslu (preparatori prirodnjačkih objekata, prehistorijskih nalaza, etnografskih predmeta, modela i t. d.).

Administraciju za sva odjeljenja vodi najstariji kustos, muzejski d i r e k t o r. Direkciji su pridijeljena dva činovnika: jedan od njih je tajnik, koji upravlja direkcijskom kancelarijom, a drugi je manipulantni činovnik ujedno muzejski crtač.

Svi se naučni radnici muzejski sastaju u sjednice, kad se radi o njihovim zajedničkim potrebama.

God. 1889. pokrenut je muzejski naučni organ, dobro poznati »G l a s n i k Z e m a l j s k o g m u z e j a« (u B o s n i i H e r c e g o v i n i), koji izlazi i dandanas. Po »Glasniku« je stekao Zem. muzej dobar glas i postao prvi, a i jedini naučni zavod u Bosni i Hercegovini. Prema programu uredništva u početku izlaženja ovoga naučnog časopisa trebalo bi da u njemu budu zastupane gotovo sve nauke; ali su neke discipline zbog slaba odziva pisaca i zbog apsorbiranja prostora drugim naukama posve izostale.

Za suradnike »Glasnika« javilo se odmah u početku mnogo ljudi iz naroda, bez razlike vjere. Ovaj stručni časopis čitao se mnogo u zemlji, a doskora ga počeše tražiti i izvan zemlje i iz stranoga svijeta. Poslije mu pristupiše kao suradnici i poznati naučnjaci: Jagić, Ruvarac, Miklošić, K. Jireček, Bulić, Hoernes, Voldřich, Wilke, Brusina, Gorjanović-Kramberger, Beck-Manageta, Richter i dr.

Da budu pristupni i stranom svijetu, koji se za njih sve intenzivnije interesirao, prevođeni su svi važniji članci iz »Glasnika« na njemački jezik i publicirani u »W i s s e n s c h a f t l i c h e M i t t e i l u n g e n aus Bosnien und Hercegovina«. Svega je izašlo 13 velikih svezaka te ilustrirane, uzorno uređivane publikacije, koju je do svoje smrti (god. 1916.) u Beču uređivao priznati arheolog, univerzitetski profesor Dr. Moritz H o e r n e s. Tako je n a u č n i r a d sarajevskih muzeja postao poznat i pristupan velikom krugu evropskih naučnjaka i gotovo svih evropskih, pa čak i američkih naučnih zavoda. Muzejska je biblioteka mogla tako stupiti u vezu zamjenom s gotovo svim evropskim akademijama i učenim društvima pa danas ima oko 12.500 djela.

Iskopani predmeti kao i muzejski radovi na terenu pobudili su u stranom učenom svijetu napokon toliku pažnju, da je valjalo izlagati ih na izložbama u Parizu i Bruxellesu, a god. 1895. održati internacionalni arheološki kongres u Sarajevu.

Naučni rad Zem. muzeja vrlo je raznoličan, pa se ne može u ovom kratkom pregledu opširnije prikazati. O tome opsežnom radu može se uvjeriti, tkogod samo prolista »Glasnik« od god. 1889.—1918. ili »Wissenschaftliche Mitteilungen« od god. 1893.—1916.

Najviše se proučavala prehistorija i klasična arheologija ovih zemalja pa prirodne nauke. Malo se istraživala naša prošlost u doba bosanske samostalnosti i osmanlijskog gospodstva, pa je Sredovječna zbirka, koja još ni danas nema svoga kustosa, znatno zaostala za drugim, a mnogo se pažnje obraćalo i etnografiji te antropologiji. Od prirodnih nauka najbolje su zastupane zoologija i botanika, a vrlo slabo geologija, geografija i mineralogija. Hrvatskom i srpskom literaturom, leksikografijom, umjetnošću, bibliografijom i statistikom malo se tko bavio.

Pregled naučnoga rada po strukama do god. 1914. iznio je Dr. Vladimir Ć o r o v i ć u »Glasniku« za god. 1914. Tu je opširno protumačio postanak i razvoj muzeja i tako nam sačuvao sve važnije podatke iz njegove prošlosti.

Naposljetku vrijedi istaći i imena onih ljudi, koji su stekli najviše zasluga za proučavanje bilo koje grane muzejske. Tako se ističu na području:

a) p r e h i s t o r i j e i a n t r o p o l o g i j e: Hoernes, Fiala, Truhelka i Weisbach, koji je posljednji pomnjivo proučavao prehistorijske lubanje sa Glasinca. Iskopavanja u Butmiru na Sarajevskom polju, na Glasincu pod Romanijom planinom i u D. Dolini kod Bos. Gradiške donijela su sjajnih rezultata (sl. 6., 7. i 8.). Za iskapavanja na Glasincu zaslužan je i Vejsil Ćurčić potonji kustos Etnografskog odjeljenja;

b) k l a s i č n e a r h e o l o g i j e:

Patsch je intenzivno proučavao rimske natpise, a Radimsky ostatke rimskih zgrada;

c) p o v i j e s t i Bosne i Hercegovine u doba samostalnosti i turske uprave: Šišić, Thallóczy, Vuletić-Vukasović i Truhelka;

d) e t n o g r a f i j e s folklorom: Ćurčić, Lilek, Zovko, Ivančević, Delić i dr.;

e) z o o l o g i j e: Apfelbeck, Reiser i Bolkáy;

f) b o t a n i k e: Protić, Malý i Fiala;

g) g e o l o g i j e: Katzer.

Za prikupljanje minerala i odlično uređenje Mineraloške zbirke najviše je učinio rudarski satnik Radimský, koji je sastavio i veliku zidnu kartu raširenosti minerala u zemlji.

IV. NAUČNI RAD POSLIJE GOD. 1918.

U naučnom se radu Zem. muzeja osjeća sve veća stagnacija zbog teških financijskih prilika poslije svjetskoga rata. Sredstva za uzdržavanje muzeja, naučna putovanja i rad na terenu iz godine u godinu sve se više umanjuje, tako da se danas više ne može o tome ni govoriti; zakon o zaštiti starina, zbog kojega je god. 1885. osnovano Arheološko društvo, a poslije i sâm muzej, kao i personalno pitanje muzejskih činovnika još nije riješeno, a rješava se već od god. 1921. To su glavni razlozi, što se naučni rad poslije god. 1918. kreće u vrlo skromnim granicama, tako da nema sredstava ni za izdavanje novih vodiča kroz pojedina odjeljenja, koji su potrebni kako za domaće, tako i za strane posjetioce. Uza sve to pojedini su stručnjaci upregli sve svoje sile, da i tako mala sredstva što bolje iskoriste.

Broj vanjskih suradnika »Glasnika« padao je iz godine u godinu, tako da je danas u glavnome ograničen na muzejske naučne radnike.

Do god. 1920. izlazio je »Glasnik« u 4 sveske, god. 1922. 2 godišta samo u jednoj svesci i to bez ilustracija. Od god. 1927. do danas izlazi u 2 poveće sveske na godinu, od kojih jedna sadrži članke iz prirodnih nauka, a druga iz historije, arheologije i etnografije. Svaki članak ima na kraju »résumé« na kojem tuđem jeziku, a budući da »Wissenschaftliche Mitteilungen« više ne izlaze, mogu se pojedini članci pisati i na kojem tuđem jeziku sa sadržajem na hrvatskom.

Zasluga je prerano preminuloga kustosa B o l k á y - a, da su na njegov poticaj u novije doba osnovane »N o v i t a t e s M u s e i S a r a j e v o e n s i s«, po kojima Zem. muzej bar periodično dolazi u bliži kontakt sa stranim učenim svijetom. Taj vanredno plodni zoološki pisac osjećao je potrebu da se od slučaja do slučaja objelodane omanji a k t u e l n i članci i rasprave iz različnih muzejskih struka na stranim jezicima, te se tako bar donekle popuni praznina, koja je nastala, otkako su prestale izlaziti »Wiss. Mitt.« Dosada je izašlo i u svijet razaslato 9 sveščića tih »Novitates«.

V. BOGDANOV, ZAGREB

HASAN KIKIĆ

Postoji u suvremenoj hrvatskoj književnosti nekoliko neospornih i značajnih talenata, koji već godinama objavljuju svoje radove po različnim časopisima, ali o kojima se unatoč njihovoj neobičnoj umjetničkoj nadarenosti ni jedamput još nije pisalo ozbiljnije samo zato, što se još nitko nije našao, tko bi njihovo umjetničko stvaranje izdao i u obliku posebne knjige. S druge strane izdavači stoje na stajalištu, da se u današnja teška vremena mogu izdavati samo poznati pisci, samo oni, o kojima se već pisalo. Ovakvim držanjem kritike i izdavača mnogi naš mlađi pisac doveden je u bezizlazan položaj i tu ostavljen samome sebi u ono najkritičnije vrijeme, kada mu je najpotrebnije da i pod osvjetljenjem ozbiljne književne ocjene sagleda rezultate svojih napora i odredi svoj dalji put, kojim će poći sigurnije, s više pouzdanja i s manje zališnoga skretanja. Nema sumnje da je ovakvo stanje koliko apsurdna, toliko i štetna pojava našega suvremenog književnog života.

Među takvim uistinu talentiranim suvremenim umjetnicima na jedno od prvih mjesta treba staviti Hasana Kikića. Njemu još nije štampana zbirka novela i nije mu još nitko izdao roman, pa ipak je i potrebno i vrijedno temeljnije razmotriti dosadašnje njegovo djelo. Jer, radi se o piscu, koji je, i bez posebne svoje knjige, iznoseći nam već nekoliko godina stvari koje je vrijedno čuti, nesumnjivo dokazao da ima što da nam kaže, i da to svoje kazivanje umije da izrazi na sasvim rijedak umjetnički način.

Umjetnički talenat Kikićev mogao se naslutiti već u prvim njegovim radovima, objavljivanim tamo negdje 1927. i 1928. Dovoljno je sjetiti se samo nekoliko njegovih opisa i uspjelih pjesničkih slika, pa da se jasno vidi njegova nesumnjiva umjetnička nadarenost. (»Jutro ne može kroz zavjese, zato čeka pa da suncem upre u pod i da se razrakoli poslije kišne noći, kao kokoš poslije nanosa« ... »Vozovi krenuše tako u isto vrijeme, i polako, polako, baš kao što se noć spuštaše u Planini. Dahćući najprije oporo i naporno, prolajavajući s vremena na vrijeme (što odaje težinu tereta), lokomotive se napokon zahuktaše opustivši dužinom cijele kompozicije duge, iskricama iskićene perjanice« ... »Tu noć pred zoru, shodno valjda fizičkim zakonima, prosu se nad Planinom pljusak. Usijane omore i borovi začrčaše pod tim pljuskom kao sirovo meso na žeravici«.)

Ali Hasan Kikić, kojemu prvi, uglavnom folkloristički radovi (Dernek, Dova pod carskim trešnjama i dr.) i ne sadrže ništa drugo do ovakih uobličavanja vanjskih pojava i pjesničkih slika (začinjenih katkad s nešto erotike), nije ostao kod te svoje sposobnosti, nije se izgubio u onom tako čestom stvaranju slika radi slika, kod njega se to njegovo umijeće nije

pretvorilo u samozadovoljno poigravanje svojim talentom. Zadovoljivši se isprva opisivanjem običaja bosanskih muslimana, oživljavanjem prirodnih ljepota i krajeva i crtanjem strasti, koja se javlja u jojkanju zdravih momaka i u kretnjama sazrela, jedra djevojačkog tijela, — on je ubrzo napustio tu svoju folklorističku fazu (kojoj je glavno obilježje uobličavanje svega onoga vanjskog, na prvi pogled vidljivog šarenila bosanskog) i pristupio je umjetničkom obrađivanju nečega mnogo dubljeg i značajnijeg: prišao je teškom, mučnom životu seljačkih i radničkih masa, traženju uzroka takvom stanju i nalaženju puta, koji će izvesti te goleme mase radnoga naroda iz one bijede, koja potresa svojom svakidašnjom tragičnošću. Odlučno prilaženje tom novom svijetu oslobodilo je sasvim Kikićevu umjetnost i onog solipsizma i egocentričnog subjektivizma, što se javlja u prvim njegovim pjesmama (Slike, Sinovi se vraćaju, Vraćanje i dr.).[1] I zato u Kikićevim djelima odmah poslije one prve, folklorističke faze nema više ni traga onoj umjetnikovoj okupiranosti samim sobom, svojim sitnim i beznačajnim zgodama i raspoloženjima, što je često jedini predmet pjesničke obrade onih pisaca, koji se nalaze u sitničarskoj i bezvrednoj malograđanskoj sredini kao u nekom zatvorenom krugu, gdje se umjetniku njegovo ja pričinja neobično važnim i gotovo jedino vrijednim sujetom umjetničkog uobličavanja. Kikićeve umjetničke inspiracije brzo su prekoračile taj egocentrični krug i zahvatile u život hiljada radnika i sjekiraša po Goldbergovim šumama i pilanama, u gladovanja i u patnje čitavih seoskih naselja, u zbivanja po kaznionicama; i obrađujući takve teme, on kao da nam na samom početku te nove faze svoje umjetnosti dovikuje: ovo, što se tu oko mene zbiva u životu tog radnog svijeta, toliko je važno, toliko je značajno i sudbonosno, da se moja ličnost, moje pjesničko ja, upoređeno s golemošću svega tog zbivanja, gubi kao nešto sasvim beznačajno, sitno.

Prijelaz iz ove prve, folklorističke i subjektivističke faze u ovu drugu nije kod Kikića bio izvještačen. On tom novom svijetu svojih pjesničkih inspiracija nije prišao radi mode ili s dosade i želje za trenutačnom promjenom, nego je promatrajući životno zbivanje ovih naših dana, negdje duboko u sebi osjetio, da je u svemu tome najbitnije i najsudbonosnije ono, što se događa u tim seljačkim i radničkim masama. Taj svijet njegovih seljaka i radnika počeo je poput kakvog moćnog magneta sve više da ga privlači, sve jače da ga prikiva uza se i umjetnik je stao sve dublje da prodire u nj: prvo je opisivao ono, što je u tome svijetu na površini: samu tehniku fizičkog rada kao takva, zvukove, kretnje i figure radničke, a onda je sve dublje počeo da zalazi u suštinu toga življenja, da uočava smisao odnosa, koji postoje između tih radnih masa i ostalih društvenih slojeva: »Više nego jedanaest hiljada nadničara, koji od jutra do mraka kljuckaju, sjeckaju, napinju se, sve je to Goldbergovo, sve je to kupljeno

[1] »Vijenac« godina 1927., 1928.

da mu se priginje, da se cijedi za njega, da mu stiče, stiče...« I u tom Kikićevu djelu iz godine u godinu sve se jasnije ocrtavaju ta dva suprotna svijeta sa svojim sve određenijim pogledima i psihologijom i sa sve odlučnijim stavom jednoga naprama drugom. Na jednoj strani svijet radnika, u kome se polako rađa svijest o svom vlastitom položaju i svojoj historijskoj ulozi, u kome sve više jača volja za ostvarenjem ljepšega, boljeg života, — a na drugoj strani svijet Goldberga i njegovih direktora, koji zauzimaju prema radnom narodu ovakav stav: »Kažem vam: radnik ne smije biti sit! Radnik mora željeti kruha, mora gladovati i vapiti! Jer samo takav će biti poslušan... I doklegod budu gladni, doklegod im pun želudac bude jedini ideal, dotle će biti dobri radnici, samo dotle. U protivnom... hehe! Zbogom gospodine Goldberže! Jer kad radnik jednog dana počne mućkati i o tome, kako bi još nešto i osim kruha dobio i stekao, onda on toga momenta postaje opasan i po Goldberga i po kapital.«

Vrlo je karakteristično u tom razvoju Kikićeva umjetničkog stvaranja, da se zajedno s tom pojavom bitnijega, značajnijeg i punijeg sadržaja povećava i umjetnička vrijednost njegova djela. Dok su se u prvim njegovim folklorističkim pričama i subjektivističkim pjesmama samo rijetko javljala umjetnički dobra mjesta, te se u svim stvarima iz te prve faze autorov talenat mogao samo da naslućuje, dotle je prva uistinu dobra njegova pjesma »Krik božjih ljudi«, gdje je on po prvi put određeno progovorio o onom najbitnijem dijelu ljudskoga društva.

Da molimo
i da ove žuljane ruke sklopimo
mi, pretovareni težinom nesnosnih udesa
mi, cikom rođene dječice vezani
za vrisak tvorničkih sirena
za tamnu podzemnost rudnika
za lomot mašinskih točkova,

Ne!

Mi više klecat ne znamo
jer Boga odavno nemamo.

— — — — — — — — — —

Da molimo?
Ne,
Krv naša mnogonapaćena
vrisnut će do neba kad bilo,
mi Boga moramo prestraviti
tegotom svojih udesa...

Do istoga se rezultata dolazi, ako se uporedi i proza iz one prve faze s potonjim njegovim radovima. Dok je u prvim njegovim pričama umjetnički najuspjelije reproduciranje prirodnih ljepota i vanjskih pojava, dotle se u ovom drugom periodu njegova stvaranja javlja viša umjetnost izražavanja onih drhtaja ljudske duše, koji se prenose i na nas, oživljuju i u nama iste osjećaje i rađaju onom unutarnjom toplinom i onim uzbuđenjem, što ih samo pravi umjetnik zna da izazove.

»Nikad nisam mogao pomisliti, da i ljudi mogu imati slatku riječ, nikad, nikad. O, zar se čovjek zbilja tako mijenja!

Stražar se slučajno zaustavio pred Gospodinom Selenom kad smo mi istresali tute. Srećem se s brojem 9, čini mi se... jer kad mi šapnu, pomuti mi se, poigra...

Druže!

Druže!

Od silne li želje za čovječjim glasom, od čega li? I kako sam samo odvratio! O, o, o! Druže! druže! čovječe, zar imaš tako slatku riječ!«

Druga bitna razlika između pomenute dvije razvojne faze Kikićeva umjetničkog stvaranja nalazi se u ovome: dok se u prvim folklorističko-subjektivističkim radovima zapaža neko skakanje s predmeta na predmet i neka slučajnost u izboru tema, što svjedoči o radu bez izvjesnog programa i sistema, dotle se u ovoj drugoj fazi stvara po jednom unaprijed određenom planu. Gotovo svi radovi iz ovoga perioda grupiraju se oko dva centra i sve više izrastaju u dvije cjeline, zaokružuju se u dva ciklusa: ciklus »Platnih subota« i ciklus »Hrsuza«. Ti Kikićevi ciklusi, kako su zamišljeni i kako su dijelom već i ostvarivani,[1] reprezentiraju jednu sasvim neobičnu vrijednost najnovije hrvatske književnosti. Ni kod jednoga među našim najmlađim piscima ne nalazimo ovako široku koncepciju i ovako programsko izgrađivanje umjetničkog djela u velike organske cjeline.

Ali i bez obzira na to, Kikićeve »Platne subote« i njegovi »Hrsuzi« imaju i svoju apsolutnu vrijednost, i to s dva razloga: 1) to je gotovo prvi uspjeli pokušaj kod nas, da se za predmet u većem ciklusu uzmu one pozitivne sile društvene, koje su glavni nosioci daljeg razvoja i napretka; 2) Kikić često uspijeva u tome, da glavnim junakom onoga socijalnog zbivanja, koje je izneseno u njegovu djelu, učini ne pojedince, nego ljudske zajednice: grupe radnika, seljačke mase i skupine robijaša.

[1] Iz »Platnih subota« objavljeni su dosad ovi odlomci: Poslije platnih subota (Književnik 1930.), Na balvanima (Hrvatska Revija 1930.), Šuma gori I. (Hrvatska Revija 1931.), Šuma gori II. (Hrvatska Revija 1932.); a iz »Hrsuza« ovi: Fenjer na posljednjem raspeću (Savremena hrvatska proza 1930.), Drugo lice čovjekovo (S. K. Glasnik 1930.), Zgode o nasušnom hljebu (Hrvatsko Kolo za god. 1931.), U carskoj kaznioni (S. K. Glasnik god. 1932.).

Istina, u tom njegovu iznošenju seljačkih i radničkih sudbina ima još katkad neke naivnosti, pokoja od njegovih scena zna se još izjaloviti u fantastičnost, katkada postaje razvijanje događaja prisiljeno, odviše neobično i tako nedovoljno uvjerljivo (pomahnitavanje Mrgudovo, pa poludjeli Mitruš i njegovo davljenje...), a postupci gdjekojega od njegovih lica nisu dovoljno obrazloženi (na pr. držanje direktora Štajnera i njegovo spremanje osvete kao i način njegova filozofiranja o svemu tome); drugiput opet koji sjekiraš njegov progovorit će riječima kakva lirski raspoloženog intelektualca (»Da ti samo možeš spoznati, kakvom ja strastvenošću volim ovu crnu, ovu duboku šumu, druže! Ja sam najveći ljubavnik, ja sam najgramzljiviji od svih ljubavnika!«); a sasvim rijetko zna se potkrasti i koja krupnija ideološka netočnost. (Tako na primjer u inače odličnom odlomku »Carska kazniona« Srećko Dobrović, jedan od iskrenih i poštenih predratnih nacionalnih boraca za slobodu, koji je za to svoje uvjerenje i stradavao vukući se po zatvorima, — izjavljuje u ovo naše vrijeme, kako je njegov san ostvaren). Sve te manje ili više znatne omaške Kikićeva prikazivanja (koje se u njegovu djelu nalaze sve više u nestajanju) ometaju doduše katkad prirodno, sugestivno razvijanje organskoga, istinitog zbivanja, — ali sve se one gube ispoređene s pozitivnim osobinama Kikićeva stvaranja, koje dolaze do svoga potpunog izraza u ova dva značajna njegova ciklusa o »Platnim subotama« i »Hrsuzima«. Jer na najboljim svojim stranicama Kikić je bolje nego itko drugi uspio da nam oživi gomile onoga radnog seljačkog naroda, koji napuštajući zbog bijede sve više selo stupa u redove najamnih radnika. On je nekako krvavo povezan sa sudbinom tih seljačkih masa, srastao je s njima, pretvorio se u jedan djelić njihov, koji organski, fizički osjeća svu mukotrpnost njihova življenja; u tom tako živo povezanom djeliću znažno otkucavaju svi drhtaji, sve težnje, svi napori cjeline. I zato je Kikić uspio da u gomilama tih svojih seljaka otkrije ono, što mnogi naši prijašnji opisivači sela nisu ni naslućivali. Čitav jedan dotle nepoznat, nov svijet iznio nam je u svome djelu, i to je ono što čini glavni značaj njegov.

Ma u kojoj prilici opisivao Kikić tu svoju gomilu, uvijek se osjeća, kako je neposredno povezan umjetnik s njome. Subotom, na primjer, kad pilanarski radnici primaju svoju nedjeljnu plaću u iznosu od stotrideset i pet dinara, izgleda ovako: »Svaka platna subota na Goldbergovim pilanama liči na nešto što vrije, što u dubokoj nutrini krklja kao para u tijesnom kotlu... Ćuti tako ta crna masa kako je steže jak gvozden obruč oko vrata, kao da je razbojnička šaka pipa po šiji. Ćuti tako taj dan kada je platna subota i kad se u žutoj kuverti, tankoj kao tanak list vidi savijena šestodnevna snaga svakog pojedinca...« A onda, poslije isplate, večerom, polazi povorka iscrpena sa pilana u svoja sela: »Upute se oni u dugom mrkom redu, pognuti i ćutljivi. Liče tako na dug vezan lanac robijaša koji idu na rad i ne smiju progovoriti ni jedne niti pogledati

ma kud osim pred svoje noge... Fenjeri što se raznomjerno klate u desnicama... pred selom se gase jer ih tu upravo sreće zora.«

Pa i život u tamnici, počevši od one muzike lanaca, koja je dana na savršen umjetnički način (Lanci naši ciliču ovakovu koračnicu: Cilinci-can Čin-či-li-čan), sve do prikazivanja one nove psihologije ljudi u lancima, sve je to dano istinito, uvjerljivo i potresno. Ili izražavanje drugarske solidarnosti, što se javlja kod ljudi, koji su »pritiješnjeni istim udesom«: »Takvo drugarstvo ne nagovoreno ničim, ne probuđeno ni zdravicom ni nagovorom, niklo je nehotično iznutra kao žitno pero poslije kiše, prokljuvalo se u tom njihovu drugarenju rame uz rame, nedjeljama, mjesecima i godinama, pa izrasta i u najlagodnijem danu kao i u ovoj mukotrpnosti«.

Kikić je neobično vjerno znao izraziti sav onaj preobražaj, koji nastaje u čovjeku rađanjem snažne svijesti o društvu i o životu, preokret onaj, koji nastaje u pojedincu s javljanjem ozbiljne, odlučne borbenosti za dobro cjeline. (»Mrk i štur kao osuđenik teškim korakom hoda gore dolje... vidi se da teše u sebi nešto, što ga čini drugojačijim no dosad — bi rekao surovijim, okrutnijim ili nesmiljenijim«). Tu su i pojave prvoga revolta u gomili, onoga, koji je još uperen protiv pojedinih ličnosti na protivničkoj strani. Jedan od njegovih gladnih i prevarenih seljaka ovako daje izraza svojim osjećajima, koji ga obuzimaju kad ugleda buržujsku figuru Goldbergovu, kako se pomalja kroz automobilsko okno: »Osjetim tada neki čudni prevrat u cijeloj nutrini svojoj, neko mutljanje slično proključalom kotlu na vatri. Reže, druže, nešto po meni kao oštar dvorezac, sili me na neke psovke, gadne i uvredljive«.

Kikićeve gomile uvijek su žive i tamo negdje na dnu svome uskomešane. Četiri hiljade pilanskih radnika i preko šest hiljada šumskih sjekiraša i capinaša (a te hiljade zapravo su glavni junak »Platnih subota«) nalaze se u pokretu. Kretanje u tim radničko-seljačkim gomilama još je sasvim sporo i jedva primjetno. To je početak tihoga, sasvim tihog ali nezaustavljivog kretanja, kakvim polazi lavina ili kolos lokomotive, kao i sve ono što u sebi nosi golemu nesavladljivu snagu. Kikić je kao malo tko uočio tu živu snagu, koja se krije u tim seljačkim gomilama i na više mjesta znao ju je majstorski izraziti. Doduše, ta je snaga u dosadašnjem Kikićevu djelu često još slijepa, a rezultati njena izbijanja katkad su jalovi. (Spaljivanje pilana i rušenje direktorskih stanova). Ali ako su igdje »neuspjesi stupovi uspjeha«, onda su to oni ovdje, izraženi u istinitu, uvjerljivu umjetničkom djelu. Zaključak, koje ono nameće tim masama, ovo je: vidimo, snaga smo, ali prvi naš put bio je pogrješan; mi možemo sve, samo treba da pođemo drugim, pravim putem.

I sve se više javljaju oni, koji jasno vide, da istinski uzrok zlu nije u fabričkim zgradama i direktorskim stanovima ni u pojedinim ličnostima, nego sasvim drugdje.

Na taj način ti Kikićevi seljaci i radnici postaju polako subjekt u ovom našem događanju: oni svijesno uzimaju svoju sudbinu u vlastite ruke i sve više počinju sami da odlučuju o njoj. A to je ono novo, što nam Kikić otkriva u tim seljačkim masama i što čini da njegovo umjetničko stvaranje ne ide više iza vremena (kako je to često slučaj kod mnogih suvremenih pisaca), nego uporedo s njim, korak u korak sa zbivanjem naših dana. Ono, što nam on iznosi u svojim »Platnim subotama« i u »Hrsuzima«, to nije više prošlost, nego sadašnjost. Uhvatiti korijen u tom najbitnijem dijelu društvenom, poći naporedo s njim, ukopčati se u sadašnji tok njegova zbivanja, to je ono, što tako teško polazi za rukom onim našim umjetnicima iz građanskih i malograđanskih redova, koji gotovo uvijek polovno prilaze tom novom svijetu, iako su inače ispunjeni iskrenim simpatijama prema njemu. Te polovnosti kod Kikića nema i ne postoji sumnja, da je među svim najmlađim našim piscima on najviše uspio da se ukopča u taj novi svijet, što ga obrađuje u svome djelu.

U zrelijoj, sadašnjoj fazi svoga razvoja, Kikićevo stvaranje ispunjeno je i snažnim aktivističkim optimizmom. Kad nam on opisujući svoje selo iznosi prirodno i uvjerljivo ono trezveno filozofiranje, što ga na selu rađa glad i patnja: misli one čvrste, odlučne i neumoljive, koje su toliko snažne da režu svojom oštrinom i jasnoćom — u čitaču se javlja neka nesavladljiva vjera, da će te misli jednom morati da pobijede, da će neotklonjivo pridonijeti likvidiranju bijede i izgrađivanju novoga života. (Vidi na primjer odlomak »Zgode o nasušnom hljebu« u H. Kolu za 1931. g.). I u tamnici, sred robijaških lanaca, izbija i grije to optimističko vjerovanje u mogućnost, u neminovnost stvaranja jednoga boljeg života. Njegovi robijaši (među njima i politički), koji na prinudnom radu ruše brijeg da bi se na njegovu mjestu podigle tračnice, ispunjeni su ovim osjećajem: »Mi svi na ovome obronku smo radnici, koji gaze nogama sve ono, što su srušili — i koji ruše jedno da nazidaju drugo. O, to ćemo mi biti arhitekti! Gospodine apsandžijo, mi ćemo biti arhitekti! Znaš li ti, šta su to arhitekti?« I tu u tamnici odjekuju riječi, koje imaju čudnu moć da tako neodoljivo pozivaju u novi život (»Ježimo se od tih njegovih riječi, jer on govori o nekom rušenju, pa onda opet o nekom građenju, o nekim ljudima, ljudima, ljudima — toliko ih spominje«).

U »Mrkaljuškom oslobođenju« seljačka sirotinja propada, beg je potpuno satire i goni s oranica mrkaljuških, ona napušta svoje selo i polazi da se potuca po svijetu. Ali, i ako je to zadnja scena u ovoj noveli, tu s tim potucanjem otjeranih Mrkaljušana još ništa nije svršeno. Šta više: kao da se tu tek počinje ono pravo. Oni će se potucati po svijetu u bijedi i gladi, ali tom njihovu potucanju mora doći kraj. U posljednjim riječima ove odlične novele ima nešto proročanskog: »Mrkaljušani ne će više nikada doći na to gumno ni u Mrkaljušu, oni će hodati zemljom kao beskućnici sve do nečijega sudnjeg dana«.

Taj aktivistički optimizam Kikićeva djela nikad nije tražen, on uvijek organski izvire iz onoga uvjerljivo iznesenog realnog zbivanja.

Na završetku spomenut ćemo samo dvije-tri karakterističnije osobine Kikićeva stila. Često, u najboljim njegovim radovima, taj stil Kikićev podsjeća na čovjeka, koji je iznenada doživio nešto krupno, sudbonosno i koji želi to da nam izrazi, ali je toliko potresen i uzbuđen golemošću toga svog doživljaja, da mu se prve riječi pretvaraju u nerazgovijetno mrmljanje slično nekom polubunilu, — dok odjednom gromko ne grune jedna jedina rečenica, kojom se onda izrazi sve. To doživljeno, emocionalno, toliko je kod Kikića snažno, da ga zna gotovo hipnotizirati, i tako on ide kao začaran za tom svojom emocijom, koja zauzima središte njegova stvaranja, koja se pretvara u ono, što je jedino glavno i zbog čega se jedino i piše. Zanesen tim glavnim momentom, koji mu uvijek lebdi pred očima, sav zauzet njegovim izražavanjem, Kikić kao da na ostale detalje svoga djela ne obraća nikakvu pažnju. Njegove rečenice provaljuju jedna za drugom bez reda, katkad nedovoljno jasne i gotovo uvijek neuglađene, naviru riječi kao pomahnitale, — i dok čitate one prve, uvodne stranice, dođe vam da se zapitate: kud se to taj čovjek zahuktao, zanio, što mrmlja, kuda je zaglavinjao — a onda, gotovo već i pod kraj, sine ono glavno, provaljuje ona srž svega i vama sve postaje jasno i čini vam se, da se taj glavni moment, koji je dan s toliko emotivne, sugestivne snage, ne bi ni mogao da izrazi na drugi koji način. A sve to svjedoči o neobično snažnu doživljavanju onoga o čemu se piše i o rijetkoj jednoj neposrednosti izražavanja. Istaknut ćemo ovdje još samo jednu osobinu Kikićeva načina pisanja: onu danas toliko dragocjenu sposobnost simboličnoga izlaganja. Odlomak »U carskoj kaznioni« reprezentira u ovom pogledu pravo malo remek-djelo. »Sjećam se ovako nekih idiličnih mjesta u starim romanima. Bože, i mi smo ti neka idila, mi robijaši... tako, mirni smo, krotki kao jagnjad, kao neko zatišje, kao zavjetrina. Jer evo drug Coco ima tako široka ramena, Mitruš ima snažne mišice, Kojadin ima divovske šake... svi tako redom. O, zbilja smo mi jedno idilično zatišje! kao u nekom starom romanu.

Gospodine Selene (apsandžija), mi smo jagnjad!

Gospodine Selene, da mi nismo ovaki, tebe bi davno, davno nestalo!«

U jeziku Kikićevu ima gdjekada mnogo sirove, grube snage. Ruši se katkada taj njegov jezik i survava, kao oni njegovi balvani, i obara, krši i buči divlje, kao snaga onih koje opisuje.

Djelo Hasana Kikića, jednoga od onih talentiranih mlađih pisaca koji ni poslije šest godina uspjeloga stvaranja nema još nijedne izdane knjige ni ozbiljno pisane ocjene o sebi, glasno govori o tome, koliko je neopravdano zapostavljanje, na koje nailazi i kod kritike i kod izdavača ona najmlađa hrvatska književnost, koja je često i sadržajem svojim najsuvremenija, i u kojoj ima mnogo istinske, prave umjetničke vrijednosti.

DR IVO HERGEŠIĆ, ZAGREB

MILIVOJ UZELAC I VILKO GECAN

Među »mladima«, koji su se pred deset-petnaest godina pojavili prvi put u našem umjetničkom životu, Milivoj Uzelac je bez sumnje najjači. Ono nekoliko godina, što je radio isključivo u Zagrebu, snažno je utjecao na svoje drugove. Impresionirao ih je svojim temperamentom, lakoćom stvaranja i nepresušnim »idejama«. Bujan i bogat talenat, koji mnogo ne filozofira i ne traži neko ideološko opravdanje svome radu, nego slika impulzivno, neposredno, živo. Ove kvalitete pribavile su mu i naklonost publike, osobito mlađega dijela, dok su drugi — kolege ili kritičari — jače opažali neke nedostatke, koji izviru baš iz spomenutih odlika. Jer nema svijetla bez sjene, a najljepše vrline i odlike treba redovno otkupiti određenim manama ili nedostacima.

Uzelac je i prije svoga definitivnoga odlaska u Paris što no riječ »vodio«, a u Parizu se njegov talenat obilno rascvao, kako se uostalom moglo i predvidjeti. Svojim slikarskim sklonostima tendirao je i prije »pariskoj školi«, koja na iskustvima velikih impresionista osniva svoj kolorizam. No Uzelac je doživio razne utjecaje.

Došavši iz Bosne na Umjetničku akademiju u Zagrebu, Uzelac je učio neko vrijeme kod Crnčića, ali je prije reda zbog neke afere naglo prekinuo ovaj studij. Već se onda jasno očitovao Uzelčev neobuzdani temperamenat, koji se manifestira podjednako u likovnom stvaranju i privatnom životu. Pariska bohemska kronika i gosti »Kupole« ili Café du Dôme znali bi o tome svašta pričati!

Kad je buknuo rat, Uzelac morade u vojnike. No vojna služba mu je doskora dodijala, pa je usred rata (god. 1916.) pobjegao u Prag, gdje je ostao dvije godine. Skrivajući se od vojnih vlasti marljivo studira. Uči kod glasovitoga češkog slikara Preislera, koji je Uzelcu pribavio solidnu slikarsku naobrazbu. Prava je sreća, što se Uzelac zarana namjerio na vrsnoga pedagoga, koji je kako tako disciplinirao bujni njegov talenat i naučio ga slikarskom zanatu.

God. 1919. izlaže Milivoj Uzelac prviput u Proljetnom Salonu i odonda stalno sudjeluje u priredbama Proljetnog Salona sve do 1923. Ovim svojim radovima (od kojih se mnogi nipošto ne doimlju početnički) zasvjedočio je Uzelac svoju veliku nadarenost dokazavši ujedno, da je sjajan dekorater i da voli improvizirati. Od stranih utjecaja prima Uzelac u to doba kubizam i površno ga primjenjuje, a kubističke tekovine služe mu, da postigne dekorativne efekte.

Iz ove prve periode Uzelčeva rada ističu se neke mrtve prirode i krajolici, ali naročito figuralne kompozicije i portreti: »U atelieru« (Gecan, Uzelac i model), »Portret sa krastavcima«, »Portret gđe S.«, »Venera iz predgrađa«, i drugo. »Berba« (autoportret sa suprugom) možda je naj-

bolje djelo prijašnje Uzelčeve periode, kojom je mladi slikar pobudio velike nade.

Uzelac je vrlo dobar ilustrator: njegove ilustracije nekim Krležinim novelama znače važnu etapu u razvoju hrvatske ilustrativne umjetnosti. U najnovije doba ilustrirao je u Parizu jedan sportsko-mondeni album i stekao zasluženo priznanje. Ovi akvareli (zapravo gouache) prava su remek-djelca, koja se odlikuju sigurnošću linije, ukusnom raspodjelom boja i drskom nekom elegancijom.

Uzelac je izrazito dekorativan talenat. Izradio je velik broj dekoracija za privatne stanove u Zagrebu (»četiri godišnja doba«), a u Parizu je nedavno dekorirao grill-room u Sportskoj palači (Palais des sports d'hiver). Slikao je na cinku posebnom jednom tehnikom, koja je u kratko vrijeme postala toliko popularna, da je o njoj progovorio i pariski »Illustration« u svome oglasnom dijelu. Sve Uzelčeve dekoracije odlikuju se poznatom njegovom invencioznošću i lakoćom. Ploština je raščlanjena dobro komponiranim skupovima, a boje vješto usklađene. Siva pozadina veže sve boje u čvrstu cjelinu.

U Parizu je Uzelac postigao rezultate, na kojima mu i strani i domaći slikari mogu zavidjeti. Ne samo da je znatno obogatio svoj likovni horizont, izoštrio oko i upotpunio tehničko znanje; progurao se u red onih rijetkih stranaca, koji su stekli čvrste pozicije i poznato ime. Uz Poljaka Menkesa, Talijana Campiglija, Madžara Kisslinga i Švajcarca Giacomettija ponosi se kozmopolitska »Ecole de Paris« i Hrvatom Uzelcem, koji je postigao renome, kakav naš Kraljević, a kamoli Račić, nije ni slutio.

Kakogod rado bilježimo ove uspjehe svoga zemljaka (koji — mimogred spomenuto — nije nikada zatajio svoje hrvatsko podrijetlo) ipak treba požaliti, što se Milivoj Uzelac tako savršeno udomaćio u Parizu i prekinuo tako reći sav kontakt sa domaćim svijetom. Uzelac u Zagrebu već odavna nije izlagao, a njegove reprodukcije gledali smo posljednjih godina više u stranim listovima, negoli u domaćim. A bilo kako mu drago — bila bi vječna šteta — da se ovakav rođen i jak talenat utopi posve u stranome ambijentu i da za volju kozmopolitskih uspjeha odnemari posve domaći izraz. Jer u tom slučaju mogao bi postati samo genijalni epigon i dekadentni virtuoz, a uvjereni smo, da Milivoj Uzelac može i mora postići nešto više!

Treća generacija modernih hrvatskih slikara (kojoj pripada i Uzelac) nastavlja na prve naše impresioniste, kojima se direktno pridružuje Becić i Babić. Nakon »prvog terceta« (Babić): Račić-Kraljević-Becić javlja se još za vrijeme rata grupa mladih slikara, koji su također pripadnici pariske orijentacije, mada se u njihovim djelima ogledaju i drugi utjecaji (njemački ekspresionizam, školovanje u Pragu). Premda imaju neka zajednička obilježja, ipak se ti mladi ljudi već u početku prilično razlikuju i temperamentom i sposobnostima. Dok Uzelac naprosto sipa i razbacuje svoj talenat, Varlaj (1895.) pomno i mučno izrađuje svoje krajolike, neumorno dotjeruje i nastoji, kako bi mu djelo ispalo što savršenije. Gecan (1894.), Uzelčev drug još iz srednje škole, je temperamentniji. Njegov oeuvre je raznoličniji. U svom likovnom razvitku prošao je Gecan različne faze, a još uvijek se razvija. Trepše (1897.) je slično započeo, — ali je ostao vjeran osnovnoj dekorativnoj noti i nije se razvio u pravcu »čistoga slikarstva«. Značajan je njegov scenografski rad.

Uzelac, Trepše, Varlaj i Gecan naša su slikarska avant-garda pred deset godina. Danas to nije više nikakova likovna grupa, jer je svaki pojedinac krenuo svojim putem radeći uz to u drukčijem milieuu. Ostala je možda samo drugarska veza, sentimentalno sjećanje na lijepa vremena neposredno poslije rata, kad je svijet bio mlad i kad još nije bilo krize.

Po svom likovnom naziranju najbliži su danas Uzelac i Gecan, ma koliko se inače razilaze u temperamentu, sklonostima i kapacitetom. Gecan i Uzelac su odavna vjerni druzi: u srednjoškolskim klupama pokušali su istodobno kopirati jednu Teniersovu sliku, koju su pronašli u nekom njemačkom »Kunstkalenderu«. Od onda su svašta proživjeli, svaki za sebe. Uzelac se sretno namjerio na Preislera u Pragu i stekao zarana solidnu slikarsku naobrazbu. Njegov je razvoj jednostavan, gotovo linearan. Gecan je dugo lutao i tražio s v o j likovni izražaj. A raznoliki tuđi uzori poslužili su mu, da bi prepoznao sebe i vratio se pravim svojim sklonostima. Kao srednjoškolac učio je privatno kod Krizmana, a onda je otišao u München Hacklu i Herterichu.

Dolazi rat, a Gecan se jednoga dana nađe na Siciliji kao talijanski zarobljenik. Tu su nastali grafički ciklusi »Sicilija« i »Ropstvo«. Onda kratka idila: Rim, renesansa, Rafaelove Stanze, Sixtina. Onda opet fronta. Na solunskom bojištu crta Gecan onako usput makedonske manastire, a tek što je svršio rat, žuri se u Prag, gdje ostaje tri godine. U Pragu izrađuje treći grafički ciklus — »Klinika«. Te stvari odaju utjecaj Alfreda Kubina, koji je svojim fantazmagorijama očarao tadašnju mladost baš kao danas socijalna grafika G. Grosza ili Masereela. Iz Praga odlazi Gecan u Berlin (1923.), da uči slikanje na staklu. Radi kod arhitekta Muthesiusa. Slikanjem na staklu bavi se i u Americi (New York 1924., Chicago 1926.). Onda otkriva prvi put Pariz, gdje revno pohađa Louvre i studira Rubensa, Delacroixa, Maneta. Iz Pariza odlazi ponovno u Ameriku i ostaje ondje nekoliko godina. Sada se vratio opet kući nakon duga izbivanja zadržavši se na povratku godinu dana u Parizu, gdje se — po vlastitom priznanju — umjetnički preporodio. Moderno francusko slikarstvo upoznao je Gecan zapravo već u New Yorku. Tu su se za vrijeme njegova boravka obredale brojne reprezentativne izložbe: Renoir, Monet, Cézanne, Van Gogh, Matisse.

Henri Matisse je od sada Gecanov (i ne samo Gecanov!) ideal, a njegova slikarska orijentacija je izrazito kolorististička. Socijalno uvjerenje smatra Vilko Gecan nečim privatnim, uvjeren, da ni najpoštenije »ljevičarstvo« ne isključuje likovni l'art-pour-l'art. Ali Gecan nije suhi larpur-

lartist. On je pjesnik, a fini senzibilitet je glavna odlika njegovih pejsaža i nature morte. Jedan cvijet u vazi (»Gladiola«) poetizira čitavu okolinu i doimlje se poput lirske pjesme. A Gecanovi krajolici iz New Yorka pokazuju, kako ovaj umjetnik uporno traži, ma živio i u velegradu, tihe neke kutiće u božjoj prirodi, gdje se može mirno i nesmetano snatriti. Zato i ne slika američke buildinge, nego »Vrbe na Hudsonu«, stare kuće Greenwich Village-a i melanholični neki štimung iz Chicaga. Neka »staromodno«-istančana nota provijava ove pejsaže, koji gledaoca podsjećaju na Dickensove romane. Poetični realizam, ali pošteni realizam, koji ne bježi od objekta. Gecanove mrtve prirode odavaju solidno opažanje i direktno razračunavanje s predmetom, a ciklus akvarela s mora svjedoči, kako Gecan vjerno opaža i reproducira svaki detalj i oživljuje ga svojom simpatijom. Anglo-saski smisao za realnost pomiješan slavenskom toplinom. »Neue Sachlichkeit«! Mjesto elegičnoga riječnog štimunga sa Hudsona — duva nam ovdje u lice slani morski vjetar, a široki horizonti mame na daleka putovanja. U sve one zemlje, koje će Vilko Gecan još otkriti, nakon što je otkrio Australiju, sjevernu Ameriku i pola Evrope.

Gecan je redovno izlagao u Proljetnom Salonu od 1919. do 1924., a priredio je u Zagrebu i jednu kolektivnu izložbu prije svoga odlaska u Ameriku. U Americi je izlagao u više navrata (Art Center u New Yorku 1929.), a ubrao je lijepih uspjeha. Ove jeseni je priredio u Zagrebu u Salonu Ullrich drugu kolektivnu izložbu.

Ako uporedimo na koncu još jednom pojavu Uzelca i pojavu Gecana, morat ćemo priznati, da je Uzelac jači, bujniji, elementarniji, a Gecan diskretniji i često solidniji. Uzelčev razvoj teče mirno i sigurno — Gecan mnogo vrluda i često koleba. Uzelac je od prirode spontaniji, Gecan je refleksivan. On je siromašniji od Uzelca, ali mirniji i uporniji u svome nastojanju. Uzelac je u svome preobilju i stvaralačkom elanu nemiran i gotovo konvulzivan; Gecan je sređeniji. Uzelcu je najbliže dekorativno shvaćanje; Gecan ne voli dekorativno slikarstvo (premalo mu je intimno) i smatra ga primijenjenom umjetnošću. Takova primijenjena umjetnost je i slikanje na staklu, koje Gecan toliko kultivira.

Donoseći nekoliko reprodukcija Uzelčevih i Gecanovih djela »Hrvatsko Kolo« hoće da ove godine istakne rad ove dvojice slikara i upozori najširu javnost na dvije markantne pojave suvremenoga hrvatskoga slikarstva, koje — hvala Bogu — obiluje vrijednim talentima. Na nama je, da ovim talentima omogućimo dalji razvoj i što obilniju djelatnost!

Vilko Gecan — crteži (vinjete) na str. 23, 202
Vladimir Becić — crteži (vinjete) na str. 35, 133, 149

S A D R Ž A J